

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Varga Ágnes Katalin

Milotay István jobboldali radikális publicisztikája

A magyar történelem három évtizedének jobboldali radikális olvasata

Milotay István írásain keresztül

(1913–1944)

Témavezető: Dr. habil. Ujváry Gábor CSc.

Károli Gáspár Református Egyetem

Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2023.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	5
2. Módszertan	9
3. Historiográfia	13
4. Milotay István és az <i>Új Nemzedék</i> (1913–1918) A Tisza-kormány és a polgári radikalizmus kritikusa	25
5. 1918–1919: A harmadik Wekerle-kormány Vesztes háború. Forradalom. Az ország megszállása	37
6. Az átmenet évei, 1919 őszétől az első Bethlen-kormányig Milotay István az <i>Új Nemzedék</i> után a <i>Magyarság</i> élén	46
7. A bethleni konszolidáció jobboldali ellenzékije Milotay István, a <i>Magyarságszerkesztője</i> , főszerkesztője 1920–1931	55
8. A népi Milotay: <i>Az Ismeretlen Magyarország</i> (1930). Milotay István a Kisgazdapárttal közös eszmei–politikai platformon	70
9. A Gömbös-kormány ellenzékije: Milotay István és a <i>Magyarság</i>	78
10. Ellenzékiből kormánytámogató: az <i>Új Magyarság</i> élén Milotay István és a Gömbös-kormány	93
11. Jobboldali politikai radikalizálódás az Anschluss árnyékában A győri program és az első zsidótörvény. Milotay István és a Darányi-kormány	104
12. Az imrédysta Milotay. A revízió megvalósulása Az Imrédy-kormány radikális jobboldali politikája	116
13. Az Imrédy-vonalat követő Milotay István és a Teleki-kormány	129
14. A Milotay Istvánnal is fémjelezhető kormányzati antibolsevista szélsőjobb irányvonala. Az ország háborúba lépése	143

15. A kormányzati és az ellenzéki szélsőjobb Az imrédysták bizalmatlansága a Kállay-kormányt illetően	154
16. A német megszállás, a Szálasi-kormány és az imrédysta Milotay István.....	166
Kitekintés: két Milotay könyv az emigrációból	
Életrajzi vázlat	183
Összegzés	187
Felhasznált források és szakirodalom	193

1. Bevezetés

Milotay István a két világháború közötti Magyarországnak meghatározó radikális jobboldali politikai újságírója, lapszerkesztője volt. A korszak megkerülhetetlen közvéleményformálója, véleményvezére, független, majd kormánypárti országgyűlési képviselő, korának meghatározó közéleti személyisége. Egyike volt a modern nemzeti sajtó megteremtőinek. Patriotizmus, nacionalizmus, fajvédelem, a kor radikális jobboldali gondolkodójaként pedig antiszemitizmus jellemezte. Utóbbira a politikai, szociális és etnikai ellentétek miatt felszabdalt magyar középosztályi lét adott részbeni magyarázatot.

Politikai cikkeivel egy nemzedék magyarságának,¹ a keresztény középosztály egy jelentős részének gondolatait, nézeteit öntötte igényes és korszerű formába, lévén maga is a történelmi-nemzeti középosztály képviselője (ő maga is dzsentri ivadék), akire az ezeréves nemzeti és politikai integritás elszánt és elkötelezett képviselése volt jellemző.

Milotay István közéleti pályafutása alatt volt fajvédő, legitimista, kispárti, Gömbös-párti, imrédysta. Összességében olyan jobboldali radikális, akinek nézetrendszerére, politikai gondolkodására a függetlenségi nacionalizmus, radikális antiszemitizmus, és erős szociális szemlélet, a népi polgárosodás képviselése volt jellemző. A keresztény-nemzeti, radikális jobboldali „ideológia” gondolati komponenseinek első modern, korszerű megfogalmazása hozzá és a világháború előtt induló *Új Nemzedék* vezércikkeihez köthető. A háborús nemzedék hangját, szempontjait ő már a háború előtt és alatt is megszólaltatta. Ugyanakkor Milotay képviselte a folytonosságot, hogy a két világháború közötti időszak számos gondolati sémája és nyelvezete – mint például a Trianon utáni keresztény magyarság ősi jussának visszaszerzése, az új honfoglalás, az önvédelmi szempontú antikapitalizmus és antiliberalizmus, a középosztály alulról történő kiszélesítése, a nemzeti öncélúság korszerű megfogalmazása –, az ő háború alatti és utáni cikkeiben állt össze először egy egységes, az eszmei összetevőket kellő mértékben és céllal tárgyaló egészé. Jelentősége a későbbiekben is abban állt, hogy mindenkinél korábban

¹ A háború utáni nemzedék, a „reformnemzedék” egy újabb generáció, annak identitásbeli, világnézeti, ideológiai vonatkozásait jellemzi: CZIZMADIA Ervin *Makkai János* (2001) (Makkai, Milotay munkatársa). Makkai értékelését használja továbbá GYURGYÁK János *Magyar fajvédők* (2012) c. munkájában: a fajvédőket nemzedéki csoportosulásként látatja. A háborús nemzedék radikális jobboldali érzelmű tagjai a két világháború alatt különféle szervezetekbe, pártokba szerveződve lesznek társadalmi-politikai tényezők. Milotay ennek a gondolatvilágnak és életérzésnek hatásos és elismert megfogalmazója, közvetítője.

fogalmazta meg a Horthy-korszak ideológiáját. Megelőlegezte a népiség gondolatát, amelyben a modernizációt, a polgári társadalmat a parasztsággal kiszélesítve képzelte el megteremteni. A fajelméleti korszellem előőrseként – tovább mélyítve a középosztály etnikai megosztottságát – egyetértett a zsidó származású magyar elemek számarányának megfelelő képviselésével. Egy olyan „harmadik Magyarországon” hitt, amely nem a Tisza–Bethlen-féle politikai rendszeren alapult volna, hanem egy új, korszerűbb társadalmi berendezkedésen, az alsóbb társadalmi rétegekkel kiszélesített középosztályon, (a földek szétosztásával és a tulajdonossá válással létrehozott) polgárságon, összességében egy szélesebb választójoggal felhatalmazott új társadalmon. Egy olyan rendszerben hitt, amely meghaladja a terméketlen belpolitikai pártharcokat, amiben a pártok és a társadalom mer és tud radikálisan magyarabb (népi célokat és revíziót megvalósító) és európaibb (korszerűbb) politikát művelni.

Milotay István politikai vezércikkeiben mindig alapvető társadalmi problémákat tárgyalt magas színvonalon, igen jó tollal, széles körű műveltséggel.² Érzékenyen reagált a kor színváltásaira. Mennyiségileg is számottevő publicisztikáján (heti egy-két vezércikk) sokan szocializálódtak, ami egyfajta „identitáskonstrukciót”, eszmei azonosulást nyújtott a lateiner középosztálynak.³

Megítélése már a saját korában is ellentmondásos volt. Érdemeit és hatását méltatva Pintér Jenő írta róla, hogy „egy-egy vasárnapi szózatát százezren olvasták, fajszerető vallomásain a nemzet széles rétegei lelkesedtek, eszmevilágából még az ellenséges sajtó is okult”.⁴ Újságíró pályatársai közül Nyisztor Zoltán szerint is „[...] mélyen gondolkodó fő, ragyogó stilisztika, a magyar glóbus problémáinak alapos ismerője, keresztény magyar fajának olthatatlan szerelmese volt, aki a legjobb értelemben vett magyar értelmiség lelkeségének hű kifejezője és egyúttal ösztönös érzelmeinek mesteri hangszerelője volt. A magyar középosztály, az első világháború után annyi megrázkódtatásnak és mostoha sorsnak odadobva, benne ismert rá saját, csak homályosan megfogalmazott vagy csak épp ösztönösen megsejtett gondolataira és érzelmeire, s ezért szívesen adta át magát vezetésének. Valami állandó, kölcsönös viszony állott fenn kettejük között. Mindegyik adott és kapott is valamit a másiktól. A magyar középosztály,

² Tehetségét a jelen történészei is elismerik. Azok, akik részletesebben, és akik említés szintjén foglalkoztak vele: Ablonczy Balázs, Bihari Péter, Gyurgyák János, Kerepeszki Róbert, Litván György, Romsics Ignác, Sipos Balázs, Ujváry Gábor, Závodszky Géza stb.

³ Balla Antal polgári újságíró szerint: „Milotay a magyar értelmiségi körökben nem kis tekintélynek örvendett, neki volt a legnagyobb hatása”, a nyilas Marschalkó Lajos szerint pedig „a magyar középosztálynak Milotay cikkei adták a legtokéletesebb eszmei eligazítást”. In: *Imrédy a vádlottak padján*. Szerk.: SIPOS Péter. Budapest, 1999, 134.; ZÁVODSZKY Géza: *A kolozsvári alma materiől a Magyar Nemzet rostrumáig. Pethő Sándor (1885–1940)*. Pécs–Budapest, Kronosz, 2019. 197.

⁴ PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. VIII., Budapest, 1930–1941. 209.

mely akkor az országban még uralkodó elem volt, sokat kapott Milotaytól, de Milotay is a magyar középosztálytól.”⁵ Baloldalról is méltányolták, és mint megkerülhetetlen tényezővel számoltak és foglalkoztak vele.⁶ A *Századunk*tól Braun Róbert írta róla, hogy Milotay óriási előnye: bátran mondhatja magáról, hogy „a kurzus én vagyok”. „A kurzus az a légkör, amely tehetsége érvényesítésére nézve optimális”, valamint, hogy „nem lehet tőle bizonyos erkölcsi komolyságot megtagadni, amely mögött tömegeket érez az olvasó: a rosszul fizetett, alsóbbfokú, többnyire vidéki köztisztviselőket és hozzájuk hasonló rétegeket”. Majd azzal folytatta, hogy „A mai magyar politikai atmoszféra olyan, hogy kevés publicista van, aki benne gátlás nélkül fejezheti ki közérdekű dolgokról való nézetét és ezek közt Milotay István a legtehetségesebb és legkomolyabb”.⁷ A *Szocializmus* szerkesztője, Faragó László Kodolányi János ellenében tette mérlegre Milotayt, az utóbbit vélvén tehetségesebbnek.⁸ Megosztó személyisége gúnyos pamfleteket, röpiratot is ihletett, ami a tárgyszerűség helyett személyének végtelenségig való támadásával próbálta hitelteleníteni. A gúnyirat a személyeskedések mellett szakmaiságát és nemzeti elkötelezettségét is kétségbe vonta. 1934-ben írta Vukov Lukács délvidéki publicista róla: „Elvégre Milotay ma a legtehetségesebb magyar publicista, akinek szavai vészes erővel találnak célba és bűvészien alakítják át a maguk képére a magyar közvéleménynek éppen azt a részét, amelynek elől kell marsolnia a Szentistváni államgondolat újraeljáró megvalósításában. Milotay kitalálta, hogy kell profétának lenni, hogy kell zsebelni, hogy kell szépen élni egy nép halódásából, vagy ha nem is ő találta ki, az eljárás technikáját ő fejlesztette a legtökéletesebbre.”⁹

A harmincas években, amikor a konzervatív-liberális és radikális jobboldal között a politikai megosztottság elmélyült, Milotay egyre inkább a német modellhez hasonló magyar politikai és szociális rendszer kiépítésétől várt gazdasági és társadalmi „megújulást”. Egyetértett az ország német szövetségi politikájával, mert ettől remélte a magyar területi integritás visszaszerzését. Imrédy Béla miniszterelnök új pártjának (bár nem volt a párt tagja) és nézeteinek aktív támogatójaként már a hazai politika szélsőjobboldalára tévedt át, amikor a magyar revíziós, háborús érdekek további biztosításáért a német–magyar szövetség iránt végképp elköteleződött,

⁵ NYISZTOR Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról*. Róma, Magyar Ny. St. Gallen, 1969. 157.

⁶ Például: BRAUN Róbert: Milotay István és Mocsáry Lajos. *Századunk*, 1933. 134–135; HALMI Bódog: Milotay–Pethő. In: *Fejek*. Budapest, szerzői kiadás, 1937. 57–72.; RÓNA Lajos: Milotay István. In: *Harminc év az újságíró pályán*. 3. Budapest, szerzői kiadás, 1930. 902–908; VARRANAI Aurél: Toll és bilincs: egy liberális újságíró élete. Budapest, Gondolat, 1989. 223.

⁷ BRAUN Róbert: Az ismeretlen Magyarország. Milotay István könyve. *Századunk*, 1931. 218.

⁸ GYURGYÁK János: Szélsőjobboldaliság a népi mozgalomban. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009. 471. Eredeti megjelenés: FARAGÓ László: *Írástudók árulása – írástudók helytállása*. Budapest, Népszava, 1946. 84–85.

⁹ VUKOV Lukács: Milotay István, a zsaroló selyemfiú. *A közvélemény vására*. 1934. Budapest, Máté Nyomda. 2.

és a háborúban a németek mellett végig kitartó alternatíva mellett állt ki. Ennek függvényében változott megítélése is, egyre erősebb fenntartás és kritika, majd a teljes elutasítottság illette.

Milotay közéleti pályájának alakulása jól szimbolizálja nemcsak a saját, de az ország két világháború közötti kényszerpályás és zsákutcás politikai, külpolitikai irányvonalát, téves döntéseit és háborús bukását.

2. Módszertan

Az értekezés a Milotay István által írt több száz újságcikkre, könyvre, képviselői, valamint alkalmi beszédjeire támaszkodva kísérli meg bemutatni a magyar történelemnek az első világháborútól a második világháborúig terjedő időszakát Milotay István publicisztikáján keresztül, megpróbálva megrajzolni Milotay István egyfajta pályaképét is. Milotay István heti rendszerességgel írt történetfilozófiai, aktuálpolitikai vezércikkeinek értelmezésével egy korrajz megrajzolása is törekszünk. A Milotay-féle idézetekben és gondolatokban bővelkedő dolgozatnak további fontos célja, hogy a kor egy meghatározó képviselőjének mondatain keresztül egy leíró jellegű narratív konstrukciót hozzon létre, amelynek segítségével rálátást nyerhetünk egy máig létező radikális jobboldali politikai gondolkodás és eszmeiség történeti gyökereire. A disszertáció témájának időszaka az 1913-tól 1944-ig tartó magyar történelem, Milotay István újságírói tevékenységének három évtizede.

Korának elsőrangú újságírójaként formálója volt a kor nemzetpolitikai, nemzetstratégiai gondolkodásának, haza és haladás, a nemzeti és polgári emancipáció tematikájának, historiográfiai és identitáskeresési diskurzusainak. Milotay harminc éven keresztül a napi politika és közbeszéd elengedhetetlen és kihagyhatatlan viszonyítási pontja volt. Ennek fényében a dolgozat törekszik minél többször, a lehető leggyakrabban idézni, megszólaltatni őt, behelyezkedni ebbe a típusú gondolatvilágba. Véleményközpontú politikai vezércikkekről, képviselőként elmondott beszédekről lévén szó szeretnénk a szerzőt gyakrabban idézni, és nem behelyezni őt egy előre felállított karanténba, besorolva és beskatulyázva egy (egzaktnak nevezett) ideológiai-politikai kategóriába. Igyekszünk ugyanakkor nem megkerülni a Milotay álláspont helyét, mibenlétét és megítélését, amely a dolgozat több helyén és kontextusában is megfogalmazódik.

A dolgozat az időrendiségen alapul, témája kiterjed azonban a politika- és eszmetörténetre, sajtó- és a mentalitástörténet területére is.¹⁰ A hangsúly a politikatörténeti vonatkozásokon alapszik, de törekszik az eszme- és sajtótörténet bizonyos összefüggéseire is rávilágítani.

¹⁰ A sajtótörténet, mint a politikatörténet része, szerepe a politikai gondolkodás történetében. Az újságírás egy a társadalomtörténeti jelenségek, tényezők közül, ami a politikára és más folyamatokra reflektál. SIPOS Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás*. Budapest, Napvilág, 2004. 15–18.

Amennyire a nagy történelmi időszakot felölelő téma engedi, a dolgozat igyekszik kitérni – még ha bizonyos esetekben csak lábjegyzet formájában is – a korszak főbb eseményei mögött rejlő eszme-, és sajtótörténeti magyarázatokra is. A dolgozat terjedelme ugyanakkor az eseménytörténet egyes részeinek bővebb kifejtését nem nagyon engedte. Néhány esetben ezek rövidebb lélegzetű említése az akkori történések láncolatának kiegészítését szolgálják. Ilyenek például a népszövetségi kölcsön rövid és általánosan ismert minősítése vagy a Bárdossy lemondását megelőző ősz eseményeinek leírása (némelyeknek csak lábjegyzetben való szerepeltetése), vagy Milotay és az Ullein-Reviczky Antal sajtóértekezletei közötti kapcsolatok. Ugyanakkor az esetenként kifejtetlenek vagy általánosítónak vélhető társadalomtörténeti állapotleírásokat vagy politikatörténeti eseményösszegzéseket szolgáló értekező szövegrészek jelenlétét és szerepét is szükségesnek látjuk a dolgozatban.

A historiográfia fejezeten kívüli tizenhárom fejezet témaorientált, az egymást követő időszakok politikai történéseivel, illetve ezen történések és a sajtó, valamint Milotay egymásra hatásával foglalkozik. A fejezetek igyekeznek az országos politikai és egyéb eseményekre való publicisztikai reagálást és a vezércikkek tartalmának problémaközpontúságát kiemelni. Utána egy rövid kitekintés következik, amiben a dolgozat Milotay két fontos, emigrációban született könyvére tér ki. Majd egy életrajzi vázlat segít a Milotay életpálya láttatásában, illetve az egyes életszakaszok könnyebb elhelyezésében. Az első világháborúval kezdődő és az 1944 év végéig tartó történeti korszakban Milotay pályájának időszakai jól köthetők az országban végbemenő történelmi, politikai változásokhoz.

A dolgozat sok részéből „visszaköszönő” Milotay-féle álláspont helye, mibenléte és megítélése az összegzésben sűrűsödik. A dolgozat eredményeit és végkövetkeztetéseit igyekszünk szembesíteni a szakirodalom eddigi felismeréseivel. Bár a dolgozat történeti feldolgozásának szempontjai nagyjából megegyeznek a korábbi értelmezői kísérletekkel, remélhetőleg a Milotay életműnek ezen összolvastata és a belőle levont következtetések sikerrel kínálnak majd a témáról egy árnyaltabb képet az eddig meglévőké mellett.

Az első fejezet az első világháború előtt induló *Új Nemzedék*ről és az általa országos elismertségre szert tevő Milotay Istvánról, a lap elindítójáról szól, aki újszerűen ötvözte a századforduló reformkonzervatív eszméit, az útját és hangját kereső radikális jobboldal eszméivel. A fiatalos, függetlenségi párti beállítottságú *Új Nemzedék* folyóirat a jövő független (perszonáluniós) Magyarországot, szociális felemelkedést, szavazati jogot, a parasztság földhöz juttatását közvetítette és lehetőségét a megerősödött és kiszélesedett középosztályba való felemelkedésre. A lap az eddigi vezető réteg nagyobb áldozatvállalását kívánta, a

középosztállyal való osztozást a vezetésben, szélesebb belső reformokkal egybekötött demokratizálódási folyamatot.

Trianon után a *Magyarságot* irányító Milotay a kormányzati reformfolyamat, a belső és a külső revízió elmaradásáért a bethleni konszolidációt tette egyre erőteljesebben felelőssé. A Bethlen István által kialakított politikai-gazdasági-társadalmi rendet (a háborúért és az utána kialakult helyzetért is felelős) liberális és elitista Tisza István-féle rendszer alteregójának tartotta. Milotay a kormányzati reformok elégtelenségét radikális reformpolitikával akarta kiváltani, amely a parasztsággal kibővített nemzeti polgárosodás gyorsabb ütemét diktálta, élén a társadalom gerincét alkotó, kiszélesedett nemzeti középosztállyal.

A '30-as évek elején Milotay az újjáalakult Kisgazdapárt, majd a Kisgazdapárt és a Gömbös-kormány szövetségének jobboldali modernizációs elveit vallotta és képviselte. A kormányoldal polgári és a Kisgazdapárt népi Magyarországnak reformnézetei az első világháború vége óta a polgárosodás és modernizáció sajátos jobboldali alternatíváját képviselték. Ilyen értelemben a mindkettőt magáénak érző Milotay konzekvensen hangsúlyozta a középosztálybeli értelmiség és a parasztság szociális helyzetének tarthatatlanságát, az új kormányzattól várva az állami szociális akciókat (a diplomás munkanélküliség kérdésének megoldását, a birtokpolitika korrekcióját, az állami irányítás és gondoskodás preventív beavatkozását), a választójog kiszélesítését, társadalom és politika „középosztályosítását”, erőteljesebb nacionalizmus révén pedig a revízió megvalósításának erkölcsi köteleességét.

Az elszakított területeiért és a német kisebbségért egyre aktívabb Európa-politikát folytató Németország a magyar területi igények szempontjából az egyre vonzóbb külpolitikai szövetséges szerepét töltötte be. Milotay és az *Új Magyarság* a német–magyar viszony szorosabbá tételét két önálló államnak a hasonló alaphelyzetéből és jövőre vonatkozó érdekeiből következő természetesen megegyezésnek tartotta. Hasonlónak látta a két ország esetében az első világháborút lezáró békékből eredő területi megcsonkítottságot, a világkapitalizmus és az ebben szerepet játszó zsidóság háttérbe szorításának kívánalmát, az újnacionalista, népi-nemzeti alapokon történő gazdasági-társadalmi berendezkedés megerősítését. Ennyiben Milotay is a növekvő jobboldali politikai szimpátia és magyar–német egymásrautaltság kölcsönösségével fordult a hitleri Németország felé.

Milotay és az *Új Magyarság* teljes mellszélességgel az Imrédy-kormány mellé állt. Ebben az időszakban kormányközeli pozíciója és a közvéleményben betöltött meghatározó szerepe nagyobb felelősséggel bírt. Imrédy Béla nézeteinek közvetítése és magyarázása mellett Milotay

és újságja a felgyorsuló belpolitikai reformok alakítója is lett. Milotay a német szövetség híve oly mértékben, amennyiben az 1919-es békék megváltoztatására vonatkozó német lépések jogosságát igazolhatónak látta, és a hasonló magyar igények iránt is megértést vindikált.

A Teleki-kormány a már agresszor nemzetiszocialista Németországgal való kapcsolatában nemzeti önállóságát és semlegességét tartotta szem előtt. Imrédy Béla – nem értve egyet a kormányzati felfogással – Telekivel és a kormánypárttal szakítva ellenzékbe vonult. Milotay István – elkötelezett imrédyistaként – a kormánypárti MÉP-ben maradt, nem követte Imrédyt új pártjába. Viszont az *Új Magyarság*ot a kormány jobboldali ellenzéki orgánumává formálta, és a lap a jobbszélre avanszált Imrédy és a Magyar Megújulás Pártja támogatójaként.

Milotay sok más kormánypárti és jobboldali képviselővel, valamint közéleti emberrel együtt egyetértett az ország háborúba lépésével az „imperialista” keleti bolsevizmus ellen. Egyetértett a zsidótörvényekkel, amennyiben azok a magyar fajvédelmet szolgálták, de végső soron a disszimilációval is, és a cionistákkal együtt támogatta a Palesztinába való zsidó kivándorlást is. Sok kortársához hasonlóan nem volt tudatában a zsidóság deportálásának valódi célját illetően. Az akkoriban esetlegesen erről hallható egyéb „információk” sokak számára hiteltelennek minősültek, a szóbeszéd kategóriájába sorolódtak. Az utókor szemszögéből nézve a magyar zsidóság tragédiájáért azonban Milotay is magán viselheti az írástudók felelősségének bélyegét. Tagja maradt a Szálasi-kormány alatti ún. nyilas parlamentnek (az 1939-ben megválasztott csonka képviselőháznak). Milotaynak a német szövetség melletti kitartása egyet jelentett a háború hazai területre kiterjedésével és további emberéletek feláldozásával való egyetértésével. A honvédelmi szempont nála a németekhez való kitartó hűséggel lett egyenértékű, amikor a szovjetek előtti feltétel nélküli megadás helyett a végsőig tartó ellenállás oldalán maradt.

A dolgozat utolsó, összegző fejezete Milotay politikai gondolkodásának, nézeteinek és közéleti pályafutásának egyfajta áttekintését, summázatát és értékelését szeretné adni. Az áttekintés érdekében az utolsó előtti fejezet még kitér egy rövid kitekintés erejéig Milotay két emigrációban született könyvére, amit majd követ egy rövidebb életrajzi vázlat is. A dolgozatot záró rész igyekszik a 21. századi utókor szemszögéből bizonyos következtetéseket levonni, ezáltal is árnyalva és gazdagítva a ma történetírásának Milotayról alkotott képét, megvilágítva egyúttal a korban általa képviselt jobboldali radikalizmus történetét és szellemiségét, politikai mibenlétét, a mára szóló jobb megértést szolgálva.

3. Historiográfia

Milotay István nézet- és eszmerendszere, politikai szocializációja a dualizmus korában a magyar újkonzervativizmus és radikális reformjobboldal kialakulásával és megerősödésével köthető össze. Gondolkodásának eszmei gyökerei, jobboldali radikalizmusa több irányból, a dualizmust elutasító függetlenségi gondolatból, a kapitalizálódási folyamatból jelentős tőkefelhalmozással kikerülő magyar zsidó polgárság iránt megnyilvánuló antiszemitizmusból, a megújult politikai katolicizmus és a kereszténység századfordulós reneszánszából, a magyar birtokos osztály agrárérdekeinek gazdasági megfontolásaiból és az általa képviselt társadalmi-szociális reformszemléletéből, a nemzeti érdekek védelmének modern nacionalista újrafogalmazásából táplálkozott.

Az előfutárok, a szellemi elődök között megtalálható Istóczy Győző és antiszemita pártja, Bartha Miklós függetlenségi párti erdélyi politikus és újságíró (a kazár kérdéstről írt könyvével, a nemzetiségek térhódítása miatti magyarságféltő publicisztikájával), Szemere Miklós és az általa alapított Magyar Kultúrliga, amit a radikális liberális nézeteket terjesztő szabadkőműves páholyok ellensúlyozására indított,¹¹ a *Cél* újsággal együtt, amely az akkor formálódó fajvédő nézetek gyűjtőhelye volt.¹² Az előfutárok közé tartoznak a kereszténység politikai és morális szükségességéről és előbbrevalóságáról értekező, az antiszemitizmus eszközével élő katolikus néppárti és keresztényszocialista szerzők, politikusok, többek között Burján Károly és Huszár Károly, Miklóssy István, Petrássevich Géza tevékenysége. Valamint a korai fajvédők: Dánér Béla, Kiss Sándor.¹³ Mint mozgalom, a budapesti egyetemi keresztmozgalom (amiben Milotay is részt vett), nemkülönben a főiskolai diákok Országos Széchenyi Szövetség is.¹⁴

A radikális jobboldal századfordulói jelentkezését és reprezentánsait az 1945 utáni marxista történetírás a magyar fasiszmus korai megnyilvánulásaiként értékelte. A hetvenes években Szabó

¹¹ MIKLÓSSY István: *A szabadkőművesség önleplezése*. Budapest, Szent-István Társulat, 1911; RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség: Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége, 1906–1912*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2012.

¹² *A Cél*: társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és sport folyóirat. Szerk. BARBUL Jenő. Budapest, 1910–1944.

¹³ BOSNYÁK Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 2000.

¹⁴ KERÉK Mihály: *Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása*. Budapest, 1932.; BORBÁNDI Gyula: *Az utolsó falukutatók. Új Látóhatár*, 1960. A Szövetség falukutató munkaközösségének agrár-szociálpolitikai döntéselőkészítés volt a célja.

Miklós foglalkozott árnyaltabb megközelítéssel, érzékenyebben és részletesebben a témával. Ő volt, aki bevezette az újkonzervativizmus fogalmát a hazai történeti irodalomba. Posztumusz kiadott könyvében (2003)¹⁵ azonban lényegében mégiscsak a korábbi évek szakmai álláspontja, problémalátása tükröződik. Szabó eszmetörténeti kontinuitásteremtés célzattal, egyenes fejlődési ívet rajzolt a konzervatív eszme radikalizálódásával megszülető jobboldali radikalizmus és a későbbi fasizmus közé. Könyve hangsúlyos megállapítása, hogy a konzervativizmus ideológiája és a szélsőjobboldali törekvések között nem lehet világos választóvonalat húzni, az egyik a másikból következik.

A nyugat-európai ideológiafejlődés keretében Szabó ugyanakkor jelzi, hogy a jobboldali ideológiák változása tekintetében Európa részesei voltunk, amennyiben az újkonzervatív ideológiának hasonló európai eszköztára nálunk is megtalálható volt. Az úri középosztály kontra polgárság társadalomtörténeti koncepciójával Szabó kifejti, hogy a dzsentri hogyan vált az újkonzervativizmus és az ideológiailag belőle építkező radikalizáló szélsőjobboldal társadalmi bázisává, a liberalizmus egyik ideológiai és társadalmi kihívójává. Az újkonzervativizmust antimodernizációs eszmei irányzatként értékeli, amely megideologizálta az érdekelt társadalmi csoportok modernizációellenes érdekeit, eltéríteni igyekezett az ország amúgy is zsákutcás fejlődését egy újabb zsákutkába, etatista, autoriter-diktatórikus irányba.¹⁶ Szabó ebben a művében Milotayról és az *Új Nemzedék*ről, mint politikai ideológiát formáló műhely tevékenységéről is írt. Az újság hasábjain Milotay a kétfrontos ideológiai harc híveként mutatkozik be, egyaránt küzdve a Tisza István által fémjelzett konzervatív, elitista liberalizmus és a polgári radikálisok nemzetközi liberalizmusa ellen. Szabó szerint az *Új Nemzedék* beállítotttsága a radikális függetlenségi szellemben fogant nemzeti demokrácia, és Károlyi Mihály Függetlenségi Pártjához közelálló csoportosulásként definiálta. A kezdeti, nemzeti polgárosodást akarók tömörülése azonban két részre szakadt, a polgári progresszívek otthagyták a lapot (mint ahogy Károlyi Mihály kilépett a közös Függetlenségi Pártból és megalakította a Károlyi Pártot), a megmaradtak pedig – Milotay vezetésével – a szélsőjobboldalra sodródtak, és beálltak a későbbi ellenforradalmi táborba.

Hasonlóan véleményez Sándor Tibor (1979)¹⁷ is az *Új Nemzedék* fejlődéséről írt tanulmányában.

¹⁵ SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1914*. Budapest, 2003.

¹⁶ CIEGER András: Konzervativizmus–kontinuitás – konstrukció. *Politikatudományi Szemle*, 2004/1–2. 325–336.; LACKÓ Miklós: Veszélyes neokonzervativizmus. *Mozgó Világ*, 2003/8, 44–50.

¹⁷ SÁNDOR Tibor: A nemzeti radikalizmus útvesztői: Vázlat az „Új Nemzedék”-kör szellemi és politikai fejlődéséről 1914–1918. *Világosság*, 1979/7. 425–430.

Napjaink történésze, Romsics Gergely (2010)¹⁸ a magyar (és a német) politikai és történeti gondolkodást elemezve a konzervatív forradalom és a népiség gondolatát veszi górcső alá. A népi szemlélet ideológiatörténeti előzményeit elemezve a harmincas évek völkisch diskurzusainak autochton gyökereit a századfordulós újkonzervativizmusban, annak az első világháború elejére kialakult sajátos hazai műhelyeiben jelölte meg. Mindenekelőtt a Milotay által vezetett *Új Nemzedék* és az antiszemita-klerikális, szociálkonzervatív *A Cél* folyóirat köreit nevezte meg. Az ideológiai kiforratlanságot, erjedési folyamatot elemezve sorolódnak fel az összetevők, az újkatolicizmus, a szociális konzervativizmus, a függetlenségi eszme, a faji (etnikai) és a népi gondolat európai, valamint hazai helyzet által életre hívott diskurzusai, amelyek anélkül keveredtek egymással, hogy mindez homogén, letisztult áramlattá vált volna. A szerző, annak ellenére, hogy a német típusú faji gondolkodás a húszas évek Magyarországon még nem volt jellemző, a harmincas évekre a „völkisch” iránt befogadó Milotay személyén keresztül köti össze a nyitottságot a német szélsőjobboldali transzfer iránt.

Trencsényi Balázs munkája (2011)¹⁹ pedig az etnicista látásmód előtérbe kerülését emeli ki, ami a korábbi, a politikai romantika keretei között működő nemzetkarakterológiában és nemzettudatban az első világháború közeledtével vált hangsúlyosabbá. Az első világháború korszakhatár ebből a szempontból, amikor a politikai nemzet és a liberális nacionalizmus helyét lassan átvette az organicista-nemzeti aspektusokat hangsúlyozó reformjobboldal időszerűbb etnikai-nemzeti közösségképe. A harmincas évektől pedig a szélsőjobboldali etnocentrizmus tört előre az (új)konzervatív és a népiek identitáspolitikája mellett.

A kor ideológiai megosztottságával, a politikai és társadalmi törésvonalakkal, a kettős középosztály képpel többen, köztük Litván György, Kiss Mária Rita, Bihari Péter is foglalkoztak. Litván György (2008)²⁰ a kor ideológiai és politikai törésvonalának, a (nemzeti) liberalizmus kettészakadásának eredetére tér ki, amikor a nemzeti ellenállás alatt a polgári radikálisok és a szociáldemokraták darabontok lettek, megbontva a császári hatalommal szemben küzdő nemzeti erők egységét. A törésvonal ellenére azonban a polgári demokratáknak sikerült a balra csábított függetlenségiek alkalmas csoportját, Justh Gyulát, majd Károlyi Mihályt megnyerni, s ezzel parlamentáris támogatottsággal rendelkező, elfogadott politikai erőkké partnerséget kialakítani. Az öszirózsás forradalom és népköztársaság által pedig sikerült megvetniük egy valódi népképviselőt és demokratikus társadalom alapjait. Litván Milotaytól is

¹⁸ ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom*. Budapest, ÚMK., 2010.

¹⁹ TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke*. Budapest, Argumentum, 2011.

²⁰ LITVÁN György: *Magyar gondolat - szabad gondolat: válogatott történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2008.

idéz, mikor Milotay, mint a jobboldali radikalizmus egyik legelső tudatos képviselője, a polgári radikális ellenkultúrát teszi teljes egészében felelőssé a hagyományosan nemzeti és az új, progresszív törekvések közti mélyülő szakadékért. Milotay a politikai és kulturális polgári radikalizmust, az új ellenkultúrát egy új faji individualizmus politikai, kulturális és gazdasági érvényesülésének tekintette.

Kiss Mária Rita (1995)²¹ tanulmánya szerint a dualizmus nemzeti modernizációjából eredő zavarok, a gazdasági fejlődésből származó vagyonosodási és szociális különbségek, az ébredő antiszemitizmus idézték elő a gazdasági, társadalmi és kulturális törésvonalak kialakulását. A modernizációs törésvonalakat zsidó–magyar összefüggésrendszerben értelmezi: az agrár–ipari szembenállás, a tradicionalitás–modernitás konfliktusa, a magyar vidék–zsidó város dichotómia, a nemzeti földbirtok–nemzetietlen tőke ellentéte meghatározta a magyar politikai kultúra fragmentáltságát. Mindezt a nyelvi, kulturális nemzetkép eszközeit használó újkonzervativizmus jelenítette meg, ami az antiszemita gondolkodásban, és a zsidó asszimiláció lehetetlenségének erősödő véleményében nyilvánult meg. Az első világháború, a forradalmak és Trianon sokkja után az antiszemita gondolkodás, a létharc elengedhetetlen feltételeként, végképp politikai potenciállal párosult (a Fajvédő Párt, majd a 30-as évek nyilas pártjai által). A zsidókérdés a két világháború között is a magyar társadalom neuralgikus pontja maradt, alkalmas eszköze a politikai és ideológiai szembenállások artikulálására.

Bihari Péter (2008)²² könyve is a megosztott magyar középosztállyal foglalkozik, akiken a lövészárkok legfontosabbika futott keresztül, amelynek kiásásában maguk is tevékenyen részt vállaltak. A mű a világháború négy és fél évével, az átmenet kérdésével foglalkozik. Az egymásra torlódott politikai, szociális és etnikai ellentétek a középosztályon belül egyre inkább zsidó–keresztény szembenállásra redukálódtak. Bihari a keresztény középosztály és a zsidóság kapcsolatában a háború okozta mentalitástörténeti változások egy részét tárja fel, Milotayt és az *Új Nemzedéket* is megnevezve és felelőssé téve a lövészárkok mélyítéséért.

A kulturális megosztottságról, a politikai progresszívek ellenkultúrájáról G. Fodor Gábor (2001, 2004)²³ tanulmányai foglalkoznak. Munkájának végkicsengése szerint a polgári radikálisok „aligha eredeti szándékaiknak megfelelően, az új Magyarország vizionálásával mintegy

²¹ KISS Mária Rita: Az ész, a pénz és a születés arisztokráciája. Az antiszemita politikai gondolkodás liberalizmuskritikájának sajátosságai a századfordulón. *Társadalmi szemle*, 1995/6. 37–51.

²² BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008.

²³ G. FODOR Gábor: Kultúrpolitikai program vagy kultúra mint politika? - A polgári radikális ellenkultúra „értelme”. *Századvég*, 32. 2004. 77–107.; G. FODOR Gábor: Nagyzási hóbort vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz. *Századvég*, 20. 2001. 121–147.

provokálták a jobboldali radikalizmus képében jelentkező 'harmadik Magyarország' létrejöttét". A polgári radikálisok tevékenységükkel nem egy reális, az akkori viszonyokra átültethető politikai alternatívában, hanem az értelmiségi szekértáborok létrehozásában értek el eredményt.

A múlttal való elszámolásra, a jelen és jövő meghatározására sarkalatos ideológiai művek születtek. Meghatározó történeti, identitáspolitikai munka Szekfű Gyulának a múlt liberalizmusát okoló és a jövő reformkonzervativizmusában utat mutató műve csakúgy, mint Bangha Bélának a keresztény Magyarország megerősítésére irányuló szándéka és elvi antiszemizmusa, Szabó Dezső népi iránya, és nem utolsósorban Lendvai Istvánnak a harmadik Magyarország generációjának a nemzeti megerősödést hirdető fajvédő írása.²⁴ A magyar nemzeteszmé köré szerveződő szemléleti egységesülés, a nemzeti identitás megerősítésének fontos komponensét jelentette a revizionizmust középpontba állító hivatalos nemzetpolitikai célkitűzés, és a neonacionalizmust és kultúrfölényt hangsúlyozó kultúrpolitika is. A fajvédők rendszerkorrekciós célja a forradalmi szegedi irányvonal folytatásával a fajilag és társadalmilag kiszélesedő és megerősödő magyarság tevékeny részvétele az ország életében. Erős, társadalmi szempontból igazságtevő, gazdaságilag és szociálisan újraelosztó államképükkel nem fért össze a zsidóságnak a háború után is megőrzött, sőt még jelentősebbé váló gazdasági és szellemi pozíciói. Utóbbinak hatásával, társadalmi okaival, és jövőre vonatkozó megoldásával fajvédők egész sora foglalkozott behatóan újságcikkek, tanulmányok sokaságában.

Milotay a *Magyarság* folyóirattal az elsők között, és biztos finánciális alapról pozicionálva, mint KNEP képviselő is, formálisan a legitimizmust, igazából a fajvédelmi eszméket képviselve, jobbról bírálta a kialakuló konzervatív, elitista rendszert. A későbbiekben bár jó kapcsolatokat ápolt a megalakuló fajvédő párttal, nem tartott velük a szerveződésben, mert a fajvédő programban és ellenzékiiségben a nemzeti és nemzetközi elzárkózás, a visszaszerzendő történelmi Magyarország egységének veszélyét is látta. A beszűkülés, az ezeréves határok perspektívája elvesztésének rémét látta a fajvédők parasztdemokrácia gondolatának elfogadásában is. Milotay a *Magyarsággal* a nagybirtok anyagi és társadalmi védelme alatt, szellemes, csiszolt, nemzeti keresztény stílusával hódított a középrétegek között, nagy olvasottságot szerezve a lapnak.

Ezekben az években a kortársak Milotayt méltatva a magyar „öncélúság” újságírójának

²⁴ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Maecenas, 1989.; BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, Szt. István Társulat, [1920]; LENDVAI István: *A harmadik Magyarország: jóslatok és tanulságok*. Budapest, Pallas, 1921.

titulálják, aki a közgondolkodásban ugyanazt a reprezentatív helyet töltötte be, mint Rákosi Jenő a korábbi, liberális nemzedék világában. Tevékenységének zsinórmértéke a magyarságnak a jövőben önmagáért folytatott élete, azokkal a lehetőségekkel és módokkal, amikkel a történelmi múltban nem tudott, a dualista közelmúltban pedig elfelejtett élni.²⁵

Bernát István (1983; 1986)²⁶ a húszas évek Milotayjáról írta, hogy személyén keresztül érvényesült a Trianon előtti és az ellenforradalmi rendszer radikális jobboldali eszméinek kontinuitása. Hangsúlyozza a változatlan ideológiai–eszmei felfogás elemeit, amelyek az új helyzet összefüggésrendszerében új hangsúllyal és tartalommal bővültek. Milotay nézetei csak most nyernek igazi alapozást, a magyarság megújulása csak Trianon után igazán időszerű, mert a gazdaságilag, társadalmilag és kulturálisan megszervezett erős magyarság tudja csak megvalósítani revizionista céljait. Milotay egyre erőteljesebben kritizálta a bethleni konszolidációt, az Egységes Pártot a Tisza-rendszer és párt alteregójának tartva. Hiányolta a számottevő eredményeket, melyek a radikális keresztény-nemzeti politika társadalomformáló erejének biztosításához lettek volna szükségesek. Bernát a kor két meghatározó személyisége – Szekfű Gyula és Szabó Dezső – közé pozicionálja Milotayt. Míg Szekfű a Bethlen-rendszerben konszolidálódó középosztálynak adott megfelelő ideológiai keretet, Szabó Dezső pedig a népi–paraszi orientáció platformján a perifériára szorult középosztály számára képzelte el a rendszerrel való szakítás lehetőségét, addig Milotay a konzervatív reformok elégtelenségét, a parasztsággal kibővített nemzeti polgárosodás gyorsabb ütemét akarta elérni, élén az országot vezető középosztállyal.

Bár a szociálpolitikai gondolkodás forradalmasítói Magyarországon a népi írók voltak, mégis az első szociográfiai műveket Milotay István és Oláh György írták. Milotay szociográfiájáról több elismerő méltatás, recenzió született.²⁷

Löffler Tibor (1995)²⁸ az elsők között helyezte új megvilágításba a jobboldali radikális tábor, a háborús nemzedék reformjobboldalának markáns és végiggondolt politikai felfogását, amely egy határozott modernizációs elképzelés volt. Milotay az elsők között ennek a polgárosodásnak

²⁵ HOVÁNYI Béla: A magyarság öncélúságának újságírója. *Magyar Kultúra*, 1925. 271–274. Munkásságát, szerkesztésében megjelent írásait több kortársa, politikusok, írók, újságírók méltatták, ismerték el. Ugyanakkor a politikai baloldaltól jelentkező szellemi ellenfelei is bőséggel voltak.

²⁶ BERNÁT István: Az úriság presztízsének korszerűsítése: Milotay István ideológiája a húszas években. *Tájékoztató*, 1983/3, 70–87. BERNÁT István: Modernizáció és szabadság. Kérdések és válaszok a 20-as évek második felében Magyarországon. *Világosság*, 1986/8–9, 588–594.

²⁷ DÉKÁNY András: Az ismeretlen Magyarország. *Protestáns Szemle*, 1931. VADÁSZ Elemér: Az ismeretlen Magyarország. *Századunk*, 1933.

²⁸ LÖFFLER Tibor: Jobboldali modernizációs ideológia a húszas évek végén – Reformkonzervativizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában. *Valóság*, 1995/8, 50–64.

és a modernizációnak sajátos jobboldali alternatíváját képviselte, a reformkonzervatív forradalmiságot és a jobboldali népiséget. Írásai az Alföldön és a tanyavilágban tapasztalt nyomorról a későbbi népi írókhoz hasonló követeléseket fogalmaztak meg. Hangsúlyozta a parasztság szociális helyzetének tarthatatlanságát, a megoldást a helytelen birtokpolitika korrekciójában látta, mint a további elszegényedés egyetlen gyógyszerét. A kormányzattól várta az erőteljes állami akciókat (beavatkozás, irányítás és gondoskodás). A parasztságban jelölte meg a magyarság fő etnikai tulajdonságait, jellemvonásait. Ő is a konzervatív reformeszmé nagy alakjával, Széchenyi Istvánnal példálózott, az arisztokrataként kötelességét idejekorán felismert, az országot a morális és politikai újjászületés mellett a gazdasági újjászületés útjára vezető legnagyobb magyarral. Az értelmiség egésze elé pedig a kötelesség és a cselekvés felismerését és véghezvitelét állította.

Poszler György (1998)²⁹ szerint a szélsőjobboldali népi–szociális reformgondolat nem társadalmi reformról szólt, hanem (csak) faji regenerációról. Ál fajvédő, és nem valódi népvédő forradalmiságról. A 'paraszti rend' egyes, kiválasztott egyedeinek esetleges középosztályba jutásáról, ami a középosztály alulról való felfrissítése érdekében, de hatalmának megkérdőjelezése nélkül történhet.

Gyurgyák János (2009)³⁰ is Milotaynak a nemzeti középosztály részéről elsők között megnyilvánuló népiségét hangsúlyozza. A népi írókhoz is szimpátiával viszonyult, amely a későbbiekben sem változott. Viszonyulásában kettősség mutatkozott meg, amikor a „jobbosokkal” rokonszenvezett, baloldali eszméik, értékeik miatt viszont kritikusk is volt, lapjában mégis publikálási lehetőséget biztosított nekik, és műveiket is ismertette. Gyurgyák azt is leszögezi, hogy nem beszélhetünk összefüggő szélsőjobboldali népi ideológiáról, hanem csak bizonyos eseti elemeiről, Erdélyinél, Sértőnél, Féjánál és alkalomadtán Kodolányinál, valamint Veres Péternél. Erőteljesebb nacionalizmusról, magyar faji védelemről, antiszemita érvekről, gondolatokról – ahogy a radikális jobboldal esetében – az ő esetükben is szólhatunk.

A fajvédő kormányzati irányvonalhoz csatlakozó Milotayról, a sajtómunkásról, Gyurgyák János írt a *Magyar fajvédők* (2012)³¹ eszmétörténeti trilógiájának harmadik kötetében. *A zsidókérdés Magyarországon* (2001)³² a magyar antiszemitizmus kialakulásáról, illetve a századforduló radikális jobboldali és antiszemita irányzatairól és mozgalmairól is történeti

²⁹ POSZLER György: Rögeszmék rabságában. *Liget*, 1998/február, 72–85.

³⁰ GYURGYÁK János: Szélsőjobboldal a népi mozgalomban. *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009, 449–473.

³¹ GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris, 2012.

³² GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2011.

áttekintést adott. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus történetével, azon belül a magyar fajvédelem ideológiai összetevőinek leírásával az *Ezzé lett magyar hazátok* (2007)³³ foglalkozott. A *Magyar fajvédők* az etnicista gondolkodásmódot, a nemzetvédelmet jelentő fajvédő gondolatot és a köré szerveződő egyes fajvédők politikai gondolkodását, mozgalomra gyakorolt hatását mutatja be. Gyurgyák a fajvédő pártot politikai szempontból nem, eszmetörténeti szempontból viszont annál nagyobb hatásúnak látja a magyar politizáló közvéleményre. Egységes fajvédő ideológia nem létezett, az ún. fajvédők ugyanis egymástól kisebb–nagyobb mértékben különböző nézeteket vallottak. A fogalmi alapok lefektetése, a kérdés historiográfiája, a fajvédelem előzményei, valamint a fajvédő sajtó bemutatása mellett Gyurgyák célja nem a magyar fajvédelem teljességre törekvő feldolgozása, hanem legfontosabb típusainak bemutatása, s ezen keresztül a fajvédő gondolkodás érthetőbbé tétele.

A fajvédőket más mentalitású és világnézetű nemzedéki csoportosulásként értelmezi, akik a dualizmusra és forradalmakra kettős tagadással válaszoltak. Elutasították a monarchia liberális kapitalizmusát és a kommunizmust is, ezek helyett nemzeti és keresztény alapon álló harmadik Magyarországot akartak. A fajvédőket határozottan elválasztja a két jelentősebb jobboldali irányzattól, a Monarchia viszonyait restaurálni akaró konzervatívoktól, valamint az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalomától, a nemzetiszocializmustól. Milotay István esetében, mint a többi fajvédő esetében is, plasztikus, az időbeli változásokhoz, az adott viszonyokhoz alakuló jellemzést ad, amely nem annyira pályáiv, mint inkább portréfestés. Milotay mindig jól érzett rá a kordivatra, de már az 1930-as években különbözött a többi tárgyalt fajvédőtől: németbarát lett, mivel Hitlertől remélte a magyar revíziót, a világháború alatt pedig a végsőig való kitartásra buzdított. Tevékenységével az emigrációban sem nézett szembe, hanem – számos más emigránshoz hasonlóan – önmentegető módon inkább másokat hibáztatott, egyúttal a végsőig való kitartás hősiességét hangsúlyozta.

Vonyó József (2011, 2012)³⁴ a fajvédők és a fajelmélet tekintetében kiemeli, hogy a kettő között nincs kontinuitás a meghatározó személyek tekintetében sem, fontos a kettő közötti ideológiai különbségtétel. Gömbös kezdte el először a fajvédő politika lényegét megvalósítani, de elképzeléseit nem tudta keresztülvinni a továbbra is Bethlen hatása alatt álló Horthyn. A gazdasági világválság azonban nemcsak Gömböst hozta helyzetbe, hanem az ellenzéki politikára is fogékonyabbá tette a lakosságot. Ekkor aratták első sikereiket a német mintát

³³ GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest, Osiris, 2007.

³⁴ VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom*. Pécs, Kronosz, 2018; VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Pécs, Pro Pannónia, 2001.; VONYÓ József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919-1944*. Pécs, Kronosz, 2012.

másoló magyar nemzetiszocialista pártok. Ezek a korábbi fajvédő programnál többet követeltek, s faji alapú leginkább zsidóellenes politikában gondolkoztak. Az ország ideológiai jobbratulódása Gömbössel és a fajvédő nézetek kormánypárton belülré kerülésével kezdődött, miközben a kor legnagyobb ellenzéki mozgalma a nemzetiszocializmus, és az egyre militarizálódó Németország biztosította a további folyamatos jobbratulódást.

Ungvári Tamás (1999)³⁵ Milotay sajátos magyar fajelméletét, az értelmiség szempontjai szerinti őrsekváltási koncepcióját, asszimilációellenességét hangsúlyozza, amely pregnánsan fogalmazta meg a Trianon–szindrómát: 'a függetlenség árnyékában' radikalizálódó jobboldaliságot. Míg Bajcsy-Zsilinszky Endre szembekerült a jobboldali radikalizmus szélsőségeivel, addig Milotay Gömböshöz és Imrédyhez sodródott, majd a nyilas uralom idején elhallgatott, jobbról előzték meg azt, aki minduntalan jobbról előzött.

Imrédy Béláról és az Imrédy-kormányról Sipos Pétertől jelent meg egy korábbi és a rendszerváltozást követő időszakban két kötet (1970; 1999; 2001).³⁶ Imrédynél kormányra kerülésekor kezdetben nem a totális fasizmus volt a cél, hangsúlyozta Sipos, hanem a nyilas demagógia ellensúlyozása az ellenforradalmi rendszernek antidemokratikus jellegű korszerűsítésével. Az Imrédyről írtakat az annak szellemi holdudvarába tartozó Milotay Istvánról adott pályakép egészítette ki, ahol a szakmailag tehetséges, de politikailag elfogult, antiszemita, és morálisan megkérdőjelezhető emberként írja le a publicistát. Imrédy Béla pálfordulását illetően, miszerint a miniszterelnök döntően az 1938. augusztusi berlini látogatása, a német erődemonstráció és Hitler elégedetlensége, neheztelése hatására vált volna Németország feltétlen hívévé és kiszolgálójává, Bán D. András tette árnyaltabbá.³⁷

Az ő interpretációjában Imrédy magatartásának megváltozása mögött, a veszélyesen terjedő magyar nemzetiszocialista tömegmozgalom vitorláiból való szél kifogása mellett, az új belpolitikai változtatások irányításának, az új magyar, szociális népi–nemzeti reformmozgalom vezetésének igénye állt. Külpolitikai vonatkozásban pedig kormányfőként és reálpolitikusként számot vetett az angolok politikai érdektelenségével a dunai térségben, azzal a nem hivatalos angol állásponttal, hogy Magyarország harmadrangú fontosságú a brit külpolitika számára, illetve a brit véleménnyel, miszerint Magyarország geopolitikai szempontból mindenképpen a német érdekszférába tartozik, az ehhez való alkalmazkodása pedig elkerülhetetlen.

³⁵ UNGVÁRI Tamás: A „zsidókérdés” és a jobboldali radikalizmus. Zsilinszky és Milotay. *Valóság*, 1999/6, 71–77.

³⁶ SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.; SIPOS Péter: Milotay István pályaképehez. *Századok*, 1971/3–4, 709–735.; *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerk.: SIPOS Péter. Budapest, Osiris, 1999.; SIPOS Péter: Imrédy Béla: politikai életrajz. Budapest, Elektra, 2001.

³⁷ BÀN D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938-1941*. Budapest, Osiris, 1998.

A disszertációban igyekszem majd hangsúlyozni Imrédy Béla kezdet kezdetén meglévő radikális politikai elképzeléseit, terveit. Politikai szélsőségig való „fejlődésére” már valóban hatással volt a korszellem, a külpolitika fejleményei, a revizionizmus megvalósulása. Visszatérve, Sipos Péter a kilencvenes évek végén kiadott Imrédy Béla népbírósi perének dokumentumkötetét Imrédy pályaképével is kiegészítette, ami kisebb változásokkal a kétezres évek elején külön kötetben is megjelent. A politikai életrajzban a volt kormányfőt tehetséges, nagy műveltségű politikusként írta le, aki a hatalomtól megittasulva veszítette el realitásérzékét, és mértéktelensége idézte elő későbbi tragédiáját.

A szociálpolitika antiszemita szempontjaival, a gazdasági élet „árjásításával” és személyi vonatkozásaival Ungváry Krisztián (2002, 2009)³⁸ foglalkozik következetesen. A konzervatívoktól induló Imrédyről, illetve a szélsőjobboldali fordulatot végrehajtó politikájáról írja, hogy politikájában a modern szociálpolitikai törekvések és a zsidóellenesség kéz a kézben járt, ahol a zsidóellenes szociálpolitika törvény által szentesített végrehajtása zajlott. A gazdaságélénkítéseknek, a szociális kiadások költségeinek döntően a zsidó vagyonokból való finanszírozása pedig együtt járt az állami újraelosztás mértékének folyamatos növekedésével. Az állam polgárai között származási alapon különbséget tevő, nemzeti alapú szociális, újraelosztási modell az Imrédyt követő kormányok próbálkozásaira is jellemző volt, írja Ungváry.

Lackó Miklós³⁹ hetvenes években írt tanulmánya különített el és nevezett meg a szélsőjobboldalon belül „úri vagy szalon fasiszta” és a „radikális fasiszta” irányzatokat. Az előbbit a Gömbös–Imrédy vonal képviselte, legismertebb szellemi képviselőjének pedig Milotay Istvánt, Rajniss Ferencet és Oláh Györgyöt nevezte. A radikális fasiszta irányzatoknak Böszörmény és Szálasi mozgalmát tartotta. A nyolcvanas évektől fasizmus és nácizmus különállóságáról Ormos Mária (1987), a Politikatörténeti Alapítvány konferencia anyaga (1992), majd Vonyó József (2012) is értekeztek.⁴⁰

Paksa Rudolf (2012; 2013)⁴¹ megjelent könyveiben számos eredményt mutatott fel a Horthy-

³⁸ UNGVÁRY Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. A magyar jobboldali hagyomány. Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009, 305–340; UNGVÁRY Krisztián: „Árjásítás és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/26, 7–37.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege: diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944*. Pécs, Jelenkor, 2012.

³⁹ LACKÓ Miklós: *Válságok – választások: történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Budapest, Gondolat, 1975. 321.

⁴⁰ ORMOS Mária: *Nácizmus–fasizmus*. Budapest, Magvető, 1983.; *Jobboldali radikalizmus tegnap és ma: cikkek, előadások*. Szerk.: FEITL István. Budapest, Poltört. Alapítvány, 1993.; VONYÓ József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919-1944*. 2012. Pécs–Budapest, Kronosz, 2012.

⁴¹ PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa, 2012.; PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*, Budapest, Jaffa, 2013.

kori szélsőjobboldal történetének kutatásában. *A magyar szélsőjobb története* című könyvében kronologikus és példatári képét adja a magyar szélsőjobboldalnak, történeti gyökereitől napjaink pártformációijáig. Az egymásból is építkező irányzatoknak külön fejezetet szentel, a politikai katolicizmustól a keresztényszocialista pártokon át a fajvédőkhöz, az ébredőktől a különböző csoportokra osztható magyar nemzetiszocialistákig (kaszáskeresztesek, nyilaskeresztesek, hungaristák). Az árnyaltabb fogalmak használatának híve, de ha egyszerűsítésről van szó, a szélsőjobboldalon (az előzőekhez hasonlóan) két irányzatot mindenképpen határozottan elkülönít egymástól: a totalitárius-diktatórikus törekvéseket, valamint az állam megerősítésével a fennálló viszonyokat, gyakran az egyéni szabadságjogokat is korlátozni akaró jobboldali radikalizmust.

Szálasi Ferencet és a valóságtól már komoly mértékben elszakadt politikáját elemezve Paksa időbeni sorrendben mutatja be a NAP és Szálasi radikalizálódását, hungarizmusának főbb jellemzőit, a Szálasi-kultusz ötvözte militarizmust, az erőcultuszt, a kereszténység szimbólumkészletének használatát. A hungarista mozgalom alapja az üldöztetés volt, a hungaristákat a keresztényekkel, a vezért Jézus Krisztussal állították párhuzamba. Hangsúlyozza, hogy mindennek ellenére a német megszállást megelőző, és az azt követő közvetlen helyzetben is, Imrédy MMP-ja nagyobb, jelentékenyebb tömegerővel és hatékonyabb német támogatással rendelkezett, mint Szálasi pártja. A németek még ekkor sem tekintik Szálasi megfélelítő partnernek. Szálasi kormányra kerülésével már az ország is az utolsó felvonáshoz érkezett, már nem volt lejjebb, a magyar állam utolsó német csatlósállammá degradálódott.

Milotay István, aki kitartott az Imrédy Béla kormánya utáni, egyre szélsőjobboldalibb ellenzéki politikája mellett, a német megszállás és a nyilas puccs után is az 1939-ben megválasztott képviselőház tagja, a nyilas uralom alatt pedig az átnevezett Törvényhozók Nemzeti Szövetségében is képviselő maradt.⁴² Szerkesztői és képviselői munkája azonban már nem volt meghatározó. 1945-ben emigrált, majd az elsők között került fel háborús bűnösnek a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzékére.⁴³

Az emigrációban a szélsőjobboldali emigráció nyilas, hungarista vonalához tartozott. Szepesi

⁴² SZIKOSSY Ferenc: A Nemzeti Szövetség és az Országgyűlés két házának tevékenysége Sopronban. *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve*, 1963–1964. Budapest. 1966. 293–321. HILLER István: Az utolsó napok Szálasi soproni parlamentjének jegyzőkönyvei. *Valóság*, 1980/2. 86–98. Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyve: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1944_1_TNSZ/?pg=0&layout=s

⁴³ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. Budapest, Magyar Miniszterelnökség, 1945.

András álnéven is publikált. A Habsburg-dinasztia négyszáz éves történelmének történelmi tanulságait feltáró kötetén – *Mohácstól Budaörsig* (1954) – kívül, Horthy kormányzóságának és egyéniségének árnyoldalait megörökítő, az *Út és Cél* hasábjain 1953 szeptemberétől 1957 júliusáig, könyv alakban 2002-ben a Gede Testvérek Bt. gondozásában *Egy élet Magyarorszáért: ami Horthy Emlékirataiból kimaradt* címmel megjelent emlékiratával keltette fel olvasói figyelmét.

Milotaynak az emigrációban írt két jelentősebb kötetén kívül a munkásságával kapcsolatos további, kevés adat az emigrációs irodalomból és az önéletrajzából ismert. Brazíliában a Csűrös Zoltán szerkesztésében Sao Paolóban kiadott *Új Magyarország* rendszeres író-munkatársa. Dolgozott a müncheni *Út és Célnak* is, aminek 1957. novemberi betiltása után az 1960-ban Ausztriában kiadásra került *Útban* is publikált.

Milotay István Svájcban halt meg. Temetésén csak a nyilas-hungarista emigráció vezetője, Henney Árpád vett részt, akit a hungarista mozgalom továbbvitelének vezetésével még amerikai fogságában bízott meg Szálasi Ferenc.

4. Milotay István és az *Új Nemzedék* (1913–1918)

A Tisza-kormány és a polgári radikalizmus kritikusa

„Az egyensúlyát veszített közfelfogás ma két véglet között keres menedéket nálunk a jelen és jövő problémáival szemben. Az egyik szélsőség azzal fenyeget, hogy maradisággá fajítja és a fejlődéssel ellentétbe állítja a nemzeti eszme ápolását, a másik azzal, hogy rombolásig viszi a modernség és a haladás vágyát. Az ország politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásában együtt akarjuk járni a demokratikus haladás útját más kultúrnépekkel, de nem a magyar nép kipróbált lelki és erkölcsi tulajdonságainak lebecsülésével, vagy aláaknázásával, hanem éppen ezek minél teljesebb és tisztább kifejtésével.”⁴⁴

Milotay István pályájának felívelése a háború kitörését fél évvel megelőzően kezdődött, mikortól tevékeny részesévé válik a háború előtti és alatti ország szellemi-politikai életének. A háborús nemzedék magyarságának újszerű hangját és látásmódját egy új hetilapban megjelenítve érte el, a szerkesztésében a háború végére az *Új Nemzedék* az egyik legismertebb, legolvasottabb és legnagyobb példányszámmal megjelenő lappá nőtte ki magát.⁴⁵ A hetilapban a Milotay vezércikkek a modern jobboldali újságírást ötvözték a háború előtt megnyilvánuló jobboldali radikalizmus eszmei elemeivel, gondolati összetevőivel. A nemzeti értelmiségi középosztály képviselőjeként, annak politikai látásmódját és világnézetét fogalmazta meg modernebb, korszerű formában.⁴⁶

Az 1913-as év végétől jelentkező lapban heti rendszerességgel írt vezércikkeinek gondolati összetevői a közeledő háború előszelében formálódtak, de már a századfordulótól tartó hazai politikai, ideológiai-eszmei forrongásban, közéleti vitákban alakultak és váltak a radikalizálódó jobboldali világnézet egyedi és színvonalas publicisztikai alkotásaivá.⁴⁷

⁴⁴ Szerkesztői beköszöntő cikk. *Új Nemzedék*, 1913. december 25.

⁴⁵ Az *Új Nemzedék*: Politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap. Főszerkesztő: Milotay István. 1. évfolyam, 1. szám (1913. december 25.) – 6. évfolyam 12. szám (1919. szeptember 15.) Budapest. Hunnia nyomda és kiadó. A lap munkatársai többek között: Lendvai István, Márkus László (rendező), Pethő Sándor. Indulásának és működésének körülményeiről Sándor Tibor, Sipos Péter illetve Szabó Miklós írtak. A felsorolt szerzők a folyóirat haladó, demokratikus beállítottságát is hangsúlyozták, megemlítve, hogy a kezdeti időszakban baloldali szerzők is publikáltak a lapban (például: Csécsy Imre, Kassák Lajos), az ellenzéki hangvétel irányvonalát azonban Milotay határozta meg. A folyóirat nemzeti demokratikus platformon állt, kifejezetten nemzeti, progresszív törekvésekkel.

⁴⁶ Egy széles, a társadalom gerincét jelentő erős polgári középosztály kiépítésének korai elképzelését képviselte.

⁴⁷ A témagazdag cikkek az agrárium, a parasztság földhöz juttatása, a vidék érdekeinek védelme, a hitelszövetkezeti rendszer mellett, szóltak a polgári középosztály megteremtése céljából a magyar fiatalságnak a kapitalista

Milotay és a háború előtt induló *Új Nemzedék* nyilvánvalóan közel állt az Egyesült 48-as és Függetlenségi Párt⁴⁸ eszmeiségéhez és ellenzékiségéhez, bár a lap többször kinyilvánította pártoktól való függetlenségét.⁴⁹ Az első lapszám beköszöntő cikke programalkotó, egyaránt állást foglalt a Tisza István által fémjelzett konzervatív, elitista liberalizmussal szemben és a polgári radikálisok nemzetközi liberalizmusával szemben. Ahogyan Lendvai István később, 1920-ban a forradalmak tapasztalata után *A harmadik Magyarország* című művében megfogalmazta, sem Tiszáék, azaz „apáink öldöklő, liberális Magyarországból, [...] akik végzetes vaksággal nyomták, taposták a fajnak eleven erőit, [...] sem a Cion felé kegyetlenül sovén, és a magyarság felé bomlasztóan nemzetközi” Jászi-féle ’második Magyarország’ hamis voltából nem kértek, mindkettőnek szükségszerűen kellett elégnie a vörös enyészetben.⁵⁰ A háború előtt a lap beköszöntőjében ugyanezt fogalmazta meg Milotay is.

A függetlenségi radikalizmus jegyében utasította el a dualizmus Magyarország félfüggetlenségét, az ország monarchián belüli szerinte gazdasági-gyarmati helyzetét, amely lehetetlenné tette az egészséges magyar ipari fejlődést, és a mezőgazdaság kibontakozását. A radikalizálódó reformjobboldal nézőpontjából kifogásolta a liberális kapitalizmus nálunk megvalósult idegen formáját, amely nem a nemzeti létből nőtt ki, és amely a gyarmati, kizsákmányoló és monopolizált, élődsdi tőke összes negatív jellemvonásával rendelkezett. Cikkeinek folyamatos, állandó témája a munkapárti kormányok és a tőkés pénzuralom összefonódásának, a korrupciónak, a kéz kezét mos alapú politikai és gazdasági érdekszövetségnek és befolyásolásnak a kipellengérezése. Élesen kifogásolta a bank, a kereskedelmi tőke adómentességét, állami szubvencióit és egyéb privilégiumait. A viszonzási módot nemkülönben, ahogy a nagytőke megtöltötte a kormánypárt választási kasszáját, vagy munkapárti politikusoknak jövedelmező gazdasági vezérigazgatói pozíciókkal való kifizetését. Elutasította az egészségtelen gazdasági szerkezetet, a nemzeti, társadalmi közérdek és

gazdasági folyamatokban való érdekeltté tételéről, a banki, ipari és kereskedelmi zsidó monopolizáció hatalmának visszaszorításáról, a Hangya módjára szükséges társadalmi önszerveződés szükségességéről. „[...] A magyarságnak, ha mint ilyen, élni és uralkodni akar, meg kell tanulnia, hogy sikerre csak úgy számíthat, ha a Hangya módjára megszervezkedik egész társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai életében. [...] Mindazok, akik kötelékébe tartoznak egy nemzeti gondolat munkásai és részesei. A szolidaritás óriási hálózata fonja őket nagy egységbe s ez a szolidaritás öntudatot jelent s szakadatlanul érezteti tagjaival az egymásra utaltság, az erők összesítésének, az egymás segítségének megnyugtató és felemelő érzését.” A Hangya. *Új Nemzedék*, 1917. március 25.

⁴⁸ A Függetlenségi Párt korábbi jobb és bal pártja 1913 nyarán Károlyi Mihály vezetésével egyesült. Fő követeléseik változatlanok voltak: gazdasági önállóság tekintetében az önálló bank felállítása és az önálló vámterület kialakítása; általános, egyenlő, titkos választójog.

⁴⁹ A lap szerkesztősége visszaautasította, hogy bármely politikai párt sajtója lenne: „Mi ugyanis se az egész ellenzék, se valamely ellenzéki pártnak nem vagyunk se hivatalos, se félhivatalos lapja.” Az Olvasóhoz. *Új Nemzedék* (a továbbiakban: *Ú. N.*), 1916. január. 2.

⁵⁰ LENDVAI István: *A „harmadik” Magyarország. Jóslatok és tanulságok.* Budapest, Pallas 1921.

egészséges gazdasági egyensúly ellenében az egyéni, „plutokratikus” érdekek meghatározó voltát.⁵¹

Másfelől mélységesen elítélte a szerinte zsidó eredetű politikai és kulturális baloldali radikalizmust, úgy a polgári (polgári radikálisok), mint a marxista (szociáldemokraták) változatát. A baloldali radikalizmusban a zsidók politikai önmeghatározását látta. Milotay sorai azt a folyamatot írják le, amikor a századfordulótól az autochton zsidóság szekularizációja következtében a zsidóságnál is felváltotta a vallási identitást az etnikai, 'világi' identitás. A folyamatot a magyarországi zsidóság meglévő számarányához csatlakozott ortodox, galíciai zsidóság tömegei csak megerősítették. A számbelileg megnövekedett létszámú szekularizált zsidó polgárság faji, nemzetiségi identitásának különállása pedig kiváltotta saját politikai öntudatának megerősödését is.⁵² Ezzel párhuzamosan a magyarként való el- és befogadás folyamata gyengült meg. „Az elzárkózás és a faji önvédelem gondolata a zsidósággal szemben abból a megingathatatlan tapasztalati tényből táplálkozik, hogy az asszimiláció, a faji beolvadás reménye, amelyre a magyar politika félszáz éven át minden számítását építette, teljesen csődöt mondott. Még ha asszimilálhattuk volna is a zsidóságnak régebben megtelepedett csekély számú rétegeit, ez a lehetőség abban a mértékben vesztett realitásából, amint zárkózottságuk és öntudatuknál fogva hozzáférhetetlen zsidó tömegek gyarapították a régieket, amely mértékben gazdasági erejük, társadalmi szervezettségük az alkalmazkodás kényszere helyett a vezetés fölényét és az uralom önérzetét biztosította számukra. [...] tehát le kellett mondani arról a reménységről, hogy a zsidóság valaha lelki, szellemi és erkölcsi együvé tartozás tekintetében integráns része lesz a magyarságnak” – írta Milotay.⁵³

Milotay a Polgári Radikális Párt (1914. június 6.) megalakulásának apropóján a múlt hibái között említette, amikor 1905-ben a polgári radikálisok a darabont-kormány támogatásával a császári hatalmi önkény szövetségeseivé váltak az ellenálló nemzeti függetlenségi ellenzék és az ország rovására. Ideológiai, politikai hátországuknak a szabadkőművességet, illetve egyes szabadkőműves páholyokat tartotta. Meggyőződése volt, hogy egyes szabadkőműves társaságok – feladva törvényes működésük alapját, eredeti filantropikus céljaikat – a

⁵¹ Milotay jelentősebb a politika és tőke érdekszövetségének témájában írt teljes cikkei az *Új Nemzedékben*: Szubvenció és nemzeti érdek; Bank abszolútizmus; Tőkekoncentráció; Plutokrácia; A holt kéz és a bankári kéz; Gazdasági kiegyezés – vámunió.

⁵² KONRÁD Miklós: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és dualizmus kori Magyarországon. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Szerk. HÖRCHER Ferenc–LAJTAI Mátyás–MESTER Béla, Budapest, MTA BTK TTI, 2016. 93–115.

⁵³ Fajvédelem. *Magyarság*, 1923. február 25. In: MILOTAY István: *Tíz esztendő*. Budapest, Pallas, 1924. 275–276. (a továbbiakban: MILOTAY, 1924.)

szabadkőművességet a jótékonyági és szociális munka támogatása és végzése helyett politikummá, forradalmat előkészítő műhellyé tették.⁵⁴

A liberalizmust radikális módon, szabadelvűen értelmező Jászi Oszkár a Martinovics-féle szabadkőműves páholyban, nyilvánosan pedig a *Huszedik Század* folyóiratban és a Társadalomtudományi Társaságban dolgozta ki politikai vízióit. Új Magyarország teóriája liberális szocialista elvekből építkezett, a múlt, a magyar történelem teljes átértelmezésével képzelte el a demokratikus Magyarországot.⁵⁵ A nyugati eszméket teoretikusan akarta alkalmazni, a történelmileg kialakult helyi viszonyok és lehetőségek figyelembevétele nélkül. A vallással való szakítás, az egyházi javak teljes szekularizációja, a nagybirtokrendszer felszámolása kisbirtokokká, illetve termelőségvetkezetekké, a nemzetiségek többszörös jogokkal való felruházása, a politikai garnitúra lecserélése földindulásszerűen és idegenül hatott a magyar társadalomra. A Jászi-féle intellektuális radikalizmus ugyanis „féktelenkedő frazeológiájával, terrorizáló viselkedésével „[...] erőszakos kolonizáló kultúrhadserégként tört be a határokon, megnehezítve és eltorlaszolva az utat, melyen a demokratikus eszmék a magyar társadalom jobbik és nagyobbik részét ma is játszva meghódították volna” – írta a párt megalakulása kapcsán Milotay.⁵⁶ A nemzeti haladás termékeny, nemes hagyományai iránt a magyar társadalom nagy része mindig fogékonytán tanúsított, például „[...] Martinovics kátéja iránt [...] s miért tette később Wesselényi, Széchenyi, Kossuth izgatásának hatása alatt ez a társadalom oly elementáris erővel magáévá a demokratikus átalakulás szükségérzetét?” – tette fel ugyancsak ebben a cikkében a kérdést.⁵⁷

Válasza már egy későbbi cikkében, hogy ez „az úgynevezett forradalmi értelmiség” ezzel szemben „[...] a nemzetközi radikalizmus jelszavaiba kapaszkodva – voltaképpen azonban egy új faji individualizmus politikai, kulturális és gazdasági érvényesülése érdekében – a háború előtt már pártot alakított és nyíltan zászlót bontott.”⁵⁸ Háború előtti pártalakulásuk „[...] félre nem érhető célja egyebek között az volt, [...] hogy a köréje tömörülő radikális intellektuel elemeket egységes politikai szervezethez juttassa, és végképp leszorítsa eddigi pozíciójából a magyar uralkodó osztályok ama roncsait, melyek az alsó rétegekre való befolyásukból valamit

⁵⁴ 1886-ban a hazai szabadkőművesség működését engedélyező belügyminiszteri okirat kimondta, hogy a társaság nem foglalkozhat politikai és vallási kérdésekkel. A legradikálisabban politizáló páholyok a budapesti Martinovics és a nagyváradi László király páholyok voltak. RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2012. 9.; SOMOGYI István: *A szabadkőművesség igazi arca*. [Szentendre], Erdélyi Szalon, 2021.

⁵⁵ GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 162–197.

⁵⁶ A radikálisok. *Ú. N.*, 1914. június 7. In: MILOTAY, 1924. 25.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 42.

még megőrizhettek” – összegezte csaknem egy évvel a Jászi-féle párt megalakulása után Milotay.⁵⁹

Milotay több kritikus cikkben jelezte nemtetszését arról a közeledési irányról, ami szerint Jászi Oszkárék szövetségest próbáltak találni előbb a Justh Gyula, majd a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi Párt balszárnyával.⁶⁰ Egy Apáthy Istvánhoz írt személyes levélben kinyilvánította: „Mi a liberalizmust, a demokráciát vagy éppen a radikalizmust nem engedhetjük kompromittálni egyoldalú értelmezéssel, s nem engedhetjük, hogy a magyar intelligencia ezektől az irányzatoktól épp e visszaélések miatt egyre jobban elidegenedjék, s magát a haladásellenes áramlatok karjaiba dobja.”⁶¹ Amikor a békéről folytatott parlamenti vita kapcsán Károlyi Mihály önálló útra lépett és a függetlenségi párt balszárnyából új pártot alakított, Milotay fenntartását fogalmazta meg az önállóság ilyen kísérlete ellen. Milotay nem olyan demokráciát akart, amilyent Károlyi és a polgári radikálisok. „[...] szeretnénk, ha az új függetlenségi párt a plutokratikus erőkkel szemben is állást foglalna programjában. Radikalizmusa így nem esne abba az egyoldalúságba, amely a magyar szabadkőműves demokráciát annyira jellemzi [...]. Ez a demokrácia ugyanis vadul emlegeti a latifundiumot és a bőrkabátot, a bankfeudalizmus előtt azonban tisztelettel szemet huny. Oka van rá, hogy ezt tegye. Az új függetlenségi párt nem helyezkedhetik a félszemű és sánta radikalizmusnak erre az álláspontjára” – véleményezte az eseményt.⁶²

Radikális függetlenségiként a világháború alatt írt külpolitikai témájú cikkeiben a magyar érdekek képviselőjét kérte számon kormányon és ellenzéken egyaránt. Nem titkolta a német szövetséggel szembeni fenntartásait. Több, a német szövetség valódi értékét mérlegelő cikkben írt arról, hogy ha szövetségről van szó, annak meg kell kérni az árát, nyilvánvalóvá kell tenni a magyar érdekeket. A német imperializmus és expanzió veszélyére többször felhívta a figyelmet. „Hol van az egymásrautaltság és érdekközösség határa a hármasszövetség tagjai között?”⁶³ Utalt a Monarchia és Németország balkáni gazdasági érdekkellentéire is, a német ipari érdekek meghatározó voltára Romániától Görögorszáig és Kis-Ázsiáig. A háborút megelőző

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Radikális kibicek. *Ú. N.*, 1916. június 11. 14–15. és *Ú. N.*, 1916. október 22. 6–7. Milotay a régi Függetlenségi Párt nagyjainak nekrológiáin keresztül példák sorát hozza a régi ellenzéki és a Károlyi-féle új irányvonal hangsúlyeltolódásaira. A Károlyi-irányzat esetében a hasonló célkitűzések ellenére az értékek és eszközök összehasonlításánál a régitől való eltávolodás figyelhető meg: In memoriam Mocsáry Lajos, Eötvös Károly, Justh Gyula. MILOTAY, 1924. 49–54; 57–60.

⁶¹ Milotay István Apáthy Istvánhoz, 1915. március 3. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK), Levelestár.

⁶² A függetlenségi párt programjához. *Ú. N.* 1916. július 23. In: MILOTAY, 1924. 13.

⁶³ Több cikke a témában: A háború és a nemzeti aspirációk; Berlin – Bagdad – Budapest; Harc a lobogókért; Német nyelv – német barátság; A földgáz kérdés.

hónapokban megértéssel kommentálta Károlyinak a francia és amerikai politika felé való tájékozódását, ami gyenge kapcsolat felvételi kísérlet volt a német szövetséget lazító függetlenségi politika érdekében. A kényszerpálya, amely a Magyar Királyság sorsát a Monarchia és a Hármas Szövetség létehez kötötte, a Habsburg Monarchia külpolitikai és katonai érdekelttségéből, valamint a magyarok pánszláv veszélytől való félelméből adódott. A magyar érdekek védelmét Tisza István és az ellenzék számottevő része is a monarchia keretein belül tartotta erősnek és biztosnak.

A nemzetiségi politika tekintetében Milotay nacionál-darwinista elveket hangoztatott. Mivel a háború a nemzetek harcáról szólt, elutasította Tiszának az erdélyi románok számára kilátásba helyezett mérsékelt nemzetiségi jogkiterjesztését is. Elítélte a román nemzetiségi jogok bővítésének miniszterelnöki kezdeményezését, amelynek célja valójában Romániának a Hármas Szövetségben való benntartása, Erdélynek keletről való szövetséges védelmi biztosítása volt. Elutasította Jászi nemzetiségi autonómiákat biztosító tervzetét is, amely feladta a magyar nemzeti állam gondolatát, és a nemzetiségi egyenjogúsítás által „[...] egy föderalizált Magyarországon találta meg az összes „elnyomott” osztály boldogulásának alapját.”⁶⁴ A nacionalizmus és a megőrzött magyar állami erőfölény eszközeivel élés volt számára a kézenfekvő, mint ahogy a nemzetiségek is a monarchia hadi vereségeivel egyenes arányban tervezték és növelték szeparációs stratégiáikat, szomszédos nemzetállamaikhoz való közeledésüket. Már az Erdélyből való visszavert román támadás és a bukaresti béke után írta, hogy: „Ez a magyarság [az erdélyi magyarok – V. Á.] ugyanis a budapesti szociológusoknál sokkal jobban tudja, hogy a fajok életversenyét a nemzetiségileg vegyes vidékeken semmiféle pacifista csodaszerrel nem lehet megszüntetni [...] Hiába tekintene a magyarság, mint testvérré a románságra, ők inkább mohóbbakká, elbizakodottabbá válnának. Ezért érthető, hogy az erdélyi magyarság nem bíz a világbékében.”⁶⁵

A háborút viselt „új” társadalmi réteg és háborús generáció hangját szólaltatta meg, amikor a háború és a hadviselés óriási terhei kapcsán többször állította reflektorfénybe a parasztságot, amely számbeli arányait tekintve a legnagyobb mértékben vett részt a harcokban, emberi áldozatot és hozzájárulást nyújtva a hazának. A haza és a politika viszont megtagadta a magyar parasztságtól a politikai érettséget és az anyagi függetlenséget. „Vajon a politikailag eddig háttérbe szorított, gazdasági érvényesülésükben megbénított magyar tömegek milyen lélekkel fognak visszatérni a lövészárkokból a polgári élet kereteibe, s vajon a háborúban értékesített s

⁶⁴ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 41.

⁶⁵ Erdélyi gondok. *Ú. N.*, 1917. október 7.

többé el nem fojtható becsvágyuk és energiájuk milyen új célokat fog keresni, s milyen változásokat fog előidézni idehaza?”⁶⁶– tette fel a kérdést. Vallotta, hogy akik életükkel fizettek a hazáért, azokat politikai többletjogokkal kell felruházni, anyagi feltételeik és lehetőségeik megteremtésével segíteni, hogy a parasztsággal egy új, demokratikus társadalom kovácsolódjon össze. „Egyetlen megoldás van – bátor reformpolitika, amely egyfelől rendezi a választójogot, másfelől demokratizálja a földbirtokot.” A hősök választójogának megadására még született javaslat, amit elfogadtak. A földreformnak viszont a háború első felében nem volt politikai támogatottsága. Egy ezzel kapcsolatos szerény elképzelést Prohászka Ottokár javaslata tükrözött, amikor a háború rokkantjai, árvái és özvegyei részére örök haszonbérlet formájában képzelt el egy kisebb mértékű földosztást.⁶⁷

Milotay kitért azokra a társadalmi folyamatokra és választóvonalakra, amelyekkel a gyarapodó értelmiség egyre inkább elszakadt a néptől és a falutól. Hiányolta az új magyar értelmiség kapcsán a szolidaritást, a hagyományokon és az együttes szenvedéseken alapuló szellemi, lelki kapcsolatot. Ezzel is hangsúlyozta a középosztályon belüli kettőséget, az anyagi lehetőségeinél fogva a fővárosban koncentrálódó és a vidékkel nem érintkező zsidóságot és a városi intelligenciában való felülreprezentáltságát. Hangsúlyozta azt a szellemi, kulturális törésvonalat, ami miatt a zsidóság a nemzeti gondolat számára már megközelíthetlenné vált, gyarapítva a politikai rendszerváltást követelő forradalmi értelmiség táborát. A gondolkodásban és érzelmekben a magyar társadalomhoz csak laza szállal kapcsolódó új magyar értelmiség Milotay szerint jó táptalaja volt „[...] a modernség forradalmiságának, a nemzetközi radikalizmusnak, egy új faji individualizmus diktálta politikai, kulturális és gazdasági érvényesülésnek.”⁶⁸

A magyar középosztály és a zsidó polgárság kapcsán a torzult társadalmi szerkezetért a végbement kapitalista fejlődést okolta, amely megakadályozta egy egységes és megújulásra törekvő magyar középosztály kialakulását. Kárhoztatta a régi történelmi középosztály, mint a liberális, tőkés fejlődés kárvallottja és a hazai zsidóság, mint a változás haszonélvezője kialakulásának folyamatát. A dzsentrí, aki feladta régi, vármegyei császári ellenzékiességét, a gazdasági versenyben eladta földjét, és társadalmi feladata és szolgálata az állami hivatali és tisztviselői réteg ellátásában merült ki. A változó idő „Kossuth Lajos híveiből Tisza Kálmán

⁶⁶ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 41.

⁶⁷ Prohászka javaslatával az *Új Nemzedék* is foglalkozott. A javaslat 1916. április 23-án a Magyar Gazdaszövetség évi közgyűlésén hangzott el. Rakovszky István 1915. április 25-én tett indítványt a parlamentben, amely a politikai jogoknak 20 éves kortól való kiterjesztésénél azokra vonatkozott, akik a háborúban részt vettek.

⁶⁸ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 42.

korteseivé, a rebellió fanatikusaiból a császári politika exponenseivé gyúrta”⁶⁹ a magyar birtokos középosztály híres szép rendjét, írta Milotay. A dzsenti helyét a vármegyékben átvette az újkapitalisták új rendje, akik a földtulajdon utáni adózás révén – például a Szabolcs megyei virilisták névjegyzéke szerint is – magukhoz ragadták a megye gazdasági és politikai életének vezérszerepét. „[...] mint a bihari, szabolcsi, beregi, zempléni, ugocsai, szatmári, hajdúsági s többi virilista névsorok mutatják, a gentry gög helyén már régen a Wolf Netterék gögje ül.”⁷⁰

Milotay szerint a dzsenti fölött eljárt az idő, ezért az új magyar középosztályt jelentő hivatalnok és tisztviselőréteg, valamint az értelmiség helyzetének megértését és javítását tekintette fontosnak. Az új körülményekhez való alkalmazkodásban, különösen a szabad értelmiségi, az ipari és a kereskedelmi pályákon szembetűnőnek látta az anyagilag módos zsidó és a német származásúak érvényesülését, ahogy az egyetemi képzésben való felülreprezentáltságukat is. A tradicionális, népi rétegekből történő értelmiségi rekrutációhoz a paraszti sorból származóknak valóban túl szerények voltak az anyagi lehetőségeik.

Milotay korai szorgalmazója volt a népi rétegekből felemelkedő és kiszélesedő megújult modern magyar polgári középosztály kialakításának. A parasztság a másik jelentős nemzettudat hordozó réteg, „amely ősi, szinte szüzi lelki érintetlenségével s példátlan szellemi jórahalással” jellemezhető, fontos és szükséges komponense kell legyen a jövő modern magyar társadalmának. Egy demokratikus földreform pedig anyagilag is megalapozná ezt, és „lehetővé tenné, hogy a parasztságból kisarjadó hatalmas új értelmiség léphessen elő a homályból, tele öserővel, megalkuvást nem ismerő faji érzéssel és kíméletlen élnivágással”.⁷¹ Elképzelése előremutató volt. Később, a '30-as évek elején induló népi mozgalom lett e törekvések hiteles folytatója.

Az „idegen” polgárság és széttöredezett középosztály kulturális különbségeket is felvetett. E réteg nem tudott közvetítője, szűrője és formálója lenni az átalakuló, a modern kihívásokhoz szükségyszerűen alkalmazkodó, megújuló nemzeti kultúrának sem. Ennek kapcsán Milotay a későbbiekben többször kitért a magyar irodalom és kulturális élet megosztottságára is. Ekkor alakult ki a népi-urbánus ellentét korai formájának, a *Nyugat* és körének modernizmusa, kozmopolitizmusa és az autochton, tradicionális vidék, az organikus nemzeti olvasat különbözőségének dichotómiája. „A nemzetközi radikális és kapitalista irányzat[ok] [...] a liberális-patriarchális, agrárius-nemzeti Magyarország kereteit szétrobbantották,

⁶⁹ A gentry a vádlottak padján. *Ú. N.*, 1915. június 6. 45.

⁷⁰ „A feudalizmus Biharban”. A Huszadik Századnak. *Ú. N.*, 1917. november 18. In: MILOTAY, 1924. 103.

⁷¹ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 43.

szükségképpen szellemi kísérőjelenségei támadtak a szépirodalomban éppúgy, mint az újságírásban és a folyóirat irodalomban. [...] A radikális irodalmi és publicisztikai irányzat és nagyipar hatalmi expozitúrái szinte az első pillanattól kezdve felismerték az ellenséges fronttal szemben érdekeik bizonyos azonosságát. [...] átvették a régi magyar főúri világ szép és gyöngéd hagyományait: az irodalmi mecénáskodás ezer formájában siettek segítségére annak az ifjú Magyarországnak, mely [...] anyagi és társadalmi érvényesülése számára lehetőségeket keresett. [...] ideértve Ady Endrétől kezdve Móricz Zsigmondon át Babits Mihályig, [...] ennek is része van benne, hogy egy idő óta nincs becsületes, erkölcsös és értelmes magyar paraszt az új magyar irodalomban, hogy a magyar arisztokrácia és a régi magyar középosztály végképpen elhülyült benne [t.i. ebben az irodalomképben – V. Á.] [...].”⁷²

Milotay a háborús belpolitikában a magyar önérdék igazi megfogalmazását és képviselését végig a kezdetben még egységes, majd a már szétvált ellenzéki függetlenségi párttól, annak kettéválásától főleg jobbszárnyától várta. Tőle várta a kormányváltáshoz szükséges elszántságot is, mert történelmi mulasztást követ el, aki nem szánja el magát a tettekre.⁷³ A nemzeti függetlenségi eszmékör korszerű újrafogalmazását, amely történelmi kuruc hagyományoknak megfelelő társadalomszervező nemzetpolitikával képes lehet majd a régiiek helyett új társadalmi támasztékot szervezni, és a háború után alulról jelentkező törekvéseket megjeleníteni a magyar öncélúságban. „A függetlenségi pártnak nem szabad kiadnia kezéből az iniciatívát” a fontos nemzetstratégiai kérdésekben, mint a gazdaság, az adópolitika, a birtokpolitika, a kultúr- és a sajtópolitika. A függetlenségi politika felkészültségét és a magyar önállósági gondolat belső támasztékainak helyzetét azonban kétségbeejtőnek látta, amit nemcsak cikkeiben, de személyes leveleiben is megfogalmaz. „Általában végtelenül lehangoló, hogy mialatt mindenféle irányzatok, a Világ-féle radikalizmus éppúgy, mint a klerikális áramlat nagy erővel fegyverkezik a jövőre, [...] a függetlenségi gondolat, amely pedig a legvonzóbb és leghatalmasabb argumentációval élhetne a háború után, nem fogja megtalálni azt a formát és azokat az eszközöket, amelyek nélkül nem lehet többé se az intelligenciát, se ami talán még fontosabb, a parasztságot szellemi befolyása alá vonni.”⁷⁴

A háború utolsó évére meg is vonta a mérleget az ellenzéki politikáról és hiányzó eredményeiről, „[...] nem teremtettünk a háború alatt se sajtót, se közszellemet, organizációt. Tették ezt a szocialisták, radikálisok és részben Károlyiék, akik nem akarják mérsékelni

⁷² A magyar osztályharc és a magyar irodalom. *Ú. N.*, 1918. április 25. In: MILOTAY, 1924. 112–113.

⁷³ Ellenzéki feladatok. *Ú. N.*, 1916. június 11.; Az ellenzék feladata. *Ú. N.*, 1916. június 27.

⁷⁴ Milotay István Apáthy Istvánhoz, 1915. november 18. OSzKK, Levelestár.

igényeiket.”⁷⁵ Az ellenzéki politika elégtelensége mellett többször hangsúlyozta a belső támasztéknak, főleg a társadalom szellemi vezetője szerepét betöltő értelmiség önálló nemzeti öntudatának, demokratikus szervezkedésének hiányát is. Az okokat a monarchia struktúrájában, annak különálló és eltérő törekvéseiben, a magyar érdekek elhanyagolásában és feladásában látta. „A magyar értelmiség uralkodó része külön nemzeti célok, külön nemzeti öntudat nélkül élte végig a háborút, feloldva a miénktől idegen és távoleső koncepciók kultuszában.”⁷⁶

Az 1916-os év második felében – a román betöréssel – a háború az ország területét is érintette, ami sokkolta a magyar társadalmat. A változásokhoz a monarchia régi világát és egységét szimbolizáló Ferenc József halála is hozzájárult. Ez utóbbi készítette Milotayt a jelen helyzettel és a múlttal való számvetésre. Cikke az ország kiegyezés óta végbement helytelen irányú átalakulási folyamat láttelele. „Sehol egy születési arisztokrácia harminc év alatt így le nem romlott, sehol a birtokos középosztály ennyire fel nem morzsolódott, politikai befolyása, anyagi függetlensége ennyire le nem hanyatlott, sehol a kereskedő rend ennyire ki nem cserélődött, sehol a nemzeti kisiparosság ennyire el nem vérzett, sehol a parasztság ilyen tömegei földnélküli proletariátusba nem sülyedtek, sehol az értelmiség s a kultúra ható eszközei ennyire új kezekbe nem kerültek, sehol a nemzeti közgondolkozás tegnapi önmagától ennyire el nem távolodott, és el nem szakadt” – írta. A jelen helyzetben kialakult új magyar világról szóló megállapítása pedig nem kevésbé keserű: „Ujjongva köszöntenénk az új világot, ha mindazt, ami benne és általa felülre került, a magyarság önmagából fejlesztette volna ki. [...]. Mindaz, ami Magyarországon ma a politikában, a társadalomban, a gazdasági életben, az irodalomban, a sajtóban uralkodik, nem a nemzeti társadalom régi erőinek továbbfejlődése és felerősödése folytán állott elő, hanem új, merőben idegen test és idegen sejtszövetek közbetolódásának és elhatalmasodásának, a régiek megbénulásának és elnyomorodásának eredménye.”⁷⁷ A világ új rendje nem egy demokratikusabb Magyarországot, hanem csak bizonyos társadalmi rétegek számára hozott jólétet, vélekedett Milotay. Ezek a társadalmi csoportok a nemzetközi radikalizmustól a bankirodáig megtalálhatók, és mégis ők azok, akik mint „jólakott radikalizmus szakadatlan üvölt egy feudális Magyarország ellen”.⁷⁸

⁷⁵ Magyar girondisták. *Ú. N.*, 1918. február 6. 7.

⁷⁶ Vezetők és vezetettek. *Ú. N.*, 1916. október. 1. In: MILOTAY, 1924. 77.

⁷⁷ Új király, új ország. *Ú. N.*, 1916. november 26. In: MILOTAY, 1924. 80.

⁷⁸ Az aranyeső villámai. *Ú. N.*, 1917. szeptember 30. In: MILOTAY, 1924. 98.

A nyíltabbá vált antiszemitizmus a meglévő politikai és társadalmi ellentétek kiéleződésének volt tulajdonítható, amelyeket a háborús megpróbáltatások tovább mélyítettek.⁷⁹ Az állami alkalmazottak megélhetési nehézségeivel, bérének legnagyobb arányú inflálódásával a középosztály-probléma tovább súlyosbodott.⁸⁰ A zsidókérdés a katonai szolgálat alól való mentességgel, a frontkerülés problémájával, valamint a bankok, a nagyvállalkozók hadiszállítási üzleteivel, a háborús gazdasági konjunktúra alatt való tisztességtelen meggazdagodás jelenségeivel tovább éleződött.⁸¹ Milotay az új világ új és idegen hatalmi rendjét köszönti a régi és tradicionális helyén: „[...] a másik Magyarország már itt van, megérkezett. Azalatt jött [...] miközben a frontokon a magyarság kitért melléből állított sövényt négyfelől reánk rontó ellenségeinknek [...]. Ez az új Magyarország már berendezkedett, felszervezkedett arra a harcra, melyet a hazatérővel meg kell majd vívnia. Roppant hadserege egy új társadalom látszólag legtávolabbi, legellentétebb rétegeit öleli fel nagy egységben, a piros, nemzetközi radikalizmustól kezdve a bankvárok lakójáig, akik az angol páncélos tankokra emlékeztető gépkocsikon robognak keresztül-kasul egy nagy, rothadt város utcáin, melynek sötét sikátoraiban és vak háztömbjei mögött öklét rázva ül az éhségtől ájult magyar hivatalnoki nyomor, mialatt színházai, korzói és mulatói az új világ élvezőitől hemzsegek és zsonganak a jóllakottaktól, akiknek minden új, és akiknek arcán már a biztos győzelem fénye oly öntelten, oly kihívóan szentelenkedik.”⁸²

IV. Károly megkoronázásával a társadalom új fejleményekre várt, s a háború elhúzódása szükségessé tette legalább a politikai helyzet engedményekkel való oldását. 1917 áprilisára IV. Károly elérte, hogy a politikai szabadságjogok, a választójog kiszélesítésének követelése kapcsán Tisza István lemondjon a kormányfőségről. A társadalmi feszültséget reformok útján enyhíteni szándékozó kisebbségi Eszterházy-kormány azonban – mivel nem állt mögötte Tisza és a munkapárti parlamenti többség támogatása, és mivel nem akart az ellenzéki Választójogi Blokkra sem támaszkodni – rövid két hónapos kormányzás után lemondott. Az őt követő Wekerle-kormány idején az őszi orosz bolsevik forradalomnak köszönhetően a hadihelyzet kedvezőbbre fordult, és ismét a külpolitikai irányvonalra tevődött a hangsúly. Osztrák–magyar

⁷⁹ 1916 őszen parlamenti vita a zsidók háborús szerepéről, részvételéről.

⁸⁰ Az *Új Nemzedék* a háború második felétől rendszeresen foglalkozik a tisztviselő réteg helyzetének kérdésével. BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban*. Budapest, Napvilág, 2008. című kötete szintén a városi középosztály nehéz háborús helyzetét és eszmei megosztottságát mutatja be.

⁸¹ 1917 májusában Jászi Oszkár körkérdést, közvéleménykutatást indított a *Huszedik Században* a megoldatlan, ezért közbeszédre bocsátott és néven nevezett zsidókérdésről. Jászi maga is elismerte a magyar társadalomban meglévő világnézeti, vallási, faji és történelmi ellentéteket, kulturális különbségeket. A hozzászólók között a zsidóknak a frontkatonák közötti alulreprezentáltságának jelenségét Ágoston Péter politikus is osztotta.

⁸² Az aranyeső villámai. *Ú. N.*, 1917. március 25. In: MILOTAY, 1924. 96–97.

kormányzati részről újra megerősödött a háború folytatásának politikája, az orosz kiválás miatt a németek mellett való kitartás szándéka. A helyzet kapcsán a nem létező magyar háborús célok, az úgynevezett magyar imperializmus gondolata is aktualitást nyert. Megidéződött a századfordulós Rákosi Jenő-féle 30 milliós magyar birodalomépítés vágyálma, aminek kapcsán Milotay a következőképpen ítélezik: „Hódítani akarsz te, magyar imperializmus, idegen népeket? Zászlóidat és címereidet idegen várakra akarod kitűzni? Próbáld meg előbb kitűzni idehaza, saját kaszárnyáidra. [...] Másokat akarsz magadtól gazdasági függésbe kapcsolni? Hát te vajon független vagy-e már, s vajon nem mások kezén van-e saját gazdaságod is, amellyel magad rendelkezni oly régóta hiába próbálkozol?”⁸³ A dualizmus kritikusa és a függetlenségpárti Milotay a szövetségi politikában és háborúban elkötelezett Magyar Királyságnak csak a legszükségesebb mértékig való áldozatvállalását támogatta, és saját érdekeink szem előtt tartására hívta fel a figyelmet.

⁸³Magyar imperializmus. *Ú. N.*, 1917. november 25.

5. 1918–1919: A harmadik Wekerle-kormány

Vesztes háború. Forradalom. Az ország megszállása

„Humbug minden pacifista jelszó, szemfényvesztés minden nemzetköziség, árulás minden türelem! A mi számunkra csak egy igazság maradt: fogat fogért, szemet szemért! [...] Nem kell rá szót vesztegetni, mit jelent, ha most, az utolsó percekben erőt tudunk mutatni, és ellenséges szomszédainkat meggátoljuk benne, hogy befejezett tényekre hivatkozhasanak. Ha a cseheket Felső-Magyarország, a románokat Erdély, a szerbeket a délvidék birtokában találja a békekongresszus, dőre ábránd, hiú reménykedés azt hinni, hogy az antant kiparancsolja szövetségeseit az egyszer megszállott területekről.”⁸⁴

1918 januárjában Wekerle Sándor miniszterelnök a kormánypárti többség megteremtése érdekében létrehozta a 48-as Alkotmánypártot. Az év elején átalakult Wekerle-kormány az enyhe reformok talaján állt, és a képviselőházi többséget kitevő Tisza-féle munkapárti konzervativizmus és kormányának óvatos reformpárti szándékai között egyensúlyozott.⁸⁵ A háború első felét meghatározó Tisza István-féle munkapárti bel- és külpolitikai status quo a kisebb-nagyobb politikai változtatási kísérletektől eltekintve 1918-ban is jellemző volt. A háború utolsó kormánya, a Wekerle Sándor ellenzéki pártokból alakult koalíciós kormánya szintén a struktúraőrzést tartotta elsődlegesnek. Az ellenzéki Apponyi-féle Függetlenségi Párt kormánykoalícióba lépésével radikális nemzeti-függetlenségi karakterét áldozta fel. Milotay és a reformpárti jobboldal, a kormányzati girondiaknak is nevezett '48-as Alkotmánypárt óvatos változásokat óhajtó tagjaitól remélte annak a mérleg szerepnek a betöltését, amely képes volna a társadalmi igények kiegyensúlyozására és társadalmi béke megteremtésére. Milotay a következőképpen látta az akkori belpolitikai helyzetet: „A középrend, a magyar girondiak, ahogy őket neveztük, a két végtelmen szemben kereste az egyensúlyt és a középutat. Első pillanattól kezdve versenytársa volt az alkalmazkodásban és szolgálatkészségben felfelé a Tisza-szellem, lefelé pedig a radikálisabb irányzatok, melyek tartózkodásukat és önállóságukat vele szemben kezdettől fogva megőrizték. Az új alakulás kettős hivatást tűzött maga elé:

⁸⁴ Magyar irredenta. *Ú. N.*, 1919. január 26. In: MILOTAY, 1924. 159.

⁸⁵ A „48-as 67-es”-nek is csúfolt szervezet 1918. január 25-én alakult. A Keresztényszociális Néppártból, ifj. Andrássy Gyula Országos Alkotmánypártjából, az Apponyi-féle Egyesült Függetlenségi Pártból, valamint néhány Károlyi és Tisza pártjától elszakadó politikusokból jött létre.

egyrészt, hogy egységes kormányképességével megbonthatja a munkapártot, magához vonhatja a kevésbé elkötelezett elemeit, s ezek segítségével parlamenti többséggé növekedhetik. A másik hivatása az lett volna, hogy lefelé való engedékenységgel a szocialista és radikális irányzatokat magához hajlítsa, s a háború elhúzódásával párhuzamosan növekvő társadalmi, gazdasági és politikai elégedetlenséget kompromisszumok, békés kiegyenlítés formájában levezesse és megnyugtassa.”⁸⁶ A belpolitikai stabilitás és reformok meghozatala érdekében a kormányba lépő ellenzéki pártok azonban rossz döntéseik és politikai sikertelenségük következtében kompromittálódtak. A legradikálisabbnak is nevezhető parlamenti párt, a Károlyi-féle Függetlenségi Párt az év folyamán pedig fokozatosan tolódott el a politikai baloldal, a polgári radikalizmus és szociáldemokrácia irányába.

Társadalmi szerveződések terén ugyanakkor léteztek olyan keresztény-nemzeti csoportosulások, amelyek erős nacionalizmussal és patriotizmussal fűszerezett polgári jellegű „kereszténydemokráciát” elképzelő programot képviseltek. Akik egyetértettek a szükséges politikai és társadalmi változásokkal, a jövő Magyarországot azonban nem a szocializmusban, és nem is a liberalizmus adott formájában képzelték el. Szerveződéseik viszont kezdetlegesek, politikai céljaik még kiforratlanok voltak.⁸⁷

A társadalmi reformokat akaró látens politikai jobboldal heterogenitása és töredezettsége által nem volt képes a jövő sorsának versenyképes befolyásolására, polgári baloldali társával szemben. A háború okozta társadalmi radikalizálódás, egy forradalmi eszkalálódás veszélyének helyes irányba való levezetése, és a háború utáni helyzet rendezése céljából a keresztény nemzeti tábor egyik informális közössége a Magyar Társaság volt, amelynek spiritus rectora Milotay István.⁸⁸ A Magyar Társaság 1917-ben alakult, és egy elit szellemi műhely, agytröszt (think tank) szerepét töltötte be. Vezető egyházi emberek, a politikai élet néhány kimagasló keresztényszocialista képviselője, magas értelmiségiek, gazdasági szakemberek tervezték az

⁸⁶ Khaosz. *Ú. N.*, 1918. május 9. In: MILOTAY, 1924. 117.

⁸⁷ Közéjük tartozott a két nemzeti radikális ideológiát képviselő hetilap közössége: *A Cél* és az *Új Nemzedék*, Bangha Béla jezsuita páter kezdeményezésére a keresztény sajtó támogatására létrehozott katolikus Központi Sajtóvállalat, valamint a később említett Magyar Közösség, a Szemere-társaság, majd a Nemzetvédelmi Szövetség.

⁸⁸ A fennálló közjogi, társadalmi rendszer, gazdasági berendezkedés gyökeres átalakítását tartották szükségesnek. A nemzeti középként definiált csoportosulás a háború miatt elégedetlen és feszült társadalmi helyzetet forradalom bekövetkezése nélkül, törvényes eszközökkel akarta feloldani. A leszerelés utáni magyar jövő nemzeti és keresztény alapon való megújulásának előkészítését tűzte ki célul. A választójog széleskörű kiterjesztése mellett állt, a kérdés megoldásában viszont nem vállalt közösséget a szociáldemokratákkal és polgári radikálisokkal. A Magyar Társaság az *Új Nemzedék* és Concha Győző tanítványi köréből alakul. Elnöke Dessewffy Emil, jelentősebb tagjai Weis István, Szontagh Tamás, Steinecker Ferenc. A társaság szoros kapcsolatot tartott fenn a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületével, a Községi Jegyzők Országos Egyesületével, valamint több egyéb társulással. A Magyar Társaságról és a Nemzetvédelmi Szövetségről, mint ellenforradalmi szervezkedésekről, a húszas évek keresztény kurzusának eszmei előzményéről: SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003. (a továbbiakban: SZABÓ, 2003.)

ország jelenét, közeljövőjét. Egy jeles képviselőjük nevezte magukat nem sokkal később, visszatekintve, a magyar girondistáknak.⁸⁹ Nemzeti középnek, mivel elhatárolódtak a regnáló Tisza-féle struktúra-konzervativizmustól, ugyanakkor a polgári radikalizmustól és szociáldemokráciától is, attól a politikai baloldaltól, amely a még tartó háború utolsó napjaiban is folyamatosan radikalizálódott.

A keresztény koncentráció szükségessége már a nagypolitika színterén, Károlyi József képviselőházi beszédében is elhangzott.⁹⁰ A '48-as Alkotmánypárt-i kormányzati erő reformszándékaiban és az osztársadalmi érdekeket illetően nem tudott igazi előrelépést véghezvinni. Politikai vizsgálója és megmérettetése a tavasztól nyárig tárgyalt, és az addig meg nem hozott demokratikus reformokat szimbolizáló választójog kérdésében is kétes és felemás eredményt hozott.⁹¹ A kormány elvesztette a társadalom mély folyamataival való kapcsolatát, a tényleges viszonyok már meghaladták őt.⁹² Milotay a sikertelen '48-as Alkotmánypártba lépett Függetlenségi, Apponyi-féle pártot tette felelőssé, hogy a rövid távú kormányzati pozícióért hosszútávú politikájukat erodálták. Nem feleltek meg azon elvárásnak, fogalmazott Milotay, hogy kivárják a háború utáni rendezés idejét, amikor a politikai hatalom birtoklása szempontjából és a közvélemény tekintetében is nekik állt volna a zászló. Az informális jobboldal „tábora”, köztük Milotay elvárása is, hogy egy nemzeti keresztény-demokratikus politikai közép, „girond” kormányon vagy kormányon kívül valósulhasson meg, nem történt meg.

Az orosz forradalmi helyzettel és háborúból való kiválással meginduló oroszországi magyar hadifoglyok hazatérése, az országban zajló munkássztrájkokkal, munkásmegmozdulásokkal felerősödtek a háború befejezését követelők hangja, amely a belpolitikai instabilitásnak kedvezett, tovább közelítve a politikai baloldal, a parlamenti Károlyi Mihály függetlenségi pártjának, valamint a polgári radikálisok és szociáldemokraták közös háborúellenes eszmeiségéhez, megágyazva későbbi politikai szövetségre lépésüknek. Milotay és az *Új Nemzedék* elvi ellentéte Károlyi új függetlenségi irányvonalától ekkorra már egyértelművé vált, és a folyóirat és Milotay esetében is a keresztény-nemzeti radikalizmus kizárólagossága

⁸⁹ WEIS István: „A magyar girondisták”. *A Nép*. 1924. május 28.

⁹⁰ Gróf Károlyi József, Károlyi Mihály testvére, a képviselőház 1917. március 19-i ülésén meghirdeti a keresztény koncentráció programját. SZABÓ, 2003. 329.

⁹¹ Vázsonyi Vilmos korábbi szélesebb körű választójogi reformtervezetét szűkítették le és fogadták el 1918 júliusában. A választójog kibővítése mindvégig szorosan összefüggött a nemzetiségek számarányával, az állam nemzeti jellegének feltésével. A fő kritérium a magyarul írni-olvasni tudás és a választói korhatár leszállítása lett. A kormány a törvény gyenge és késői megszületésével a politikai konszenzus újabb esélyét szalasztotta el. VARGA Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916-1918*. Budapest, Napvilág, 2004. 225–265.

⁹² SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona. 2001.; 31. VARGA Lajos: i. m. 161–162, 263.

érvényesült. Milotay az új Magyarországért való harcban a liberális és radikális sajtóval szemben, a *Cél* folyóirattal és a szerveződő katolikus sajtóalappal igyekezett, az irodalom és az újságírás eszközeivel élve, nyomatékosabban megjeleníteni a közvéleményben a nemzeti hagyományokat és a nemzeti szellemet képviselő társadalmi rétegek és érdekképviselők elképzeléseit, céljait.⁹³ Úgy látta, hogy a nagybankok és a baloldali sajtó orránál fogva dirigálják a magyar közgondolkozást. A monopolizált sajtó területén pedig a szerveződő katolikus sajtó tőkealapjában lehetőséget látott arra, hogy vele szövetségben a modern keresztény sajtó is eredményesen helyt tudjon állni a sok esetben jelentősebb és nagyobb tőkeérdekeltségű liberális és radikális lapoknak a közfigyelemfelért és befolyásolásért folyó küzdelmében.

A keresztény nemzeti kezdeményezéseknek és tömörülésnek csak az úgynevezett őszirózsás forradalom kitörésének napjára sikerült kifornia magát, amikor a már említett szerveződések megalakították a Nemzetvédelmi Szövetség nevű, politikai célú tömörülést. A Szövetség a válságos körülményekre való tekintettel (ellen) forradalmi felhívással élt.⁹⁴ Céljuk volt szóhoz juttatni az ország szerintük igazi és hamisítatlan közvéleményét, bizonyítani, hogy a baloldali destruktív szellemű sajtó, a budapesti utcai tüntetések nem az ország döntő szavát jelképezik, és hogy megakadályozzák a felforgató elemek uralmát a nép akaratával szemben. Végül pedig biztosítani kívánták a jövő Magyarországnak törvényes alapon való megteremtését, messzemenő szociális intézkedések és a nemzeti demokrácia, valamint a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítése alapján.⁹⁵ Programjuk hasonló lett az őszi Nemzeti Tanácsáéhoz, csak polgári jobboldali színezettel, és egy kicsit megkésve. Nem sikerült az események élére állniuk.

⁹³ 1918 tavaszától az *Új Nemzedék* újságíró stábjá vidéki városokban, Győr, Ceglédén stb., előadásokban terjeszti a lap programját. *Ú. N.*, 1918. március 12. és április 19.

⁹⁴ A Nemzetvédelmi Szövetség megalakulásának körülményeiről: *A Nép*. 1924. május 23., valamint az *Egyedül Vagyunk*, 1940/4. ír. A Szövetséghez több csoport csatlakozott: az *Új Nemzedék*, a Magyar Társaság, a *Cél*, a Szemere-társaság, valamint több egyéni csatlakozó. 1918. október 28-án alakult, bizonytalan belpolitikai helyzetben, amikor a lemondott harmadik Wekerle-kormány adminisztratív kormányként működött. A Nemzeti Tanáccsal szembenálló, a forradalmi helyzetet megelőző, ellenforradalmi program alapján állt, szükség esetén a kormány feladatait is átvevő jobboldali szervezet volt. Szegedy Miklós beregszászi munkapárti ügyvéd javaslatára a szervezet a Nemzetvédelmi Szövetség nevet vette fel. Négytagú vezetőséget választottak: Altenburger Gyula, Wolff Károly, Bangha Béla és Raffay Sándor személyében. Heterogén összetételű társaság, politikai irányultság tekintetében tagoltsága és sokrétűsége a forradalmak utáni radikális keresztény-nemzeti táboréhoz hasonlítható, ahol sokan megtalálhatók voltak a keresztényszocialistáktól a fajvédelmi gondolat jegyében állókig, a forradalmat egy elébe vetett ellenforradalommal megakadályozni akaróktól az óvatos, változtatásoktól féltő álgirondistáig.

⁹⁵ A felhívást Wolff Károly fogalmazta, az *Alkotmány* és a *Budapesti Hírlap* 1918. október 30-i száma közölte. Jeles egyházi és világi közéleti személyek írták alá (például: Antal István, Bernát István, Concha Győző, Milotay István, Prohászka Ottokár, Raffay Sándor). Október 29–30-án tömegszervezetté formálódásának elindulásához hozzájárult, hogy egy sor szervezet csatlakozott a Szövetséghez: törvényhatóságok rendkívüli közgyűlései, különböző szakmai egyesületek és csoportok küldöttségei: tanárok, vasutasok, a községi jegyzők szervezete, országos erdészegyesület, a polgári társaskörök, hitelszövetkezetek, az egyetemi ifjúság küldöttsége. A Szövetség a Hadik-kormányt is támogatta. Az utolsó pillanatban a Munkapárt és Tisza István is a Szövetség támogatására szólított fel mindenkit.

A válsággal járó belső szétesést és összeomlást megakadályozni, az eseményeknek erős kézzel új irányt szabni nekik sem adatott meg. „Éreztük és láttuk a forradalom közeledését s annak megelőzését egy nagyszabású, gyors és mély elhatározásokra képes reformpolitikában kerestük. Sajnos, egymagunk álltunk ezen a fronton, s velünk szemben és a régi Magyarországgal szemben minden más, változást hirdető forradalmi erőtenyező a baloldali radikalizmus befolyása és vezetése alá került” – írta jóval később visszaemlékezésében Milotay.⁹⁶ A Szövetség későn alakult meg ahhoz, hogy egész széles körben tudomást szerezzenek róla. Támogatta IV. Károlynak a forradalmi helyzet kialakulásának elkerülése céljából hozott döntéseit. A király nem Károlyit, hanem Hadik János új kormányát szánta a helyzet megoldására.

Hadik János a kormány alapjának valamennyi politikai erő és párt szövetségét, a nagykoalíciót tekintette. A nagykoalícióba való belépést Hadik mellett József főherceg is felajánlotta a Nemzeti Tanácsban tömörült pártoknak, akik azonban visszautasítottak azt. Hadik János programja elsősorban katonai jellegű volt, amely a honvédelem megszervezésének szükségessége és a hadügyi függetlenség alapján állt. A felismert külső veszély miatt felfüggesztve a belpolitikai harcot, a legellentétebb politikai erők egyetértésére és összefogására törekedett. Kormányalakítása ugyanúgy a katonai és a politikai függetlenség reményében indult, mint a Nemzeti Tanácsé. A helyzet diktálta körülményekből és feltételekből kiindulva, akárcsak a Nemzeti Tanács, Hadik is fegyverszünetet és békekötést, az ország teljes függetlenségét, általános titkos választójogot, megegyezést ígért a nemzetiségekkel. A kormány még egészen fel sem állt, egy napig volt életben. A háborús vereség, a nélkülözések, a munkapárti és a mérsékelt parlamenti ellenzékéből alakult kisebbségi kormányokból való kiábrándultság a radikalizmusnak, az azonnali megoldásnak, a forradalmi hangulat kirobbanásának, a Nemzeti Tanácsnak kedvezett.

A függetlenséget a társadalmi reformokkal egybekötő Nemzeti Tanács azonban nem tárgyalások és reformok útján, hanem forradalom révén akarta megvalósítani programját, és Hadik új kormánykísérletétől minden megkeresés ellenére következetesen távolmaradt.⁹⁷ A Hadik-kormány hivatalba lépését megakadályozandó, a forradalmi baloldal vezetői a cselekvés mezejére léptek, úgy döntöttek, hogy az adott helyzetben nem szabad várni, hanem „a fegyveres felkelést azonnal meg kell kezdeni”.⁹⁸ Október 31-én kitört a forradalom, a király pedig

⁹⁶ Milotay István a forradalmi időkre való visszaemlékezése. *Egyedül Vagyunk*, 1940/4.

⁹⁷ZACHAR József: Hetven esztendő távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel. *Haditörténelmi Közlemények*, 1988/4. 452.

⁹⁸RÁNKI György–HAJDU Tibor–TILKOVSKY Loránt: *Magyarország története 1918–1919*. Budapest, 1984. I. 65.

kinevezte Károlyi Mihályt az új kormány miniszterelnökévé. Hadik János – Károlyi kinevezését megelőzve – lemondott. A Nemzetvédelmi Szövetség – az eseményeket tudomásul véve – két napra rá feloszlott.⁹⁹

A Károlyi-kormány politikáját már kezdettől, majd egyre inkább a szociáldemokrata párt határozta meg. Károlyi Mihály és szociáldemokrata kormánytagjai egyre inkább a szocializmus, utóbbiak (Kunfiék) a bolsevizmus eszmei azonosságának és gyakorlatának irányába tolódtak el. Ettől az iránytól tartott Milotay is, amikor az októberi forradalmat megelőző cikkében visszaemlékezett 1918 egy késő tavaszi képviselőházi napjára, amikor Károlyi Mihállyal beszélgetve, az utóbbi is bolsevik anarchiát és katasztrófát látott az országot érő eljövendő eseményekben. Károlyi vallomása szerint: „A bolsevizmust immár alig lehet elkerülni, és én érzem nagyon jól, hogy immár én is csak sodortatom az események által, azok túl fognak csapni az én közvetítő és levezető kísérleteimen is, túlcsapnak majd rajtam is, és velem együtt maguk alá gázolják a polgári megoldás utolsó reménységét is.”¹⁰⁰ Milotay *Bolsevikizmus* cikkében megnevezett személyekben látta megtestesülni a bolsevikok látható és láthatatlan táborát: „Ha már most a bolsevikiek táborát nézzük, [...] ez a tábor a legkülönlegesebb vegyülékben mutatja be együtt a magyar forradalmiság képviselőit. Hatvany Lajos bárótól – akit éppen Vázsonyi nevezett el cukorbolsevikinek – Jászi Oszkár, a radikális szociológuson és Sándor Pálon, a radikális közúti direktoron keresztül az Anker-közi galileistákig mindazokat, akik más-más motívumoktól sarkalva, az oroszországi változások szelét fogják fel egyéni törekvéseik vitorláiba.”¹⁰¹

Az októberi forradalom után a jobboldali politikai erők a háttérbe szorultak. A fordulat első napjaiban az általános társadalmi, politikai elvárás Károlyiék felé fordult. Közmegegyőződés volt, hogy mivel az események élére akartak állni, akkor erejük és lehetőségük is kell legyen arra, hogy előnyösre fordítsák az ország helyzetét. Milotay ezt a következőképpen írta meg: „A Károlyi-kormány [...] vállalkozását azért kísérte szinte az egész magyarság osztatlan bizalma és reménykedése, mert az ország területi integritásának biztosítását, a nemzetiségekkel való békét, végveszély esetén a fenyegetett országhatárok védelmét hirdette legszentebb kötelességének. Hirdette egyúttal azt is, hogy ezeket a feladatokat egyedül ő képes betölteni. Az antanthatalmak iránta vannak egyedül azzal a méltánnyal és jóakarattal, mely

⁹⁹ *Alkotmány*, 1918. november 2.

¹⁰⁰ Levél gróf Károlyi Mihályhoz. *Ú. N.*, 1918. október 25. In: MILOTAY, 1924. 139.

¹⁰¹ *Bolsevikizmus. Ú. N.*, 1918. február. 13. MILOTAY, 1924. 107.

Magyarországot még megmentheti, s a nemzetiségeket nemkülönben egyedül ő képes a magyarság iránt barátságra és békés megegyezésre bírni.”¹⁰²

A jobboldali erők kezdeti kormányt támogató hozzáállása fokozatosan alakult át és változott meg, amikor nemsokára elkezdődött az elkerülhetőnek remélt nagy nemzeti összeomlás. A monarchia fegyverszünetét követően már csak a Magyar Királyságot érintő további fegyverszüneti tárgyalásokon Károlyi Mihály kormánya nem tudta megakadályozni az első demarkációs vonal mély benyúlását az ország területére.¹⁰³ Az *Új Nemzedék* és Milotay az elsők között tiltakozott a baloldali sajtó forradalmi demagógiájának túlsúlyával, a Károlyi-kormány időhöz és helyzethez nem illő pacifista, antimilitarista, a szerb, román, cseh betöréseket eltűrő álláspontjával és gyakorlatával szemben. A hadsereg leszerelése és az újnak ki nem alakítása miatt a kormány nem védte meg még a legálisan védhető demarkációs vonalakat sem, azok pedig egyre beljebb tolódtak a határszélekről az ország belsejébe.¹⁰⁴ „A cseh, a lengyel, az ukrán, a délszláv, a szerb, a román nemzet mind az izzó és boldog nacionalitásnak himnuszát zúgja. Ezek nem beszélnek pacifizmusról, világbékéről, internacionalizmusról, ezek mind a nemzeti és faji gondolat diadaláról beszélnek, ennek hódítását ünneplik, elismertetését követelik, versenyére fegyverkeznek.”¹⁰⁵ Milotay esengve kéri a kormányt, hogy ne áltassa magát, se a közvéleményt hazugságokkal és illúziókkal, „valóban nem tudjuk elképzelni, mi rosszabb történhetett volna már antantrésztől velünk, ha történetesen nem Károlyiék–Kunfiék és Jásziék, hanem Tisza–Andrássy–Apponyiék hajtják végre a fegyverletételt.”¹⁰⁶ Károlyi Mihály a Függetlenségi Károlyi Párttal, a Polgári Radikális Párttal és a Magyar Szociáldemokrata Párttal az ország első baloldali kormányaként a teljes pacifizmust vallotta. A kormány a miniszterelnökkel az élén az ország jövőjét egyre inkább a szocializmus talaján képzelte el megvalósítani. Miután a Károlyi-párti régi függetlenségi '48-as politikusok elhagyták a kormányt, az a szociáldemokraták folytonos erősödésével egyre inkább baloldali irányba tolódott.

Az 1919-es év eleje az ország nagy részét idegen megszállás állapotában találta, az újjáalakult kormánynak pedig nem sikerült stabilizálni sem a belviszonyokat, sem a legfontosabbat: megszervezni a védekezést, a határvédelmet. Az állami irányítás – kormányzati

¹⁰² A kormány és az Antant. *Ú. N.*, 1918. december 14. MILOTAY, 1924. 144.

¹⁰³ Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény a Drávánál és a Pécs–Baja–Maros–Beszterce szakaszon állapította meg a demarkációs vonalat.

¹⁰⁴ Böhm Vilmos, Károlyi és a Katonatanács egy millió katonát szerelt le. SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás*. Budapest. Korona, 2001.

¹⁰⁵ Forradalom után. *Ú. N.*, 1918. november 9. In: MILOTAY, 1924. 143.

¹⁰⁶ A kormány és az antant. *Ú. N.*, 1918. december 14. In: Uo. 145.

tapasztalatokkal és a forradalom ellenére kellő társadalmi támogatottsággal nem rendelkező politikai erő birtokában – egyik legfontosabb és legrosszabb döntését hozta meg, amikor a frontról hazatérő honvéd csapatok lefegyverzése és szélnék eresztése mellett hozott 'elvi' döntést.¹⁰⁷ Soraival megszületett a magyar irredenta: „Humbug minden pacifista jelszó, szemfényvesztés minden nemzetköziség, árulás minden türelem! A mi számunkra csak egy igazság maradt: fogat fogért, szemet szemért! [...] Nem kell rá szót vesztegetni, mit jelent, ha most, az utolsó percekben erőt tudunk mutatni, és ellenséges szomszédainkat meggátoljuk benne, hogy befejezett tényekre hivatkozhasanak. Ha a cseheket Felső-Magyarország, a románokat Erdély, a szerbeket a délvidék birtokában találja a békekongresszus, dőre ábránd, hiú reménykedés azt hinni, hogy az antant kipurancsolja szövetségeseit az egyszer megszállott területekről.”¹⁰⁸

A wilsoni pontokra való hivatkozás eszméje politikai naivitással, a realitással nem számoló kormányzati inkompetenciával párosult. A Károlyi-vezetésben nem volt elég eltökélt nemzeti szándék és akarat, irányítás és összefogás az ország védelmének közös célja érdekében. Kormányra kerülésének tényét valamennyi politikai irányzat tudomásul vette, elfogadta, sőt támogatását ajánlotta fel az országot a katasztrofális helyzetből talán kimenteni képes miniszterelnöknek, aki nem tudott élni a társadalmi bizalommal, megbirkózni az ország létét veszélyeztető, még javában tartó háborús helyzettel.¹⁰⁹ A határok védtelenül hagyása mellett az országon belül is kaotikus állapotok uralkodtak, nagy volt a felfordulás, a kormány nem tudott az őt illető jogos elvárásoknak, a közbiztonság és a jogrend fenntartásának megfelelni. A kommunisták fokozódó szélsőséges tömeghisztériát keltő propagandája tovább rontott a helyzeten. A kormányon lévő szociáldemokrata vezetők pedig hamarabb megtalálták az országban a belső ellenséget, mint a külsőt. A paraszti sorból szervezendő néphadsereg terve meghiúsult a parasztnak a népköztársaságra veszélyesnek vélt ellenforradalmi beállítottsága miatt. A tervezett földosztásban sokáig a szociáldemokraták által szorgalmazott termelőszövetkezetek, és nem a polgári tulajdon elve érvényesült. A polgári radikálisok pedig tovább asszisztáltak a polgári rend meghaladására törekvő szociáldemokrata súlyú kormánynak. Milotay szerint „[...] a polgári pártok s a polgári miniszterek, ha ki akarnak tartani

¹⁰⁷ A lefegyverzés oka az antimilitarizmus, annak ellenére, hogy az októberi forradalom forrása és alapja katonai lázadás volt. TÖKÉCZKI László: *Vázsonyi Vilmos*. Budapest, XX. Század Intézet, 2005. Az új hadsereg létrehozása a szociáldemokratáknak, majd Károlyinak is egy esetleges ellenforradalmi lázadástól, polgárháborútól való félelme miatt vált kudarcá.

¹⁰⁸ Magyar irredenta. *Ú. N.*, 1919. január 26. In: Uo. 159.

¹⁰⁹ ifj. BERTÉNYI Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: *A jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest. Osiris, 2009.

a kormányon, ma még nem tudhatják, mi lesz a földkérdésben a meggyőződésük holnap, aminthogy tegnap még nem tudhatták, milyenné lesz mára ez a meggyőződés. Ez a kabinet szocialista tagjaitól függ, akiknek magatartását viszont azok a szélsőségek felé hajló belső áramlatok szabják meg, amelyek a szociáldemokrata párt kebelében már is a tiszta kommunizmus zászlóját bontották ki, s amelyek szükségszerűen egyre erősebb nyomást gyakorolnak a pártvezetőség magatartására is.”¹¹⁰

Az egyre jobban teret nyerő ellenzéki kommunista szélsőbal 1919 elején az *Új Nemzedék* szerkesztőségét is feldúlta.¹¹¹ A lap ebben az időszakban a szellemi honvédelem szerepét töltötte be.¹¹² Áprilisra azonban a lapot, más folyóiratokkal együtt a tanácsköztársaság betiltotta, a politikai jobboldal prominensei közül pedig számosan – Milotay és sokan mások – belső vagy külső emigrációba, bujkálásra kényszerültek vagy börtönbe kerültek.¹¹³

¹¹⁰ Proletár-diktatúra vagy polgári uralom? *Ú. N.*, 1918. december 24. In: MILOTAY, 1924..149.

¹¹¹ Feldúlták a szerkesztőségünket. *Ú. N.*, 1919. február 11. In: MILOTAY, 1924. 164–165.

¹¹² Az *Új Nemzedék* a fővárosi sajtóban szinte egyedül képviselte a jobboldali radikálisokat. Kozma Miklós huszárcapitány felajánlotta a MOVE védelmét a lapnak. KOZMA Miklós: *Az összeomlás: 1918–19*. Budapest, Athenaeum, [1933]. 114.

¹¹³ Milotay Észak-Magyarországon bujkált. A siroki hangyák. *Ú. N.*, 1920. január 1. MILOTAY, 1924. 177–181.

6. Az átmenet évei, 1919 őszétől az első Bethlen-kormányig

Milotay István az *Új Nemzedék* után a *Magyarság* élén

„A nagy kérdés, amelyben voltaképpen egész sorsunk összegződik: a magyarság lelki és faji épségének s ezzel együtt az ezeréves nemzeti és politikai integritásnak kérdése. Küzdelmünk vezérmotívuma: külső és belső öncélúságunk.”¹¹⁴

A forradalmi, ellenforradalmi erjedésben kibontakozó és a Horthy-korszakot megalapozó szegedi, nemzeti keresztény Magyarország gondolata a nemzeti és nemzetközi eszme vajúdásából született. A Károlyi-féle pacifizmus, az ország megszállása, majd a tanácsköztársaság internacionalizmusa nemzeti jobboldali szembeszegülést és a reformokat előtérbe állítani szándékozó jobboldali újjáépítési politika létrejöttét eredményezte. A különböző jobboldali csoportok, irányzatok a forradalmakhoz vezető útért a korábbi kormányzati rendszer liberalizmusát, a történelmi Magyarország bukásáért az 1918–19-es forradalmakat és az ebben nagy szerepet vállaló zsidóságot és a nemzetközi pénzvilágot, a szabadkőművességet okolták.¹¹⁵ A kezdeti időszak jobboldali kurzusára erős antiliberalizmus és antiszemitizmus volt a jellemző. Az elsőrendű cél ugyanis a háborút elvesztő és a forradalmakban meggyengült, Trianonnal szétszabdalt csonka ország államiságának és magyarságának megerősítése volt. A faj/az etnikum érdekeinek védelmezése, a nemzeti öncélban megerősödő, a revíziót képviselő és megvalósítására törekvő társadalmi és politikai rendszer meghirdetése elengedhetetlennek tűnt. A keresztény megújuláson és nemzeti feltámadáson alapuló új magyarság eszméjének és kialakulásának szükségességét olyan a közérdeklődésre és közgondolkodásra nagy hatással bíró ideológiai művek és programmunkák közvetítették, amelyek már megjelenésükkor sikert és ismertséget könyvelhettek el.¹¹⁶

¹¹⁴ MILOTAY István: *Tíz esztendő*. Budapest, Pallas, 1924. 3.

¹¹⁵ PÓK Attila: Szabadkőműves bűnbakok. In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Debrecen, Multiplex Media, 2000. 373–381.

¹¹⁶ A keresztény konzervatív Magyarország igenlése a fő mondanivalója a korszak identitáspolitikai műveinek. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*, Budapest, Táltos, 1920.; BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, Szent István Társulat, 1920.; SZABÓ Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest. Táltos, 1919.; SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék: egy hanyatló kor története*. Budapest, Élet. 1920.

Kezdetben a radikálisabb társadalmi reformprogrammal rendelkező keresztény irányzat volt az erősebb a konzervatív-liberális konszolidációra törekvőkkel szemben. A keresztény nemzeti politika meghatározó eszmeiségén belül húzódtott az egységben tevékenykedés frontja.¹¹⁷ A keresztény-nemzetiek szerint a baloldali radikálisok és a szociáldemokraták hitelüket veszítették a két forradalomban és az országvesztésben betöltött szerepük miatt. Utóbbit a régi konzervatív-liberális rendszer bűnéül is felrötták, a politikai ellenoldalt az eseményekben való részvételük közvetlensége okán vélték súlyosabbnak. A már emigráns baloldal jeles képviselőinek az ellenforradalmi rendszerrel szembeni – főleg cseh és szerb kormányokkal való – szövetkezése tovább mélyítette a jobboldal és baloldal közötti politikai törésvonalat.¹¹⁸

Az 1919 szeptemberétől újraindult, Milotay szerkesztette *Új Nemzedék* a jelentős sajtótényezővé vált – keresztény lapokat tömörítő és tulajdonló, Bangha Béla által irányított – katolikus Központi Sajtóvállalathoz került.¹¹⁹ Első száma még a háború alatti hetilap folytatása volt, a következő viszont már megújult napilapként jelent meg. Milotay beköszönő cikke a nemzeti veszteség fölött érzett fájdalom sorain túl a háborús nemzedék felhívása volt a megújulásra, buzdítás a szakadatlan munkára, a nemzeti önérzet és becsület visszaszerzésére. „A keresztény magyarságnak vissza kell szereznie az uralkodás parancsoló nyomatékát saját politikai sorsára és saját anyagi, gazdasági életére éppen úgy, mint a maga kulturális és erkölcsi világrendjének biztosítására”.¹²⁰

Az átmenet kezdeti időszakára a radikális jobboldali hangvétel volt a jellemző. A múlttal való elszámolás és számonkérés jegyében a régi szabadelvű liberális rendszer hibái és bűnei kerültek górcső alá. Közülük is a legfontosabb tényező, hogy a magyarság részben politikai vezetése miatt, de önhibájából is, öntudatát veszítve vált elnyomott kisebbséggé saját hazájában. Más

¹¹⁷ A KNEP és a Kisgazdapárt fokozatos mérséklődése a politikai rendszer kiépülésével, legitimitásának biztosításával, az állami autoritás és szuverenitás megszilárdulásával függött össze: a választásokkal, a békeszerződés elfogadásával, a kormányzóválasztással, a Teleki- majd a Bethlen-kormány megszilárdulásával. Bővebben: SZALAI Miklós: *Iffabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2003. 150–165.

¹¹⁸ Károlyi Mihálynak és Jászi Oszkárnak Benešsel való tárgyalásai a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer ellen; valamint a Magyarországnak átadandó szerbek által megszállt Pécs–Baranya háromszögben a hazai szociáldemokratáknak szerb segítséget elfogadó köztársaság kikiáltási törekvései.

¹¹⁹ A Központi Sajtóvállalat már 1918 júniusában megalakult, az alaptökéje a forradalmak alatt elveszett. 1919 őszén az újabb adakozásnak köszönhetően már több napi- és hetilapot is kiadhatott. A katolikus sajtómozgalomról: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, Complex, 2013.; Zselénszky Róbert (főrendiházi tag, a Nemzeti Kaszinó igazgató elnöke, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben vezető szerepet töltött be) is figyelmébe ajánlotta Banghának az *Új Nemzedéket*, mint amely még küzd a radikalizmus ellen és szerkesztőjét, valamint szerkesztőjét, az ügyes és lelkes Milotayt. Sürgette továbbá Banghát a keresztény sajtóalap mielőbbi hathatós és eredményes tevékenységének megszervezésében, a keresztény lapok támogatásának kiépítésében. In: ZELENSKI Róbert: *Emlékeim*. [Budapest], [Pallas], [1928]. 749.

¹²⁰ Jövünk!: a háború előtt indult *Új Nemzedék* hetilap utolsó számának cikke (1919. szeptember 15.); A magyarsághoz: az *Új Nemzedék* napilap első szerkesztői cikke. (1919. szeptember 30.) In: MILOTAY, 1924. 172.

nemzetiségekkel szemben elvesztette kezdeményezőkézségét az önrendelkezésre, a magyar öncélúságra, az önépítő nacionalizmusra. Milotay összefoglaló summázata nem más, minthogy „[...] a nemzetiségi gondolat a maga szervezkedési és érvényesülési formáival és eszközeivel az egész vonalon legyőzte az úgynevezett magyar nemzeti gondolatot és nemzeti politikát.”¹²¹ A politikai vezetőréteg képviselői pedig „[...] a szabadverseny elvét úgy értelmezték, hogy magukra szabadították az egységes faji szellemtől és faji törekvésektől áthatott zsidóságot és nemzetiségeket, maguk azonban a versenynek mindazokat a fegyvereit, melyeket a szabad társadalmi, gazdasági és kulturális szervezkedés nyújt az osztályok és fajok harcában, figyelemre sem méltatták, teljesen ellenfeleiknek engedték át.”¹²²

Milotay interpretációjában a dualizmusban a kapitalizmussal jól járt politikai vezető osztály elfogadta a rendszer előnyeit, ami számára és a kereskedelmi kapcsolatokkal és pénzügyi tapasztalatokkal rendelkező zsidó polgárságnak, nagyburzsoáziának anyagi hasznot, társadalmi előrelépést hozott, a jelentős többségnek viszont anyagi ellehetetlenülést, társadalmi lecsúszást jelentett. „[...] azok a pártok és politikusok, melyek erre a liberalizmusra esküdtek, nem akarták észrevenni, hogy a gazdasági és politikai erők szabad kifejlődésének és egészséges egyensúlyának helyére hogyan lépett néhány rövid évtized alatt egy olyan hatalom, amely a monopólium kizárólagosságát jelentette. Nem akarták észrevenni, hogy szerveződik meg, és hogy lesz úrrá a kapitalizmus a liberalizmus romjain, hogyan szárnyalja túl és szorítja háttérbe a szervezetlen és öntudatlan magyar nemzeti társadalom más, csak lappangva élő erőtenyezőit, s hogyan veti már a háború előtt a maga diktatúrája alá egész állami és gazdasági életünket. [...] Ennek a kapitalista-liberalizmusnak védőszárnyai alatt ment végbe a magyar keresztény társadalom belső erőviszonyainak az átalakulása.”¹²³

Az adott helyzetben keresztény-nemzeti újjászületés, egy új Magyarország megszületése szükséges, ahol a magyar társadalom szolidáris összmunkájával, minden társadalmi réteg öntudatos, fáradhatatlan és önzetlen munkájával a háború előtről örökölt és a Trianonnal súlyosbított helyzet jobbítása lesz elősegíthető – diagnosztizált Milotay. Értékelésével nem volt egyedül, véleménye a fajvédőkével, a radikális társadalmi szervezetekkel volt egybehangzó. Szükségnek látta a függetlenségi politika megújulását, korszerűsítését is, ami meghaladja a régi rossz beidegződéseket. Az ország függetlensége hatalmas anyagi veszteségek árán jött létre, aminek mikéntjéért a függetlenségi politikának ugyanúgy felelősséget kell vállalnia, mint

¹²¹ Úri politika. *Új Nemzedék*. 1919. november 21. In: Uo. 176.

¹²² Uo.

¹²³ A régi lobogó alatt. *Magyarország*. 1922. március. 25. In: Uo. 234–235.

a teljes magyar liberális politikumnak, szögezte le. A függetlenségi pártiak egy részének Károlyi Mihállyal és a baloldali radikalizmussal a wilsonizmus, pacifizmus és demilitarizmus jegyében való együttműködése közvetlenül okozták a rend- és katonai védelem szétesését, az ország megszállását, a területi szétszedettség állandósulását. Ennélfogva a konzekvenciák levonására, nemzeti önépítkezésre és területi, szellemi revízióra van szükség, jelentette ki Milotay. A nemzeti öntudatú építkezés eszközeivel nemcsak a politikának, de a magyar társadalomnak is élnie kell, úgy, ahogy például a nemzetiségek tették a kettős monarchia idején, a társadalmi önsegély és szociális együttműködés eszközeivel. A magyar társadalomnak tehát: „[...] oly autonóm gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális egységgé kell magát megszerveznie, mely a közhatalom birtoka nélkül is uralkodni tud, de amelynek segítségével nélkül vagy ellenállása mellett semmiféle közhatalom a keresztény magyarság nyakába nem ülhet” – írta a szerkesztő.¹²⁴

A nemzetközileg elismert Huszár-kormány által 1920 januárjában – a szociáldemokraták bojkottjával – lebonyolított választásokon a képviselői mandátumok a két keresztény-nemzeti tömörülés, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Országos Kisgazda és Földműves Párt között oszlottak meg.¹²⁵ Milotay, mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) képviselője a debreceni 1. választókerületből jutott be a parlamentbe.¹²⁶ A trianoni békediktátum parlamenti kényszer-elfogadása után Horthy kormányzóként kinevezett első kormánya, a Simonyi–Semadam kormány lemondott, jelezve a diktátum elfogadhatatlanságát. (A miniszterelnök az 1920 márciusában elmondott parlamenti bemutatkozó beszédében már közölte, hogy kabinetje megbízatása a tiszántúli választások megrendezéséig tart. Miután pedig a választások a Tiszántúlon megkezdődtek, bejelentette kormánya lemondását.)

Az új határok közé került országnak a háború, a forradalmak és a trianoni megcsonkítás utáni instabil állapotában elkerülhetetlenül szüksége volt a gazdasági, politikai önépítkezésre. Az intranzigens keresztény, nemzeti jobboldal azonban a kormánytól eltérően képzelte el a konszolidáció mikéntjét. Új állami és társadalmi berendezkedésben gondolkodtak, szélesebb társadalmi alapokon nyugvó nemzeti fejlődésben, modernizációban, ahol csökken az előző, liberális rendszer kárvallottjainak száma, és ahol nő az állami redistribúció, a szociálpolitika mértéke. A militánsabb, forradalmi hevületben élő szélsőjobboldali csoportok és mozgalmak

¹²⁴ Uri politika. *Új Nemzedék*, 1919. november 21. In: Uo. 177.

¹²⁵ A régi pártok felbomlottak, képviselőik többsége főleg a keresztény nemzeti tömörülést és állami szakapparátust erősítették, kisebb részük más, kisebb pártok között oszlottak meg. A két nagy párt: a KNEP 44,51%, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt 47,56% kapott a nemzetgyűlésben. BOROS Zsuzsanna: *Parlamenti viták a Horthy korban*. Budapest, Rejtjel, 2006. 814.

¹²⁶ Szerk. VIDOR Gyula: *Nemzetgyűlési almanach*. Budapest, Magyar, 1920–1922. 93–94.

(Ébredő Magyarok Egyesülete [ÉME], az ellenforradalmi ifjúság Turul szervezete, a fajvédők heterogén csoportjai stb.) egyre inkább a mérséklődő kormányzó és a Teleki-kormány szélsőséges ellenzékeként tevékenykedtek. Komoly kihívást jelentett a Teleki-kormánynak a tisztí különítmények (Héjjas, Prónay-féle) önállóságának megfékezése.¹²⁷ Reform jellegű törvényekre volt szükség, amelyekkel sürgősen orvosolni lehetett a felbolydult és akut társadalmi viszonyokat, jelezve a kormány egyetértését a rendszer korrekciójával, a nem maradhat minden a régiben elgondolással.

Milotay szerint szükség volt, többek között, a jelentős társadalmi feszítő erőt levezető és az értelmiség válságos helyzetére hosszú távon bizonyos megoldást jelentő döntésre, amely az egyetemi képzésre felvehető hallgatók számának korlátozását írta elő. A törvény főleg a zsidó származásúaknak a felsőoktatásban és az értelmiségi rétegben való felülreprezentáltságát igyekezett korlátozni a numerus clausus parlamenti elfogadásával. Az értelmiségi, tisztviselői réteg részéről elvárás volt egy erős, protekcionista és újraelosztó állam, amely társadalmi igazságtételt gyakorol. A társadalompolitikai és szociális törvénynek is betudható numerus clausus végrehajtásával pedig a nemzeti középosztályt pozitív diszkriminációban részesíti. A liberális, kapitalista szellemű éra alatt, a hatalom birtokában ugyanis elvesztettük a magyar vezető középosztály zömét, írta Milotay, aki szerint ebben található a magyarság háborús tragédiájának egyik legmélyebben fekvő oka.

Úgy vélte: a zsidóság értelmiségi és polgári túltermelése a történelmi középosztály deklasszálódott elemeinek helyébe lépett, ami a két osztály, a két társadalmi réteg „kicserélődését” tette lehetővé. Erre tevődött a közalkalmazotti, állami köztisztviselői réteg egzisztenciájának a szellemi proletariátus színvonalára süllyedése, köszönhetően a háborúnak is. A kormánytól egyfajta társadalmi elvárás volt az életszínvonal emelkedést lehetővé tevő intézkedések meghozatala. Tovább rontotta a helyzetet a megszállt országrészekből Budapestre menekült volt magyar királyi tisztviselőréteg jelentős részének teljes létbizonytalansága. A diplomások elhelyezkedés nehézségei, az értelmiségi túlképzés, valamint a már említett zsidó (főleg szabadpályás) értelmiség túlzott szellemi „térnyerése” felvetette a minden népcsoport, nemzetiség, de különösen a zsidóság számbeli korlátok közé szorítása céljából a numerus clausus (egyetemi keretszám) törvényre emelését.¹²⁸ Fontosak a számbeli korlátok, mivel a

¹²⁷ Az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelme törvény a különítmények felszámolását szolgálta, valamint beolvasztásukat a honvédség, illetve a rendfenntartó állományba.

¹²⁸ Az 1920. évi XXV. Numerus clausus-törvény: Az összes „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak” tagjainak biztosítani kell, hogy országos számarányuknak megfelelő mértékben vehessenek részt a felsőoktatásban. A törvény végrehajtási része nemzetiségnek minősítette a zsidókat, és 6%

zsidóság olyan „[...] autonóm, öncélú egységgé lett, amely a közös nagy nemzeti eszmények és célok helyett a maga külön céljainak érvényesítésében kereste szükségképpen a maga boldogulását és ideálját. A zsidóság tehát feladta az asszimiláció, az alkalmazkodás gondolatát és állammá lett az államban. Most már ő szabta meg a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális érvényesülés feltételeit is. [...] Közvetett úton gyakorolt óriási befolyást az ország szellemi és kulturális fejlődésére abban a formában, hogy ő lévén, mint anyagilag legtehetősebb osztály a leghatalmasabb fogyasztó is, szükségképpen hozzá kellett alkalmazkodnia, hozzá kellett illeszkednie szinte mindenkinek, aki érvényesülését akár a sajtóban, akár pedig az irodalom terén kereste” – indokolta Milotay nemzetgyűlési beszédében a numerus clausus törvény megszületésének támogatását.¹²⁹

A másik jelentős gazdasági és társadalmi feszültséget jelentő kérdés a földkérdés volt.¹³⁰ Az intranszigiens politika felől jelentős volt az elvárás egy nagyobb mértékű földreform kivitelezésére. Ahogy Milotay is írta: „Szeretnénk ezt az intranszigienciát, ezt a tudatosságot és meg nem alkuvást legalább olyan intézkedésekben látni, amelyekhez nem kell még törvényhozás se, nem kell parlamenti többség se, mert pusztán kormányzati úton is létesíthetők, vagy létesíthetők forradalmi jellegű gazdasági és társadalmi megrázkódtatások nélkül józan reformok eszközeivel. Akár az adópolitikára gondolunk itt, akár a tisztviselőkérdés megoldására, akár a földbirtokreformra, akár a közkormányzat erkölcsi tisztaságára és önzetlenségére, még mindig nem hágtuk túl a realitások határain, s nem ütköztünk tárgyi szempontból elháríthatatlan erők ellenállásába.”¹³¹ A megvalósult házhelytörvény, majd a több szakaszban módosított, évekig tartó földreformtörvény kivitelezése közel félmillió rászorulóknak jelentett otthont és egytől öt, olykor tíz holdig terjedő földterületet. A szerény lehetőség azonban nem volt elegendő a szegényparaszti sorból való kitöréshez és felemelkedéshez. Az adókkal és hitelekkel sújtott réteg helyzete az évtized végén bekövetkező gazdasági válsággal vált majdnem lehetetlenné, amikor nagyrészüket ismét földönfutóvá vált. A

országos arányszámot állapított meg rájuk nézve. Valójában az 1920-as években a zsidó hallgatók aránya a felsőoktatásban 10% körüli volt.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV>

¹²⁹ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. V. 397.

¹³⁰ A házhelyek és kishaszonbérletek alakításáról szóló 1920. évi XXIX. törvény házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette lehetővé, amelyeket elsősorban a nagybirtokosok felajánlásai alapján biztosítottak. A törvénynek köszönhetően körülbelül 400 ezren jutottak földhöz, többnyire szegényparaszatok, akik a házhelyhez 1–2 kataszteri holdat is kaptak. A földreform-törvény végrehajtásának több szakasza volt, a húszas évek végéig elhúzódott, későbbi változtatások, kiegészítések is jellemezték. A szétosztandó földek többségét vásárlásokkal, illetve a nagybirtokra kivetendő vagyonváltásból biztosították. A törvényben meghatározott rétegek átlagban 1,7 k. holdig kaptak földet. Bővebben ld.: SIPOS József: A földkérdés. In: *Gróf Bethlen István és kora*. Szerk. NAGY Zsejke. Budapest, Osiris, 2014. 109–120. (a továbbiakban: NAGY, 2014.)

¹³¹ Ami a legfontosabb. *Új Nemzedék*, 1920. június 29. In: MILOTAY, 1924. 194.

Nagyatádi-féle földreformon kívül általános földtulajdon rendezés a korszakban már nem volt. Radikálisabb tervei Gömbös Gyulának, Imrédy Bélának, majd Teleki Pálnak is lesznek, ám földbirtok-politikai intézkedésekre az ő esetükben is csak rendkívül csekély értelemben és mértékben került, kerülhetett sor.¹³²

A harmadik kardinális terület Milotay szerint a sajtó helyzetének kérdése és rendezése volt. Az elsődleges cél a világháborús pacifista és forradalmi „destruktív” liberális sajtó megrendszabályozása, valamint a nemzeti sajtó megerősítése volt. A liberális és baloldali sajtó volt a háború elleni izgatás, a belső közvélemény elvesztésének egyik fő felelőse. A sajtó ezen része a szellemi és lelki dezorganizáltság állapotát előidéző hangulatért vált kárhóztathatóvá, amely a hátszágban járult hozzá a háború elvesztéséhez. A radikális jobboldal szigorúbb ellenőrzést és cenzúrát akart a liberális és zsidó túlsúlyú lapok további működésében alkalmazni.¹³³ Eckhardt Tibor az ÉME szervezésében a destruktív sajtó bojkott alá helyezésén munkálkodott. A kormány rövid ideig még élt a háború alatti kivételes sajtóellenőrzés eszközével, majd az új lapok elindítását, a régiók további engedélyezését, illetve felfüggesztését vagy betiltását előbb miniszterelnöki, később belügyminiszteri engedélyhez kötötte. A tényleges cél, ahogy a jogszabályban megfogalmazódott, az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikai érdekei veszélyeztetésének elkerülése volt.¹³⁴ A későbbiekben meghozott különböző mértékű és érvényű sajtórendeletek szigorúbb alkalmazása vagy időleges felfüggesztése az enyhébb vagy feszültebb belpolitikai légkör függvénye volt.

Új sajtótörvény meghozatalára végül nem került sor. Milotay is a magasabb államvédelmi és politikai szempontoknak alárendelt sajtóellenőrzés mellett állt ki, új törvény megalkotása nélkül. „Én azt szerettem volna, ha a kormány továbbra is megmarad azon az állásponton, hogy fenntartja a régi sajtótörvényt és ezekhez az átmeneti és különleges viszonyokhoz alkalmazkodva legfeljebb rendeleti úton igyekszik azoknak a szempontoknak és követeléseknek eleget tenni, amit ezek a különleges viszonyok aktuálissá tesznek. Ezentúl a cenzúra megfelelő összeállításával és megfelelő megjavításával az én nézetem szerint igenis legyőzhetőek azok a nehézségek, amelyeket ez a törvény legyőzni akar”.¹³⁵

A későbbiekben Milotay tevékeny résztvevőjévé válik az 1921-től 1928-ig Budapesten működő

¹³² A földtörvényt állami földekből való kishaszonbérlettel és telepítéssel igyekeztek megoldani. A Teleki-kormány nagyobb volumenű törvényének alkalmazását a háború utánra halasztották.

¹³³ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest, Táltos, 1920.

¹³⁴ Teleki Pál 1920 augusztusában hozott rendelete (6357/1920 ME), amely felhatalmazta a belügyminisztert, hogy „[...] oly belföldi időszaki lapoknak, amelyeknek közleményei az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztetik, megjelenését és terjesztését eltilthatja.”

¹³⁵ SIPOS Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás*. Budapest, Napvilág, 2004. 69.

jobboldali szellemiségű Sajtófőiskolának, ahol újságszerkesztést tanít.¹³⁶ 1922-ben pedig elnökletével megalakult a Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Köre, a (liberálisnak is nevezhető) MÚE ellenszervezete.¹³⁷

Milotay az év végéig maradt a napilappá alakult *Új Nemzedék* főszerkesztője. Az önálló, véleményvezérséghez szokott Milotay és Bangha Béla kézi vezérlésű lapirányítási módszere miatt személyi összeférhetlenség alakult ki.¹³⁸ Milotay otthagyta a lapot, és 1920 decemberében továbbra is a keresztény sajtót erősítve útjára indította a *Magyarság* napilapot. A lap az *Új Nemzedék*hez hasonlóan, szintén nagyon sikeres vállalkozás lett, az ellenforradalmi korszak egyik legismertebb és legnépszerűbb jobboldali ellenzéki sajtóorgánumává nőtte ki magát. Az ifj. Andrássy Gyula tulajdonában lévő lapot a nagybirtokos tőke finanszírozta, működése nem kötődött kormánytámogatáshoz. Így elsőként vállalta a sajtó részéről a jobboldali ellenzékiiséget. A lap a legitimizmus irányvonalát képviselte, ami nem jelentette azt, hogy Milotay egyéni stílusa, az értelmiségi középosztály radikális szociális, népnemzeti hangja megszűnt volna létezni. A kettő jól megfér egymás mellett.

Az 1922 tavaszáig kormánypárti képviselő, majd ellenzéki főszerkesztőnek az új lapba írt első vezércikkére ismét a programadás a jellemző. A szürkülőfélben lévő keresztény nemzeti politikát a valódi megoldást jelentő eszközök és tervek segítségével akarta életre kelteni. Miközben ez a politika „[...] eredeti rendeltetésétől és saját lényegétől egyre messzebb távolodik, egyre alkalmatlanabbá válik országot teremtő és nemzetet vezérlő hivatásának betöltésére. [...] Mi, akik a *Magyarságot* a mai nappal útjára bocsátjuk, [...] fölkelünk ez ellen a politika ellen, s hadat üzenünk a közös, nagy nemzeti kincsek további elherdálásának. [...] A *Magyarság* a tovább hallgatni nem tudó lelkiismeretnek megszólalása akar lenni, s egyben úttörő harcosa annak a munkának, mely a nemzeti és keresztény gondolatot Magyarország mai helyzetében történelmi rendeltetésének visszaadhatja.”¹³⁹ A belsőleg megújult keresztény magyar öncélúság gondolatának fontosságát és jelentőségét az évszázados kuruc, nemzeti öncélúság és függetlenséggel azonosította. „Nekünk a keresztény nemzeti gondolat nem konjunktúra és nem »kurzus«, de egy óriási történelmi szükség, egy mély és messze kiható forradalom mozgató lelke, egy egész nemzedéket igénylő roppant feladat” – írta a konzervatív

¹³⁶ Ahol például Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikát tanított. SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest, Argumentum, 2011. 188–189.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*. Budapest, Complex. 198. Szabó Dezső diáktüntetését is szervezett, hogy Milotayt ne váltsák le az *Új Nemzedék* szerkesztői tisztségéből. A végül önként távozó Milotay a *Magyarság* felelős szerkesztője lett. A *Magyarság* is a KSV és az *Új Nemzedék*hez hasonlóan a legitimizmus talaján állt.

¹³⁹ *Magyarság. Magyarság*. 1920. december 15. In: MILOTAY, 1924. 197.

alapon építkező, a háborús nemzedék „forradalommal” történő belső megújulását óhajtó szerkesztő.¹⁴⁰

A még mindig átmenetinek jellemezhető helyzetben a politikai konszenzushoz és stabilitáshoz nem volt elegendő a Keresztény Nemzeti Párt és a Kisgazdapárt kormányzati szövetsége. A mindenkori miniszterelnöknek „saját” pártra, egy domináns kormánypártra és megszilárdult hatalmi viszonyokra volt szüksége.¹⁴¹ A korabeli politikai paletta sokféle politikai irányultságot, érdekcsoportot takart, és hiányzott egy – a háború előtt létező – nagy kormánypárt, amely egyensúlyt és kiszámíthatóságot tud teremteni. Különböző politikai csoportok léteztek kormányzövetségén belül és kívül, ami a széttagolódás, az instabilitás veszélyét hordozta. Voltak „az ébredők, a nemzeti szocialisták, a liberálisok, a legitimisták, a szabadválasztók, a turániak, a fasiszták, a köztársaságiak és nemzeti királysághívők” is, sorolta Milotay.¹⁴² A belpolitikai ellentéteket pedig tovább bonyolította a közjogi helyzet, az országot Habsburg királlyal elképzelő legitimisták és a Horthy Miklós átmeneti, ideiglenes kormányzását elfogadó szabad királyválasztók ellentéte. Ebben a kérdésben került sor egy újabb politikai válságra, amikor IV. Károly első visszatérése és szándéka, hogy a magyar királyi trónt visszavegye, Teleki Pál kormányának lemondását váltotta ki.

¹⁴⁰ Húsvét. *Új Nemzedék*. 1920. április 4. In: Uo. 182.

¹⁴¹ SIPOS Balázs: Rendszerváltozások a Horthy-korban. In: *Sokszíniű politikatudomány*: Bayer József 70. születésnapjára. Szerk.: SIPOS Balázs és SZATMÁRI Péter. Budapest, L'Harmattan, 2016. 225–236.

¹⁴² Tenger egy csöpp vízben. *Magyarország*. 1922. december 3. In: Uo. 262.

7. A bethleni konszolidáció jobboldali ellenzékije:

Milotay István, a *Magyarság* szerkesztője, főszerkesztője 1921–1931

„Ez a kormányzati rendszer lelkében, alapszerkezetében és szellemében egyenes folytatása a régi szabadelvű és munkapárti uralmi gondolatnak. [...] Cselédpolitikát csináltak öt-hat évtizeden át, az alkalmazkodás, a mimikri politikáját. Hogy csinálják most egyszerre az önálló egzisztencia politikáját? [...] Most ugyanaz a viszonyuk a keresztény gondolathoz, mint valamikor a függetlenségi gondolathoz volt. Az előbbiből hat évtizeden át éltek, mint a konszolidáció képviselői. Most ugyanúgy élnek az utóbbiból. [...] Ugyanúgy nem reagáltak a háború vége felé semmire. Ugyanúgy nem reagáltak félszáz éven át semmi nyugtalanító mozzanatra. Se a földreform, se a választójog, se a zsidókérdés, se a nemzeti hadsereg, se a gazdasági önállóság problémája nem nyugtalanította őket.”¹⁴³

IV. Károly király sikertelen első, majd második és egyben utolsó visszatérése volt Bethlen István miniszterelnökségének első megmérettetése, amiből a kormányfő és Horthy Miklós kormányzó, valamint az általuk fémjelzett politikai rendszer került ki megerősödve.¹⁴⁴ A legitimista véleményt osztó *Magyarság* és Milotay leszögezi, hogy a függetlenség birtokában: „Azok, akik a jogfolytonosság, a legitimizmus álláspontját vallják, egy hajszállal sem akarnak kevesebbet a teljes nemzeti önállóság és függetlenség kérdésében vagy az önálló magyar királyság kérdésében, mint azok, akik a régi függetlenségi ideológiát most a szabad királyválasztás érdekében próbálják kamatoztatni.”¹⁴⁵ A szabad királyválasztók politikáját olyanformán vélte sajtáságosnak, hogy az a király sikertelen hazatérése miatt került abba a furcsa helyzetbe, hogy a „[...] cseh és szerb beavatkozásnak kénytelen megköszönni a segítséget. [...] A mi nagy problémánk tehát most is abban van megszabva, hogy a volt monarchia területén az osztrák és magyar, vagy a cseh és szerb felsőbbség javára dől-e el a küzdelem?” –tette fel a térség és nemzetek nagyobb egységbe szerveződésével kapcsolatos jövőre vonatkozó kérdését Milotay. A kiráypárti labancok szerint a Habsburg-Magyar Királyság történelmi összefogó ereje nagyobb vonzerő a történelmi nemzetiségek számára, mint a függetlenségi kurucok elképzelése. Figyelmeztet, hogy: „A magyar függetlenségi

¹⁴³ A „függetlenség” árnyékában. *Magyarság*, 1922. november 5. In: MILOTAY, 1924. 251, 253.

¹⁴⁴ SIPOS, 2016. 225–236.

¹⁴⁵ Aeterna Hungaria! *Magyarság*. 1921. április 10. In: Uo. 205.

gondolatnak ma más nyelve van, mint három vagy háromszáz esztendővel ezelőtt.” Aki kurucként a király hazatérése ellen van, „[...] tehet jó szolgálásokat a cseh vagy a nagyszerb impériumnak, de a függetlenséget ott keresi, ahonnan most adott helyzetünkben a legellenségesebb és legtürelmetlenebb elnyomás fenyeget.”¹⁴⁶

Szabad királyválasztók és karlisták szembenállásában a trianoni Csonka-Magyarország agrár-parasztdemokráciáját látta a legitim Habsburg dinasztiával és a történelmi jog okán megerősített Nagy-Magyarország megvalósulási lehetőségével szemben. Milotay az integrális revíziót és a legitimizmust kapcsolta össze, amikor a Habsburg királlyal rendelkező független történelmi Magyarország legyőzhetetlen államalkotó és államfenntartó eszmekörében látta a lehetőséget a magyar nemzet jogára a trianoni elszakított részekhez. „Ha az a politikai törekvés, mely a jogfolytonosságot akarja, végleges vereséget szenvedne, bukásába magával rántaná beláthatatlan időre a nagy, minden kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődésre képes Magyarország ideálját is. A szabad királyválasztó gondolat végleges győzelme a megmaradt országrész politikai, társadalmi, kulturális és erkölcsi életének balkanizálódását is jelentené.”¹⁴⁷ Óva intett azonban az újabb társadalmi törésvonaltól, az örök magyar betegség, a széthúzás és pártpolitikai testvérharc, egymás kirekesztésének elkerülésétől: „[...] senkit se lehet azon a címen, mert legitimista, vagy azon a címen, mert szabadválasztó, a keresztény politikai gondolat közösségéből kizárni s nem lehet ezen a címen a kizárólagos hitelességet, a patenitet egyik vagy másik fél számára követelni.”¹⁴⁸

A soproni népszavazás és Pécs–Baranya visszafoglalása a trianoni határok megváltoztathatóságának reményét, és a Bethlen-kormány politikai konszolidációra törekvő igyekezetének sikereit jelentették. Bethlen a kedvezőtlen pártviszonyokon úrrá lévén, megteremtette a stabil politikai vezetés alapfeltételét. A legitimista elkötelezettségű KNEP helyett, amelyet a sikertelen restaurációs kísérletek kompromittáltak, a Kisgazdapártra építkezve létrehozta az Egységes Pártot, amelynek parlamenti többsége a bethleni konszolidáció parlamenti alapját képezte.¹⁴⁹ A választással megerősített, biztos parlamenti

¹⁴⁶ A szavak rabszolgasága. *Magyarság*. 1921. november 6. In: Uo. 220, 222.

¹⁴⁷ Parasztdemokrácia és Nagymagyarország. *Magyarság*. 1921. november 13. In: Uo. 223.

¹⁴⁸ Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*. 1922. március 1. In: Uo. 232.

¹⁴⁹ A detronizációs törvény meghozatala után a KNEP határozatot fogadott el miszerint a továbbiakban elítéli a királykérdés felvetését, és az ettől való tartózkodásra kötelezte tagjait. Bethlen és a konzervatív–liberálisoknak a kormány alapját képező önálló párttá szerveződésének nem volt esélye. Miután a KNEP-re való építkezés nem sikerült, Bethlen vezetésével beléptek a kisgazdapártba. Bővebben: SZALAI, 2003. 150–184.

többséggel rendelkező Bethlen-kormányzat révén megszilárdult a polgári jogrend, a keresztény nemzeti állam és társadalom intézményi és működési rendje.¹⁵⁰

A radikális jobboldali ellenzéki táborhoz hasonlóan Milotay is már a kezdetektől elégedetlen volt a kikristályosodó bethleni politikával. Már 1922-ben leszögezte: „Ez a kormányzati rendszer lelkében, alapszerkezetében és szellemében egyenes folytatása a régi szabadelvű és munkapárti uralmi gondolatnak. [...] Cselédpolitikát csináltak öt-hat évtizeden át, az alkalmazkodás, a mimikri politikáját. Hogy csinálják most egyszerre az önálló egzisztencia politikáját? [...] Most ugyanaz a viszonyuk a keresztény gondolathoz, mint valamikor a függetlenségi gondolathoz volt. Az előbbiből hat évtizeden át éltek, mint a konszolidáció képviselői. Most ugyanúgy élnek az utóbbiból. [...] Ugyanúgy nem reagáltak a háború vége felé semmire. Ugyanúgy nem reagáltak félszáz éven át semmi nyugtalanító mozzanatra. Se a földreform, se a választójog, se a zsidókérdés, se a nemzeti hadsereg, se a gazdasági önállóság problémája nem nyugtalanította őket. Valamikor ezeket nem volt szabad bolygatni, legtöbbször persze a királyra való tekintettel. Most, a királykérdést nem szabad bolygatni, de az alapgondolat, az alapérdek ugyanaz.”¹⁵¹

A régi monarchia és a Tisza-féle rossz munkapárti kormányzati szellem beidegződéseit azonosította a jelen adónyűző fináncpolitikájában, a diplomáciai túlalkalmazkodásban, és egyáltalán az állami önállóság érzetének és tapasztalatának hiányosságaival. Az úgynevezett aranyközéputnak minősített jellegtelen kormányzati politikát elvtelennek és őszintétlennek tartotta, amely „[...] az elvi meggyőződés felfüggesztésével toborozta egy zászló alá a keresztényeket, zsidókat, a nagybirtokot, a kiscgazdákat, szabadválasztókat és legitimistákat, az agráriusokat és merkantilistákat egyaránt.” Ahol „[...] összevegyül és elhomályosul, karakterét vesztí minden elv, hogy a bizonytalanság, a meggyőződéstelenség, a köpönyegforgatás, a kétszínűség mérgét árássa ki a nemzeti társadalom egész lelkületére.”¹⁵²

Azt gondolta, hogy a bethleni kormányzati rendszert a keresztény-nemzeti fedőnevű politika egységes leple alatt működő különböző csoportok és irányzatok nagy kormányzópártban való asszimilálása, és a forradalmi, intranzigens keresztény irányzat céljainak háttérbe szorítása

¹⁵⁰ A választás előtt új, szűkítő választójogi rendeletet hoztak (az összlakosság 40%-áról 29%-ára csökkentve a választójogosultak arányát), a szavazás vidéken nyílt, a nagyobb városokban titkos maradt. Az Egységes Párt nagyarányú győzelme eredményeként 245 mandátumból 143-at szereztek meg. PÜSKI Levente: A bethleni politikai berendezkedés az 1920-as években. In: NAGY, 2014. 61.

¹⁵¹ A „függetlenség” árnyékában. *Magyarság*, 1922. november 5. In: MILOTAY, 1924. 251, 253.

¹⁵² Két aranykor. *Magyarság*, 1924. június 8. In: MILOTAY István: *A függetlenség árnyékában*. Budapest, Stádium, [1930]. 12. (a továbbiakban MILOTAY, 1930.)

jellemzi.¹⁵³ Milotay a megalkuvás nélküli intranzigenciát kérte számon, amikor a kormánypárti radikális jobboldali ellenzék elveivel egyetértett. „Ne keressük egyelőre miben van igazuk a fajvédelmi politika híveinek, vagy miben tévednek, amikor változást követelnek és azt hangoztatják, hogy a Bethlen–Klebsberg–Kállay-féle se hús, se hal irányzat megalkuvásaival, megrontottságával és tehetetlenségével végképp lejárhatja a keresztény politika igazságait.”¹⁵⁴ Egyetértett azzal a Gömbös Gyula által vezetett fajvédő csoporttal, amely a radikális társadalmi szervezetek támogatásával és a sajtó eszközével élve rendszerváltó intézkedéseket sürgetett. Elvárásuk a nép szélesebb rétegeinek anyagi és szellemi felemelése érdekében történő gazdasági, szociális intézkedések meghozatala volt. Új szociális rendszert, a politikai jogok kiterjesztését, a földbirtoktulajdon arányosítását, a zsidó nagytőke hatalmának korlátok közé szorítását, a megreformált nemzeti kapitalista gazdaságba való minél nagyobb társadalmi réteg bevonását, érdekeltté tételét akarták elérni. Mert a „[...] nyomorgó értelmiség az egyetemi ifjúságon kezdve, a köztisztviselők és magánalkalmazottak tömegein s a keresztényszocialista munkásságon folytatva, olyan gyilkos anyagi és szociális gondokkal küzd, amelyek határai már-már a kétségbeesés dühét érintik. Az egyik oldalon az életfeltételek elviselhetetlen drágulása, a fogcsikorgató nélkülözés, lerongyolódás és reménytelenség, a másik oldalon a kapzsiságában és önzésében egyre szemérmertlenebb vagyonhalmozás, [...] elég magyarázat és elég háttér ahhoz a válsághoz, amely a mai kormányzat alapjait ostromolja.”¹⁵⁵

Milotay és általában a jobboldali ellenzék a bethleni politikai hatalom és a nagytőke érdekeinek összefonódásában az úgynevezett rendszerváltás elsikkasztását és a Tisza-féle megalkuvó munkapárti viszonyok visszatérését látta. Úgy vélte, hogy az érintetlen, sőt megerősödött zsidó kapitalista, indusztriális szervezethez és hatalommal szemben a harc elkerülhetetlen. A küzdelmet pedig nyilvánossá, sőt propaganda tárgyává szükséges tenni, mert az öncélú magyar köztudat megfelelő eszközök, az agitáció, a bajok elhárításának, és az önvédelem módozatainak tisztázása nélkül nem alakulhat ki. „Mert ez a hatalom nem ismer tréfát, [...] ez mindenféle gazdasági és politikai válság pusztításából épen, sőt erőben gyarapodva kerül ki, s ez el van tökéltve rá, hogy a kurzussal szemben végig viszi a harcot a teljes fegyverletételig. A Bethlen-kormány íme, mindent megtett, hogy kedvében járjon. Szabadjára hagyta valuta és kiviteli üzleteit egyaránt, szabadjára hagyta tevékenységüket a közfogyasztási cikkek monopolizálása és árdrágítási terén, tisztelgett ismételt politikai hitvallásuk, a liberalizmus felé, miniszteri

¹⁵³ A 749/1923 miniszterelnöki rendelettel állami alkalmazottaknak megtiltották, hogy olyan politikai egyesületbe lépjenek be, amely „pártatlanságukat befolyásolja”, ami a Magyar Országos Véderő Egylet és az ÉME tagságára volt szűkítő hatással. Ld.: UNGVÁRY Krisztián: *A szociálpolitika etnicizálása*. In: NAGY, 2014, 168.

¹⁵⁴ Az egyetlen út. *Magyarország*. 1923. március 25. In: MILOTAY, 1924. 283.

¹⁵⁵ Uo.

kinevezésekkel biztosítékokat, túszoikat adott nekik.”¹⁵⁶ A párturalmi, közéleti korrupciós eszközök alkalmazásában a társadalmat függő helyzetbe juttatás kormányzati célját látta. Az új keresztény nemzeti politika megújulásának késedelme miatt a háborúban és forradalmakban legyengült tökeszegény, gazdaságilag és társadalmilag fegyelmezetlen magyarságot többször sürgeti az új körülmények között is a politikától való függetlenedésre, önszerveződésének megerősítésére. Realistán állapítja meg ugyanis, hogy „[...] a mi szerencsétlen viszonyaink között úgylis az a helyzet, hogy úgynevezett társadalmi egyesüléseink a keresztény magyarság anyagi szegénysége vagy közömbössége folytán előbb-utóbb a kormánysszubvenció segítő keze után kénytelenek nyúlni, ezt pedig sohase adják ingyen.”¹⁵⁷

A Bethlen-féle régi-új politikai kurzust a nemzeti társadalom belső függetlenségéről, a keresztény magyarság felszabadításáról való lemondással vádolta. A nemzet gerincét adó középosztály egy részétől viszont az önállósági létét feladó és rendszerhez simuló típusát jellemzi annak semmitmondó fiziognómiájával, akinek arcán és magatartásán fellelhetetlen a történelmi elődjének évszázados múltja, öntudata. „Egy évszázadon át minden magyar korszak lelke ezen az arcon fejezte ki magát legtökéletesebben, s ez az arc többé semmit föl nem vesz és semmit vissza nem ver abból, amit a történelmi magyarság a világ és önmaga számára most, élete legszörnyűbb, legmélyebb válságában érez és kimondani szeretne.”¹⁵⁸

A középosztály nemcsak a Tiszák alatt, de most sem tölti be nemzetfenntartó történelmi hivatását – állította –, amikor szolgálai és kényelmi módon belesimul a Bethlen-féle rendszerbe: „Hatvanhét óta, jó félszázada, ez a Magyarország csak eszik, de könyvet nem olvas. [...] Politikailag ötven éven át ugyanolyan megbízható támasza volt az uralkodó rendszernek, mint a mainak. [...] A hanyatló osztályok önzésével kiszorult lelkéből az egységnek érzése, hogy végül csak magát lássa, a maga pillanatnyi nyomorult érdekét mindenütt és mindenben. [...] Itthon a csonka országban, most a »nemzeti és függetlenségi« uralom támasza. Annak hívja, és annak hiszi a szolgaság és a gyarmati uralom egész rendszerét. [...] Ő megint vadászik, korteskedik, alispánt választ, a kormánynál és a minisztériumokban a régi szava van, azt hiszi hát, hogy félszázadra megint be van biztosítva, s megint tovább csinálhat mindent úgy, mintha közben mi sem történt volna.”¹⁵⁹

Az ellenzéki *Magyarságban* folyamatos a „Bethlen-féle klebersbergségnek”, a pátoszteli, nagyhangú és külsőséges hazafiság látszattevékenységének, a politikai színpalak mögött pedig

¹⁵⁶ A két kurzus. *Magyarság*. 1922. augusztus 1. In: Uo. 244.

¹⁵⁷ Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*. 1922. március 1. In: Uo. 233.

¹⁵⁸ Holt lelkek. *Magyarság*. 1925. február 15. In: MILOTAY, 1930, 39.

¹⁵⁹ Uo. 41–42.

az ellenzékkel való megegyezéseknek, a politikai alkuk rendszerének kritikai taglalása. Sorolódnak az önmagukért beszélő úgynevezett konszolidációs eredmények, amikor földreform címén az egy-két holdas földjuttatásoknál terméketlen föld, szikes legelő, házhelynek használhatatlan árokpart került a rászoruló tulajdonába, a nagybirtok megsegítésére viszont sürgős állami, banki segítség akadt, amikor a keresztény plutokrácia kiépítéséhez, a növekvő számú keresztény igazgató személyének és munkájának megalapozásához nem sajnáltak autót, villát és a kapitalista verseny egyéb luxus eszközeit biztosítani. „Az élősdű ösztöneivel, a maguk egyéni és zseb érdekeikért elárulták, cserbenhagyták a nagy keresztény tömegek vágyait, saját testvéreik, saját osztályaik százezreit. [...] Ők azok, akik öt év alatt kifejlesztették és konszolidálták azt a rendszert, amely az utcára dobott, proletársorsba taszított keresztény tömegek csonthalmain épült föl, és azóta azokból táplálkozik. És, íme, még van bennük lelkiismeret, hogy szájukra vegyék azokat az ideálokat, melyekben ez a keresztény magyar társadalom annyi csalás után is hinni akar, mint az életben, s ezeknek az ideáloknak a nevében követelnek maguknak örök bizalmat és örök maradást.”¹⁶⁰

A belpolitikai konszolidációra a behatárolt mozgástérrel bíró külpolitikai helyzet is hatással volt. A belső megerősödésnek a külső tényezők által gúzsba kötött magyar állam új külső életkörülményei sem kedveztek. „Ha ez a keresztény és nemzeti gondolat nem tud közjogi téren olyan sikereket felmutatni, amelyek megnyitják végre előttünk mostani külső bezártságunkból a szabadulás útját, akkor nem tud azokra a belső bajokra se orvoslást találni és nem tud megnyugtatót arra az elégedetlenségre sem, amely szociális és gazdasági okokból a nemzeti és keresztény politikával szemben előbb-utóbb és egyre nagyobb erővel fel fog támadni.”¹⁶¹

A külső elszigeteltség és kiszolgáltatottság a kisantant megalakulásakor tovább fokozódott. Az elszigeteltségből való kitörésre kormány és ellenzék részéről általános külpolitikai elképzelés volt egy baráti ország, egy külpolitikai szövetségés találása. A kisantanttal való megegyezést a radikális jobboldal a kisantant országainak hatalmi érdekei előtti kapitulációnak tartotta. A magyar stratégiai érdekekkel összeegyeztethetetlennek láttak egy kisantanti súlyú és vezetésű dunai konföderációba való belépést.¹⁶² A kormány és jobboldali ellenzéke a határon túli magyar kisebbségek helyzetéből ítélve egyöntetűen élt a bírálattal, hogy a kisantant csak a Balkánt hozta Közép-Európa szívébe, a térség pedig semmivel sem lett kiegyensúlyozottabb és demokratikusabb, mint a monarchia idején.

¹⁶⁰ A fajdkakas alatt. *Magyarság*, 1926. március 14. In: Uo. 67.

¹⁶¹ Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*, 1922. március 1. In: MILOTAY, 1924. 232.

¹⁶² PRITZ Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei. *Századok*, 1990/5–6. 617–669.

A kisantant államainak demokráciáit a magyar kisebbségekkel való bánásmód mikéntje jellemezte a legpregnansabban. Az utódállamok a magyar kisebbségek politikai eszközökkel való elnyomására, a többségi államnemzetbe való beolvasztására törekedtek. A kisantant államaiban alkalmazott földreform demokratikussága a magyar kisebbség közösségi és magántulajdonú közép- és nagybirtokainak elvételében, az elvett földeknek a többségi nemzettagok részére való szétosztásában nyilvánult meg. A magyar anyanyelvű középiskolai oktatás állami támogatását egy-két kivételtől eltekintve megszüntették, az elemi szint jórészt egyházi fenntartással, és a kisebbségi társadalomtól jövő anyagi támogatás alapján működött. A magyar kisebbségnek veszélyforrásként való kezelése, jogaiknak jelentős megnyirbálása minden győztes utódállamra jellemző volt.¹⁶³

A térséget uraló franciák és az új nemzetállamok szövetségi érdekei részéről kimondatlan elvárás volt, hogy a Bethlen által megszerzett népszövetségi kölcsönért, majd népszövetségi csatlakozásért cserébe szüneteltesse vagy mondjon le a területi integritás gondolatáról, a revízió szándékáról. Ezzel együtt elvárás volt, hogy mutakozzon késznek a kisantant által uralt új dunai konföderációban való önkéntes gazdasági és politikai alárendeltség vállalására. A jobboldali ellenzék a népszövetségi kölcsön és csatlakozás kormányzati szándékát egyaránt elutasította. Az újabb külpolitikai irányvonalat ért kritika Milotay részéről: „Mert a mimikri nagyszerű szimatjánál fogva ez a kuruc, ez az irredenta, ez a konzervatív–nemzeti rendszer most egy új súlypont felé orientálódik. [...] Az új súlypont most Bécs helyett Prága lett, ott jegecesedik ki a nagyantant, illetve Franciaország támogatása mellett a szláv, elsősorban cseh hegemonia alatt megszervezett új összmonarchia. Az új magyar kurucnak és fülbesúgó irredentának is arrafelé kell tehát orientálnia. Ezt az orientálódást jelzi nagy lépéssel a külföldi kölcsön, amelynek fejében Benešék beülnek ide hozzánk, hogy az ő politikai, finansziális és katonai ellenőrzésük mellett kezdődjék meg Magyarország úgynevezett újjáépítése.”¹⁶⁴

A kormányból kilépett fajvédők a népszövetségi kölcsön ellenében saját belső erőből, a háborús nagytőke megadóztatásával képelték el az ország gazdasági helyreállítását, a nemzetközi politikai életbe való betagozódását.¹⁶⁵ A politikai önállóság érdekében a kormánypártból kilépő Gömbös fajvédő pártjának megalakítása hosszú távon nem bizonyult sikeres lépésnek. A következő választásokon való sikertelensége után visszatért az igazi perspektívát jelentő

¹⁶³ Erdély. Cikksorozat. *Magyarság*, 1924. november 23.–december 24. In: MILOTAY, 1930. 25–39.

¹⁶⁴ Egy úton. *Magyarság*, 1924. február 24. In: MILOTAY, 1924. 349.

¹⁶⁵ PRITZ Pál: i. m.

kormánypártba. Milotay, aki helyeselte a fajvédelmi mozgalom alapvető követeléseit, az általuk hangoztatott magyar faji öndefiníciót helytelenítette.¹⁶⁶ Nem értett egyet azzal, hogy a magyarság védelmében másodosztályú magyaroknak bélyegezzenek meg etnikailag „kevert”, de a lelki asszimilációnak köszönhetően „tökéletes” magyarokat. Nézete szerint ezen etnikai, elvi magatartás a befogadáson alapuló magyar nemzeti gondolaton állna bosszút. Történelme folyamán ugyanis a magyarság fent sem tarthatta volna magát a faji elzárkózás módszereivel: „A nemzeti gondolatnak ez a kultusza azonban nem igazolhat egy olyan politikát, amely a fajiság nevében és téves megfogalmazásával a történelmileg kialakult magyar társadalom nagy rétegeinek legkényesebb érzéseit sértheti meg, amely elidegenítheti tőlünk testvérnemzetiségeink minden rokon érzését, s amely, mikor a magyar gondolat győzelmére esküszik, az ezeréves Magyarország leghatalmasabb tartóoszlopait fűrészeli alá.”¹⁶⁷

A keresztény kurzus befogadóbb, perspektivikusabb nemzetpolitikáját helyeselte, ami a Szent István-i eszme és a történelmi jog okán sikeres esélyekkel vindikálhat integrális revíziót. „Az árpádi nagy magyar gondolat épp oly távol állott a fajvédő exkluzivitástól, mint a liberális sovinizmus utópiájától. Ez az árpádi gondolat szerezte meg nekünk Hunyadi Jánost, Martinuzzit, a Zrínyieket és Frangepánokat nemzeti hősöknek. [...] Nagy volt a kard erejében és katonai hódító képességében, de ugyanakkor nagy volt a türelemben és az alkalmazkodó képességben. Ez az árpádi gondolat közös ezeréves örökségünk. Osztozhatunk rajta és újra nagyokká lehetünk általa svábokkal, románokkal, horvátokkal és ruténekkal együtt.”¹⁶⁸ Az idézetben felsorolt történelmi nagyok mindegyike nem „csak” és kizárólag magyar származással dicsekedhetett. A történelmi *natio hungarica* részeként, nemzetiségre való tekintet nélkül, a Magyar Királysággal volt identitásbeli azonosulásuk.

A keresztény kurzus elégtelen belpolitikai fejlődése többször került Milotaynál párhuzamba az eszményi és örök függetlenségi gondolat és politika múltbéli gátjaival, a függetlenségi kiteljesedés örök buktatóival. A függetlenségi gondolat az örök mementó és viszonyítási pont, amelyhez képest a jelen keretek csak az ideálisnak szerény árnyékai: „A keresztény gondolatnak ugyanezzel a veszedelemmel kell küzdenie: a szélesebb, öntudatlanabb tömegek előtt elveszíti kezdeti népszerűségét, egyrészt, mert nem tud nagy szociális és gazdasági eredményeket felmutatni, másrészt, mert nem elég szervezett arra, hogy ezeket a tömegeket

¹⁶⁶ 1925-től a *Magyarságnál* helyet biztosított a fajvédő Bajcsynak (a *Szózat* megszűnése után). Az *Előörs* (1928) elindulásánál pedig üdvözölte Bajcsy új lapját (Milotay is publikált az *Előörs*ben). Bajcsy elismerően írt az 1930-ban megjelent Milotay *A függetlenség árnyékában* válogatott cikkeinek kötetéről. BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre: életút és utóélet*. Budapest, MTA BTK TTI, 2019. 154; 173; 183.

¹⁶⁷ Fajvédelem. *Magyarság*. 1923. február 25. In: MILOTAY, 1924. 278.

¹⁶⁸ Új Magyarország felé. *Magyarság*, 1928. július 22. In: MILOTAY, 1930. 155–156.

állandóan foglalkoztatni és a maga hatáskörében tartani tudná. Az értelmiségi rétegek előtt pedig meginog hitele ugyanazon oknál fogva, mint a 48-as gondolköré: mert elegendőnek hiszi egy, már az unalomig ismert frazeológiának újságcikkek vagy beszédek útján történő ismétlését, s kísérletet se tesz olyan irányba, hogy igazságait megfelelő objektív és tudományos megokolással támassza alá.”¹⁶⁹

A nemzeti gondolat és politika igazi társadalmi támasztékát továbbra is a keresztény magyar középosztályban akarta látni, mert mint írta: „[...] ennek műveltségébe és világnézetébe eresztett legmélyebb gyökereket a nemzeti gondolat, ennek legelevenebb érdekei fűződtek az integrális Magyarország fennállásához, s ez lenne hivatva rá elsősorban, hogy ezt a gondolatot a mai nemzeti katasztrófa idején is magasra tartsa az egész nemzet szeme előtt, s egész szellemi és lelki erejét e nagy cél megmunkálására fordítsa.”¹⁷⁰ A vezető társadalmi szerepre való determináció szempontjából azonban a középosztály anyagi helyzete és műveltsége, társadalmi csoportkohéziója, önálló „osztály” tudata, közéleti–politikai szereplése még gyengének bizonyult. Hivatás és küldetés tekintetében a régi történelmi és az új középosztály közötti különbség, hogy az újnál „[...] inkább a keresztény szolidaritás öntudata elevenebb, mint az ezeréves magyar faji és állami hivatás érzése.”¹⁷¹

A némi átalakítással rekonstruált régi konzervatív-liberális hatalmi rendszert és politikai berendezkedést az óvatos, korrekciós konzervatív reformpolitika mellett a Klebelsberg Kuno által 1928-ban meghirdetett neonacionalizmus ideológiája határozta meg. Ez a nemzeti egység alapján és célja érdekében egy megújult erkölcsi és cselekvő nacionalizmust hivatott jelenteni. A klebelsbergi kultúrfőlény programjával együtt, az ország katonai, külpolitikai lehetőségei híján, kulturális értelemben kívánta a nemzetet a térségben a primus inter pares helyére avanszálni. A kultúrprogram értelmében a szellemi és polgári erényekért való cselekvéssel az erkölcsi revízió, cselekvő patriotizmussal pedig a területi revízió is elérhető. A revízió össznemzeti cél volt, aminek érdekében a kormányzattól független patrióta társadalmi egyesületek, szervezetek egész tábora tevékenykedett. E nemzetnevelő programhoz azonban a kormányzat részéről nem társult az egyén egzisztenciális, anyagi helyzetének javítása. A kultúrember kineveléséhez, a mentális polgárosuláshoz az egyre több helyen és egyre nagyobb mértékben végbemenő politikai, gazdasági pozíciókból való középosztályi részesedésre lett volna szükség. A polgári Magyarország vezetéséhez a polgárság vezetésére volt szükség, amely

¹⁶⁹ Felül az ernyő, nincsen kas. *Magyarország*, 1923. január 28. In: MILOTAY, 1924. 272.

¹⁷⁰ Az értelmiség válsága. *Magyarország*, 1921. október 2. In: Uo. 219.

¹⁷¹ A magyar középosztály. *Magyarország*, 1924. március 2. In: Uo. 354.

az alsó és felső társadalmi rétegekből egyaránt merít, és a középosztályi vezetést, magát a polgárságot erősíti.¹⁷² „Ha ezrek és tízezrek azt látják, hogy hiába munkakedv, tanultság, felkészültség, szellemi és erkölcsi kiválóság, mert mindez nem találhat sem helyet, sem méltánylást az állami és társadalmi hierarchia szűkre szabott és megostromolható vaskorlátjai között, akkor mindez a tehetség, szellemi és erkölcsi jórahaladás arra van ítélve, hogy parlagon maradjon, ott megfűlled, megrothad, erjed, s emelő és termékenyítő erő helyett lassan robbanó erővé változik át.”¹⁷³

Az állami, közigazgatási tisztviselő- és alkalmazotti réteg a B-listázás folytán a folyamatos létbizonytalanságnak volt kitéve. A keresztény értelmiség a jövőtlenséggel, a proletarizált ifjúság a tömeges kivándorlás szükségével szembesült, az itthon maradtak pedig a növekvő elégedetlenség és forradalmi hajlamúak táborát gyarapították. „Az egyik rész kivándorol és idegen érdekek katonájává, zsoldosává vagy rabszolgájává szegődik. A másik itthon marad és a társadalmi elégedetlenség és kétségbeesés fegyvereit feni új nemzedékében minden fennálló rend ellen.”¹⁷⁴ A rendszer eredményeinek elmaradása folytán a keresztény–nemzeti evolúció helyett keresztény revolúcióra, a forradalmi kereszténység megszületésére figyelmeztetett Milotay: „[...] kifejlesztették és konszolidálták azt a rendszert, amely az utcára dobott, proletársorba taszított keresztény tömegek csonthalmain épült föl, és azóta azokból táplálkozik.”¹⁷⁵ Másol: „[...] nemzeti célok és öntudat nélkül, a szociális feszültség, nyomor, elégedetlenség, a meghasonlás iszonyú légkörében, felülkerekednek a nemzeti gondolaton, azt anarchiába fullasztják.”¹⁷⁶

1926-ban a Bethlen-kormány újabb választási sikerét – a konszolidációs eredmények mellett – a terméketlen pártharcok meghaladásának szüksége, a nemzeti egység fontosságának szem előtt tartása, és a múltból örökölt nagy kormánypart történelmileg hagyományos dominanciája segítették elő.¹⁷⁷ A választási időszakot a szűkebb körű választójog, a közigazgatási választási visszaélések és megfélemlítések bevett módszerei kísérték. A *Magyarság* híradása szerint Vácrátóton mintegy 200 embert, akik Andrássy Gyulára kívántak szavazni, nem akartak

¹⁷² MÁLYUSZ Elemér: Értelmiség és neonacionalizmus. *Napkelet*. 1928, I. kötet, 166–183.

¹⁷³ A nyugodtak és a nyugtalanok. *Magyarság*, 1926. július 4. In: MILOTAY, 1930. 86.

¹⁷⁴ Magyar mélységekből. *Magyarság*. 1926. március 28. In: Uo. 70.

¹⁷⁵ A fajdkakas alatt. *Magyarság*. 1926. március 14. In: Uo. 67.

¹⁷⁶ A népdaltól az operáig. *Magyarság*. 1926. április 25. In: Uo. 79.

¹⁷⁷ Az Egységes Párt a szavazatok 65,71%-át szerezte meg. Ld.: BOROS, 2006, 816.

beengedni a községházába, majd a kivezényelt csendőrök sortüzet bocsátottak a választókra. Az eredmény két halott és három sebesült volt.¹⁷⁸

Bethlennek ugyanakkor sikerült – addigi politikai teljesítménye és az erőskezdő államférfiúi idol mellé – bizalmat és várakozást gerjeszteni. Sokan benne akarták érezni a „[...] jelen és jövő nagy titkát, amelyből meg fog születni az új Magyarország.”¹⁷⁹ Az évtized derekán választással megerősített régi-új kormányszata ugyanakkor azt jelentette, hogy a keresztény és nemzeti újjászületés programját támogató korábbi jobboldali politikai pártok végképp eltűntek a nagy kormánypárti egység többségében, amely egymagában testesítette meg a többséget. „Nincs többé önálló keresztény párt, nincs fajvédő, nincs kiscgazda, nincs legitimista, nincs szabadválasztó párt, és nincs még csak irredenta sem, mely a többség keretén kívül keresné álmának megvalósítását. [...] Az irredenta is kormányképes gondolat lett, de szintén azon az áron, hogy lemondott önmagáról s jámbor bürokrata egyesületek formájában apró kormánysszubvenciókat adminisztrál.”¹⁸⁰ Nem is lehetett másként, „[...] mert még az ellenforradalmi egzisztencia is csak a párton belül volt biztosítható. [...] Előbb egységes pártívá kell lenned, hogy azon át és azon belül aztán egyéb is lehess, persze mindig csak addig a mértékig, ameddig ez az egység megengedi.”¹⁸¹ A választásokon vizsgázott magyar társadalom pedig „[...] minden erőt és minden befolyást egy tényező kezébe halmoz s ezzel minden érdekét és egzisztenciáját egy kockára teszi föl. Nem azt keresi, hogy annak bukásától vagy változásától függetlenül biztosítsa a nemzeti és evolúciós gondolat sorsát, hanem azt próbálja elérni, hogy ez az egyetlen tényező bukhatatlanná váljék. Pedig ezzel csak azt éri el, hogy fölcserélhetlenné válik.”¹⁸²

A választásokon való sikeres kormánypárti szereplést az előtte kirobbant és a hazai közélet központi témájává vált, nemzetközi visszhangot kiváltó frankhamisítási botrány ellenére is sikerült Bethlennek keresztülvinnie. A francia bankjegyek sikertelen hamisítási ügyletéről kiderült, hogy a kormányzat akkori és korábbi szereplőinek is tudomása volt róla vagy része volt benne.¹⁸³ Maga Bethlen is értesülhetett az ügyletéről, annak korábbi fázisában. Teleki Pál érintettsége még nyilvánvalóbbnak látszott a kísérlet helyszíne, illetve az érintett személyekkel való kapcsolata miatt. Milotay az ügyet kétségbeesett kísérletnek, a naiv és fantaszta

¹⁷⁸ *Magyarság*. Tudósítás. 1926. december 9. A témában Milotay cikke: A magyar Duma. *Magyarság*, 1926. december 8.

¹⁷⁹ Bethlen. *Magyarság*. 1925. december 25. In: MILOTAY, 1930. 54.

¹⁸⁰ A cölöpösök. *Magyarság*. 1926. december 25. In: Uo. 102.

¹⁸¹ Be a vörösbe. *Magyarság*. 1926. december 5. In: Uo. 99-100.

¹⁸² A cölöpösök. *Magyarság*. 1926. december 25. In: Uo. 103.

¹⁸³ Részletesebben: ABLONCZY Balázs: A frankhamisítás. *Múltunk*. 2008/1. 29–56.

középosztály és magyar irredenta összeesküvés akciójaként értékelte, aminek gyors leleplezése bebizonyította, hogy a titkos konspirációk nem tartoznak a jellegzetesen testhezálló magyar politikai akciók közé. Magyarázatát a trianoni status quoval, kényszerpályára sorolt nép kényszercselekedetének nevezte, amely „[...] meg volt fosztva attól, hogy törvényes eszközökkel vagy nyílt harc fegyvereivel szállhasson síkra igazságaiért és életéért. [...] Egész Európa összefogott, hogy összeesküvőket, konspirátorokat neveljen belőlünk erőnek erejével. S mi mégsem hisszük, hogy ez sikerülni fog, s azt sem hisszük, hogy ez lenne az útja a magyar szabadságnak.”¹⁸⁴

Rothermere lord magyar revíziós kampányának sikerességében azonban sem a kormányzat sem a magyar irredenta nem volt benne. Az angol sajtómágnás a magyar kérdésből kéréstelenül is közügyet csinált.¹⁸⁵ 1927. június 21-én Nagy-Britanniában a *Daily Mail*-ben megjelent *Magyarország helye a nap alatt* című cikkét a *Magyarság* folyóirat merész akcióként értékelte, reményét fejezve ki, hogy ez majd segíteni fogja az eddig habozó magyar kormányt revíziós célú történelmi elhatározásában. Annak ellenére, hogy a lord propagandáját elsősorban az etnikai határrevízió céljával indította, teljesen magával ragadta a magyar közvéleményt. Bár a közvélemény az integrális Magyarország pártján állt, a köztes megoldásokat, a részleges etnikai határmódosítás elképzelését is örömmel fogadta. Milotay reálpolitikai irredentaként értékelte az eseményt, a részleges siker feltevésében a ma eredményét látta, ami nem zárja ki a holnapi teljes integritást.

A *Magyarság* volt az egyetlen újság, amely olvasói együttműködést indított a Rothermere által felvázolt határvonal tökéletesítésében, aminek a kampány további fenntartásához való hozzájárulás is célja volt. Bár a Rothermere-vonal a határ menti etnikai sávot jelentette, az olvasók javaslataikban majdnem a teljes történelmi határ visszaállítására tettek javaslatot. A Rothermere-akció folytatásának újabb szakaszában a magyar kormány igyekezett önmérsékletet gyakorolni a diplomáciában és a nemzetközi közvélemény előtt is, óvatosan elhatárolva magát az angol lord által felvetett kérdés módjától és idejétől. A kormányzati óvatosságra Milotay gúnyosan reagál: „A Rothermere-akció kezd túlnőni a magyar konszolidáció határain, s azzal fenyeget, hogy alapjaiban ingatja meg államférfijait és elősdiijeit egyaránt, akik nem tudnak többet ennél a konszolidációnál, ez a mértékük, ez a határunk, ez az életlehetőségük, s ha ezt megbolygatják alattuk, nem tudnak többé sem magukkal, sem az

¹⁸⁴ Magyar összeesküvők. *Magyarság*. 1926. január 10. In: MILOTAY, 1930. 60.

¹⁸⁵ Rothermere motivációját az ügyben Hohenlohe Stefániával való társasági kapcsolata jelenthette. ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, M. Közlöny Lap- és Kvk., 2013, 258.

országgal mit kezdeni. [...] Nem lehetne a Rothermere-lapokat betiltani, vagy egy kis szelíd nyomással a kormányozható irredenta útjára terelni őket, az örök és változhatatlan konszolidáció nevében?”¹⁸⁶ A lord kampányának pozitív hozadéka – a jogos magyar revíziós igényeknek a nemzetközi politikai életben és publicisztikában való szerepeltetésének előnyei mellett – a Magyar Revíziós Liga megalakulása, illetve a Bethlen-kormánynak a békés revízió iránti igényének ez utáni nyílt képviselője, az aktív külpolitika meghirdetése volt.

A történelmi Magyarországot azonban nem hozza vissza az aranyközéputas irredenta, a békerevíziós propaganda, de még a pacifizmus és a kultúrfölény szellemisége sem. Új magyar nemzetiségi politikát kell alkotnunk – hirdette meg a *Magyarság* lapjain Milotay –, amivel revideálhatnánk a nemzetiségekhez való viszonyunkat. Ennek alapja pedig nem lehet más, mint a Szent István-i gondolat, amely „[...] a magyar uralmat az erők egyensúlyában, a kompromisszumokban kereste, amely felismerte a más nemzetiségűek jelentőségét és hivatását, privilégiumot adott nekik, meghagyta számukra főleg a városi közösségek zárt és önálló életét, nyelvi, kulturális és anyagi autonómiájukat.”¹⁸⁷

A Rothermere lord által elindított kampányt megelőzően a Bethlen-kormány is jelentős külpolitikai áttörést sikerült elkönyvelnie. A sikeres diplomáciai munka eredményeként az országnak sikerült kilépnie külpolitikai elszigeteltségéből. Az olasz–magyar barátsági szerződés megkötése messzemenő politikai együttműködési egyezményt jelentett, Magyarország legfontosabb külpolitikai partnerévé téve Olaszországot.¹⁸⁸ A két ország érdekei találkoztak, amikor a szerződés a magyar revíziós törekvések mellett olasz segítség, illetve a Jugoszlávia felbomlására irányuló lépésekhez nyújtandó magyar segítség együttműködésének alapját fektette le. Az Olaszországgal való külpolitikai kapcsolatok szorgalmazása mellett Mussolini belföldi reformpolitikájának is megvolt az elismertsége és támogatója, nemcsak a magyar kormányzat, de jobboldali ellenzéke részéről is.

Az olasz társadalmi reformpolitika számos intézkedése pozitív európai visszhangot is kapott. A munkaviszonyok szabályozása, a munkanélküliség felszámolásának igyekezete, valamint a növekvő iparosítás és a vele járó infrastruktúrafejlesztés, a gazdasági és társadalmi modernizáció korszerű lépéseit jelentették, ami világszerte elismerést váltott ki. Milotay ellenzéki sajtóorgánuma összehasonlította a fasiszta olasz rendszert a Bethlen-féle konszolidációs politikával, s ezen az alapon a magyar fejlődés az olaszhoz képest jelentős

¹⁸⁶ Rothermere lord szilvafái. *Magyarság*, 1927. szeptember 4. In: MILOTAY, 1930. 122–124.

¹⁸⁷ Új Magyarország felé. *Magyarság*, 1928. július 22. In: Uo. 154.

¹⁸⁸ Az 1927. április 5-én létrejött olasz–magyar szövetség 1944-ig állt fenn.

leminősítésben részesült. „S ha az olasz fasizmus kiemelte Itáliát a rothadásból, ez a magyar mása mindent rothadásba dönt maga körül. S ha amaz a társadalom aktivitását, tetterekészségét személyesíti meg, ez viszont ugyanannak tehetetlenségét. S ha az megmentette az olasz értelmiséget s ezzel az olasz nemzetet a társadalmi anarchiától és a proletariátus örvényétől, ez viszont proletalizálta a magyart legjobb értékeiben.”¹⁸⁹

A nagy háború hatására Európában általánossá vált a háború előtti liberális kapitalizmus szociális szelídítése, finomítása. A szélesebb társadalmi rétegeket érintő kormányzati szociális politikával, illetve a tömegek demokratikus politikai jogokkal való szélesebb felruházásával párhuzamosan a folyamatok felügyeletéért a végrehajtói hatalom nagyobb felhatalmazása, a központi hatalom megerősítésének szüksége vált korezmévé. A politikai és szociális jogok tekintetében teljes jogúvá érő, vagy érni szándékozó kialakuló tömegtársadalmak politikai rendszereire a nyugat európai parlamentáris demokráciák mellett – ahol a végrehajtó hatalom már szintén nagyobb szerepet kapott – Közép- és Kelet-Európában főleg a jobboldali autokratikus rendszerek kialakulása, az oroszoknál a szovjet bolsevik diktatúra működése lett a jellemző. A világháborúért felelős kapitalizmus helyességének megkérdőjelezése válságfilozófiákban öltött gondolati formát. Az elméleti következtetés, hogy a kollektíven elkövetett bűnt csak kollektív feloldás követheti.¹⁹⁰

A trianoni Magyarországon a baloldali pártoknak, úgy a szociáldemokratáknak, mint a kisebb liberális pártoknak nem kedvezett a választási rendszer, a politikai klíma és közbizalom sem. A baloldali radikalizmusnak pedig a háború alatt és a forradalmakban játszott szerepe, a kommunizmusnak a Tanácsköztársaságban megvalósult formája miatt ugyancsak nem volt a kormányzat és jobboldali ellenzéke részéről bizalmi tőkéje. A húszas évek közepére megszilárdult szovjet-orosz bolsevizmust Milotay a következőképpen jellemezte: „[...] mindaz, amit valamikor forradalmak idején a politikai gyűlölség eksztázisában, a nyomornak és éhségnek delíriumában követtek el, hideg és gépies hétköznapi munkává vált, amely 1924-ben ugyanazzal a fáradhatatlan közömbösséggel irtja áldozatait, mint öt vagy hat évvel ezelőtt.”¹⁹¹

Ezzel szemben a nemzeti koncentrációs irányvonalnak, a nemzeti radikalizmusnak annál inkább megvolt a támogatottsága. Ezt az irányvonalat erősítette a világháborút lezáró párizsi

¹⁸⁹ Bethlen. *Magyarság*, 1925. december 25. In: MILOTAY, 1930. 53.

¹⁹⁰ SZÉCHENYI Ágnes: A „népiek” viszonya a harmincas-negyvenes évek politikai, társadalmi elitjéhez. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Szerk.: SIPOS Levente. Budapest, Napvilág, 1997. 308.

¹⁹¹ Az orosz titok. *Magyarság*, 1924. szeptember 21. In: Uo. 275.

békék elutasítottsága és úgy a németeknél, mint a magyaroknál a vesztes ország revans iránti vágya és törekvése. A nemzeti célok össztársadalmi szintű, kollektív törekvésekben nyertek kifejezést. Az igaztalan békét diktáló Franciaország és a két háború között jelentkező, a nemzetállamokat meghaladni szándékozó pacifista és internacionalista páneurópai elgondolással szembeni jobboldali ellenzéki elutasítottság világos és egyértelmű volt: „[...] Franciaország visszakapta ezeket az elszakított tartományait (Elzász-Lotharingiát), de a világ más részeiben új és új Elzász-Lotharingiák támadtak. Ha a franciáknak joguk volt a pacifizmussal szemben, akkor a magukéra gondolniuk, engedjék meg nekünk Coudenhove Calergi és páneurópa hívei, hogy most viszont az ő pacifizmusukkal szemben mi is a magunk Elzászait hangoztassuk.”¹⁹²

A 20-as évek békésnek is nevezhető átmenetiségét a gazdasági világválság zárta le. A magyar gazdaság alapját jelentő mezőgazdasági szektorban a strukturális változatlanság, az ipari ágazatok részleges korszerűtlensége a válság hatására még inkább éreztették hatásukat. A tulajdonviszonyokban való nagy eltérések, a nagybirtokrendszer érintetlenül hagyása a nagyfokú társadalmi egyenlőtlenséget és mélyszegénységet konzerválta. Az évtized végére a válság miatt növekvő állami adóterhek, a paraszti adósok (sikertelen) állami szanálása, a nagyfokú infláció, a tömegessé váló munkanélküliség tettek pontot a bethleni konszolidáció időszakára. Nyilvánvalóvá vált az elégtelen és lassú, apró lépések konzervatív politikájával szembeni elégedetlenség, ami a jobboldali ellenzék erősödését eredményezte.¹⁹³

¹⁹² Páneurópa. *Magyarország*, 1927. május 8. In: Uo. 311.

¹⁹³ 1930. szeptember 1-jei vérbe fojtott budapesti tüntetés a legnagyobb tömegmegmozdulás volt a két világháború között.

8. A népi Milotay: *Az ismeretlen Magyarország* (1930)

Milotay István a Kisgazdapárttal közös eszmei-politikai platformon

A válság következtében relativizálódtak a bethleni konszolidáció addigi eredményei, szembetűnőbbé és halaszthatatlanná váltak hiányosságai. A jobboldali ellenzék újult erővel kérte számon a forradalmak utáni reformígéreteket, a jövőt illető nagy elhatározásokat, kinyilatkoztatásokat. „Mindent ígértünk, földet, házat, méltányos adózást, utakat, olcsó hitelt, politikai jogokat, társadalmi testvériséget, kultúrát és gazdasági jólétet, s mindebből nyakukra zúdítottunk két választási hadjáratot, amely egy szűkkeblű és vak politikai rendszer érdekében könyörtelen brutalitással végiggázolt rajtuk, megalázta, megfélemlítette őket s a hatalom és az anyagi függés legarcátlanabb eszközeivel semmivé taposta bizalmukat és önérzetüket egyaránt” – fogalmazott a húszas évek végén Milotay.¹⁹⁴

1930-ban jelent meg Milotay *Az ismeretlen Magyarország* című, szociográfiának is nevezhető munkája – a korabeli Magyarországon szállóigévé és a társadalom jelzőjévé vált *Hárommillió koldus* című Oláh György kötet után –, ami a korai reformjobboldali országleírások közé tartozott.¹⁹⁵ Szociográfiájának megjelenése nem volt előzmények nélküli. Ezt megelőzően Milotay már többször tanújelét adta a népi reformok iránti elkötelezettségének. A vezető arisztokrácia betöltetlen gazdasági-társadalmi hivatásáról értekezve és egy lehetséges demokratikusabb kormányzásáról írta: „[...] én már régen sokkal demokratikusabb politikát tartottam szükségesnek épp a keresztény magyarság és legitimizmus érdekében is, [...] amely egyebek közt a hitbizomány és a nagybirtok reformját is elodázhatatlan szükségnek érzi” – ez az álláspontja összecsengett a szociográfiájában leírtakkal. Cikkét a *Magyarság* folyóiratot finanszírozó arisztokrata prominensek laptól való megválása kapcsán írta. Néhány mecénás újságnak juttatott és megszüntetett apanázsa, Andrássy Gyula halálával és Milotay reformokat sürgető hangjának felerősödésével állhatott összefüggésben.

Ugyanezen cikkben az arisztokráciának Széchenyihez méltatlan és elvégezetlen közfeladatával kapcsolatban taglalta, hogy az arisztokrácia nem volt sehol, amikor és „[...] ahol anyagi

¹⁹⁴ A félelmetes csend. *Magyarság*, 1928. április 29. In: MILOTAY, 1930. 147–148.

¹⁹⁵ Oláh György szintén a *Magyarság* munkatársa volt, Milotay kollegája a lapnál.

áldozatkészséggel és szolidaritással kellett volna segítségére sietni a magyarságot társadalmi és gazdasági úton fölemelő és megszervező mozgalomnak.”¹⁹⁶ Ugyanekkor leszögezte: „Én azt kívánom, hogy ez az arisztokrácia, ez a nagybirtok maga keresse az átmenet útját, maga teremtsen meg és ajánlja fel eszközeit, hogy így fogjon össze erőben és érdekekben a középosztállyal és az alsó tömegekkel is, s teremtsen a radikális vagy forradalmi megoldás helyett olyat, mely neki is, a keresztény magyar társadalom nagy egészének is jövődjét biztosítja s útját vágja a felforgató demagógiának.”¹⁹⁷

Országismertetőnek is nevezhető szociográfiáját a mindenkori kormányzat, a társadalmi vezető réteg, az értelmiség számára szóló figyelemfelhívásnak szánta. Munkáját politikai publicistaként újságírói minőségében jegyezte, de közéleti szerepéből kifolyólag is egyértelmű az írás politikai célzata és mondanivalója. Milotay nem tartozott az akkor még csak alakuló népi indíttatású műhelyek, tudományos szociológus szakközösségek, céhek egyikébe sem. Honismereti művének célja figyelemfelhívás az ismeretlen, vidéki Magyarország gondjainak megismerésére és megértésére. Reformkonzervatív attitűddel és állásponttal egy újabb, a válság hatására kialakuló forradalmi helyzet elkerülése végett sürgette a vidékre alkalmazható társadalomszervező és reformpolitikai eszközök alkalmazását. Célja a magyar mezőgazdaságban és agrártársadalomban a világválság hatására bekövetkezett krízisállapot feltérképezése.

Az évtized elején a birtokmegosztás arányosításáért tett hiányos kormányzati lépéseket nem követték újabbak. Ugyanakkor a földreform révén kapott földek nagy része nem maradt meg a törpebirtokosok tulajdonában. A kisbirtokosok a föld utáni jövedelemnél többbe kerülő bérleti díjak, az egyéb adók és kölcsönök következtében adósodtak el. Régóta várt földjüket elárverezték vagy azt önként visszaadták.¹⁹⁸ Milotay leírva a rövid ideig megvalósult szegedi jó példát, csüggedten konstataálta, hogy az nem vált tartóssá. Miután a város a környező földeket bérbeadta, a szegedi kubikos pionírnak sikerült az alföldi sivatagból kisparaszti kultúrát

¹⁹⁶ Pallavicini György ögróf és más „szponzorok” a *Magyarságtól* való kilépése kapcsán írta az idézett sorokat Milotay. Ld.: Két út. *Magyarság*, 1929. április 4. In: MILOTAY, 1930. 186–187.

¹⁹⁷ Két út. *Magyarság*, 1929. április 9. In: Uo. 192.

¹⁹⁸ Oláh György *Hárommillió koldus* című szociográfiája részletesen leírja a földtörvénnyel kis – és törpebirtokosokká avansáltak helyzetét, akik pár éven belül visszasüllyedtek az agrárproletariátus, a napszámosok, kubikosok soraiba. Kis megtakarított pénzüik veszett el a törpebirtokok életképtelen működése miatt, a földek nem hoztak annyi jövedelmet, amennyit rájuk kellett fordítani. A gazdáknak nem voltak eszközeik a földműveléshez, a termény betakarításához, szállításához. Kényszermegoldásként felesbe adták a földeket és elszegődtek napszámosnak. A nagyfokú munkanélküliség, a mindennapos éhezés, a magas gyerekhalandóság, az egészségtelen, egyhelyiséges vályogházak, a tanyarendszer tarthatatlan életkörülményei jellemezték e réteg tömegeit. Lásd: OLÁH György: *Három millió koldus*. Miskolc, Magyar Jövő, 1928. Oláh György a Wesselényi Reform Klub alapító tagja volt. A Wesselényi nevét viselő reformkonzervatív társaság 1929. november 7-én alakult. 1930. május 8-án a rendőrség további működését betiltotta.

teremteni. Községekkel népesítették be, kisbérleteiket virágzó gyümölcstetvényekké fejlesztették, aminek a gazdasági válság vetett véget. A válság következtében nemcsak ők, de a szegedi kisbirtokosság is tömegesen eladósodott, bérleti díjait, adóit szintén nem tudta fizetni, termékértékesítése messze elmaradt kiadásai mögött, aminek következményei az árverés alá került ingatlanok és kilakoltatás voltak.

A nyomor embertelen mértékét valóságghú leírások adják vissza. Mint amikor a baksi Boda-telep lakóinak életkörülményeiről írja: „Egy kunyhóban, amely egyetlen földes lyukból áll, az egész bútort egy rozoga ágy, minden ágynemű nélkül, törekszálmával megtömve, és egy sárból tapasztott tűzhely. És itt lakik és itt él egy négygyermekes család, és alszik a pusztai földön rongyaiba takarva. Mikor megkérdezzük, mikor ettek húst, úgy révednek a levegőbe, mintha valami fantasztikus szót hallanának. Utánagondolnak a szónak, mint egy történelmi dátumnak, amely oly régen volt, hogy nehéz előkotorni az emlékezetből. Hisz nekik már a kenyér is nagy dolog, az is sokszor napokon át hiányzik. Hús? Egy évben talán egyszer, valami hihetetlen véletlen folytán. Tizenöt-husz vityillót bejárunk, még szegényebbeket vagy jobbmódúakat, és mindenütt ugyanez a kép, olyan változatokkal, amelyek elállítják a szívet, és torkon ragadják az embert némaságukkal. És mindenütt tömérdek gyermek. Négy, öt, hat, nyolc. Sok helyen úgy szedik elő a kicsinyeket a padkáról, az ágy alól, a láda mögül, mint a nyúlfiakat. És hullanak is, mint a nyúlfiak. Ahol tíz volt, ott már csak öt van, ahol tizenkettő, ott négy, esetleg három, a nyomorúság minden elkorcsosító következményeivel. Húszesztendősi fiúkról azt hiszed, hogy a nyolcadikat járják, és a hatévesekről az arcuk után ítélve azt, hogy a harmincadikat tapossák. A tanító úr iszonyú adatokat mond el szellemi képességeik elhanyagolásáról. Talán száz jelentkezett közülük katonának a toborzáskor, és kettő vált be a százból. És az egész kisközség csak most tudott kiharcolni magának egy talpalatnyi földet, ahova legalább temetkezhessék, eddig azért is Böszörménybe kellett menniük. Legelőjük azonban nincs, azt nem tudnak kapni. Ezer embernek nincs egyetlen tehene. Az erdőben nem szabad legeltetniük, mert kiszedik a madárfészket. [...] És ez nem egy klinikai telep, nem egzotikum, nem egyetlen a maga nemében. Debrecen maga, körös-körül ilyen proletártelepekkel és kertségekkel van övezve.”¹⁹⁹

Korábban Debrecen példája a szegedi ellentéte volt, írta Milotay. A város már a kezdetektől a nagybérleti rendszer keretében hasznosította földvagyonát. A világválság begyűrűzésével

¹⁹⁹ MILOTAY István: *Az ismeretlen Magyarország*. [Budapest], Genius, 1930. 207.

azonban a környező települések mezőgazdasági népességének hiányzó munkaalkalmai a szociálisan forrongó agrárproletariátus, városi proletariátus rétegét gyarapította.

A Balaton környéke és Nyugat-Magyarország történelmi fejlődése okán szerencsésebb helyzetben volt a keleti résznél, a nagybirtokrendszer és hitbizomány azonban itt is lebéklyózta a kis és középparaszti egzisztenciát – folytatta országjárása beszámolóját Milotay. Ugyanakkor ellenpéldával is él, amikor a térségre vonatkozóan a korszerű és hatékony, kisebb gazdaságok intenzív és eredményes termelési kapacitására is felhívja a figyelmet. A vasi, soproni részeken a bécsi közelség miatt és a zavartalanabb történelmi fejlődésnek köszönhetően a nagybirtok fejlett gazdálkodása a jellemző. Itt a nagybirtok kapitalizált, versenyképes mezőgazdasági nagyüzemként működik, amely környezete szociális hálójáról is fejletten gondoskodik – egészíti ki a képet a szerző. A nyugati országrész kisbirtokával folytatva a felsorolást, a későbbiekben a politikában is egyre ismertebb tényrt rögzít, hogy a kötött földbirtok és a megnövekedett számú gyerek miatt itt az elaprózódás, szétforgácsolódás a fenyegető tényező. Ezért itt az egykézés volt érvényben, ellentétben az ország keleti felének állapotaival.²⁰⁰

A jobboldali ellenzék által hangoztatott további földreform állami céllá avanszálásával – vélte Milotay – megvalósulhatna a kisbirtokok számának növekedése, és a középgazdaságok megerősödése. Milotay a kor – politika által figyelmen kívül hagyott – szakmai véleményét hangsúlyozta, amikor a nagybirtok exportproduktivitása mellett az ország belső termelési igényeinek és elvárásainak megfelelni tudó kisgazdaságok figyelembe vételét szorgalmazta. A nagybirtokon meglévő búza és kukoricatermelés mellett a virágzó kisgazdaságok intenzív gyümölcs és zöldségtermesztésre áttérésének támogatását komoly szerkezeti változásnak, gazdasági forradalomnak tartotta volna. Véghezviteléhez – sok minden más mellett – jelentős állami erőforrást, szakágazati politikai jelenlétet és támogatást, segítségnyújtást látott volna szükségesnek. Léteztek válságkezelő programok, jövőbemutató rendezőelvek és reformkoncepciók papíron, amelyek kivitelezetlenek maradtak, sorolta Milotay. Ezek körébe tartozott az alföldi telepítési rendszer, a pusztasziget földjének mezőgazdasági művelés alá vonása, a Tisza vizének hasznosításával megfelelő csatornarendszer, öntözőhálózat kiépítése, a teremtő Tisza életterének kialakítása. A kormányzati politika viszont nem érezte, és nem akarta ismerni, következésképpen nem tudott közösséget vállalni a csonka magyar valósággal, állapította meg Milotay.

²⁰⁰ SZABÓ A. Ferenc: Pusztulás, egyke, földbirtokviszonyok. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Szerk.: SIPOS Levente. Budapest, Napvilág, 1997. 111–122.

A szociális és gazdasági reformpolitika elodázásának beláthatatlan következményeit népi lázadásban, forradalmi állapotok eljövételében vizionálta. Ezek a rétegek, akik kimaradtak a gazdasági kiegyenlítési folyamatából „tele az általános nyomorúság kétségbeesésével, sok mellőzés elfojtott dühével, bosszúvágyával, kiszámíthatatlan, mit fog jelenteni megerősödésük vagy felülkerekedésük, milyen rázkódtatásokat a nagy alföldi közösségek anyagi és közigazgatási életében”.²⁰¹ A magára maradt agrárszegényeknek pedig „nem marad más barátjuk, mint a rájuk sandító demagógia, szocialista vagy polgári álöltözetben”.²⁰² Egyfelől a nagybirtokra, mint munkaadóra nem számíthatnak: „Az uradalom azt mondja, a baksi telepek haszontalan emberek, szocialisták, kommunisták, megbízhatatlanok, követelők, naplopók. Ha így volna is, nem lenne csoda. Úgy nőnek itt föl, a latifundium közepén, beszorítva, drótsövénnyel bekerítve, a nincstelenség, a láncot rázó szegénység tébolyító gondjai között, nemzedékről nemzedékre.”²⁰³

Másfelől az ellenzéki pártok gyengesége, személyi és anyagi ellentétjei miatt nem képesek a szervezett összefogásra és cselekvésre. Annál inkább teszik ezt a szociáldemokraták, írta. „Csak a lelketlen, gyújtogató, aranyvárat ígérő demagógia köszönt be hozzájuk egy-egy képviselőválasztáskor, vagy a fülbesúgó szocialista izgatás jár-vel közöttük, kész ügynököket találva itt minden ajtó mögött. Hogyne nyomorodnának el az anyagi, erkölcsi és társadalmi levegőtleneknek, vagy a lefojtott, megrontott, betegséggel, robbanóanyaggal megmérgezett légkörnek ilyen viszonyai között? Vajon így lett volna mindez, és így lenne, ha az uradalom uraiban több az érdeklődés irántuk, ha elejétől fogva többet törődnek velük?”²⁰⁴

Az értelmiség és tisztviselőréteg kritikája sem maradt el a kérdés kapcsán. Ők sem vállalnak e réteggel szolidaritást, a helyi önszerveződésben való megsegítés lépéseire pedig csak esetleg akadhat elvélve egy-két hétköznapi hős, aki életével vállalta a megfeszített munka ódiáját. „Az egész Alföldön soha kísérlet se történt arra, hogy az értelmiség kezébe vegye ezeknek a tömegeknek a lelkét, hogy hivatalon kívül, amelyet, mint megyei vagy városi tisztviselő betölt, vagy amelyet, mint lelkész, orvos, mérnök, ügyvéd teljesít, érdeklődést mutasson ezeknek a rétegeknek a bajai, szociális elégedetlenségük okai iránt, s velük karöltve próbálja a gyógyítószerket megkeresni.”²⁰⁵

²⁰¹ MILOTAY István: *Az ismeretlen Magyarország*. [Budapest], Genius, 1930. 207.

²⁰² Uo. 215.

²⁰³ Uo. 183.

²⁰⁴ Uo. 183.

²⁰⁵ Uo. 206.

A begyűrűző válság, és a miniszterelnök valószínű belefáradása a tízéves kormányzásba, majd támogatottságának folyamatos zuhanása is hozzájárult, hogy Bethlen a választások után két hónappal lemondott tisztségéről.²⁰⁶ Előtte azonban az Egységes Párttal még megnyerte az 1931-es választásokat.²⁰⁷ Az Egységes Párt annak ellenére győzött, hogy újjáalakult az évtized elején a kormánypártba olvasztott Kisgazdapárt, amely tíz képviselőházi hely megszerzésével is jelentős eredményt ért el.²⁰⁸ Milotay a nagy sikerű *Ismeretlen Magyarország* szociográfiájával közös eszmei platformra, érdekeltségi körbe került a kisgazdákkal. A magyar változás feladatának irányítását Milotay szívesen bízta volna a függetlenedett kisgazdapártra, amely elképzelései szerint a közép- és kispolgári városi elemekre és a falu társadalmára (közép- és kisgazdákra) támaszkodott volna, és képessé tudott volna válni egy kiszélesített népi-nemzeti demokrácia kiépítésére.

Eckhardt Tibor és Milotay István Miskolcon a Keresztény Nemzeti Ellenzéki Tömörüléssel, kisgazdapárti támogatással indult az Egységes Párti jelölttel szemben az országgyűlési választásokon. A lista első helyén lévő Eckhardt a városi titkos szavazással megnyerte a miskolci választást, míg Milotay második helyeztként már nem jutott be a parlamentbe. Milotay a Kisgazdapárt képviselő jelöltjeként Nagykőrösön is indult, ahol a nyílt szavazás miatt szintén a választások vesztesévé vált.²⁰⁹ 1932 szeptemberében azonban Eckhardt lemondott miskolci mandátumáról, mivel kisgazdapárti támogatással megnyerte a mezőcsáti időközi választást. Miskolc város polgárainak és munkásainak szövetsége pedig a megüresedett helyet Milotaynak ajánlotta fel, aki így ismét parlamenti képviselő lett.²¹⁰

Az Eckhardt–Milotay nevekkkel is fémjelezhető kisgazdapárti politikának ezekben az években nagy sikerei voltak az országban. Ekkor írta Milotay terjedelmes cikksorozatát *Marxék falun*, amelyet a szociáldemokraták egyre erősödő agitatív országos jelenléte váltott ki.²¹¹ A

²⁰⁶ Bethlen a Romániával való optánsperben többszöri eredménytelen tárgyalás után – az üggyen való személyes érintettsége miatt is – nem volt hajlandó lemondani az erdélyi magyar földbirtokosok kártalanításáról. Elutasította a nagyhatalmi döntést, hogy az optánsokat az 1943 után fizetendő magyar jóvátételből kártalanítsák, de azt is, hogy mondjon le teljesen a kártalanításról, amely esetben a nagyhatalmak garantálták volna az ország jóvátételi összegének csekély mértékét. Végül a nagyhatalmi döntés magas jóvátételi összeget szabott ki az Magyarországra, amiből az optánsok számára elkülönített alapot hoztak létre. A döntés jelentősen hozzájárult Bethlen itthoni népszerűségvesztéséhez. ROMSICS, 2013. 265–268.

²⁰⁷ Az EP a szavazatok 60,82%-át szerezte meg. A kisgazdák 4,8%-ot, míg a Keresztény Nemzeti Ellenzék Eckhardt-féle Párt részéről Eckhardt egyedül jutott be a parlamentbe. BOROS, 2006. 817.

²⁰⁸ A kisgazdapárt 1930. október 12-én Békésen bontott zászlót. 1932-ben Eckhardt Tibor lett a párt elnöke. Később a párt magába olvasztotta a Bajcsy-Zsilinszky féle Nemzeti Radikális Pártot is.

²⁰⁹ A választópolgárok több mint fele aláírta a neki szóló ajánlószelevényt. A választóbizottság azonban az aláírások nagy részét érvénytelenítette az Egységes Párt-i jelölt (Ráday Gedeon) győzelme érdekében.

²¹⁰ *Esti Kurír*. 1932.09.17. Eckhardt Purgly Emilt, Horthy sógorát győzte le Mezőcsáton; Milotay pártonkívüliként, független parlamenti képviselő lett.

²¹¹ MILOTAY István: *Marxék falun*. *Magyarság*, 1932. február, márciusi cikksorozat. Ebben az időszakban Eckhardt is rendszeresen írt a Magyarországra.

Magyarországi Szociáldemokrata Párt ugyanis szintén a megújulás útjára lépett. A belügyminisztériumi döntéssel feloldott szociáldemokrata (a Bethlen–Peyer paktumban rögzített) szervezkedési tilalom után a párt aktivizálódott és radikalizálódni kezdett.²¹² Az agrárkérdésben megváltozott új szociáldemokrata pártprogram a földtulajdon talaján állt, a birtokmaximumot ötszáz holdban állapította meg, és a földkisajátításokat is kártérítés ellenében képzelte el.²¹³ Termelő-, értékesítő- és hitelszövetkezetek kiépítését szorgalmazta, csatorna és öntözőhálózat építését, úthálózat fejlesztéseket sürgetett.

A program igyekezett minden társadalmi réteget megszólítani. Így a szociáldemokraták reformbaloldali megújulása és szervezkedése a reformjobboldali ellenzéki kisgazdapárt ellenlábásának, versenytársának volt tekinthető. Különösen annak fényében, hogy a szociáldemokraták azt hangoztatták, hogy a kormánnyal kötött megállapodásuk Bethlen lemondásával érvényét veszítette, az ipari dolgozók pedig egyre másra sztrájkoltak és tüntettek országsszerte.²¹⁴ Az országgyűlési választási eredmények fényében a szociáldemokraták a 14 parlamenti helyükkel erősebbnek bizonyultak a kisgazdáknál, akiknek „még fejletlen szervezkedése, melyet a választások még idő előtt érték, szintén az ő esélyeiket (Szociáldemokrata Párt – V. Á.) növelte”, írta Milotay.²¹⁵ Hangsúlyozta: a szociáldemokrata pártszervezettségnek nemcsak a nagyvárosokban, de a falvakban való egyre nagyobb arányú szervezett terjeszkedését.

A pártszervezet falvakon való megjelenéséről írta, hogy „olyan haladást, olyan fejlettebb fokot jelent az alkalmoszerű, polgári pártszervezkedéssel szemben, mint az állandó hadsereg a régi nemesi fölkelésekkel szemben. [...] Az elmaradhatatlan négy-öt cégtáblán kívül, amelyek eddig a községháza, a Hangya Szövetkezet, az elemi iskola, a korlátlan italkimérés, s esetleg egy-egy eltévedt olvasókör létezését jelezték, most már ott fenyeget, ott hívogat a Párthelyiség állandó cégtáblája, egy új tényező, egy új szellemi, hatalmi központ, egy új politikai és társadalmi tűzhely vonzerejét jelentve”, „hogy ide tolódjon át lassanként, vagy egyre rohamosabban az egész falu lelki és érzelmi súlypontja, anyagi és politikai érdekeinek motorja.”²¹⁶ A cikk hangsúlyos leírása, figyelemfelkeltő megállapításai a parlamenti

²¹² MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike: a modern Magyarország története 1929–1945*. Budapest, Gede, 2006. 143.

²¹³ *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944*. Szerk.: GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKEI Ferenc. Debrecen, 1991. 194–206.

²¹⁴ Ide tartozott a biatorbágyi merénylet, valamint az utána is egyre nyíltabban szervezkedő magyar kommunistákkal szembeni statáriumok. 1932 júliusában Sallai Imrét és Fürst Sándort államellenes szervezkedés gyanújával fogták perbe, bebörtönzésük után ki is végezték őket.

²¹⁵ Marxék falun. In: MILOTAY István: *Népi válság, népi Magyarország*. Budapest, Stádium, [1940]. 7.

²¹⁶ Uo.

szociáldemokratákat is megszólalásra készítette. Buchinger Manó szociáldemokrata képviselő felháborodásának adott hangot a zsurnalisztikai méltánytalanság ellen, amit Milotay a szociáldemokrácia ellen művel, ami „már nem is szocialista falás, hanem közel jár a szadizmus, a népgyűlölő szadizmus határához”.²¹⁷

A válságmenedzselés korszerűtlenebb eszközeivel élő Bethlent követő gróf Károlyi Gyula a kormánypolitikában a szükséges rossznak tekinthető statáriummal, ideiglenesen jegyrendszer bevezetésével, az adóterhek megnövelésével, és egyéb megszorító intézkedéssel igyekezett kezelni a helyzetet. Milotay szerint az előző kormányzat „irányítása szellemileg és lelkileg kiszáradt”, ezért „kétségbeesett kísérletek folynak, hogy lehetne a meglévő pártok, töredékek, frakciók és még az egészen el nem használt politikusok új csoportosításával fölszámoltatni, fölváltani a mostani rendszert”, amelynek a „sivársága, tehetetlensége, passzivitása százszor kétségbeesőbb, mint a Bethlenék nyílt, agresszív rosszasága volt”.²¹⁸ Károlyi Gyula próbálkozása, hogy a nemzeti összefogás érdekében koalíciós kormányzásra kerülhessen sor, saját pártja ellenállásán megbukott. A gazdasági válság mellett a kormányzati viszonyok megrendülése, az államháztartás egyensúlyának felbomlása, az általános egzisztenciális válság mélyülésének hatására a társadalomban tovább növekvő szociális és anyagi kétségbeesés valódi forradalom kirobbanásával fenyegetett, aminek veszélyéről Milotay szociográfiai jellegű országleírásában és márciusi cikksorozatában (*Marxék falun*) vizionált.²¹⁹

²¹⁷ *Képviselőházi Napló*, 1932. X. 1932. június 14. 19.

²¹⁸ MILOTAY, 1940. 5.

²¹⁹ Uo. 7.

9. A Gömbös-kormány ellenzékije: Milotay István és a *Magyarság*

Az 1932 őszén bekövetkezett „igazi” kormányváltást, de nem rendszerváltást Gömbös Gyula kormányának megalakulása jelentette. A radikális jobboldali politikus miniszterelnöki bemutatkozása a konzervatív-liberális politikai oldalban a megnyugvást, jobboldali radikális ellenzékében a kritikus hozzáállást erősítette. A Gömbös által a társadalmi kompromisszum és politikai konszenzus jegyében elmondott bemutatkozó parlamenti beszéd kiegyensúlyozottságra törekvése csalódásként hatott a régi fajvédő és reformjobboldali hívőkre. A megörökölt nehéz politikai és gazdasági helyzet a miniszterelnököt nagyobb óvatosságra, úgynevezett reálpolitikára készítette, ami nem jelentette azonban a régi elveiről való lemondását.²²⁰ Kinevezésének egyik önkorlátozó kompromisszumaként lemondott a radikális földreformról.²²¹ Belátta a nagytőkével szükséges megegyezés és együttműködés elkerülhetetlenségét is, ezért az ország érdekében megállapodott a zsidóság gazdasági vezetőivel, nagytőkéseivel az elkerülhetetlen együttműködésről, a belső erőforrások felhasználásának mikéntjéről.²²² Kormányára alatt a zsidóság jogai, gazdasági, társadalmi, vallási és kulturális lehetőségei egyáltalán nem csorbultak. A másik fontos korlátozási tényező, amihez – főleg kezdetben – alkalmazkodott, a kormány és kormánypárt összetétele volt. A többséget Bethlen István hívei alkották, ami az első Gömbös-kormány politikájára meghatározó erővel bírt.

Mindennek ellenére a Nemzeti Munkaterv üzenetei és hangsúlyai az új politika bejelentkezését tükrözték. Az új hangvételű és stílusú Nemzeti Terv egy erős kormány és határozott

²²⁰ „Én itt hitvallást teszek azon ellenforradalmi elvek mellett, amelyeket az előbb említettem – válaszolta Gömbös Milotaynak. – Elvi kérdésekben nem szoktam felfogásaimat változtatni. [...] Az az út, amelyen ma haladunk, a reálpolitika útja. Az előkészítés stádiumát jelenti, amelyet okvetlenül követnie kell olyan reformpolitikai időszaknak, amely a nemzetet szabaddá és erőssé teszi. [...] Nekünk népies politika a helyes kifejezés, egy felülről irányított, a néppel érző, nemzetépítő, népies politika.” *Képviselőházi Napló*, 1931. XV. 1933. május 17. 517.; GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula: politikai pályakép*. Budapest, Kaloprint, 2001. 252.

²²¹ A földreform iránti igény, életképes parasztgazdaságok megteremtése folyamatosan szerepelt Gömbös elképzeléseiben, ám e téren radikális változtatást nem tudott Horthy, Bethlen és a konzervatív erők ellenében keresztülvinni. A második Gömbös-kormány telepítéstörvénye is csekély mértékű volt egy radikális birtokstruktúra átalakításhoz képest.

²²² Miniszterelnöki szóhasználatában és gyakorlati politikájában is egyaránt került az antiszemitizmusra utaló jeleket, kormányzati gyakorlatot. Gömbös kormányzásáról az irányadó irodalom: VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom*. Budapest, Kronosz, 2018.; GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula: politikai pályakép*. Budapest, Kaloprint, 2001.; *Gömbös pártja*. Szerk.: VONYÓ József. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 15.

kormányzás képét sugallta. A hangsúlyozottan új utakat és célokat kitűző tervezet pontjai az öncélú magyar reformpolitika és a belső önépítkezés megvalósíthatóságának szellemében fogalmazódtak meg és a társadalomban eluralkodó lelki válság leküzdését voltak hivatottak szolgálni. Nagy részét az agrárszférával kapcsolatos prioritások képezték, aminek egyik oka a mezőgazdasági termelést és agrártársadalmat jobban sújtó gazdasági válság volt. A népies, a népért szóló politikai szemlélet számára az organikus fejlődés és a történelmi folytonosság okán meghatározó jelentőséggel bírt az agrártársadalom, a nemzeti társadalom alapelemének számító kisgazdaosztály kiszélesítése, megerősítése. A régi Magyarország társadalmi gerincét a történelmi birtokos középosztály képezte, a jövő célja pedig nem lehet más, minthogy „rég és új keresztény gazdasági egyedek” támogatásával a gazdatársadalom vegye át e feladat őt megillető részét. A Munkaterv a kis- és középgazdasági állami kedvezményekkel való megerősítését, a monopol nagytőke nagyobb mértékű megadóztatásával nyert bevételek államilag meghatározott közcélokra, a szociálpolitika költségeire való felhasználását irányozta elő.²²³

Milotay *Magyarságbéli* hangja és képviselői megnyilatkozásai az első Gömbös-kormányt érő ellenzéki megnyilvánulások közé tartoztak.²²⁴ A továbbra is ellenzéki beállítottságú sajtóorgánum politikai helyzetelemzéseiben az új miniszterelnök körülményeivel és lehetőségeivel kapcsolatban megállapította, hogy a radikalizmus partvidékéről jövő miniszterelnök a jelen helyzetben csak foglya maradhat a régi, bethleni konszolidációs politikai rendszernek. Ennek jelenvalósága miatt pedig az életbevágó reformintézkedésekre is hiábavaló várni, nincs remény tehát az igazabb demokratikus viszonyokra. Ez igaznak tűnt a kormánypárt Gömbös kezdeményezése szerint Nemzeti Egység Pártjára való átnevezésének fényében is, ami mögött továbbra is a változatlan összetételű elitista kormánypárt, a régi irányvonal és a Bethlen-párt szándékai maradtak a meghatározók.

²²³ A Nemzeti Munkaterv az első koncepció jellegű kormányzati program volt, ami a magyar viszonyokhoz alakított jobboldali modernizációs alternatíva megfogalmazására törekedett. A Gömböshöz kötött program összeállításában sokan mások is részt vettek: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Darányi Kálmán, Hóman Bálint, Imrédy Béla, Keresztes-Fischer Ferenc stb. BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre: életút és utóélet*. Budapest, MTA BTK TTI, 2019. 193; Csizmadia Ervin: *Makkai János*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 76–92.; VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. [Pécs], Pro Pannónia, 2001. 30.; VONYÓ, 2018. 289–295.

²²⁴ Eckhardt Tibor és Milotay István Miskolcon a régi rendszerrel való teljes szakításra szólították fel az éppen megalakult Gömbös-kormányt. Az esemény apropója a miskolci parlamenti képviselői helyéről távozó Eckhardt és a helyébe lépő Milotay István, akik kisgazdapárti programbeszédrel bírálták az új kormányt. Milotay beszédének sarokpontjai: A rendszer visszaélt a nemzet hitével; Kiegyensúlyozott társadalom megteremtése szükséges; Az értelmiség az agrárdemokráciával együtt keresheti csak a boldogulást; Új revíziós politikára van szükség. *Magyarság*, 1932. október 2.

A gazdasági válsággal megingott bethleni rendszer a (konzervatív) kormányzón, a nagybirtok és nagytőke érdekképviselőinek kooperációján, a meglévő gazdasági és társadalmi viszonyok apró, fokozatos korrekcióján alapult, ami erősebb volt az új miniszterelnök „álmoskönyvű” reformszándékainál. Változatlan érvényű a gyarmati szellemű kapitalizmus és az elit feudális önzésének szövetsége – állította Milotay e helyzetről. Elismerte ugyanakkor a kormányzat részéről az eddig elmulasztott problémák súlyának, a sürgető kötelezettségérzetnek valós észlelését. „Gömbös Gyula a maga reformterveivel, új stílusával, egész lendületével, vezéri kontúrjaival, úgy látszik, máris alája került, vagy egyre jobban alája kerül saját pártjának, amely a külön, zárt érdekközösség nyomatékával áll vele szemben. [...] Gömbös még nem tudja, talán csak homályosan érzi, hogy foglya lett, vagy egyre jobban foglyává lesz a régi rendszernek, egy olyan hínárban botorkál, amely minél előbbre halad benne, annál lejjebb húzza őt, vagy olyan pókhálóba kerül, amely minél jobban ágál, vergődik az áldozat, annál jobban köréje csavarodik. Tudja, hogy ha új élethez akar segíteni bennünket, le kell ráznia magáról egy tíz éves párturalom nyűgjeit, érdekeit, s egy, a kormányok és a törvényhozás nyakára nőtt magas bürokráciának külön kiskirályságát.”²²⁵ Gömbös változásra alapozott hangzatos reformolvasatú munkatervének alkalmazhatósága és megvalósíthatósága iránti ellenzéki fenntartásokat és borúlátást a költségvetési hiány, a valutaválság miatti közterhek emelkedése, az állami alkalmazotti fizetéscsökkenések is igazolták.²²⁶

Gömbös igyekezett törekvéseinek érvényt szerezni, mozgásterét bővíteni. Ezért az országot érintő reformok helyett kezdetben a belső erőgyűjtés, a kormánypárt szervezeti reformja kapott nagyobb hangsúlyt. A „nemzeti egység” kovácsolásában először a pártszervezésre, a régi–új pártnak a társadalomba való beillesztésére került sor.²²⁷ A Nemzeti Egység Pártra átkeresztelt kormánypárt országos hálózattá és aktív tagságú tömegpárttá építésének igyekezete nem nyerte el sem a jobb, sem baloldali ellenzék tetszését. Milotay a párt kiépítésének folyamatát a szükséges országépítéssel, fejlesztésekkel összetévesztett kormányzati törekvésnek nevezte. A kormánypropagandával zajló nemzeti egységessítő folyamatban tagsági pártigazolvánnyal a pártba szervezett emberek, „akik a nemzeti egység templomába járnak politikai imádkozásra” elsőbrendűnek és hasznosabbnak minősülnek, mint a „másod vagy harmadosztályú

²²⁵ MILOTAY István: A harmadik nagyhatalom. *Magyarország*, 1933. január 29.

²²⁶ A kartellárak jóváhagyása miatt a mezőgazdasági és ipari cikkek között továbbra is jelentős volt az árkülönbség. *Magyarország*, 1933. áprilisi cikkei.

²²⁷ VONYÓ, 2018. 356–379. Gömbös politikájának támogatása céljából egy modern országos szervezetű tömegpárt kiépítésére törekedett. A NEP elérte a közel kétmillió tagot. Milotay cikke még a témában: A parlament elsorvasztása. *Magyarország*, 1933. július 6.

honpolgárok”, akik nem részesei e folyamatnak – vélelmezte Milotay.²²⁸ A NEP széleskörű terjeszkedésének hatását és következményeit a közigazgatási és önkormányzati autonómia korlátozásának, a kormányzati hatalom egyoldalú megerősítésének, a többi párt háttérbe szorításának, hosszú távon a parlament eljelentéktelenítésének az irányába mutató törekvésként értékelte.

Milotay, a régi-új képviselő a Gömbös-kormány első költségvetési törvényjavaslatának megvitatása kapcsán ellenzéki elutasító beszédében az eredeti szegedi gondolathoz közel álló valódi, mélyreható és véghezvihető reformokat sürgetett. Élesen kritizálta a liberális magyar politika parlamentarizmusával összeegyeztethető kormányzópárti leválthatatlanság gyakorlatát, ami egy váltóképes politikai párt (adott esetben a kisgazdapárt) kormányra kerülési esélyeinek ellehetetlenítését jelentette. A közigazgatáson uralkodó, régóta bevett párthatalmi szellemet is bírálta. Párhuzamba állította a helyzetet a régi Függetlenségi Párt örökös sorsával, ami a jelenben is egy nemzeti reformpárt kormányra kerülésének teljes reménytelenségét jelentette. A nemzeti idealizmus hiányát az ország külső állapotában és a nemzet lelkének válságában, a társadalom erkölcsi és anyagi állapotában látta megnyilvánulni. Egy viszonylagos kormányzati stabilitás mögött viszont a különböző társadalmi rétegek, az ifjúság, az értelmiség, az agrárnépesség, a munkásság egzisztenciális és erkölcsi válságát sorolta. Hangoztatta, hogy Magyarország új politikát követel, aminek tanulságaival már a nagy háború után is sokan tisztában voltak. Az új politikai reformeszmé aktualitásának szempontjából legalább tizenöt éves lemaradást állapított meg, amikor az agrárreformmal, a titkos választójoggal, a kapitalista tőke keretek közé szorításával, az egyes osztályok – kisgazdatársadalom, középosztály – közeledési folyamatának előmozdításával, az egész magyar belső népi-nemzeti átalakulással történelmi késést szenvedtünk. Értékelte a miniszterelnöknek változtatás iránti szükségérzetét és elszántságát, a visszahúzó erőt azonban nagyobbak látta.²²⁹

Milotay politikai aktivizálódása ebben az időszakban – összhangban az országos politikával – egy új nemzetiségpolitikai szemlélet kialakításának sürgetésében jelentkezett. Célja a magyar területi revíziós szándék vonzóbbá tétele a szomszédos történelmi testvérnépek körében. A testvérnépeknek a történelmi Magyarország feltámasztása, a magyar külpolitika nyíltabb revíziós szándékai iránt való érdekeltté tételük csak egy új nemzetiségi politika alkalmazásától várható el. „Azt az új Magyarországot, amely új életet új kereteket akar adni az összes Szent István-i nemzetnek, elő kell készíteni a testvér kultúrák megértésével és ápolásával.

²²⁸ MILOTAY István: A pataki vallomás. *Magyarország*, 1933. július 5.

²²⁹ *Képviselőházi Napló*, 1931. XV. 1933. május 10. 241–246.

Kiszámíthatatlan erkölcsi és politikai haszna lenne annak, ha a Prágából üldözött és elnyomott szlovák kultúra hozzánk fellebbezhetne, ha nálunk találna meg mentsvárát, egyik fókuszát.”²³⁰

A magyarságot történeti szerepe is arra predesztinálja, hogy a közép-kelet-európai térség szabad társulású nemzeteinek és fejlődésének élére álljon.

Milotay és a *Magyarság* egy új típusú revíziós mozgalmat kezdeményezett. „Tótbarát” propagandát folytatott, amelynek keretében a lap leköszölte Magyarországnak a béketárgyalások alatt Szlovákiának ajánlott széleskörű nemzeti autonómia tervezetét.²³¹ A kultúrfőlny elitista céljai helyett, kulturális egyenjogúságot, egymás jobb megismerését, kölcsönös megértését és az egymáshoz való közeledés gyakorlatibb módját javasolta. A tót–magyar kulturális közeledés érdekében többek között szlovák tanszék létesítését, a pesti egyetemen szlovák ösztöndíjasok fogadását, szlovák írók magyarra fordításának lehetővé tételét, a magyar gimnáziumokban és középiskolákban egy-egy nemzetiségi nyelv tanításának kötelezővé tételét javasolta. „Tervszerűen, programszerűen, intézményesen mellé kellene állni az odaát lassanként emigráns sorsra szoruló szlovák kulturális, tudományos és művészi törekvéseknek.”²³² A Milotay-féle propaganda visszhangja a cseh politikában és sajtóban az indulatos elutasítás volt. Nyilatkozatokban ítélték el, hatósági eszközökkel félemlítették meg a szlovákokat és magyarokat. Az eseményekben a szlovákok csehek elleni izgatását, a szlovák elszakadási törekvések nyílt magyar támogatását látták. A szlovákok viszont autonómiájuk, igazi önállóságuk kicsikarására próbálták felhasználni a magyar kártyát.²³³

Milotaynak a nemzetiségi jogok területén való kezdeményező lépése összefüggött a magyarországi német kisebbségi jogok kérdésének középpontba kerülésével. Hitler hatalomra kerülésével a Bleyer Jakab által vezetett sváb népi irányzat egyre inkább előhozakodott a német kisebbség panaszaival. Utóbbinak németországi visszhangja lett, ahogy Basch Ferenc tiltakozásának és a vele való hatósági eljárásnak is.²³⁴ [Itt érdemes lenne Orosz László kollégám

²³⁰ MILOTAY István: Prága vagy Budapest. *Magyarság*, 1934. február 10.

²³¹ Az 1918. decemberi Jászi Oszkár és Milán Hodža tárgyaláson a magyar tervezet a szlovák többségű járások által alkotott területeken a teljes körű autonóm igazgatást biztosította volna.

²³² MILOTAY, 1934. Prága vagy Budapest. Uo.

²³³ 1933-ban Szlovéniában folyamatosan terjedtek a Magyarság és a Milotay-féle tót barát magyar propaganda cikkei. Andrej Hlinka-féle néppárti radikalizmus szerint a masaryki Csehszlovákia a szlovák nemzet élve eltemetését jelentette. Hlinkáék szabadságharca. *Magyarság*, 1933. november 19.

²³⁴ Bleyer képviselői beszédében összekötötte a német kisebbség jogkörének számonkérését a revízió jogosságával, mire (egyetemista) tüntetéshullám kezdődött ellene. Milotay cikkei a témában: A Bleyer-pör lángjánál. *Magyarság*, 1933. május 21, Egyetemi záptojások. *Magyarság*, 1933. május 17. Az 1934-ben zajló, állami alkalmazottakat is érintő névmagyarosítási kampány ellen tiltakozott Basch Ferenc, akit bíróság elé állítottak, és el is ítélték. OROSZ László: A budapesti egyetemisták utcai zavargásai Bleyer Jakab 1933. májusi parlamenti beszédét követően. In: Trianon és a magyar felsőoktatás. 5. kötet. Szerkesztette: UJVÁRY Gábor. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2022. 191–224. VONYÓ, 2018. 299.

tanulmányára is hivatkozni, ld.: A magyar kisebbségpolitikán való változtatás kérdése a képviselőházban is helyet kapott.²³⁵ A kisebbségi jogok kiterjesztését – az egyre nyíltabb és nagyobb súlyú külföldi magyar revíziós kampány érdekében – Bethlen és Eckhardt Tibor is szorgalmazta.²³⁶ Milotay kijelentette: „[...] ugyanezzel a mértékkel kell mérni annak a politikának, amely jobb sorsot akar az elszakított részek magyarságának, mint idehaza azoknak, akik velünk szemben érzik magukat nemzeti kisebbségnek. [...] Attól függetlenül, mit és mennyit teljesítenek Belgrádból, Prágából vagy Bukarestből az elszakított részek magyarságával szemben, [...] nekünk mindent meg kell adni a mi kisebbségeinknek, amit jog és igazság szerint kérhetnek.”²³⁷ A német kisebbség kulturális jogaival kapcsolatos engedményeket kilátásba helyező Gömbös Hitlerrel való tárgyalásán a hangsúlyt azonban inkább a kisantant országok német és magyar kisebbségeinek a német és magyar revíziós törekvések támogatásában való együttműködési javaslatára tette.²³⁸

Hitler kormányra kerülését, majd kancellárrá történő kinevezését Milotay is, akár az egész magyar sajtó – negatív vagy pozitív előjellel – mérföldkönek értékelte. Milotay a hitlerizmus kezdeti, pozitív hatásait nemzeti reneszánsznak aposztrofálta, aminek a parlamentben is visszhangja lett.²³⁹ Milotay a cikkét számonkérő parlamenti válaszbeszédében kifejtette, hogy nem valamiféle magyar hitlerizmusra, hanem a magyar tömegmozgalom új formáira, helyzetünk és céljaink megfelelő mederbe terelésére gondolt. A németek Hitlerrel és politikájával szimbolizálható reakcióját társadalomtörténeti okokkal, a forradalmak utáni magyarsághoz hasonló német helyzetből, adottságokból látta táplálkozónak. A háborús nemzeti veszteség és megalázottság, a keresztény értelmiség és polgárság ellehetetlenítése,

²³⁵ Milotay képviselőházi beszédében hangsúlyozta a hivatalosan meghirdetett békés revízió elvét, hozzátéve ennek szükséges belpolitikai vonatkozását, a hazai és testvér-nemzetiségek számára egy mielőbbi vonzó kisebbségi politika létrehozását, ami vonzerőt gyakorolna az elszakadt népcsoportok számára. Beszédében hozzászólt a tisztviselők nyugdíjazásának megnyugtató rendezéséhez, valamint a közsolgálati alkalmazottak és a honvédség tagjainak ellátásával kapcsolatos törvényjavaslathoz is. Kiemelte e rétegeknek az alulfinanszírozottságából eredő függőségét az államhatalomtól. *Képviselőházi Napló*, 1931. XVIII. 1933. december 4. és 16.

²³⁶ MACARTNEY, C. A: *Október tizenötödike: a modern Magyarország története 1929–1945*. Budapest, Gede, 2006. 228. Bethlen István 1933-as angliai felolvasókönyvtára és előadássorozata a történelmi Magyarország egységének szükségszerűségéről. A magyar revízió ügyében Berlinbe tett utazása során kemény kérdéseket kapott a német sajtótól a sváb kisebbséggel való bánásmódról.

²³⁷ MILOTAY István: Az egyetemi záptojások. *Magyarság*, 1933. május 17.

²³⁸ Születtek eredmények is. 1935. decemberi nemzetiségi iskolarendeletről: a „B” típusú vegyes, német és magyar nyelvű elemi oktatási intézményeket tett általánossá és kötelezővé, szemben az addigi gyakorlattal, ami gyakran a német közösségeket a C. típusú iskolák (magyar oktatási nyelvű, német kötelező tantárgy) választására kényszerítette. VONYÓ, 2018. 299.

²³⁹ MILOTAY István: A harmadik birodalom. *Magyarság*, 1933. március 5. Buchinger Manó a hitlerizmus uralomra jutásának kezdetét a legakutabb problémák egyikének tartotta. A hitlerizmus hazai rajongói közül Milotayt és sorait idézte, amiben szerinte Milotay a hitleri ideálokat a magyarság újjászületésének lehetséges lelki és szellemi erőforrásának vizionálta. *Képviselőházi Napló*, 1931. XV. 1933. május 5. 157.

proletarizálódása, a keresztény iparos és kereskedőosztály csődje, a növekvő számú munkanélküli ifjúság, a tőkekoncentrációban és szabadversenyben felülreprezentált zsidóság hatalmi pozícióinak hasonló helyzeti adottságait sorolta fel. Az elmúlt tíz év német radikális jobboldalát azonban nem a tétlenség, hanem a fokozatos munka jellemezte, amivel nagy társadalmi rétegeket nyert meg, és amely vezért is ki tudott termelni magából.

Milotay a változásra érett magyar helyzetben a Kisgazdapárt rendszert átalakító reformprogramjától, társadalmi kohéziós szerepétől remélt egy agrárdemokratikus változást. „Voltaképpen a kisgazdapártra várna ez a feladat, hogy kiszélesítse kereteit a polgári és munkásfront irányába ilyen tartalommal. [...] Annak az egyoldalúságnak, mely a magyar kisgazdapártnak eddig akarva nem akarva a falusi agrárszociális szervezkedés jellegét adta, ha egyetemes nemzeti hivatását be akarja tölteni, előbb utóbb fel kell oldódnia, ki kell tágulnia a városi, az értelmiségi társadalom beölelésére, mint amely ugyanannak a csődbe jutott kapitalista liberális gazdasági és politikai rendszernek malomkövei közt őrlődik”.²⁴⁰

Újabb parlamenti vihart kavart *Az erfurti szemlén* című cikke, amely a német nemzeti egység újabb és újabb eredményes megnyilvánulásait hasonlította össze a Gömbös-i koncepció, a hazai „nemzeti egység” nyomorúságos állapotával. Gömbösnek a németországi látogatása apropójából írt folyóiratcikkében a miniszterelnököt személyes felelőssége okán is kérdőre vonó Milotay sorai ismét elérték a parlamenti ingerküszöböt. „S eszébe jutott-e, (Gömbösnek – V. Á), hogy mit jelent a magyar vezérség, a színlelés, alakoskodás, taktikai hazudozás, hallgatás, alkalmazkodás micsoda pályafutása, míg célt ért és milyen silány célért, silány eredményekért? [...] Gondolt-e onnan, az erfurti emelvényről az ő, a mi itthoni szervezkedésünkre, ennek a hazai nemzeti egységnek nyomorúságára és hazugságaira, szegény törtetőire, tehetetlen akarnokaira, akik a proletarizált bürokratát akarják megszervezni egy nemzeti föltámadás alapjául, az előléptetés vagy a nyugdíjmegvonás terrorjával, a parasztot pedig az adófizetés vagy a bankkölcson rabszíjával?”²⁴¹ Gál Jenő kormánypárti képviselő a parlamentben tiltakozott a miniszterelnök ilyesfajta erkölcsi megítélésével kapcsolatban, leszögezve, hogy a kormány elnökének jóhiszeműsége kétségbevonhatatlan, ahogy a továbbiakban a nép izgatásának felelősségétől is tartózkodjon az ezen sorokat író képviselő, szerkesztő.²⁴²

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ MILOTAY István: Az erfurti szemlén. *Magyarság*, 1933. június 25.

²⁴² *Képviselőházi Napló*, 1931. XVII. 1933. június 28. 481.

Felelősség kérdésében az új szélsőjobboldali pártok is meg lettek szólítva. Milotay a nyilas triumvirátussá összeálltak egyre hangosabb jelenségét felülkerekedni vágyásnak, gyerekes utánzásnak, az eszmeáramlatra felkapaszkodott, annak hullámain úszó és külsőségeit használó, jelszavakon, frázisokon lovagló jelentéktelen elemeknek vélte.²⁴³ Nem tekintette komoly kísérletnek, mivel a fajvédelemhez mért építő jellegű programot nem képviseltek, és csak az önámítás és politikai kuruzslás módszereivel éltek.²⁴⁴ „Rohamosztagaik nem egy keresztény reálpolitika útján haladnak, handabandázásaikkal kompromittálták az építő magyar fajvédő politika reális módszereit, lehetőségeit és eszközeit.”²⁴⁵ A Gömbös-kormány is, hasonlóan a későbbi kormányokhoz, a közrend veszélyeztetése és az állambiztonság megóvása érdekében folyamatosan figyelemmel kísérte a kibontakozó szélsőséges nyilas pártok szervezkedését, hatósági eszközökkel akadályozva őket.²⁴⁶

1933 végén Milotay egy nagyívű ideológiai, gazdasági és társadalmi változásokat elemző őszi cikksorozattal foglalta össze az európai liberális kapitalista világrend agóniáját, annak lehetséges következményeiről alkotott véleményét.²⁴⁷ Gondolatmenetének sarokpontja, hogy a régi mellett új világ van születőben, új állami és gazdasági rendszerekkel, aminek Szovjet-Oroszország az egyik, a fasiszta Olaszország és a hitleri Németország a másik megvalósulási formája. A liberális kapitalista Nyugat-Európa elbizonytalanodott az Olaszországban és Németországban megvalósuló új nemzetközponitú rendszerekkel szemben. Megállapítja, hogy a nyugati államok gyakorlata sem a megszokott liberális eszközök kezelésével történik, hanem saját nemzetállami eszközökkel kísérlik meg átvészelni a gazdasági világválságot, és az állami kontroll és irányítás eszközeivel próbálnak szabályozottabb piacot kialakítani.

A leginkább szabadverseny elvű Angliában a tőkepiac állami kontrollja valósult meg, ahol a belföldi gabonaár színvonalát, a mezőgazdasági béreket kormányzati beavatkozással biztosítják. Rooseveltnél pedig a New Deal elnevezésű gazdaságserkentő programmal államilag irányított gazdaságpolitikát működtet, valamint a nemzeti vagyonnak nagyobb

²⁴³ A nyilas pártok triumvirátusa 1933-ban: Böszörmény Zoltán Kaszárkereszties Pártja, Meskó Zoltán Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspártja, Festetics Sándor Magyar Nemzeti Szocialista Pártja. Bővebben: PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Budapest, Gondolat, 2013. 68–87.

²⁴⁴ A nyilas pártok rendszeres Gömbös-kormányt ért vádja, hogy nem az igazi fajvédő elvek mentén kormányoznak.

²⁴⁵ MILOTAY István: A nyilasok romantikája. *Magyarság*, 1934. augusztus 15.

²⁴⁶ Rendezvényeiket szükség esetén betiltotta. A tiltás a választások időszakára fokozottan vonatkozott. PAKSY, 2013. 87–115.

²⁴⁷ MILOTAY István: Új világ felé. *Magyarság* cikksorozat. 1933. október, november.

hányadát szándékozik állami ellenőrzés alá vonni. Idézte Aldous Huxleyt, aki szerint az új világ új lelke Olaszországban és Németországban lüktet.²⁴⁸

Az új európai eszmék és gyakorlatok kihívásával szemben Milotay a meghasonlott Nyugat lépéshátrányát konstataálta. Az új Európát jelentő Olaszországban és Németországban a vezető zsákmányszerző tőkés kisebbségnek a közérdekkel szembeni gazdálkodási ellensúlyát az államilag szabályozott és irányítottabb gazdasági rendszerben látta biztosítottnak. „Ez az új rend alárendelést jelent a közhatalomnak, az individualizmus korlátozását az egész vonalon, a zsákmány és uralmi lehetőség fékezését, a feltörés és letiprás, a kisebbség korlátlan uralmának lehetetlenségét.”²⁴⁹ A kapitalista tőkés hatalom külön érdekeinek, állam az államban helyzetének megváltoztatását a társadalom fokozatos átalakulása szempontjából is szükségesnek látta. Az úgynevezett tőkés társadalmi elitnek – amelynek soraiban a zsidóság felülreprezentált –, mint a történelemben általában a vezető osztályok, szükséges, hogy önként lemondjanak gazdasági és politikai előnyeikről az egész nemzeti társadalom javára. „Ebben az új rendben is ki fog alakulni egy vezető réteg, egy új szellemet és erkölcsöt képviselő hatalmi elit, de ennek kiválogatása más ismertetőjegyek, más képességek és más alapföltételek mellett történik meg, mint amelyeket a liberális kapitalista világrend érvényesített és uralomra emelt.”²⁵⁰

A liberális gazdasági és társadalmi modell háttérbe szorulásának megállapítása után a cikkfolyamban mérlegre került a liberális demokratikus Amerika külső emberjogi arculata, és a befele érvényesülő angolszász nacionalizmus, faji exkluzivitás közötti ellentmondásosság is. Miközben az amerikai és európai liberális sajtó hemzseg az árja elmélet túlzásaitól és Hitler reformjainak lesújtó ítéleteitől, és „úgyszólván személyes ügyévé tette minden elbocsátott német zsidó tudósnak, tanárnak, írónak, tőkésnek, orvosnak sérelmét és bántalmát”, addig az amerikai négerék többszörös jogfosztása történik, írja Milotay. Szeretné ugyanakkor, ha az európai és honi liberálisoknak zsidóság melletti kiállása a határon túli magyarokért való hasonló mérvű aggodalom, kiállás és cselekvés lenne a hozadéka. „[...] ha ennek a nyilvánosságának csak egy töredékét bocsátotta volna és bocsátaná a magyarság rendelkezésére, ha a Pozsonyból, Kolozsvárról elüldözött magyar egyetemeknek és egyetemi tanároknak, ha az állásaikból, szülőföldjükéről kegyetlenül és embertelenül kikergetett tisztviselőknak, vasutasoknak,

²⁴⁸ Aldous Huxley (1894–1963): brit író, költő, filozófus.

²⁴⁹ MILOTAY István: A zsidóság az új rendben. *Magyarság*, 1933. október 26.

²⁵⁰ Uo.

postások, orvosok tízezreinek tragédiája csak megközelítőleg is ekkora szolidaritást ébresztett volna bennük, akkor talán már rég túl lennének a revízió legnehezebb pontjain.”²⁵¹

A liberális kapitalizmus nemzetközi eszközeinek még mindig kimeríthetetlen tárházával szemben – nemzetközi pénzügyi bojkottok, gazdasági szankciók, nemzetközi sajtóhadjárat, népszövetségi retorziók – újra és újra a nemzeti erők küzdelmének fontosságát állítja szembe. Politikai szempontból a nyugat-európai liberális demokráciák erkölcsi és szellemi kimerülését a Népszövetség tehetetlen és eredménytelen működésével példázza. A népszövetségi rendszer és jogvédelem teljes csődjét a kisantant államai részéről alkalmazott kisebbségellenes politikával, a kodifikált kisebbségi jogvédelmi paragrafusok teljes figyelmen kívül hagyásával jellemezte. Többszörösen utalt a francia nagyhatalmi politika kétszínűségére, ami a Román Királyságban lévő balkáni jogértelmezési és joggyakorlási egyoldalúságok, a Vasgárda által megtestesített erőszak jelenléte ellenére is az ország bármikori francia támogatásában prezentálódott.²⁵²

Hazai vonatkozásban a magyar liberális rendszer itthoni, régi világát látta a leginkább változásra érettnak. Nemzeti szempontból a fennálló régi politikai és gazdasági rendszerhez a mi érdekeink kötnek a legkevésbé, írta. Az új európai eszmék befogadására vállalkozó szellemű, idealizmustól fűtött ifjú (negyedik) reformnemzedék szükségeltetne, írta. Ez a nemzedék a bethleni típusú konszolidáció alatt azonban nem tudott felnőni.²⁵³ Erre Milotay az ellenforradalmi konszolidáció születési körülményeiben találta meg a magyarázatot. Mivel az ellenforradalom nem volt képes a maga erejéből az országot a bolsevikoktól és a román megszállástól felszabadítani, eleve gyenge erkölcsi alappal indult, működésének elvtelen kompromisszumaival pedig képtelen volt egy erős, erkölcsös Magyarország alapjait megteremteni.

Elmaradt tehát a háború utáni rendszerváltás, és ami folytatódott az a háború előtti liberális kapitalista rendszer volt, amely tovább erősítette a társadalmi egyenlőtlenséget, valamint a zsidó tőkés réteg rendszerirányító, meghatározó szerepét. A mai magyarság pedig kormányával,

²⁵¹ MILOTAY István: A jogrend eresze alatt. *Magyarság*, 1933. május 6.

²⁵² Louis Barthou francia külügyminiszter a Duna-paktum előkészítése során tett állásfoglalása Románia határainak garantálásával kapcsolatban. *Magyarság*, 1934. június 22. Romániában a magyar kisebbség ellen folyamatos diszkriminációs intézkedések voltak napirenden. A miniszterelnökké vált Constantin Angelescu tanügyminiszterként hozott román nyelvvizsga törvényét a kisebbségi tanítók és tanárok mellett magyar hivatalnokokra is alkalmazták, illetve tömeges elbocsátásokra használták fel. A magyar megkülönböztetések e formáját magánvállalatoknál is érvényesítették. Megszüntették a nemzeti kisebbségi minisztériumot is. https://www.szm.ro/acta2009/525_532_toth_szilard.pdf/525-529.

²⁵³ Az új nemzedék tagjai a pályájukat jobbra a húszas években, a gazdasági világválság éveiben kezdő (s ezért részben állástalan diplomások) húsz- és harmincévesek voltak.

parlamentari többségével, ellenzéke nagy részével, nagybirtokos osztályával, a hivatalnoksággal, az ifjúsággal, a pusztuló parasztsággal és proletár munkásságával együtt a kapitalista világrend kiszolgáltatottjává vált. Magyarországon nem valósultak meg azok az általános demokratikus és szociális reformok sem, amelyek a fejlettebb nyugati európai kapitalista országokban igen, és amelyek enyhíteni és ellensúlyozni tudták volna a rendszer igazságtalan egyoldalúságait. „Azokat a demokratikus reformokat, amelyek a földvagyton egészségesebb megosztását, a kisparaszt rétegek megerősítését és megszervezését, az alföldi telepítést, a mezőgazdasági ipar kifejlesztését állították volna ellensúly gyanánt a mérleg másik serpenyőjébe, teljesen elhanyagoltuk.”²⁵⁴ A jövő modern, népi-nemzeti Magyarországa csak a társadalmi esélyegyenlőségen és nemzeti egységen alapulva jöhet létre, szögezte le Milotay.

Az 1934-es év elején tapasztalható az első jele annak, hogy a Milotayt vezérlő reformjobboldali ideológia és Gömbös politikai gyakorlata megtalálták az egymáshoz vezető utat. Milotay számára a kormánynak a kisgazdákkal tervbe vett közeledése, majd egyezsége fényében vált meggyőzővé a Gömbös által megtestesített politika. A két fél közeledése a titkos választójog bevezetésének elvi egyetértésén alapult.²⁵⁵ A kormány reformszándékainak komolyabban vételére az újvire kibontakozó eredmények is lehetőséget szolgáltattak. A Gömbös-kormány bő egy éves teljesítményének kedvező mutatói bizonyos mértékű politikai tőkét teremtettek, társadalmi bizalmat ébresztettek. A kormánynak a külgazdasági egyezményekkel sikerült biztosítani a magyar agrártermékek számára a jelentős német és olasz felvevő piacokat. Az agrárpolitika pozitív eredménye a gazdaadósságok lejáratí határidejének kitolása, az adóterhek mérséklése volt. Az ipari termelésre, a nehézipar fejlődésére pedig a fokozatosan növekvő katonai fejlesztések hatottak. A későbbiekben a munkaidő heti 48 órában való megállapítása, a költségvetési forrásból és részben külföldi hitelekkel megindult közmunkaprogram az elkezdődő reformfolyamat további megfelelő lépésének tűnt.²⁵⁶

Az oktatás és a kultúrpolitika terén a standardizált humanista műveltség intézményeit igyekeztek a gyakorlati élet követelményeihez alakítani. Nem a klasszikus félműveltséget, luxust jelentő álműveltséget biztosító rendszerre van szükségünk, nem szemlélődő intellektuelekre, áthidalhatatlan ürre nyugatias értelmiség és iskolázatlan parasztság között, hanem az értelmiség gyakorlati, alkalmazott, konkrét tudására és cselekvésére, népvézéri

²⁵⁴ MILOTAY István: A liberális Magyarország. *Magyarság*, 1933. október 29.

²⁵⁵ Bővebben: a *Magyarság* 1934. tavaszi számai, valamint GERGELY, 2001. 285–287.

²⁵⁶ Állami megrendelésekkel támogatták, élénkítették a gazdaságot. STRAUSZ Péter–ZACHAR Péter Krisztián: Magyarország gazdasága és társadalma a két világháború között. In: *A 20. századi magyar vezetés elméleti és gyakorlati kérdései*. Szerk.: DOBÁK Miklós. Budapest, BCE, 2015. 93–95.

elhivatottságára a néppel közös nemzeti sorsközösségben – írta Milotay.²⁵⁷ Az iskolai műveltség sarokpontjaihoz a nemzetismereti tantárgyak hangsúlyosabb oktatása, a modern nyelvek tanítása, a természettudományi ismeretek elsajátításának a gyakorlati gazdasági élethez történő szabása, a (nemzet)nevelés fontossága tartozott. A felsőoktatás fontossága és az értelmiségi túlképzés helyett pedig a társadalom alsóbb rétegeinek felemelkedése számára kézenfekvőbb középfokú (ipari, mezőgazdasági) szakoktatás, a polgári iskolák, a népnevelés demokratizálása jegyében a népiskolai rendszer támogatása lett a meghatározó.²⁵⁸

Fordulóponton állt az európai külpolitika is. Az erős aktivitást mutató Németország európai politikában való hangsúlyos megjelenésével napirendre került az első világháborút lezáró békéből adódó elcsatolt német területi és kisebbségi problémák megoldásának igénye. A vitás, volt német területi kérdésekből adódó politikai feszültséget Mussolini négyhatalmi egyezmény kísérlete igyekezett átmenetileg áthidalni. Az európai nyugalom érdekében Németország lecsendesítését lengyel területek átadása árán képzelték el.²⁵⁹ Magyarország szempontjából fontos volt, hogy a nagyhatalmak belső tárgyalásaikon először ismerték el a trianoni béke területi rendezésének elhibázottságát.²⁶⁰ A négyhatalmi együttműködés kudarcba fulladása után az európai külpolitikában a következő időszak a szövetségkereséseké volt. Egyre inkább a militarizmus vált meghatározóvá, amikor – Mussolini szavaival élve – minden nemzet annyit ér, amennyit katonailag. A rohamtempóban meginduló német fegyverkezés, a német hadiipar és a hadsereg rohamos fejlesztése gazdasági konjunktúrát biztosító szerződésekkel csatolta magához a Németországtól gazdaságilag függő kelet-közép-európai országokat, ami új szövetségi kapcsolati rendszer kiépülését jelezte.

Gömbös korábbi kül- és szövetségszövetségi politikai elképzelését ültette át a gyakorlatba, amikor a Róma–Budapest tengely mentén az aktivizálódó és a magyar külpolitika számára kikerülhetetlen Németországgal igyekezett jó kapcsolatokat ápolni. A térségben meghatározóvá vált Németország viszont az olasz védelmi stratégiát, délkelet-európai érdekeiért való aggodását erősítette fel. Az olasz politika számára a független Ausztria léte testesítette meg a térség egyensúlyát. Ez egybecsengett a magyar külpolitika által is kívánatos, Anschlusstól

²⁵⁷ MILOTAY István: Hívő és hitetlen ifjúság. *Magyarság*, 1933. november 26.

²⁵⁸ UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék*. Budapest, Ráció, 2010. 74–76.

²⁵⁹ Mussolini kezdeményezése volt a négyhatalmi egyetértési és együttműködési paktum: Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország között. A nagyhatalmi tárgyalások 1933 márciusától júniusig zajlottak. Az aláírt szerződést végül Anglia és Franciaország parlamentjei nem ratifikálták.

²⁶⁰ A Foreign Office 1933-as aktái között számos tanulmány, elemzés foglalkozott a magyar határok módosításának lehetőségével. Az év végéig azonban az angol kormány konstruktív hozzáállása megváltozott Hitler agresszív politikája és az angol parlamenti ellenzéknek az üggyel való elhatárolódása miatt. LUKÁCS ZS. Tibor: Magyarország és az 1933-as négyhatalmi paktum. In: *Múltból a jövőbe: tanulmányok*. Szerk. PÖLÖSKEI Ferenc, STEMLER Gyula. [Budapest], ELTE BTK, 1997. 114–121.

mentes Ausztriával kibővülő szövetség fontosságával. Az olasz–német ellentétek lehetőséget nyújtottak az önálló magyar külpolitikai lavírozáshoz is. Az 1934 márciusában megkötött római egyezmény, amit két év múlva megerősítettek, a három ország kapcsolatainak kiszélesítésén és együttműködésén alapult.

Magyarországnak Olaszországgal és Ausztriával való szövetsége nem Berlin ellenességet, hanem a magyar érdekek öncélú szempontját jelentette. „A magyar külpolitika útjait nem a belső politikai és világnézeti törekvések azonossága valamely más állammal, hanem csak saját nemzeti jövőnk és biztonságunk érdekei szabhatják meg. [...] A hitleri Németország az osztrák csatlakozás nélkül jelenthet barátot és ellenséget reánk nézve, mindez a hitleri külpolitikától, különösen a revízió kérdésében tanúsított politikájától függ.” – írta Milotay.²⁶¹ Ugyanakkor a magyar külpolitika számára egyre egyértelműbb volt, hogy a jövőben Németország nélkül nem folytatható hatékony magyar revíziós politika.²⁶² A gazdasági egyezmények sora, a magyar mezőgazdasági termékek német és olasz felvevő piacaival, a későbbi politikai szövetséggé váláshoz vezető út fontos állomásait képezték.

1934 tavaszán Milotay István a *Magyarság* főszerkesztője lett,²⁶³ amit nem sokkal később újságírói életútjának újabb fontos állomása követett. 25 esztendő publicisztikai munkásságának jubileumi ünnepségét országos keretek között a *Magyarság* közreműködésével szervezték és ünnepelték meg. Száznál több társadalmi egyesület és szövetség, a legkülönbözőbb küldöttségek, testületek, magánszemélyek csatlakoztak az ünnepséghez. Milotay személyében a keresztény újságírást ünnepelték, a legnagyobb publicistának titulálva őt, aki negyedszázadon át szakadatlanul a magyarság erkölcsi, szellemi, politikai felemelkedésének célja érdekében dolgozott. A Milotay István jubileumi nagybizottság szervezésében jeles közéleti személyek mondtak ünnepi beszédet, többek között Perényi Zsigmond, Wolff Károly, Eckhardt Tibor, Hindy Zoltán. A magyar társadalom minden csoportja képviseltette magát, civilek és pártok, politikusok, kormánytagok egyaránt.

Számos újságszerkesztőség is megemlékezett és pozitívan méltatta az ünnepeltet. A *Pesti Hírlap* írta, hogy „egyike a legnagyobb hatású magyar publicistáknak, akinek eszméi, célkitűzései vannak, amelyek mély nyomot szántanak a magyar közéletben”. A *Nemzeti Újság*

²⁶¹ MILOTAY István: Hitlerék a Balatonnál. *Magyarság*, 1933. április 30.

²⁶² Hitler már kezdetben megerősítette a magyar külpolitikát ebbéli látásmódjában, jelezvén a Csehszlovákia elleni közös német–magyar fellépés jövőbeni lehetőségét, Jugoszlávia és Románia kapcsán azonban elzárkózó volt. PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 265.

²⁶³ 1934. február 2-től már a *Magyarság* főszerkesztője.

és a *Szabadság* köszöntésükben a kezdeti, fiatal újságírókat emelték ki, aki már a világháború előtt a következetes keresztény-nemzeti újságírás érvényesüléséért küzdött és munkálkodik ma is. A *Magyar Hírlap* kemény ellenfélnek titulálta, aki „[...] széles táborot tudott nézetei mögé sorakoztatni, elismertette tehetségét politikai ellenfeleinek táborával is. Sőt, elég gyakran talál olyan témákat, amelyeknél követni tudja őt az egész magyar közvélemény.”²⁶⁴

Az ünnepségsorozat után került napvilágra Milotay István és a *Magyarság* igazgatósági vezetősége között korábról gyökerező, és a jelenre már elsimíthatatlan világnézeti, politikai és pénzügyi ellentéte. Az elmélyült érdekellentétre Milotaynak országgyűlési képviselőként a Kisgazdapárt és kormánypárt egymáshoz közeledésének helyeslése, és az abban való részvétele adott okot. Milotaynak a *Magyarság* kötelékéből való kiválásához a végső lökést a kisgazdapárt és a kormány áprilisban megkötött egyezsége, valamint Antal István, Gömbös sajtófőnökének személyes megkeresése, ajánlata adta.²⁶⁵ A kezdeti pártközi egyezés a kisgazdák részéről a titkos választójog megvalósításának elvi egyetértésében és támogatásában fogalmazódott meg. Gömbösnek is szüksége volt az ellenzéki párt támogatására saját pártjának Bethlenhez húzó hívei és a liberális, baloldali ellenzékkel szemben. Gömbös a titkos választójog jövőbeli bevezetését korábról a kormányzói jogkör kiterjesztésének törvénybe iktatásával ellensúlyozta.²⁶⁶

Milotay új lapját kilépésével egyidejűleg indította el, azzal a nem titkolt céllal, hogy a kormányzati reformpolitika és a népi tömegbázisú kisgazdapárt „összeházasítását” támogassa. A lap komoly propagandát fejtett ki a kisgazdák és annak vezetője mellett.²⁶⁷ Továbbá a célok

²⁶⁴ Üdvözlő táviratok (Bethlen István és Gömbös Gyula is táviratban gratulált), valamint személyes, a szerkesztőségben történő köszöntések április 11–12-én. A Milotayról szóló méltatások és megfogalmazások között hasonlók szerepeltek, mint: a magyar jövő profétája, a magyar birodalmi gondolat fenntartója, vagy Milotay a középosztály ügyeinek, érdekeinek következetes védője, aki pályája elejétől az értelmiségnek a néppel való szolidáris nemzeti munkája mellett kötelezte el magát. A *Magyarság* 1934. 11–14. áprilisi számai.

²⁶⁵ Antal István kormányfői felkéréssel kereste meg Milotayt egy új, kormányt támogató folyóirat létesítésével kapcsolatban. *Antal István emlékirata*. MTA TTI Levéltár - X./VII. 550–558. A *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936: Antal István sajtófőnök emlékiratai* összeállította GERGELY Jenő. Budapest, 2004. 318. kötetben az *Új Magyarság* indulásának körülményei a kihagyott részekhez tartoznak. Az *Új Magyarság* létesítésével kapcsolatban Murányi Gábor „egyszerű” tranzakcióról, Milotaynak a kormányzat részéről való megvásárlásáról ír, amikor a választójogot szűkíteni akaró, diktatúrát előkészítő törvénytervezet idején a kormányzatnak égetően szüksége volt a jóltólú publicistára. In: MURÁNYI Gábor: A sajtó szövedéke. Budapest, Kronosz, 2018. 50–51.

Az *Új Magyarság* hivatalosan nem volt kormánylap. Születésénél Eckhardt Tibor is bábáskodott. A lap munkatársai közé Eckhardton kívül Nagy Ferenc is hozzátartozott. A kisgazdapárt támogatásával és a Milotay személyével rendelkező lap pedig erős szociális szellemiséget képviselt.

²⁶⁶ 1933. évi XXIII. törvény értelmében Horthy azonnali hatállyal feloszlathatta az országgyűlést. Ennek alkalmazása már az 1935-ös választások előtti parlament esetében meg is történt. In: *Ezer év törvényei*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93300023.TV>

²⁶⁷ MILOTAY István: Apponyi örökében. *Új Magyarság*, 1934.szeptember 15. Eckhardt – mint Apponyi – népszövetségi főmegbízottként képviselte Magyarországot.

közé tartozott, hogy az *Új Magyarország* magas színvonalú, modern jobboldali, a magyar értelmiségnek szóló új lappá váljon, és a túlnyomó többségű liberális lapok egyik méltó ellensúlyát képezze. Az ehhez folytatott munkához Milotay a *Magyarságnál* már nem látta biztosítottak a szükséges feltételeket.²⁶⁸

²⁶⁸ Milotay összekülönbözött a *Magyarság* vezérigazgatójává avansált Rupperecht Olivérrel. A kilépésnek a személyes, anyagi és politikai, világnézeti különbség mellett másik konkrét oka Rupperechtnek Eckhardt és a kiszorítási irányvonal Magyarországból való kizorítása volt.

10. Ellenzékiből kormánytámogató: az *Új Magyarság* élén

Milotay István és a Gömbös-kormány

„Amit a régi, korhadt, romlott Európa összetört, elrabolt tőlünk, azt a mi számunkra is csak az új építhette, adhatta vissza, emelhetette fel. [...] Magyarország, a magyarság sorsát ebben az európai sorsközösségekben szemlélve éreztük a jövőndőt előre hosszú esztendőkön át, s éreztük benne az új hivatás nagy feladait s az elhanyagolt, régi magyar gondok kettőzött sürgetését. Éreztük, hogy elébe kell menni az új világnak s nekünk is le kell győznünk bennünk és körülöttünk a régit, hogy ha jön a nagy óra, egy belülről is megújított Magyarországot találjon itt. [...] A magyar belső feltámadás nélkül a mi számunkra sincs új világ és nincs új Magyarország.”²⁶⁹

Az *Új Magyarság* című napilap²⁷⁰ augusztus 30-án szerkesztői üdvözlő levéllel indult, ami hitet tett a régi-új elvek szellemében való munkára. A régi elvek a múltban és jelenben is egy új világ ígérését hordozták, amelyek megvalósításában az elmúlt tizenöt év sikertelen volt, és amiben az elkövetkező évek remélhetőleg eredményesek lesznek, szövege a levél tartalma. A folyóirat az európai újjáboldali korszak jegyében indult. Milotay a régi ellenforradalmi magyar intranzigencia elemeinek feltámasztását a közeljövő lehetséges reformjaival vélte megvalósíthatónak. Az *Új Magyarság* az újjászülető magyar nacionalista nemzedék eszmei támogatására, egy korszerű nemzeti politika igazságainak eszmei alapjára helyezkedett.

Ezzel párhuzamosan a *Magyarság* főszerkesztőjének és a szerkesztőség túlnyomó részének kilépése után ugyancsak sietett magának vindikálni a lap működésének változatlan értékeit és

²⁶⁹ MILOTAY István: *Új világ felé*. Budapest, Stádium, [1940]. 1. kötet. 3.

²⁷⁰ A lap jóval olcsóbban, 10 filléres árral (pénzügyi és a miniszterelnöki sajtóalap támogatásával) országos reggeli lapként jelent meg. A *Magyarság*béli munkatársak zöme (27 munkatárs) csatlakozott az új laphoz. Indulásánál nem tartozott a kifejezett kormánypárti országos lapok sorába, mint az 1933. februártól indult *Függetlenség*, 1934. elejétől a *Budapesti Hírlap*, 1936. júliustól az *Esti Újság*. MURÁNYI Gábor: *A sajtó szövedéke*. Pécs, Kronosz, 2018. 48–52.

A „Mit jelent az Új Magyarság” című kiáltvány szerző felhívás, közlemény tartalmi kivonata az alcímek alapján: Az újság elhatárolja magát a pártpolitikától, nem áll annak szolgálatába; külpolitikai célja a Szent István-i ország helyreállítása; belpolitikai célja a magyar föld birtoklásának reformja, gazdavédelem, szövetkezeti politika, kis- és középipari, kereskedelmi vállalkozások támogatása a nagy mozgatóke ellenében; új szociálpolitika: a mezőgazdasági munkások, cselédek biztosítása, egészségügyi ellátása; tisztviselőkérdés méltó kezelése; az ifjúság/ az új nemzedék védelme; új, nemzeti szolidaritás. *Új Magyarság* röpirat, ingyenes szám, 1934. augusztus 28.

Az *Új Magyarság* indulásáról és a „dömping” sajtóról még: GERGELY, 2001. 262–266. A kormány a közvélemény tájékoztatását komoly propagandával támasztotta alá. A különböző intézkedésekről a napisajtó mellett éves és egyszeri kiadványok is beszámoltak. Mint új hírközlési eszközt, a rádiót is előszeretettel használták kormányzati kommunikációra.

elveit, és továbbra is biztosította olvasóit a keresztény társadalom önvédelmének, a zsidóság gazdasági túlsúlya elleni harcnak, illetve a történelmi Magyarország visszaállításának hangsúlyos és hiánytalan elemeiről. A *Magyarság* az együttműködés akadályát Milotaynak a kiscgazdapárt és kormánypárt politikai összefogását támogató magatartásában jelölte meg. A *Magyarság* a Milotayval való szerződésbontás és Eckhardték kiszorítása után, augusztus végén már támadta a kiscgazdák választójogi tervezetét. Továbbá kétségének adott hangot a feltehetően kormányzati jóváhagyással és támogatással indított új lap jövőjét illetően, amelynek legfőbb alapját a személyi politikai ambícióban, és az ál ellenzékiiségben vélte felfedezni.²⁷¹

A továbbiakban a *Magyarság* és az *Új Magyarság* közötti viszonyt az ellenzéki és kormánypárti sajtóorgánumok általában vett helyzete szabta meg. A *Magyarság*ban a konzervatív-liberális elvek és ellenzéki politikai hangnem vált dominánssá. A Gömbös-i módszerekben egyre inkább diktatórikus eszközöket látva, a lapnak a fennálló viszonyokhoz való elvi álláspontját a parlamentarizmus és az alkotmányvédelem, az ezeréves magyar alkotmányossághoz való ragaszkodás határozta meg.²⁷² Az *Új Magyarság* szemléletét az új nemzeti rendszer lefektetendő alapjainak koordinátái jellemezték, ahol a liberális kapitalizmus politikai rendszerét is meghatározó nagytőke és nagyipar gazdasági szövevényének diktatúráját a föld népével megújult és a polgári értelmiség által vezetett nemzetközösséggel, a szellemében és hivatásában, gazdasági létében függetlenedett magyar néppel lehet felváltani.²⁷³ Ahol az ősi alkotmány a rugalmas, a változó időkhöz szükségszerűen alkalmazkodó, élő és rugalmas jogi entitás: „Hol van a magyar alkotmánynak, vagy alkotmányosságnak olyan tétele, amely felforgatásnak minősítené, vagy megtiltaná a közkormányzat és a törvényhozás felszabadítását a koncentrált nagytőke egyoldalú befolyása alól? Ha a magyar földvagyon egész gazdasági szerkezetének, tulajdonjogi, örökösödési és társadalmi rendszerének felforgatását nem akadályozta meg ez az ősi alkotmány, miért akadályozná meg a kapitalista liberalizmus intézményeinek ugyanilyen eltörlését, vagy gyökeres revízióját?”²⁷⁴

Milotay egyre sürgetőbbnek tartotta a kormányforma és gazdasági élet szerkezetét megváltoztató reformlépések megtételét, amelyek a kapitalista befolyástól való függetlenedésre

²⁷¹ A *Magyarság* beperelte Milotayt az *Új Magyarságnak* az övéhez hasonló névválasztása miatt is. A *Magyarság* az azonnali lapindítást már korábbi előkészületek feltételezéséhez kötötte, amit Milotaynak főszerkesztői kapcsolati tőkéjével és hatáskörével való visszaélésnek, a régi lappal szembeni tisztességtelen és etikátlan eljárásnak nevezett.

²⁷² Az *Új Magyarság* ellen a *Magyarság* mellett a sajtó nagy része részéről folyamatosok voltak a támadások. Milotay *Pergőtűzben* című vezércikkében kérte ki az *Új Magyarságnak* is járó a szabad sajtóhoz, véleményszabadsághoz való jogot. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 12.

²⁷³ MILOTAY István: Kaszthivatás, nemzeti hivatás. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 8.

²⁷⁴ MILOTAY István: Az ősi alkotmányért. *Új Magyarság*, 1935. február 17.

épülnek fel. A liberális kapitalizmus melegágyának ugyanis a szélsőségessé váló parlamentarizmust, az anarchiához közeli helyzetet előidéző osztályérdekek felkeltését és egymással való ütköztetését látta, amikor, mint abszolút nagyhatalom a saját hasznára cselekedhet. A magyar belpolitikában körvonalazódó liberális konzervatívoktól a szociáldemokratákig terjedő alkotmányvédő egységfront megfelelőjét érdekes külpolitikai példával szemlélteti. A Népszövetség és új tagállamának, az emberi jogokat tipró, keresztényellenes Szovjet-Oroszországnak, mint népszövetségi tagnak eszmei és politikai együvé tartozása egyáltalán nem meglepő a hazai történések fényében.²⁷⁵

Az *Új Magyarság* hasábjairól üzent a másfél éves hitleri rendszer hazai kritikusaiknak, hogy ha a barbár, antiszemita és diktatúrára törekvő eszközök el is ítélték, pozitív vonásai és eredményei is fel- és elismerhetők kellene legyenek. Felhívta a figyelmet a német nemzet kollektív erőfeszítésének, a társadalmi és gazdasági szövetkezésnek, a szociális igazság és egyenlőségnek a fontosságára és hazai megfontolására. A nemzet megújulása, önmagunk megbecsülése szempontjából szükségesnek látta a megfelelő német reformelemek magyarosító alkalmazását, anélkül, hogy magunk is azzá válnánk, amit a német rendszerben elítélendőnek látunk. „Akár hitlerizmus ez, akár nem, új alapokra kell helyezni a magyar törvényhozást. Olyan választójogot és kormányzati rendszert, olyan képviselőket kell teremteni, amely az igazi népi és nemzeti érdekeket, a keresztény magyarság érdekeit juttatja kifejezésre és ezeket érvényesíti. Akár hitlerizmus ez, akár nem, ugyanilyen egészséges földpolitikát kell csinálni. Akár hitlerizmus, akár nem, ugyanilyen szociális politikát. Akár hitlerizmus, akár nem, ugyanilyen bank- és hitelpolitikát. Akár hitlerizmus, akár nem, ugyanilyen szövetkezeti politikát. Hitlerizmus nélkül is, ugyanilyen közoktatási és kultúrpolitikát, hitlerizmus nélkül is ugyanilyen, a tömegeket katonai szervezetbe beépítő, demokratizált honvédelmi, hadszervezeti politikát.”²⁷⁶

Eljött az ideje az ellenforradalom óta háttérbe szorított új nacionalizmusnak és a keresztény egység reformprogramjának gyakorlatba ültetésére – hirdette. A liberális kapitalizmus vékony társadalmi rétegének túlhatalmával, vagy a szocializmus és szociáldemokrácia által hirdetett marxi osztályharcra szemben az egységes nemzeti társadalom céljait képviselő erős állam versenyképességében bíz. A „jó diktatúrát”, a leegyszerűsített és meggyorsított kormányzati végrehajtási formákat az átmenetiség eszközének, a felgyorsult és háborúra készülődő világ tempójához való szükségszerű alkalmazkodásnak tekintette, amit a hatalom a reformmunkára,

²⁷⁵ MILOTAY István: A burzsuj és a tovaris. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 19.

²⁷⁶ MILOTAY István: Nem lehet agyonütni. *Új Magyarság*, 1934. október 4.

a néppel a népért programjára kell, hogy fordítson. A választójog kiterjesztését a kialakuló „tömegdemokráciák”, az új nemzedéknek sorsa irányításába való beleszólási joga szempontjából látta szükségszerűnek.

1935 elején a kormányzati hatalmi erőviszonyok Gömbös javára mozdultak el. A kormánypártnak a Kisgazdapárt mellett megvalósult a Wolff-párt jobbszárnyával való szövetsége is. A kormány átalakult, a legfontosabb ágazatokban, a Földművelésügyi Minisztérium élén Kállay Miklóst Darányi Kálmán váltotta, a Belügyminisztérium élére pedig Kozma Miklós került. A honvédség kötelékében több katonai vezető nyugdíjaztatása után a Gömböshöz közelebb álló újjak kinevezésére került sor.²⁷⁷

A miniszterelnök kísérletet tett, hogy a „reformkorszak” szellemi, politikai hátországát egy új szellemi front kialakításával erősítse.²⁷⁸ Az „öncélú magyar állam” politikai-eszmei gondolata és a magyar szellemi élet értékei közötti egybecsengés hangsúlyosabbá tételét igyekezett elérni. Ennek a folyamatnak – a gömbösi reformpolitikának és a formálódó népi írói mozgalomnak, ideológiának – Zilahy Lajos *Magyarország* folyóirata biztosított sajtófelületet, ahol a népi írók széleskörű nyilvánossághoz jutottak.²⁷⁹ A népi, polgári Magyarország „spirituális” megteremtésének elképzelése vezetett Gömbösnek a népi írók egy részével való találkozásához.²⁸⁰

A miniszterelnök igyekezett az ifjú, népi értelmiségi mozgalmat politikájának uszályába vonni. Ehhez jelentettek segítséget a közös fajvédő elveket valló, politikájának támaszát jelentő diákszervezetek (Turul, egyházi diákszervezetek) és társadalmi egyesületek, a TESZ-nek a kormánnyal való jó kapcsolata is. Több, fiatal értelmiségit tömörítő szövetségből, társaságból alakult meg a kormányt támogató Reformnemzedék is.²⁸¹ A népi mozgalom és a radikális,

²⁷⁷ GERGELY, 2001. 283. Gömbösnek a honvédelem és honvédség területén véghezvitt intézkedései eredményeként az ágazatban mennyiségi és minőségi fejlődés történt: *Sturm-féle országgyűlési almanach* az 1935–40. évi országgyűlésről. Budapest, Athenaeum. 265.

²⁷⁸ Az Új Szellemi Front – Zilahy Lajos megfogalmazása. Az Új Szellemi Front Zilahy két cikke után kapta a nevét (Új Szellemi Frontot, *Pesti Napló*, 1935. április 14. és Nyílt kártyákkal, *Pesti Napló*, 1935. április 21.). *József Attila összes művei*. III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 377.

A gömbösi reformgondolat és a népi írók közötti első intézményes kapcsolat, a gömbösi reform-kultúrpolitika egyik intézménye, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács (1934 tavaszán alakult), amely tanácsadó jogkörrel rendelkező testület volt. Tevékenységében neves művészek munkájának elősegítése, a Tanács munkájába való bevonása, illetve anyagi támogatás megnevezése szerepelt. In: LACKÓ Miklós: *Sziget és külvilág*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996. 113.

²⁷⁹ A népi mozgalmat szimbolizáló írói tömörülés szellemi-politikai irányzattá kristályosodott, színre lépésük Németh László debreceni kátéjához köthető (1933 őszén). A *Magyarország* helyet adott a népiek kormány reformpolitikájával pozitívan foglalkozó cikkeinek.

²⁸⁰ 1935. április 16. Gömbös Gyula, Zilahy Lajos, Möricz Zsigmond, Illyés Gyula, Kodolányi János, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Féja Géza, Németh László találkozója.

²⁸¹ Az *Új Magyarágban* 1934 őszétől folyamatos külön rovat cikkezett a negyedik nemzedék – a reformnemzedék egzisztenciális válságáról, célkitűzéseiről. A Reformnemzedék szövetségének megalakulása 1935 januárjában

fajvédő jobboldal közös platformjának elemei a népi reformok, a szociális problémák radikális megoldása, a kapitalizmus jelen formájának elutasítása, a szabályozott piac, a nemzeti hagyományokra való építkezés, a mezőgazdaságnak az iparral szembeni prioritása, valamint az egységes népi-nemzeti kultúra, a népi-nemzeti modernizáció voltak. Ezen elvek Németh László és a fajvédők 'harmadik Magyarország' teóriájának is jellemzői voltak.²⁸² A reformjobboldali koreszmék és népiség szintézisének jegyében a Gömbös-kormány éveiben új közpolitikai szemléletről és igazgatásszervező módszerekről, a magyar politika „társadalmasodásáról”, a politika szocializációjáról is beszélhetünk.²⁸³ Ez az az időszak, amikor egy időre mindenki Gömbös hívévé vált.²⁸⁴

A hatalmi vetélkedés újabb fellángolása a NEP-ben Bethlen és „csáklyásai”, valamint Gömbös és reformhívei között a titkos, kiszélesítendő választójog kérdésében csúcsosodtak ki.²⁸⁵ Bethlen a szokott óvatosságra intett, hangsúlyozva a kérdés gyakorlatba átültetésének kiszámíthatatlan következményeit. Bethlen még mindig erős volt ahhoz, hogy „sorompóba” álljon Gömbössel szemben. „A konszolidáció, mert róla beszélünk, nem ment el, csak látszat szerint. [...] Kiderült róla, hogy még mindig birkózni kell vele, sőt újra le kell győzni, holott mi már azt hittük, hogy akkor egyszer s mindenkorra legyőztetett. Íme, csak föl kellett emelnünk a kelletténél egy kicsit jobban a fejünket, hogy boltozataiba ütközzünk” – írta a helyzetről Milotay.²⁸⁶ Bár a választójogi törvényt a bethlenista szárny meghiúsította, Gömbösnek mégis sikerült elfogadtatnia a kormányzóval újabb kormányalakítási szándékát, majd elérnie, hogy a képviselőház idő előtti feloszlására, illetve új választások kiírására vonatkozó javaslatát Horthy elfogadja.²⁸⁷

A régi konszolidációs rendszer kontra új reformpolitika ütközetét végül Gömbös nyerte meg. A meghiúsult választójogi változások, illetve a kiscgazdapártnak a választáson való önálló

történt. A kormánypolitika utánpótlását biztosító nemzedéki reformmozgalmat a választójog kiterjesztésével is igyekeztek megnyerni.

²⁸² A német jobboldal neokonzervatív irányzata a középosztály „forradalmának” értelmiségi elit által vezetett rendszerét minőségsszocializmusnak nevezte. A Tat-kör eszméi Németh Lászlóra is nagy hatással voltak. In: LACKÓ, 1996. 62.

²⁸³ TÖKÉCZKI László megfogalmazása: *Történelmi arcképek: magyar politikusportrék a két világháború közötti időszakból*. Budapest, XX. Század Intézet, 2013. 38. A folyamatot a tömegtársadalom, tömegpolitika kialakulásának kezdeti szakaszaként is értelmezhetjük.

²⁸⁴ Márai Sándor szavai – idézi LACKÓ, 1995. 128.

²⁸⁵ Az új, közös reformpolitika sürgetése: Eckhardt Tibor, Milotay István, Rakovszky Iván közös januári fellépése Miskolcon. *Új Magyarország*, 1935. január 26.

²⁸⁶ MILOTAY István: A boltozatok alatt. *Új Magyarország*, 1935. február 2.

²⁸⁷ A települési és törvényhatósági választások kimenetele tekintetében a NEP helyi szervezeteinek az országos központ által vezérelt politikai aktivitásának megnövekedésére, illetve Budapesten az Egységes Párt fővárosi tagozatának, a Községi Polgári Párt képviselői nagy többségének NEP-be való belépésének körülményeiről: VONYÓ, 2018. 409–418.

indulása azonban a kormánypárt és a kisgazdák szövetségének felbomlásához vezetett. A választáson való önálló megmérettetéshez ragaszkodó kisgazdák ugyanis megerősítették Gömböst abbéli álláspontjában, hogy nem szerencsés dolog az önálló pártok koalíciós kormányzása. A miniszterelnök végeredményben egyetértett elődjeinek, a bethleni egységpárti stratégiának a – kormánypárt történelmileg hagyományos dominanciáján nyugvó – rendszerével, főleg, ha azt ő irányíthatja. A választások a régi választójog alapján, a „megszokott” közigazgatási hatósági visszaélés módszereivel zajlottak, sokszor meghaladva azok régi mértékét.²⁸⁸

A kormánypárt győzelmi érdeke a régi fajvédő társakat sem kímélte. A megkívánt egységet veszélyeztető, az ellenzéki álláspontjukhoz ragaszkodó volt pályatársak számára Gömbös már nem kívánt politikai mozgásteret hagyni.²⁸⁹ A választási eljárások és eredmények nem igazolták a kisgazdapárt szereplési reményeit.²⁹⁰ Eckhardt elítélte a régi választójoggal történt voksolás erőszakos, agresszív eszközeit. Huszonkét képviselői helyet elért eredményével ellenzékbe vonult, majd egyre kérlelhetetlenebbül kezdte támadni a kormányt és főleg a miniszterelnök személyét. Milotay a kormánypárt és a kisgazdák felbomlott választási szövetségével magyarázta a két párt között kialakuló ellenséges helyzetet. Úgy ítélte meg, hogy a kisgazdák szempontjából a külön indulás a választási eljárás eredményére negatív hatással volt. Egy választási harcban ugyanis „akarva, nem akarva, minden megnyert mandátum a másik fél birtokállományát kisebbiti s minden elveszített kerület a keserűséget növeli, a kisebbségbe kerülés veszélyérzetét kelti”.²⁹¹

A választások eredményeként a parlamenti többséget szerzett kormánypárt jelentős politikai és szociológiai változáson ment keresztül.²⁹² A Gömbös irányvonalát támogató képviselők

²⁸⁸ Március 20-án Endrődön a kisgazdapárti választási kampány gyűlését csendőrsortúzzal kergették szét, aminek több halálos áldozata is volt. Az eset nem volt egyedülálló. 1926-ban a választásra összegyűlt emberek ellen is tüzfegyvert használtak, ahol szintén volt halálos áldozat. 1929-ben az időközi választáson a tarpai képviselői mandátumot is erőteljes hatósági terror után töltötték be. Bajcsy-Zsilinszky Endrét megbilincseltek és elhurcolták, amit a politikus nyílt levélben tett szóvá.

²⁸⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Nemzeti Radikális Párt nem jutott be a parlamentbe a vele szemben alkalmazott választási eljárás törvénytelenység miatt.

²⁹⁰ A NÉP 66,94%, a kisgazdák 8,98%. Milotay nagykovácsi pártokkivüli képviselő lett. In: BOROS, 2006. 818.

²⁹¹ MILOTAY István: Testvérharc előtt? *Új Magyarország*, 1935. május 5.

²⁹² Az összetételt tekintve sok volt a fiatal, homo novus: a NÉP országos vezetői, tisztségviselői, munkatársai között, illetve mellett az új parlamenti képviselők a Gömböst támogató társadalmi szervezetekből, politikai csoportosulásokból kerültek ki. A Reformnemzedék részéről parlamenti képviselőként a későbbiekben fontos szerepet játszott többek között Makkai János, Rajniss Ferenc. In: GERGELY, 2001. 287.

megszaporodtak, társadalmi összetételük tekintetében nőtt a középosztálybéli aránya, az új nemzedék jelenlétével pedig a parlamenterek átlagéletkora is fiatalabb lett.²⁹³

A választások után az új kormánypárttal szemben egy kiszélesedő ellenzéki összefogás volt kialakulóban. Okai: a kormányzat „fasiszta” törekvései, a tervezett korporációs érdekképviselő, valamint a Kisgazdapárt által szorgalmazása ellenére változatlanul maradt választójogi törvény. A két korábbi szövetséges között a választási sérelmek és a titkos választójog időpontjának elhalasztása miatt áthághatatlan szakadék keletkezett. Félő volt a kisgazdáknak az ellenzékhez való fokozatos közeledése, amivel a párt ugyanarra az álláspontra juthat „minden reformtörekvéssel szemben”, mint az ellenzék. Majd „[...] bármiféle álarcban és bármiféle szólam mögött [...] a nagy célért küzd, hogy ne történjen semmi változás, eltolódás a mostani hatalmi egyensúly tekintetében, amely alapjában véve a kapitalista gazdasági és társadalmi erők óriási túlsúlyát jelenti minden kormánnyal és az egész társadalommal szemben. [...] A titkos választójog, a sajtószabadság, az ősi alkotmány szólamai erről az oldalról mind ezt az érdeket takarják és oltalmazzák”²⁹⁴ – fogalmazta meg a kétségeit Miltotay.

Év végére létrejött a Miltotay által új „ellenforradalomnak” nevezett – Gömbös fasiszta jellegű törekvései ellen tiltakozó – ellenzéki tábor, melynek „[...] szárnyai a feudális-arisztokratikus politikai tényezőktől a konzervatív, egyeduralmára féltékeny kapitalizmuson keresztül a jövője miatt desperált baloldali radikalizmusig és az ugyanilyen szociáldemokrácia hadállásáig nyúlnak.”²⁹⁵ Mindehhez a Kisgazdapárt adta „a nemzeti demokrácia mázát, hangját és köpenyegét”.²⁹⁶ A Bethlennel most már kiegészítő ellenzéki pártok ellenforradalmi tábora akkor fekteti az alkotmányosság védelmére tevékenységének hangsúlyát – írta Miltotay –, amikor az országban „az elégedetlenség a bethleni rendszer itt maradt hatalmi tényezőinek, a nagybank- és kartelluralomnak, a nagybirtokrendszerből folyó szociális bajoknak következményeit nyögi”, amikor „a felső osztályoknak könyörtelen önzése mellett süllyednek a magyarság, a magyar föld népének százezrei proletársorba”, amikor „keresztény tömegek életért, kenyérért, munkáért, jövőért ordítanak”.²⁹⁷

Azonban a „[...] kapitalista-feudális ellenforradalom sajtója, parlamenti, politikai agitációja minderről mélységesen hallgat. Vagy liberális szólamokba burkolva, úgy adja tovább ezt az

²⁹³ Elitváltás az állam szerveiben: a választások után az államapparátusban és közigazgatásban is megszáporodtak a Gömböshöz lojális emberek. In: VONYÓ, 2018. 422–435.

²⁹⁴ MILLOTAY István: Az igazi ellenzék. *Új Magyarország*, 1935. június 23.

²⁹⁵ MILLOTAY István: Az új „ellenforradalom”. *Új Magyarország*, 1935. december 1.

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ Uo.

elégedetlenséget, úgy közvetíti a nyilvánosság számára, mintha ezek a tömegek csak az alkotmányért remegnének, annak megállapíthatatlan sérelmeitől bősülnének fel napról-napra.”²⁹⁸ Milotay következtetésében leszögezte, hogy „a kapitalista-liberalizmus tudja, hogy a nemzeti közvélemény elégedetlensége és elkeseredése mögött a lecsúszott keresztény társadalmi osztályok, a koldus értelmiség, a proletarizált ifjúság, a reményét vesztett dózsai parasztság végeredményben egy jobboldali radikalizmus zászlaját fogja előbb-utóbb fölemelni”. Ezt „a felszín alatt, a mélyben izzó jobboldali radikalizmust kell egyelőre elfojtani, félrevezetni, álutakra téríteni, ha lehet, az alkotmányvédelem, a nemzeti tradíciók, a parlamentarizmus és a liberálistdemokrácia jelszavaival.”²⁹⁹

Nem sokkal később, újabb cikkében a hazai belpolitikai helyzetet világpolitikai perspektívába helyezve fogalmazta meg a világhatalmi érdekeltségű liberális kapitalizmus ellenforradalmát is, amit az olasz–abesszíniai, illetve az olasz–angol konfliktus fejleményeiben látott meg. Ezek kapcsán az angol világhatalom „szinte már a befejezettség biztonságával számítolja le a fasiszta és hitlerista jellegű diktatúráknak, a nemzeti és faji föleszmélés helyi változatainak alkonyát”.³⁰⁰ Az új világot jelentő Olaszországnak és Németországnak, mely „[...] a kapitalista-liberális világrenddel szemben a lázadást, a tarthatatlanságot képviseli, nincs mit veszítenie. Neki nincs mit emésztenie, tőle a béke mindent elvett és mindent másoknak adott. Ha belenyugszik a zavartalan emésztés világrendjébe, biztosabban halálra van ítélve, mintha halálmegvetéssel, fegyverrel a kezében fölkel ellene. És éppen ebben van a nagy, legyőzhetetlen, lebíráthatatlan ereje a másik féllel szemben”³⁰¹ – írta cikkében.

1935 végén és 1936 elején a reformfolyamat részeként a parlament a hitbizományt érintő földbirtokpolitikai és a telepítéssel való földhöz juttatási törvényjavaslatot tárgyalta. A törvénnyel a kormány elsősorban egy család megélhetését biztosítani képes kispolgári-paraszti gazdaságok kialakítására törekedett.³⁰² Milotay decemberi képviselői beszédében a minél radikálisabb és teljesebb földreform, valamint a nagybirtok hitbizományi rendszere teljes eltörlésének pártján állva nagy horderejű szerkezetváltozással összefüggő pénzügyi, gazdaságpolitikai intézkedések megtételének szükségességét hangsúlyozta. Kiemelte ugyanakkor az ipari, pénzügyi nagyvállalatok ingó („hitbizományi”) tőkereformjának szükségességét is, amikor felsorolta a legnagyobb pénzvagyonok után adózó nevek statisztikai

²⁹⁸ MILOTAY, 1935. Az új „ellenforradalom”. Uo.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ MILOTAY István: Az éhesek és a jóllakottak. *Új Magyarország*, 1935. december 22.

³⁰¹ Uo.

³⁰² *Az 1936. évi XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról.; Az 1936. évi XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről.* <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93600011.TV>

listáját. Így sikerült a kapitalista nagytőke egyenlőtlenül nagyarányú tökefelhalmozásának beszédes példáját nyújtania. A statisztikai jellegű összeállítás 400 olyan emberről szólt, akik nemcsak több tíz, hanem több százezer pengő jövedelem után adóztak, „amelyekkel szemben – ha reformpolitikát akarunk követni – az a kötelességünk, hogy a korlátozásnak, a beavatkozásnak és a mérséklésnek ugyanazt a mértékét alkalmazzuk, mint alkalmazzuk a hitbizományokkal szemben.”³⁰³ Okulásul a jelen helyzetre, amikor egy újabb európai kataklizma kitörése várható, az első világháborút és a Trianont megelőző gazdasági-társadalmi átalakulást elmulasztó történelmi pillanatot, mint elkerülendő példát említette. Milotay a földreformnak aligha nevezhető szerény törvényjavaslatot az eljövendő háború fényében megkésettnek és elégtelennek tartotta, szemben azon status quo-hoz ragaszkodó képviselői véleményekkel, akik a törvényjavaslat tárgyalása során a több évtizede megszokott ellenérveiket hangoztatták.³⁰⁴

A következő évben megszületett agrártörvény nem volt átütő erejű. A törvénnyel a kormány a másfél évvel korábbi nyári kormányülésnek hitbizománnyal és telepítéssel kapcsolatos álláspontját vette irányadónak.³⁰⁵ A gazdasági világválságból származó deficites költségvetési helyzet továbbra sem engedte meg a reformokhoz szükséges nagyobb anyagi ráfordítást. Ugyanakkor a törvény radikálisabb változata kivihetetlen volt a hitbizomány és a nagybirtok fenntartásában érdekelt hagyományos politikai erők, illetve Horthynak a rendszer belpolitikai stabilitására építő kormányzói elvei miatt.³⁰⁶

1936 tavaszán az *Új Magyarország* egy parlamenti képviselőjének és egy újságírójának személyén keresztül került a politikai közélet célkeresztjébe. A parlamenti ellenzék a Gömbös-i fajvédelmi politikát is meghaladó szélsőséges, a nácik irányába való elhajlással és elkötelezettséggel vádolta meg a folyóiratot és két munkatársát, Rajniss Ferencet és Barasits Tivadart. Peyer

³⁰³ *Képviselőházi Napló*, 1935 IV. 1935. december 13. 542. A teljesség igénye nélkül: Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatója, 112 000 pengő jövedelem után fizetett adót, Ágoston Manó, a Kispesti Textil vezérigazgatója 167 000, Bauer Ferenc részvénytársasági igazgató 112 000, Dreher Jenő nagyiparos 397 000, Drucker Géza, a Győri Textil igazgatója 104 000, Engel Armin, a Budapesti Kőszén vezérigazgatója 180 000 után stb.

³⁰⁴ A földbirtokstruktúra változtatásának ellenzői a nagybirtokrendszerhez való óvatos hozzájárulást javasolták, a folyamatnak visszafordíthatatlan termeléspolitikai és szociálpolitikai következményeitől tartva óvták a kormányt a rendszer nagyobb korrekciójától. Milotay a hitbizományi reformról szóló cikksorozata történelmi visszatekintés, illetve a jelen helyzetben a nagybirtokot kezükben tartó „idegen” bérlődinasztiák, a feudális birtokszerkezet és a kapitalista magánérdek túlzó mértékének és fenntartásának felelősségéről értekezik. *Új Magyarország*, 1935. október, novemberi folytatásos cikkek.

³⁰⁵ Az 1934. július 7–9. A pannonthalmi kormányülésről bővebben: SZABÓ A. Ferenc: Pusztulás, egyke, földbirtokviszonyok. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Szerk.: SIPOS Levente. Budapest, Napvilág, 1997. 111–122.

³⁰⁶ 25 év alatt 300 000 holdon terveztek új kisgazdabirtokokat létesíteni. A főúri hitbizományok egy részét feloldották az addigi kötöttség alól, forgalomképessé téve őket. Az elaprózódással szemben a törvény paraszti hitbizomány létesítését is lehetővé tette, amivel a kisbirtokok nem éltek.

Károly szociáldemokrata képviselő parlamenti beszédében a hazai szélsőjobb sajtójának nevezte az *Új Magyarorságot*, és a folyóiratnak német pénzen finanszírozott nemzetiszocialista propagandáját bizonygatta. Peyer az *Új Magyarorsághoz* „guruló márkák” vádjával illetve Rajniss Ferenc független képviselőt, az *Új Magyarország* munkatársát, őt nevezve meg az ügy egyik felelősének. Bizonyítékul az ügghöz kapcsolódó, német nyelvű levelet mutatott be a képviselőháznak, amelyen Rajniss Ferenc és Barasits Tivadar aláírása szerepelt.³⁰⁷

A parlament előtt tárgyi bizonyítékként bemutatott levélben a két újságíró egy újonnan alapítandó magyarországi közgazdasági lap támogatását kérte a Harmadik Birodalom illetékeseitől, amelyet a fokozódó baloldali propaganda és a „zsidó” érdekeltségek visszaszorítása miatt láttak szükségesnek, egyben azt a német cégek hirdetéseinek megbízható jövőbeni felületeként jellemezték.³⁰⁸ A botrányos és szövevényes ügyet és a széleskörű ügyészségi, rendőrségi nyomozást állítások és nyilatkozatok, majd azokat visszavonó, illetve cáfoló és beismerő vallomások tarkították. A vizsgálatok az eljárás végén megállapították, hogy a nyomozás során nem merült fel hiteles bizonyíték arra nézve, hogy Rajniss Ferenc és Barasits Tivadar aláírásukkal, illetve személyükben érintettek volnának az ügyben.³⁰⁹ Az állítását bizonyítani nem tudó Peyer harminc napos parlamenti kizárásban részesült. A továbbiakban azonban az *Új Magyarország* magán viselte a hazai ellenzék és baloldal politikai megbélyegzését, mint a német politikához közel álló, annak hazai képviselőjét ellátó kormányzati szélsőjobbaldali lap.

Az 1936-os év nyári meghatározó politikai eseménye Európában és Magyarországon a spanyol polgárháború kirobbanása volt. Milotay már előtte meghúzta a vészharangot, „a világszerte készülődő új baloldali forradalomról”, amely egyelőre Spanyolországra lokalizálódott. „A világot megváltó, a világnak új arcot adó, új lelket ígérő nemzetközi szabadkőművesség, az ugyanilyen nemzetközi polgári radikalizmus, az ugyanilyen nemzetközi szociáldemokrácia s az ugyanilyen, országhatárokat és nemzeti különbségeket átlépő bolsevista front erőfeszítései

³⁰⁷ A levélről Bajcsy-Zsilinszky már korábban tudott, információit megosztotta a belügyminiszterrel, Kozma Miklóssal is. A titok azonban kiszivárgott, és a Peyer–Rajniss csörte után, az igazában és a levél hitelességében biztos Bajcsy cikksorozatban ment neki Rajnissnak és az *Új Magyarorságnak*. In: BARTHA Ákos: Nácivadászat „kasszafúrókkal és léleklátókkal”. Az 1936-os Rajniss-ügy. *Kommentár*, 2017/2. <http://www.kommentar.info.hu/uploads/2017/2/1580391006.pdf>

³⁰⁸ *Képviselőházi Napló*, 1935. VII. 1936. május 8. 334–337.

³⁰⁹ A bizonyítékként szereplő levél és aláírások nem bizonyultak hitelesnek. Rajniss határozottan tagadta az ellene és a lap ellen felhozott vádakát, és többeket feljelentett, illetve perelt be alaptalan rágalmazásért, hamis adatokkal való vádaskodásért. Az ellenzéki vádaskodásokra Rajniss hasonló támadással válaszolt: példának említve a hazai szociáldemokraták és a német szociáldemokraták között éveken keresztül működő pénzügyi kapcsolatokat, amiket a magyar szociáldemokraták elismertek, mint létező pénzügyi kapcsolatokat, amelyeket szakszervezeti vonalon végbement kölcsönöknek neveztek.

jelentkeznek itt egyre türelmetlenebb, s ezzel együtt egyre áttekinthetőbb mozdulatokban” – vázolta fel az események alapvető okát. Megtalálni vélte e vonal magyarhoni változatának politikai ideáljait is – Léon Blum, Manuel Azana és Maxim Litvinov – személyében, akiknek eszméi, nézetei merőben különböznek a jobboldal nemzeti külpolitikájának céljaitól, irányvonalától.³¹⁰ Majd a jövőre nézvést összeurópai figyelmeztetésként szögezte le: „Az európai polgári hatalmak mindaddig az öngyilkosság politikáját követik, amíg nem eszmélnek rá, hogy a kommunizmust nemzetközi összefogással kell és lehet csak letörni, mégpedig minél előbb, mert itt az idő nem a polgári demokráciák számára dolgozik.”³¹¹

³¹⁰ MILOTAY István: Az új Wilson. *Új Magyarország*, 1936. július 5.; Az új wilsonizmus. *Új Magyarország*, 1936. július 19.

³¹¹ MILOTAY István: „A sajnálatos viszály”. *Új Magyarország*, 1936. augusztus 29.

11. Jobboldali politikai radikalizálódás az Anschluss árnyékában

A győri program és az első zsidótörvény. Milotay István és a Darányi-kormány

Az 1936-os évben Gömbös Gyula kormányzásának utolsó évére nyilvánvalóvá vált, hogy a kormánypárt tömegpárttá korszerűsítésének igyekezetével és az előző évi választások megnyerésével sem sikerült a kizárólagosságot megteremteni a jobboldali politikai térfélen. Gömbös bár pártszervezés terén törekedett a „totálizhoz” mérhető szervezet kiépítésére, a hatalmi viszonyok tekintetében alkalmazkodott a kiépült, régi politikai struktúrához, amin ha igazán akart, se tudott volna változtatni.³¹² Ami a húszas évek elején a Bethlen-féle Egységes Pártnak sikerült, hogy keresztény-nemzeti egységfrontjába belesimultak az egykori kormánypárti (munkapárti) konzervatív-liberálisok, keresztény párti legitimisták, kisgazdák és fajvédők, most ezek a pártok ismét a kormány ellenzékét tették ki. A nem parlamenti, de megerősödött nyilas pártok pedig tovább osztották az ellenzéki politikai jobboldalt.

A Gömbös betegségének őszi időszaka alatt felvetődött miniszterelnöki utódlás feszült folyamata kompromisszummal zárult.³¹³ Mivel Gömbös is Darányi Kálmánt szánta utódjának, a jelölt személyét végül is a NEP radikális szárnya és megerősödött centrumának mérsékelttagjai is elfogadták. A döntés Horthy egyetértésével is találkozott. Politikai körökben Darányi Kálmán nem számított olyan erős embernek, mint elődje, de mégiscsak Darányi volt az agrárérdekeket a dualizmusban is elhivatottan képviselő család sarja. Az új kormányfő az államfő és a mérsékelt politikai erők elvárása szerint igyekezett eleget tenni a kiegyensúlyozott, középutas politikának. A kormánypárt radikális jobboldala viszont lehetőséget szeretett volna látni személyében a Gömbös által beígért alkotmányjogi és a népies agrárpolitikai reformok

³¹² Gömbösnek Mussolini és az olasz fasizmus iránti pozitív hajlandósága nem ment el az olasz berendezkedésnek a magyar viszonyok közé való átültetéséig. Az olaszhoz hasonlítható magyar kormányzati felfogásra, intézkedésekre viszont volt példa: az autokratikus hatalmi rendszerekre jellemző törekvés a végrehajtó hatalom erősítése terén, az osztálytagoltságoktól mentes egységes társadalom korporatív parlamenti képviselőinek, szakszervezetek helyett állami beleszólású közös érdekképviselet munkaadók és munkáltatók részvételével elképzelései terén. VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt.* [Pécs], Kronosz, 2018. 532–558.

³¹³ A NEP jobboldala részéről felmerült Sztranyavszky Sándor személye. A kormánypárti jobboldal erősödésének lehetőségére egyes ellenzéki lapok érzékenyen reagáltak, kisebb riadalmat okozva köreikben. KLESTENICZ Tibor: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KVS-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése, *Médiakutató*, 2014. nyári szám.

folytatására. Darányi, miközben hitet tett a gömbösi úton való tovább haladásra – a kormányprogram irányelvei, sarokpontjainak jelentős része is a gömbösi Nemzeti Munkaterven alapult, – ugyanakkor hangsúlyozta az egyéni, maga módján való kormányzás mikéntjét is.³¹⁴

Első intézkedései között átszervezte a kormánypártot, átvéve a párt vezetését. Megnövelte az elnökség korábbi létszámát, fokozatosan leépítette a vidéki pártapparátust, amellyel igyekezett háttérbe szorítani a Marton Béla vezette radikálisokat. A martonistának is nevezett Milotay István és lapja a párt radikális jobboldali irányultságát támogatva viszont igyekezett elvárásaként szóvá tenni az új kormánytól is remélt, több évtizede várt, korszellemnek megfelelő új, öntudatos fajvédő politikát, a nemzeti megújulást és a reformszellemű társadalom kialakulási feltételeinek megteremtését.³¹⁵

Milotay a nemzeti önérzet, faji küldetéstudat, bátor és öntudatos revizionizmus megnyilvánulásának erősebb jeleit kutatva, az új nemzeti reformpolitika folytatásának szükségét látta a magyar társadalomban. „Nem hiszünk önmagunkban és nem hiszünk ebben a hivatásban, vagy ha igen, nem tudjuk megtalálni új eszközeit egy új politika, egy nagy belső átalakulás lendítő erejében. Mi az elmúlt tizenöt év alatt se a szociális végletekre nem tudtuk elszánni magunkat, holott egész rettentő belső helyzetünk erre szorított volna, és nem tudtuk elszánni a nemzeti szélsőségre se, amelyekre külső helyzetünk kényszerített volna, és nem tudtuk rászánni magunkat, hogy felülről csináljuk meg a belső föltámadást biztosító reformokat, Széchenyi szellemében, a vezető osztályok áldozatkészségével, se arra, hogy a nyugati radikális demokrácia eszközeivel kísértsük ezt meg, akármilyen reménytelenül.”³¹⁶

Darányi a kormányzást a Gömbös által elképzelt módon, a politikai szélsőségekkel szembeni ellensúly és a pártközi kompromisszum érdekében, a következő évre tervezett széleskörű alkotmányjogi törvényjavaslatoknak ellenzéki pártokkal való előzetes megbeszélésével, a reformok szükségességének általános elvi megállapodásával indította. A politikai szélsőségek elkerülésének és a parlamentarizmus működésének biztosításában általános volt a pártok közötti egyetértés. A tervbe vett általános, titkos választójog „tömegdemokráciájától” azonban – mint Milotay írta – „a konzervatív irányzatok változatlanul félnek, de félnek a szélsőbb ellenzéki pártok, a jobb- és baloldaliak egyaránt, mert tudják és számolnak vele, hogy az ellenkező, a rájuk nézve végzetes eredmény éppúgy kiszülhet belőle, mint a rájuk nézve kedvező,

³¹⁴ KEREPESZKY Róbert: *Darányi Kálmán: pályakép, személyiség, korrajz*. Pécs, Kronosz, 2018. 109–125.

³¹⁵ Széchenyi György martonistának titulálta az *Új Magyarorságot* a parlamentben (1936. november). Korábban Kozma Miklós beszélt martonizmusról, a gömbösi pártszervezésnek a vármegyei közigazgatás autonómiáját ért hatásköri beavatkozása miatt. VONYÓ, 2018. 492.

³¹⁶ MILOTAY István: A mi nagy pörünk. *Új Magyarország*, 1936. november 8.

amit eddig tőle vártak”.³¹⁷ Milotay a magyar parlamentarizmus hagyományára és példaadó, nevelő erejére apellált, amikor a szélsőségek beengedésére mint törvényszerű szükségszerűsége hivatkozott. A szélsőséges pártokkal szemben alkalmazott állami rendfenntartó eszközökre ugyanis a részükről megnyilvánuló nem parlamenti, erőszakos válaszok is elmaradhatatlanok. „De ha csakugyan szóhoz jutott volna is valami a rettegett szélsőségekből, ha befűjt volna valami nyugtalanító, frissítő szél alulról, hozva az elégedetlen tömegek üzenetét, az csakugyan olyan nagy veszélyt jelentett volna? Jobb volt, hogy mindez a nyugtalanság kívül rekedt s kinn erjedt, vadult tovább, kisémmizve, magára hagyva? Nem jobb lett volna, ha megjelenhetnek ők is a parlament, a magyar politika porondján s hatni tudnak a megmerevedett, elkényelmesedett régi pártokra, s ébren tartják azokban a felelősségérzetet, a változtatást, a haladás szükségérzetét? S viszont maguk is átvesznek szükségképpen valamit a felelősségérzetből, a valósághoz való alkalmazkodás kényszeréből?”³¹⁸

A választójogi törvény parlamenti vitafolyamata viszont már csak Darányi kormányzásának utolsó időszakában, az 1938-as év elején zajlott le, meglehetősen sietséggel. Parlamenti tárgyalását megzavarta az első zsidótörvény betérjesztése, majd a kormányfő lemondása. Az új választási jogszabály az Imrédy-kormány alatt emelkedett törvényerőre. A törvényben a titkos választás bevezetése pedig a választásra jogosultak számának csökkentésével ellensúlyozódott.³¹⁹

A titkos választójog előtt, az 1937-es év folyamán került sor a Gömbös által is szorgalmazott további alkotmányjogi törvények meghozatalára. Az alkotmányos fékek megerősítésére a tervezett titkos választójog hatására várhatóan radikalizálódó képviselőház ellensúlyozása miatt volt szükség. Ennek jegyében történt meg a kormányzói és a felsőházi jogkör jelentős kiszélesítése.³²⁰

A Darányi-kormányt a parlamenti ellenzék oldaláról mégis folyamatos erélytelenséggel, a kormánypárton belüli és kívüli szélsőjobboldali erőkkel szembeni megengedő, habozó magatartással vádolták. Pedig a kormánypárt jobboldali radikálisainak háttérbe szorítását jelezte, hogy az úgynevezett radikálisok, Marton Béla és Sztranyavszky Sándor sem szerepelt

³¹⁷ MILOTAY István: A titkos küszöbén. *Új Magyarország*, 1936. december 6.

³¹⁸ MILOTAY István: A vádlottak padján. *Új Magyarország*, 1937. január 17.

³¹⁹ 1938. XIX. törvény: 26 életkorukat betöltött férfiak szavazhattak (nők 30 fölött), 6 évre emelték az állandó lakhellyel rendelkezés feltételét, növelték a kaució összegét és az az ajánlások számát. – *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800019.TV>

³²⁰ 1937. XIX. törvény értelmében Horthy kétszer is visszaküldhette a parlamentnek a neki nem tetsző jogszabályokat, megnőtt a jogszabály kihirdetésének határideje is, megszűnt a kormányzó felelősségre vonásának lehetősége, rendelkezés született a kormányzói utódlásról. *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93700019.TV>

az új kormányzati testületben. A Marton nevéhez fűződő pártszervezeti struktúra átalakítása után pedig ismét hangsúlyosabbá vált a NEP parlamenti csoportja.³²¹ Ennek ellenére 1937 tavaszán hangos volt a közélet a baloldali ellenzéki pártok és sajtó feltételezésétől, hogy a közeljövőben a háttérbe szorított kormánypárti radikális jobboldal részéről puccs várható a hatalom megszerzése érdekében. A kormányt, valójában annak jobboldalát támadó ellenzék, hivatásos katonatiszteknek a MOVE-val, valamint utóbbiaknak a radikális jobboldali kormánykörökkel való politikai összejárását, politikai konspirációját a hatalom megszerzéséért feltételezték. Az ellenzéki vádak a parlamentben is megfogalmazták.

A hatalomátvételi aspirációkról szóló híresztelésekbe a német követ személye is belekeveredett.³²² A vádaskodás terén Eckhardt Tibor, a kormánypárt volt politikai szövetségese egyike volt a lehangosabbaknak. Eckhardtnak egy Pápán mondott beszédére Milotay felháborodottan reagált, amikor a kisgazdákkal való nem túl régi közös múlt, és közös tábor okán utasította vissza, ugyanakkor ítélte el a felelőtlen rémhírterjesztés eszközeivel élő Eckhardtot. „Eckhardt szavai úgy állítják be az ország helyzetét, mintha Budapesten rohamosztagok menetelnének, az ország alá volna aknázva dinamittal, és az egyenruhás, felfegyverzett osztagok csak a pillanatot várnák, hogy mikor csapjanak rá az államhatalomra. Vajon nem tart attól Eckhardt Tibor, hogy az az ellenséges külföldi sajtó, amely a fantasztikus puccshírekkel heteken át izgatott és agitált Magyarország ellen, most, a pápai beszéd után, ismét alkalmat talál arra, hogy Eckhardt Tiborra hivatkozva, újabb rágalomhadjáratot indítson Magyarország ellen?”³²³

Az Eckhardt-i feltételezést – miszerint hivatásos katonatiszteknek politizálási, pártszervezési szándékai és törekvései lennének, amely esetben „ki fogjuk rázni ezeket az urakat az uniformisból” – a kormánypárt jobboldalához tartozó Milotay, önérzetesen utasította vissza. Az ügyben a miniszterelnök is többször megszólalt a parlamentben. Darányi több nyilatkozatban tagadta bárminemű puccs kísérletének igazságtartalmát. Miután a hivatalos vizsgálat sem talált valódi szervezkedésre utaló bizonyítékokat, Milotay joggal szögezhetette le: „A helyzet nálunk az, hogy hitlerizmus se holnap, se holnapután nem lesz, puccskísérlet nem volt és nincs, s a kormány és pártja semmiféle szélsőséges elemekkel nem szövetkezett, ellenkezően, kevés ország van Európában, ahol a rend és a biztonság olyan fokon állana, mint minálunk. A pápai beszéd másik tanulsága, hogy a rendet és nyugalmat nemcsak az veszélyezteti, aki állítólagos

³²¹ KEREPESZKY, 2018. 132.

³²² Uo. 137.

³²³ MILOTAY István: A pápai beszéd. *Új Magyarág*, 1937. április 13.

összeesküvésekkel foglalkozik, hanem az is, aki konkrétumok és komoly bizonyítékok hiányában ilyen vádat ráz ki hisztérikus baloldalunk egyenruhájából.”³²⁴

Ekkor az Eckhardtal ápolt jó viszonyának már nyoma sem volt, politikai és emberi kapcsolatuk megromlott. Az újabb Milotay cikk, az *Eckhardt és a hadsereg* pedig – mivel Eckhardt állította, hogy Milotay a pápai beszéd korábbi mondatait szándékosan félremagyarázta – leszögezte, hogy Eckhardt mondatait inszinuáció az ő részéről nem érte, és újra leközelítette Eckhardt beszédének a tisztok irányába elhangzott nyílt vádaskodását, fenyegetését. Amennyiben „a kormány nem szerez ennek a kívánságnak (hogy a katonatisztek ne politizáljanak – V.Á.) érvényt, hát ki fogjuk rázni ezeket az urakat az uniformisukból” – állította Eckhardt. Milotay bizonyos erkölcsi fölény birtokában sikerrel nevezhette morális köteleességteljesítésnek a szándékát, amikor „ebben az ügyben a honvédség tekintélyét és az ország jó hírnevét védelmazzük” álláspontot képviselte.³²⁵ A későbbiekben Eckhardt beperelte, a parlament pedig megvonta Milotay képviselői mentelmi jogát, a bíróság azonban nem adott helyt Eckhardt Tibor panaszának.³²⁶

Az 1937-es év nagy részére a radikalizálódó események és az általános közéleti nyugtalanság volt jellemző. Ez fejeződött ki a pécsi bányászsztrájkban, a megalakuló és rövid életű Márciusi Frontban. Megélénkült a társadalmi és diákegyesületek tevékenysége is. A nyilas csoportok radikalizálódó utcai megmozdulásainak hatására a belügyminiszter betiltotta a Nemzet Akarat Pártját, Szálasi Ferencet pedig letartóztatták. Erre a sorsra jutott a valóban puccsot tervező Böszörményi Zoltán és kaszáskeresztes mozgalma is.

A miniszterelnök a feszültségek okai között az év tavaszán elhangzott szegedi beszédében szükségesnek tartotta a gazdasági-társadalmi problémák egyik fontos tényezőjének megnevezését. Kormányzati állásfoglalásnak is értékelhető kijelentésében hosszú évek óta először hangzott el a zsidókérdés, mint létező probléma elismerése, aminek gyökerét a miniszterelnök a zsidóságnak a gazdasági életben arányszámához képest magas érvényesülési mértékében fogalmazott meg. Ezzel összefüggésben a beszéd ígéret volt a nemzeti sorskérdések, a szociális és földbirtokpolitikai reformok jelenlegi és távlatos képviselőjére, megvalósítására is.

³²⁴ Uo.

³²⁵ MILOTAY István: Eckhardt és a hadsereg. *Új Magyarország*, 1937. április 17.

³²⁶ A pápai beszéd névtelenül megjelent cikkéért Milotay főszerkesztő minőségében volt felelős. A cikk, bár nem volt szignózva, az ő munkája volt. Képviselői mentelmi jogát az ügyészség kezdeményezésére függesztette fel a parlament. Milotaynak a maga és munkatársai nevében sok esetben volt a Btk-ba ütköző rágalmozgás miatti vádemelésben része, ami a legtöbb esetben sajtóhelyreigazítással, pénzbüntetés kifizetésével záródott. A sajtóperek a Fővárosi Levéltár bírósági anyagában találhatóak.

Az ezekkel elviekben való egyetértés tükröződött a pártok közötti tavaszi parlamenti ülészekon, amikor „minden épkézláb lelkű, modern szellemű politikus, aki meg tudta őrizni függetlenségét a kapitalizmus mindent megrontó befolyásától, s akiben igazi nemzeti érzés, az új idők követelményei iránt megértés, a szociális elmaradottsággal szemben szeretet és nyugtalanság él, ugyanazoknak a követeléseknek adott hangot ebben a vitában”³²⁷ – állapította meg Milotay. Kiemelte Bethlen István zsidókérdéssel kapcsolatos képviselőházi állásfoglalását, amelyben a volt kormányfő elviekben egyetértett a Darányi szegedi beszédében elhangzottakkal. Bethlennek a zsidó tőke nagy sikereit, eredményeit méltató sorait azonban Milotay már szükségesnek tartotta magyarázattal kiegészíteni: „a zsidóságot nemcsak az a bizonyos négyezer éves gazdasági kultúra juttatta fölénybe a keresztény magyarsággal szemben, amelyet Bethlen annyira elismert, ezen a kultúrán túl alaposan segített nekik sikereikben a liberális állami támogatás rendszere egyrésztől, másrésztől az erkölcsi elveket és a nemzeti érdekeket teljesen negligáló lelkiismeretlen üzleti kíméletlenség is”.³²⁸

A nyár folyamán Milotay – a nagykörösi választókerület képviselőjeként – egy pártközi vacsorai beszédében határozottan méltányolta a Darányi-kormány eddigi munkáját: „[...] [Darányi Kálmánról – V.Á.] tudtuk, hogy Gömbös Gyulának munkatársa volt, tudtuk, hogy az ő minisztériumának egyik tagja, aki vele együttgondolkodott és munkálkodott a kormányzat bizonyos kérdéseinek megoldásánál. A magyar jobboldal azzal a várakozással fogadta Darányi Kálmán miniszterelnökségét, amely várakozás mindenekfelett arra a kérdésre várt feleletet, hogy mi az ő álláspontja azzal a nagy problémával szemben, amit Magyarország életében a zsidókérdés jelent.” A folytatásban pedig leszögezte, hogy „a jó szándékot és az eltökéltséget a miniszterelnök részéről ebben a kérdésben el kell ismerni.”³²⁹

A nyár és ősz folyamán tovább erősödött a parlamenten kívüli nyilas mozgalmak hangja és szervezettsége. 1937 őszén több nyilas pártnak és csoportnak sikerült egy nagy, közös pártban, a Magyar Nemzetiszocialista Pártban egyesülnie Szálasi Ferenc vezetésével. A szélsőségek háttérben a jogos szociális tömegelégedetlenség állt. Régóta megfogalmazott törekvések megoldatlanságát hangsúlyozták, „az állástalan ifjúság sorsát, elhelyezkedését, az egészségesebb, arányosabb közteherviselés, a méltányosabb adópolitika, az olcsóbb közhitel követelését, az ipari, élelmi vagy közszükségleti cikkek méltányos alakulását, a szövetségi

³²⁷ MILOTAY István: A látható front. *Új Magyarország*, 1937. május 6.

³²⁸ MILOTAY István: Bethlen. *Új Magyarország*, 1937. május 12.

³²⁹ PAKSY Zoltán: *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932–1939*. Doktori PhD, Pécs, 2007. 198.

gondolat térhódítását” szorgalmazták.³³⁰ Ilyen közállapotok mellett a szimpátia „[...] ösztönszerűleg fordult azok felé a népek felé, amelyek hasonló célok érdekében hasonló küzdelmeket voltak kénytelenek végigharcolni. Innen a német megújulás iránti magyar szimpátiák, s a német–magyar kölcsönhatás forrása” – indokolta a szélsőségek jelenlétét Milotay.³³¹ Bár a Darányi-kormány szociálpolitikája próbált a kor követelményeihez igazodva haladóbb lenni, a nyolcórás munkanap, a minimálbér, a fizetett szabadság bevezetése, az értelmiségi túlképzésből származó állástalan diplomásoknak az Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága általi elhelyezkedési támogatása sem tűnt elegendőnek a közhangulat javítására.³³²

A szélsőjobb révén erősödő antiszemitizmus, illetve Darányi nyílt beszéde a zsidókérdés létezéséről, a politikai közbeszéd központi témájává tette a kérdés megoldásának szükségességét. A gazdasági egyenlőtlenségek arányosításának, a társadalmi kiegyensúlyozás rendezésének igyekezete a törvényes megoldás igényét vetette fel. Ezt sürgette a kormányfőhöz érkezett két egymástól független és az ország helyzetével foglalkozó titkos memorandum is, Imrédy Béláé és Soós Károly egykori honvédelmi miniszteré.³³³ Folyamatban volt a zsidókérdés jogi szabályozásának előkészítése, aminek parlamenti tárgyalása még a Darányi-kormány, elfogadása és kihirdetése már az Imrédy-kormány hivatali ideje alatt történt meg.

1937 őszén Milotay István egy újabb történetfilozófiai- és politikai kontextusba ágyazott cikksorozattal, a *Fajok és világok harca* c. írással jelentkezett, amiben az európai és hazai berkekben folyó nemzeti és politikai törekvéseket tekintette át.³³⁴ A régi és túlélő liberalizmus eszmei és gyakorlati értékeinek felszínességét és elégtelenségét állította szembe a virulens nemzetiségi (faji) Európa küzdelmeivel. A példák az ír–angol nemzeti ellentétől, a vallon–flamand, a baszk, és az új békerendszerrel megteremtett kelet-európai nemzetiségi harcokig terjedtek. Kitért a nem német eredetű, de Hitlernek és a nemzetiszocializmusnak tulajdonított faji, nemzeti felsőbbrendűség elméletnek más vezető nemzetek imperialista, hódító politikája általi alkalmazására. Az angol birodalmi, valamint az amerikai fehér faji felsőbbrendűségi politika intenzitási foka semmivel sem kisebb, mint a németé, bizonygatta Milotay.

³³⁰ MILOTAY István: A két szabadságharc. *Új Magyarország*, 1937. április 25.

³³¹ Uo.

³³² A mezőgazdasági munkásság öregségi és rokkantsági biztosítása, többgyermekes állami alkalmazottak családi pótlékának felemelése, 48 órás heti munkaidő, fizetett éves szabadság. In: TÓTH Tibor: *A két világháború közötti jogi kultúra és jogalkotás főbb tendenciái, különös tekintettel a szociális igazságtalanságokra*, PhD értekezés, PTÁJK Doktori Iskola, 2021. 190–195.

³³³ Mindkettő az ország helyzetét leíró, a kormánynak az ország érdekében szükséges reformok meghozatalát, a honvédséget felfejlesztését és a zsidókkal kapcsolatos megfelelő intézkedések megtételét sürgette. KEREPESZKY, 2018. 141.

³³⁴ MILOTAY István: *Fajok és világok harca*, cikksorozat. *Új Magyarország*, 1937. október, november, december.

Elkerülhetetlennek vélte a magyar nemzeti, faji mibenlét kérdéseinek megfelelő és szükséges tanulmányozását is, önmagunk és a határon túli magyar kisebbségek öntudatának pozitív erősítése végett. Történelmi példákból merítve a zsidóság hazai asszimilációját lehetetlen elvárásnak értékelte, a magyar zsidóságnak egymáshoz és a világ kapitalista zsidóságához való kapcsolatát az egy nemzeti „fajta” és érdekközösség előbbrevalóságának szempontjai szerint magyarázta.

A hazai ellenzék részéről előszeretettel használt politikai megbélyegzések kapcsán Milotay úgy vélte, hogy az nem csak az úgynevezett jobboldali antiszemitékat érte el, hanem a hazai svábságot is, akiket a feltehetően meglévő és egyre erősödő disszimilációs hajlamaik után az ellenzék akár a nácisággal is azonosítani tudta. Szekfű Gyulának a témában írt cikkében való felvetését, miszerint a Harmadik Birodalom nagynémet népi politikája oda vonzza a hazai sváb kisebbséget is, és ezek után ők politikailag is a náciizmus potenciális szimpatizánsai, Milotay veszélyesnek ítélte. Ugyanis „ha valaki valami jót, megszívlelni valót lát a német főlemelkedés tanulságaiban, német nevet se kell viselnie, mindjárt ráüvöltik a hitlerség, a náciság vádját, az eladottság gyanúját”.³³⁵ A sváb kisebbség pedig pusztán német neve, anyanyelve, identitása miatt kapna részt abból a politikai boszorkányüldözésből, amiből maga Milotay, és a magyar reformpolitika népemelő programjának más hívei is részesültek. Svábságunk pedig – írta Milotay – kénytelen lesz majd ugyanúgy magán viselni a „hitlerség” bélyegét, ahogy politikai sorstársaik egy meglehetősen (például a némethez hasonló) modernizációra szoruló „neobarokk” társadalomban.

Németország valóban a Darányi-kormányval szemben is követelte a sváb kisebbség helyzetének rövid időn belüli javítását, a német nemzetiségi jogok kiterjesztését, illetve a német kisebbségen belül adódó nemzetiszocialista szervezkedések elfogadását. Az ezzel kapcsolatosan is elégedetlen német politika barátságtalan külpolitikai üzenatként is értelmezhető ideológiai megfogalmazása pedig feltűnően mellőzte a magyar revíziós igényeket. A nem hivatalos német vélemény a Romániával szóba jöhető német–román szövetség értékét hangsúlyozta. Fő elvként pedig a versailles-i békerendszer további bolygatása nélküli új európai rendet fogalmazta meg.³³⁶ A német megnyilvánulás oka a Darányi-kormány külpolitikai

³³⁵ MILOTAY István: Schittenhelm. *Új Magyarság*, 1937. július 8. Reagálás Szekfű Gyula: Schittenhelm Ede *Magyar Szemlében* megjelent cikkére (Szekfű Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, 1937/5 –8. (30. köt.) 223–231.

³³⁶ Alfred Rosenberg, a náci párt ideológusának 1936. novemberi cikke, amelyben kifejtette, hogy Németország célja nem feltétlenül csak a versailles-i békerendszer revíziójához kapcsolható. Németország egy általánosabb és átfogóbb új Európa megteremtésében érdekelt. KEREPESZKY, 2018. 168.

magatartása is lehetett. A kormány törekvései ugyanis nem merültek ki a németekkel való jó viszony ápolásának igyekezetében. A szélesebb külpolitikai kapcsolattartást – az olasz–magyar barátsági politika mellett – az akkori angol–német közeledési és tárgyalási időszakhoz illeszkedő, a nyugati hatalmakkal való kapcsolati viszony erősítésének igyekezete is jellemezte.

Az 1937 novemberében tartott legfelső szintű német–magyar találkozó azonban a rövid távú tervek realizálásának talajára térítette a magyar külpolitikát. Hitler azonnali terve az osztrák Anschluss-szal és Csehszlovákia lerohanásával a régóta vallott magyar külpolitikai elvet erősítette, hogy a magyar revízió csak Németország támogatásával valósítható meg. Hitler a Felvidékhez kapcsolódó magyar érdekek kapcsán ismét bátorította a magyar igényeket, felvetve azoknak fegyveres úton való teljesítéséhez az utólagos német segítő kezét. A magyar tárgyaló fél a békés revízió realizálásának elvét helyezte előtérbe, és nemet mondott Hitler felvetésére.³³⁷

A német hódító szándékokra figyelmeztető, a cseh és a magyar függetlenségre is veszélyt jelentő és ennek védelmében egymás szövetségét ajánló francia és angol politikai sajtóra viszont Milotay nemlegesen és frappánsan ríposztzott. A franciák és az angolok békediktátuma által teremtett helyzetben kizárt egy ilyenfajta szövetkezés a trianoni magyar, illetve a prágai kormány között. Elutasította a cseh példának azon követését is, amely szükségét érezte, hogy a meglévő nyugati szövetségi politika kiegészítéséhez újabbat, a nagy keleti szomszédal, a szovjettel való szláv testvéri és szövetségi kapcsolat ápolását is szorgalmazza. „Csehország annyira féltett függetlenségét viszont eléggé biztosítottak látták eddig a cseh–francia és a cseh–szovjet szövetséggel. És most már ez se lenne többé elég, s viszont ez a cseh–szovjet szövetség lenne a jövőben a mi biztosítékunk is? A szovjet, mint garancia a magyar államiság, az ősi alkotmány, a területi sértetlenség mellett?” – tette föl Milotay a költői kérdést.³³⁸

Mivel a közeli német tervek egy rövid időn belül kirobbanó háborús konfliktus veszélyét hordozták, a magyar hadsereg felkészítése és elkerülhetetlenül sürgős felfegyverzése vált szükségessé. Az ország biztonsága és védelme mellett a húszéves nemzeti célra, a revízió közeli megvalósításának eshetőségére is gondolni kellett. 1938. március 5-én, pár nappal az Anschluss előtt, Darányi Kálmán a NEP győri nagygyűlésén jelentette be a következő öt év átfogó gazdasági és szociális fejlesztési programját, keretében a fegyverkezési célokra szánt

³³⁷ Egy Csehszlovákia elleni magyar támadás esetén román–jugoszláv ellentámadás is várható lett volna. A magyar fél a háborús agresszor szerepét sem akarta magára vállalni, ugyanakkor a magyar honvédség sem volt az ütőképesség állapotában.

³³⁸ MILOTAY István: A cseh–magyar „függetlenség”. *Új Magyarország*, 1937. május 27.

kiadásokkal.³³⁹ A program kivitelezésének gazdaságélénkítő hatásai az eredeti várakozásokat is túlszárnyalták. A program bebizonyította a hadsereg nemzetgazdasági jelentőségét és fordítva, a szociális kérdések megoldásának honvédelmi jelentőségét.

A gazdasági terveket a „nemzet belső életét” biztosító szociálisan kiegyensúlyozó, „társadalomszervező” programmal akarták kiegészíteni és megtámogatni, amitől a zsidókérdés törvényes megoldását, a szélsőjobb által folyamatosan generált antiszemitizmus mederbe terelését, leszerelését remélték elérni. A törvénnyel az egyenlőtlen gazdasági és társadalmi viszonyoknak arányosítási folyamat alá vétele volt a cél. A zsidókérdés intézményesített, törvényi szabályozásban való megoldása a korábbi világnézeti, gondolati nézetekből, érvrendszerekből táplálkozott. A dualizmus, valamint a Trianon utáni időszak kormányainak gazdaság- és társadalompolitikája következtében a zsidóság mennyiségileg és minőségileg felülreprezentált pozíciót tölthetett be, jelenléte a gazdaság ágazataiban éppúgy, mint az értelmiségi pályákon folyamatosan erősödött. A belső gazdasági, társadalmi okok, amelyek a zsidóságnak a gazdasági és kulturális életben kialakult túlsúlyát biztosították, megmaradtak és megoldást kívántak – hirdette a közéleti szereplők jelentős része. A törvényjavaslat előkészítése, parlamentbe nyújtása és tárgyalásának nagy része Darányi miniszterelnöksége alatt történt, míg törvényerőre emelése már Imrédy kormányfősége alatt következett be.

„*A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról*” szóló úgynevezett első zsidótörvény a gazdasági és a szellemi pályákon, a foglalkozási ágazatok szakmai kamaráiban (jogászok, orvosok, mérnökök, újságírók) 20%-ban korlátozta az izraelita hitfelekezetűek részvételi arányát.³⁴⁰ Az első jogkorlátozó törvény javaslatának képviselőházi fogadtatása nem volt egységes. A kormánypárton belüli és kívüli szélsőjobboldali erők a törvényjavaslatban meghatározott felekezeti alappal és a túl magas százalékszám aránnyal nem értettek egyet. Nem találták megfelelőnek és elégségesnek a zsidóság vallási identifikálását, mivel az etnikumi különbözőséget, és az ebből következő különálló nacionalista célok meglétét fontosabbnak látták volna a törvényi indoklásba fogalmazni. A zsidóság országos arányszámához a húsz százalékot magasnak tartották. Ezzel szemben az ellenzéki liberális és

³³⁹ Az 1938. XX. törvénycikkben rögzített terv jogszabályi kereteit Imrédy Béla dolgozta ki. Az 1 milliárd pengőről szóló programban 600 milliót fegyverkezésre, 400 milliót közvetett fejlesztésekre, gazdaságélénkítésre szántak. – *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800020.TV>

³⁴⁰ 1938. XV. törvény a kultúrában másfél, a gazdaságban öt év alatt kívánta célját megvalósítani. Az izraelita hitfelekezetűek arányszámát a foglalkozási kamarák ellenőrizték. – *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TV>

szociáldemokrata képviselők az indítvány iránt egyértelmű elutasítással éltek és a törvénytervezet ellen szavaztak.³⁴¹

Milotay István a törvény parlamenti vitájában többszörösen „bizonyított” tételként szögezte le, hogy a zsidóság különálló etnikum, nemzetiség (faji entitás), és míg az asszimiláció szempontjából a magyarság más nemzetiséggel történelme folyamán keveredni tudott, addig a zsidókkal a recepcióig egyáltalán, de még a forradalmak után is csak elenyészően kevésbé. Hangoztatta a zsidóságnak országos számarányához képest kisebbségi mivoltát, amihez mértéken felüli gazdasági pozíció, társadalmi és kulturális befolyás társulhatott, ennek arányában viszont alkalmazkodási és asszimilációs hajlandósága csökkent. Az értelmiségi rétegben, a középosztályban való felülreprezentáltsága komoly társadalmi kérdéssé nőtte ki magát, s egy zsidó középosztály áll szemben egy számbelileg ugyanakkora nemzeti középosztállyal. Ez egy liberális versenyképes, és egy patriarchálisabb, versenyképtelenebb gazdasági-társadalmi szerkezetet jelent.

A liberális alkotmány jogegyenlőségével és a gazdasági szabadsággal megajándékozott zsidóságnak a magyarsághoz való asszimilációs reménytelenségét azzal vélte bizonyítani, hogy az előbbi a kapitalista szabadversennyel gazdasági elnyomóvá, politikailag internacionalista és nemzetietlen irányvonalú képviselővé és megvalósítóvá vált. A liberális alkotmányon nem eshet csorba, ha a kisebbségi zsidóság lemond eddigi előjogairól, mert „ennek a törvényjavaslatnak és az egész magyar közvéleménynek óhajta és törekvése oda irányul, hogy ez az uralkodó nemzeti kisebbség engedjen valamit ezekből az előjogokból, engedjen valamit ezekből a túlzottan felhalmozott gazdasági és társadalmi pozíciókból. [...] Azt kívánjuk, hogy a magyarországi liberális törvényhozás által a magyar alkotmányban papiroson lefektetett elvi jogegyenlőség legyen végre a magyar többség, a keresztény magyar társadalom óriási többsége javára a gyakorlatban is érvényesülő jogegyenlőség.” – szögezte le a képviselő.³⁴²

A gyakorlatban létező jogegyenlőtlenségekre Milotay a határon túli magyar kisebbség helyzetét említette. A határon túli nemzettestvér, aki „[...] elnyomásban, gazdasági javaitól megfosztottan, kulturális érvényesülésében korlátozottan, politikai jogaiban megalázva tengeti a maga életét, és az a leghőbb vágya és legnagyobb óhajta, hogy eljusson a minimumáig

³⁴¹ 59 közéleti személyiség (Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond stb.) tiltakozó memorandumot írt alá a magyar hazafiságra, a keresztény elvekre és a polgári jogegyenlőségre hivatkozva. BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája: a holocaust Magyarországon*. 2. Budapest, Belvárosi Kvk., 1997. 121.

³⁴² *Képviselőházi Napló*, 1935. XVIII. 1938. május 10. 424.

annak a jogegyenlőségnek, amelyet legalább számaránya szerint jogosan vindikálhat magának ott, ezek alatt az idegen impériumok alatt, amelyet azonban húsz esztendő rettenetes küzdelmei ellenére nem bírt nemcsak mint minimumot elérni, hanem ennek a minimumnak még egy százalékát sem tudta elérni.”³⁴³ Milotay kijelentette, hogy a törvényjavaslatot azért támogatja, mivel a zsidókérdés belső nemzeti szuverenitásunk, társadalmi és szociális egyensúlyunk kérdésével függ össze, arra kísérve meg egyfajta törvényes, rendezett megoldást nyújtani.

A gazdasági és szociális reformfolyamatok „érdemben” való folytatása, és a fajvédő szándékok szerinti társadalmi kiegyensúlyozást lehetővé tévő zsidótörvény javaslat prezentálása ellenére Darányinak és a kormánynak hamarosan mennie kellett. Darányi bukásának közvetlen oka Szálasi Ferenchez és pártjához volt köthető. Az Anschluss-szal lendületet kapó és erősödő Szálasi és mozgalma egy velük való titkos megegyezési paktum megkötésére indította Darányit. Felajánlotta Szálásinak a következő választásokra szóló 7–10 parlamenti mandátum biztosítását, amiért elvárta, hogy azok cserébe felhagynak agresszív, rendszerváltoztatást célzó tevékenységeikkel és követeléseikkel, és a parlamenti kereteket és a törvényeket tiszteletben tartva politizáljanak. A megegyezés demonstratív példája a lovasberényi időközi választás volt, ahol Hubay Kálmánnal szemben a kormány nem állított ellenjelöltet. Darányinak köszönhetően Hubay el is nyerte a mandátumot, áprilisban pedig már bejelentette a képviselőházban a Magyar Nemzeti Szocialista Párt–Hungarista Mozgalom megalakulását.

³⁴³ Uo.

12. Az imrédysta Milotay

A revízió megvalósulása. Az Imrédy-kormány radikális jobboldali politikája

1938 májusától a kormányzást folytató Imrédy Béla személye az ellenzék számára a mérsékeltbb politikai irányvonalat, a kormánypárti jobboldal számára viszont a gömbösi reformút folytatására jelentett garanciát. Milotay István írta: „Európában mindenütt a frontharcos nemzedék került uralomra a jobboldali és nemzeti rendszerekben, s ennek a generációnak tipikus képviselője Imrédy Béla miniszterelnök egész gondolkodásmódjával és politikai koncepciójával.”³⁴⁴ A kormányzati jobboldal – ismerve Imrédyt –, meg volt győződve, hogy ő betetőzi majd a Gömbös, Darányi fémjelezte „nemzetújító” programot. Az új kormányfőtől a Darányi által véghezvitt reformpolitika – közjogi kérdések elrendezése, választói reform végleges megalkotása, telepítés elindítása, a zsidókérdés rendezésére tett lépések, a szociálpolitikai reformok – folytatását várták.

Megtörtént az új kormány bemutatkozása a kor faji, modernizációs eszméi és elvei mentén, a népi, szociális gondolat és reformok jegyében. Imrédy szintén a politikai konszenzusra törekvés lépéseivel kezdte kormányzását. Egyetértve és eleget téve az általános politikai elvárásnak, tiltó rendeleteket fogantatosított a felelőtlennek és felforgatónak tartott nyilas pártokkal szemben. Annál is inkább, mivel egy lehetséges szélsőjobboldali forradalmi átalakulás megelőzését a felülről irányított átfogó és szerves szociális reformok életbe léptetésével tartotta elkerülhetőnek.

„Ha igaz az, hogy a jobboldali szélsőségek érvényesülése fenyeget – írta Milotay –, az egy okkal több, hogy elébe menjünk a nagy átalakulásnak, nem pusztá elfojtással, az erőszak eszközeivel, de gyors, életrevaló reformokkal. Elfojtani, eltiporni a változtatást sürgető szélsőségeket csak annak, vagy azoknak van joguk, akik el vannak rá tökéelve, hogy forradalmi eszközök és forradalmi rázkódtatás nélkül a reformpolitika eszközeivel segítenek a bajokon. Aki tehát revolúció helyett evolúciót akar és tud is csinálni, annak joga van a szélsőségeket félretolni és a hatalom eszközeivel is megfékezni. Aki azonban semmit se akar, aki azt mondja,

³⁴⁴ MILOTAY István: A hajnali órák. *Új Magyarország*, 1938. június 14.

minden úgy van jól, ahogy van, annak az erőszakos eszközökhöz se az erkölcsi jogosultsága nincs meg, se a politikai ésszerűsége. Az ilyen erőszak, vagy az ilyen erős kéz, még soha sehol nemzetépítő eredményeket nem produkált.”³⁴⁵

Kormányrendelet tiltotta meg az állami tisztviselők szélsőjobboldali párti tagságát, majd folytatódtek az intézkedések több szélsőjobboldali sajtótermék megjelenésének betiltásával, illegális szervezeteik feloszlásával. Nem engedélyezték a nyílt gyűléseket, aminek szigorú hatósági fellépéssel szereztek érvényt. Szálasit pedig a bíróság augusztustól háromévi szabadságvesztésre ítélte. Milotay ekkoriban a „hiteles” fajvédelem nevében kikérte, hogy nyílt szélsőjobboldaliak őket, igazi jobboldali nemzetépítőket akár „mellékfajvédőknek”, akár áljobboldalnak címezzék. Féljobboldaliságból, gyávaságból és megalkuvásból ugyanis – érvelt – nem hoztunk volna olyan törvényeket, amelyek a zsidókérdés megoldása érdekében a társadalmi egyensúly helyreállításáról, vagy a nagytőke kötelezéséről honvédelmünkhöz való pénzügyi hozzájárulásához, az ipari szeszgyártás monopóliumának állami kézbe vételéről szóltak volna.

A kisbérleti és gazdaadósságok megváltásáért szóló rendelkezésekkel, és az örökös telepítési követeléssel, és szociális reformokkal folytatta a kormányzati intézkedések felsorolását. Hol voltak ezek az „ugrifülesek, szellemi pubertás korukat élők, dadogók és ködcsinálók” a régi, fajvédő program ellenforradalmi múltjától? – kérdezte. Az igazi, felelős radikális szélsőjobboldaliságot a szegedi gondolatban gyökerező kormányzati fajvédelemben látta: „Mi büszkék vagyunk rá, hogy a magyar géniusz az ellenforradalommal kezdeményező szerepet játszott a modern nacionalizmusok történetében. Igen, mi büszkék vagyunk Szegedre, Prohászka Ottokárra, Gömbös Gyulára, Wolff Károlyra, és büszkék vagyunk arra, hogy már gyermekfővel odaálltunk azok alá a zászlók alá, amelyeket a külföldi nacionalista irodalom is dicsfényvel vesz ma már körül. [...] Meg fogjuk mutatni, hogy a szélsőjobboldaliságot nem sajátíthatja ki magának semmiféle politikai közkereseti társaság a mi beleegyezésünk nélkül. Meg fogjuk mutatni, hogy vannak a szélsőjobboldalon ifjak, akik nem szakadtak el Prohászka, Gömbös, Wolff Károly hagyatékától, tehát lelkileg egyek velünk, még ha egy évtized választ is el tőlük minket. Könnyörtelenül bebizonyítjuk, hogy az igazi magyar fiatalság, vallja magát bárminő szélsőjobboldalinak, lelkileg ugyanabba a gondolatkörbe tartozik, amibe mi.”³⁴⁶

Rövid időn belül sor került az Imrédy-kormányzat részéről a szociális és jóléti politika meghirdetésére, majd gyorsulási fokozatra kapcsolt annak gyakorlatba ültetése is. Az

³⁴⁵ MILOTAY István: Húsz év után. *Új Magyarország*, 1938. február 13.

³⁴⁶ MILOTAY István: Fajvédők és mellékfajvédők. *Új Magyarország*, 1938. július 28.

eucharisztikus világtalálkozó budapesti megrendezése után Imrédy a debreceni nagygyűlésen mondott politikai programbeszédében a jobboldali cselekvő politika Gömbös óta elért és tovább folytatandó célkitűzéseit hirdette meg, a nemzeti élet válságos periódusában az egységes keresztény nemzeti társadalom megnyugvásáról, reményteli jövőképéről beszélt.³⁴⁷

A sietségre okot adó helyzetre Milotay magyarázata: „A keresztény magyar értelmiség jobbik részében azért nyugtalan, mert látja, hogy egy új világháború árnyékában, mögöttünk az agrárproletariátus elégedetlensége kísért, egy proletarizált ifjúsággal, és ugyanitt kísért a nemzetközi szocializmus minden veszélye, s ugyanakkor a zsidó kapitalizmus önzése és túlhatalma, amely ellenhatásra és ellentállásra kész minden kísérlettel szemben, amely a nemzeti megújulás, a keresztény igazságosság érdekeit próbálja vele szemben érvényesíteni.”³⁴⁸ A helyzetet az év vége felé is hasonlóképpen látta, amikor Imrédy meghirdetett csodálatos forradalma már sokaknál kiverte a biztosítékot: „Az idő rohan s Magyarország itt, a körülöttünk feszülő világhatalmi küzdelmekben, mai belső gazdasági, társadalmi szervezetében vagy szervezetlenségében helyét többé meg nem állhatja. [...] Egy lassú, evolúciós megoldás segíthetett volna a világháborút megelőző évtizedekben, most minden ilyen kísérletet, mielőtt megvalósuláshoz jutna, túlszárnyalják az egymásra torlódó, változást parancsoló események, s a belső szükséglet növekvő nyugtalansága. [...] A tízmillió magyarországnak minden erejét össze kell szednie és egy új népi politika szolgálatába kell állítania.”³⁴⁹

Imrédyre kormányzása kezdetétől a radikális fajvédő politika híveként lehet tekinteni, aki a korszerű szociálpolitikát keresztény-korporatív társadalompolitikával, jobbító igazgatási elveit autokrata kormányzással kívánta ötvözni.³⁵⁰ A kormányzás ütemének felgyorsulására a kiel-i látogatás is hatással volt, Imrédynek a német nemzeti ébredésről és egységről szerzett újabb személyes tapasztalatai, valamint Hitlernek a közeljövőben a cseh kérdés megoldására vonatkozó katonai terveiről szerzett értesülései is.³⁵¹ A kormányfő politikai programjának

³⁴⁷ Vitéz Imrédy Béla miniszterelnök vasárnap Debrecenben ötvenezer ember előtt hirdette meg a jobboldali cselekvő politika nagy célkitűzéseit. *Új Magyarország*, 1938. június 28.

³⁴⁸ MILOTAY, 1938. Húsz év után. Uo.

³⁴⁹ MILOTAY István: Rohanó idők, rohanó gondok. *Új Magyarország*, 1938. december 11.

³⁵⁰ Ezt támasztotta alá Imrédy 1937. márciusi memoranduma, ami a középosztályban felülreprezentált zsidóság számát korlátozó törvény előkészítésére, az agrárproletariátus részére közmunkaprogram és újabb házhely akció elindítására sarkallta Darányit. Imrédynek a győri program kidolgozásában való részvétele pedig jelezte, hogy jelentős állami piacszabályozó és szociális intézkedéseket tartott fontosnak a szélsőjobb követeléseinek szélkifogása érdekében.

³⁵¹ A magyar küldöttség a blei egyezmény eredményével ment Kielbe, ami a kisantanttal szembeni eredményes magyar külpolitikát és katonai egyenjogúságot, valamint a német külpolitikától való magyar mozgástér megőrzését hivatott kifejezni. Kielben a magyar kormány sikeresen kihátrált Hitlernek Csehszlovákia ellen tervezett támadásának magyar katonai segítségnyújtásától.

sebességváltásához hozzájárultak angliai jó kapcsolataiból származó információi, az angol politikának a kelet-európai térségről lemondó tervei. Az angol hozzáállást jól tükrözi, hogy Anglia már 1938 májusában nem szándékozott sem gazdasági, sem politikai érdemi támogatást nyújtani Magyarországnak a német befolyás visszaszorítására, a játszmát ugyanis már eldőltnek vélte.³⁵² Imrédyt az értesülései kizárásos alapon segítették a német–olasz orientáció teljesebb elfogadásában.

A kielői út utáni kaposvári kormányfői beszéd a kormányzási radikalizálódás manifesztálódása. A beszéd a reformpolitika folytatását a Győrben elindult folyamatba illesztette. Szakszerű kormányzati politikával és nemzetvezetéssel „forradalmat”, nemzeti újjászületést, huszadik századi magyar csoda véghezvitelét ígérte. Új magyar nacionalizmust hirdetett, összhangban a keresztény, jobboldali politika minden munkásának társadalmi, nemzeti egységével. „A kormánynak éreznie kell, hogy ezt az összhangot, ezt az újjászületést csak új erővel, új elhatározásokkal teremtheti meg. Egy új nemzeti életrendszer vastörvényeit, ha másképp nem megy, vaskorlátait kell munkába állítani, hogy azok védelme, ha pedig kell, azok kényszere alatt új magyarság, új nemzeti lélek és ugyanilyen nemzeti érzés születhessen” – reagált Milotay.³⁵³

Az európai haladó koreszmét sokak szemében a nemzeti jobboldali irányzatok társadalmi, szociális reformprogramjai képviselték.³⁵⁴ Az olasz fasiszta és német nemzetiszocialista rendszerek sikerei egyre népszerűbbekké váltak a komoly társadalmi reformokat nélkülöző, és a valós társadalmi egyenlőtlenségtől sújtott európai országok többségében. Mindkét rendszer a liberális-demokratikus viszonyokból alakult ki, és kezdetben valódi társadalmi konszenzust, a társadalmak nagy tömegeinek egységes akaratát fejezte ki. A harmadik utat kereső jobboldali értelmiségiek és politikusok számára (köztük Milotay, aki már régóta képviselte a harmadik Magyarország eszméjét) az olasz és a német példához közeli nemzeti és szociális megoldás, a szabadversenyos kapitalizmus és az sztálini szocializmus közötti harmadik lehetséges fejlődési út realizálódásának látszott. Milotay szerint: „Az a forradalom, amelyről ez a múlt beszél, az a megújulás, amelytől annyira retteg, az elhasznált, elkorhadt személyi és párt erők helyett, amelyek semmi nemzeti tömegérdeket, semmi életösztönt és akaratot nem képviselnek, olyan

³⁵² „Vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, [...] elsősorban Görögország, s talán Románia is. Éppen ezért ne engedjük magunkat rábeszélni arra, hogy pénzünket és energiáinkat olyan országok megmentésére feccserejljük, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.” Sir Orme Sargent külügyi államtitkár helyettes feljegyzése 1938. május 28. *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Szerk.: JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth, 1978. 42–51.

³⁵³ MILOTAY István: Szemben a múlttal. *Új Magyarság*, 1938. október 19.

³⁵⁴ HÁMORI Péter: Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területen. Paradigmaváltás a magyar szociálpolitikában 1938–1940. *Magyar Szemle*, 2006/1–2. 42–58.

rendszert, olyan kormányt és miniszterelnököt akar, aki az új erőkre támaszkodik, azokban keresi a segítséget. Igenis, azokban, akik elégedetlenek, akik új világot akarnak, igenis mindazokban a »szélsőségekben«, amelyeket a maradiság pokolra kíván, mert az ő emésztését zavarják, s akiktől annál jobban fél, minél több felelősségérzettel, minél több erkölcsi bátorsággal, minél több lelki és szellemi arravalósággal képviselnek mélyen élő népi és nemzeti igazságokat.”³⁵⁵

A miniszterelnök a háborúra, hadigazdálkodásra való felkészülés jegyében elkerülhetetlennek vélte a központi államszervezet, az állami centralizáció megerősítését. A győri programra való hivatkozással e célt is a folyamat részének tekintette. Az állam beavatkozását a gazdaság működésébe szükségszerűnek és korszerű követelménynek tartotta. Etatista törekvések, tervgazdálkodási tendenciák nemcsak az autoriter államokra voltak jellemzők a korszakban. Többé-kevésbé ezekkel a módszerekkel élt majdnem egész Európa, vagy éppen az USA. A német csoda utánzásra sarkalta a tősgyökeres liberális Nagy Britanniát is. Milotay idézte Eden volt angol külügyminiszter beszédét: „Nem titkoljuk, hogy azok a nemzetek, amelyeknek belső gazdasági rendszere másként van megszervezve, mint a miénk, megelőznek minket a fegyverkezési versenyben is. Előnyüket meg is tartják mindaddig, amíg ők ragaszkodnak jelenlegi rendszerükhöz, mi pedig a miénkhez. Ha nem teszünk az övékéhez hasonló erőfeszítéseket, és nem érünk el hasonló eredményeket, tekintélyünk állandóan hanyatlani fog. Egész nemzetgazdaságunk átszervezésre szorul, s ahhoz, hogy erőfeszítésünk sikerrel járjon, azt a legszélesebb nemzeti alapokra kell fektetni.”³⁵⁶

Az angol kormánypolitika szócsövét, a *Times*t idézve pedig Milotay kijelentette: „Anglia, akár tetszik ez neki, akár nem, kénytelen mindebből a tanulságokat levonni, s a maga hagyományos módszereit és gazdasági szervezeteit az új idők követelményei szerint átalakítani, ha a tekintélyi államokkal ezen a téren is sikeres versenyt akar folytatni.”³⁵⁷ A nyugat-európai államok számára is szükségessé vált a kapitalista, individualista tőke korlátozása, a gazdálkodás központi irányításának erősítésével a nemzetgazdaság és társadalom harmonikus működésének biztosítása.

A háború közeli kilátása katalizálóan hatott a reformokkal támogatott nemzeti erőkoncentráció kormányzati szándékára. A nemzeti egység megvalósítása érdekében célkitűzéssé vált a teljes foglalkoztatás, a munkaállam megteremtése, a minél szélesebb körű társadalombiztosítási

³⁵⁵ MILOTAY, 1938. Szemben a múlttal. Uo.

³⁵⁶ MILOTAY István: Rendszerváltás. *Új Magyarország*, 1938. október 23.

³⁵⁷ MILOTAY, 1938. Szemben a múlttal. Uo.

rendszer életbe léptetése. „A világ új szelleme, a nemzeti társadalmak új életösztöne, a jogokban való álegyenlőség helyett a kötelességekben való tényleges egyenlőséget hirdeti – vallotta Milotay. – Ami más szóval a szociális igazságot jelenti. A sok ál- és részletszabadság helyett pedig ugyanaz a szellem a fegyelmet és szervezettséget, az egyéni és osztályérdeknek a nemzet igazi érdekei alá rendelését követeli az igazi belső és külső szabadság biztosítására.”³⁵⁸

Imrédy és a kormánypárti reform (radikális) jobboldal a korszerű szociális állam megteremtését a modern nemzetállamiság velejárójának tekintette, ami az állam növekvő társadalmpolitikai aktivitását jelentette a hivatásrendi alapú keresztény nemzeti munkarend és társadalom létrehozása érdekében. A kormány kilátásba helyezte új szakmai kamarák felállítását, s a Társadalmi Egyesületek Szövetségével is jó kapcsolata volt. A meglévő keresztény szakmai érdekképviselői tömörülésekkel való kapcsolatára – a Katolikus Agrárfűvéségi Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) – pedig egymás kölcsönös támogatása volt jellemző.³⁵⁹ Ahogy a jobboldali diákszervezetekkel, valamint az akkoriban alakult Fiatal Magyarország mozgalommal is, akik az új nemzedék falukutató, népi szellemi irányzatát képviselték.

A jóléti kiadások hosszú távú és egyre szélesebb rétegekre vonatkoztatott gyakorlati szociálpolitikával párosultak, és az egész kormányzási időszakra – arányosan megoszolva – jellemzőek voltak.³⁶⁰ A kormány a társadalombiztosítás kiterjesztésének költségeit a gazdasági és a pénzügyi tőke szociálpolitikai célú megterhelésével, többféle adóformával, és progresszív adózással kívánta biztosítani. Első intézkedései között államivá tette a szesz egyedárusítás monopóliumát. Kiterjesztette a társadalombiztosítást közel a teljes ipari munkásrétegre, a mezőgazdasági népeiséget munkanélküli és betegbiztosításban, öregségi nyugdíjban részesítette, kiterjesztette a minimálbért, közalkalmazotti illetményemelést, családi pótlékot, gyereknevelési járulékot foganatosított. A meglévő országos, főleg értelmiségiekkel foglalkozó munkaközvetítő szolgálat fokozott szervezésébe fogott, kiterjesztette a fizetéses szabadságot, intézkedés történt egyes fizetési osztályok korpótlékáról, és bevezette a napi 8 órás munkaidőt. Az országos árkormánybiztosság révén tiltott volt a lakbéremelés, maximalizálták a fogyasztói

³⁵⁸ MILOTAY István: Tekintély és szabadság. *Új Magyarország*, 1938. október 28.

³⁵⁹ 1938. október közepén Imrédy politikája mellett a Szent Imre Kollégium – más diákegyesületekkel és szervezetekkel –, valamint a Fiatal Magyarország cserkészei (Teleki Pál tudtával és pártfogásával) szimpátiatüntetést tartottak a parlamentnél. A Fiatal Magyarország a cserkészmozgalom egy hajtása. Teleki Pál őket és a cserkész ifjúságot a magyar jövő és élet irányítóinak tekintette. ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005. 283–320.

³⁶⁰ CORA Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. In.: *Így kutattunk mi!* Tanulmánykötet III, Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 2014. 57–64.; TÓTH, 2021. 196–205.; UNGVÁRY Krisztián: „Árjásítás és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/26, 7–37.

árakat (a cukor árát 20%-al, a petróleum árát 16%-al csökkentették). Új rendeletek születtek a gazdaadósságok rendezésére. A kormány szociális államról alkotott képe a keresztény szociálpolitikára, a nemzeti gondolatra és társadalmi szolidaritásra, a szocialista és a nacionalista egység céljának megteremtésére épült. A szociálpolitikának a család és nemzet védelmét kellett ellátnia. A meglévő érdekképviseleti kamarákon kívül a kormány támogatta a különböző agrárkollektívák, földszövetkezetek megalakulását és tevékenységét is.³⁶¹

Ezzel párhuzamosan Imrédy a felgyorsult politika, a világszerte folyó háborús fegyverkezés és fokozódó háborús veszély miatt a parlament lassú egyeztetési törvényalkotásával szemben a kormány szerepének primátusát, a rendeleti kormányzás módszerének gyakorlatba ültetését kezdeményezte.³⁶² Ez nemcsak kormány és ellenzéke, de a kormánypárton belül meglévő frakciók közötti ellentéteket is kiélezte. Az első kísérlet meghiúsulása után a kormány az újult ellenzéki támadásokra válaszul a házszabály reformját, a törvényhozás munkájának, tárgyalási ütemének felgyorsítását kezdeményezte, amivel a bizottsági munka súlyát igyekezett megnövelni.

Ami Imrédynek nem, később Teleki Pál miniszterelnöknek már sikerült. Fél évvel Imrédy lemondása után az országgyűlés már elfogadta az új házszabályt, amelynek során korlátozták az interpellációs jogot, a törvények részletes vitáját pedig a bizottságok hatáskörébe utalták.³⁶³ Teleki Pál, mint az Imrédy-kormány kultuszminisztere, többször is egyértelműen kiállt Imrédy reformpolitikája mellett, hegyaljai választókerületében is, amikor a kormány népszerű programját méltatta.³⁶⁴

Az Imrédy kormányzási módszerével kapcsolatos politikai ellentéteket Milotay az alkotmányos rendszerváltás kérdéseként írta le: „A népek, nemzetek, államok nem jókedvükből változtatnak életrendszerükön. [...] Ha életképesség, életösztön van bennük, eljön az idő, akár akarják, akár nem, át kell szervezniük magukat a korok forgásában felmerülő új követelmények szerint. [...] A mi nagy kérdésünk, a mi nagy nemzeti gondunk is végeredményben abban van fölvetve, azon dől el: megtaláljuk-e az evolúciós áthidalást a tegnaptól a mába, illetve a mából a holnapba? Lehetséges-e még a kettőt, a múltat és a jelent összhangba hozni? A magyar liberális politikai,

³⁶¹ A rövidtávon is sikeres intézkedések mellett, a hosszú lejáratú tervek véghezvitelére már nem volt lehetőség. Programok, amiket az Imrédy-kormány kezdett el, és a Teleki-kormány folytatott: mezőgazdasági munkásság, cselédség részére lakószobák építése, a folyamatosan alacsony fogyasztási árak további biztosítása, családvédelmi alap létesítése (a Teleki által megvalósított ONCSA elődje), Országos Betegségélezési Biztosítási Alap.

³⁶² Október elején, minisztertanácsi értekezleten jelentette be a rendeleti kormányzás szükségességét. *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerk.: SIPOS Péter. Budapest, Osiris. 1999. 20.

³⁶³ Az 1939-es országgyűlési választások utáni új parlament szavazta meg a jogszabályt.

³⁶⁴ *Új Magyarország*, 1938. szeptember; ABLONCZY, 2005. 375.

kormányzati és gazdasági rendszert meg lehet-e úgy reformálni, hogy eleget tudjunk tenni az új idők versenyfeltételeinek, hogy megmaradjon belőle mindaz, ami nélkülözhetetlen, de mindaz újjal cseréltesék ki, ami hasznavetetlennek bizonyult. Az Imrédy-kormány, akárhogyan forgatjuk is, ez előtt a nagy kérdőjel előtt áll, e között a kettős malomkő között morzsolódik.”³⁶⁵

A kérdés belpolitikai válságot idézett elő, amit a Felvidék ünnepélyes visszatérése sem oldott fel.³⁶⁶ Bár az etnikailag igazságos területi döntés megszületésének az ellenzék is osztatlanul örült, annak örömeiben már kevésbé osztoztak, hogy az országnak mindezt Németországtól kellett elfogadnia. Anglia és Franciaország azonban érdektelenségét nyilvánította: „Láttuk, hogy segítettek ezek a nagyhatalmak Ausztrián és Benešéken, pedig az előbbi csakugyan folyton feljűk pislogott, minden bizalmát beljűk helyezte, Prága viszont húsz éven át az ő legkeletibb előőrűk volt minden közép-európai megmozdulással szemben. Miután mi ilyen érdemekre se hivatkozhatunk, nyilvánvaló, hogy még inkább veszni hagynának, nyakunkban egy németellenes politika minden kockázatával, mint ahogy veszni hagytak 1918-ban és Trianon után húsz éven át könyörtelenül” – fogalmazott Milotay.³⁶⁷

A Németországgal kapcsolatos ellenzéki bizalmatlanságra akkor még joggal tette föl kérdését: „Tehát tegyük fel komolyan a kérdést, hol, mivel vétett hát Németország Magyarország függetlensége vagy érdekei ellen? [...] A magyar Felvidéket a német–cseh konfliktus nélkül, Németország fellépése nélkül vajon mikor kaptuk volna vissza, ha egyáltalán visszakaptuk volna?”³⁶⁸ Majd tisztázni próbálva a további fenntartásokat: „No de, ha eddig nem is tett Németország semmit a mi érdekeink ellen, nyilvánvaló, hogy készül ilyenekre, hogy a jövőben tenni fog ilyeneket – mondják. [...] Németország csakugyan nem fog megállni félúton a maga számításában. A gazdasági terjeszkedés s a politikai hegemonia nagy érdekei egyformán keletre tolják. De Németországnak is az az elsőrangú érdeke, hogy kelet felé való útjában ne ellenségekkel, de barátokkal találkozzék.”³⁶⁹

Magyarország jelen helyzetét Milotay is nagy, sorsdöntő történelmi időszaknak látta, és az önös nemzeti érdekek szem előtt tartását javasolta: „Magyarország most ugyanazon válaszúton,

³⁶⁵ MILOTAY, 1938. Rendszerváltás. *Új Magyarország*, 1938. október 23.

³⁶⁶ A felvidéki területekkel való egyesülést kimondó törvény 1938. XXXIV. törvény. München után a magyar területi kérdésekben az angol és a francia fél érdektelenségre hivatkozott, átengedve a döntést a német–olasz döntéshozóknak. *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800034.TV>

³⁶⁷ MILOTAY István: 1526 – 1867 – 1939. *Új Magyarország*, 1939. január 15.

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ Uo.

ugyanazon nagy kérdés előtt áll, mint 1526-ban a mohácsi vész után, vagy 1867-ben a kiegyezés előtt. [...] Most is az a kérdés, hogy a tessék-lássék barátság alapján, a függetlenség jelszavai alatt passzív ellenállásba kezdünk-e a harmadik birodalommal szemben, vagy szövetségeket keresve nyílt ellenségeskedésbe kezdünk-e vele szemben. Vagy pedig őszintén, a baráti érdekek alapján megalkuszunk vele s ebben az alkuban biztosítjuk a magunk számára a lehető legtöbb előnyt, gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt” – szögezte le.³⁷⁰

Az ország területi megnagyobbodása apropóján, és saját helyzetének megerősítésére Imrédy átalakította kormányát. Az új kormánytagok az erőteljesebb reformpolitika és Imrédy mellett elkötelezett politikusok voltak: Teleki Mihály, Tasnádi Nagy András, Kunder Antal, a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterként Jaross Andor, kultuszminiszterként Teleki Pál. Mivel Imrédy ezután sem mondott le a házszabály szigorításának tervéről, válaszként több mint 60 képviselő lépett ki a kormánypártból, köztük régi Gömbös-hívek is (Sztranyavszky Sándor, Mikecz Ödön, Bornemissza Péter). Forrongott a politikai élet parlamenten belül és kívül egyaránt. A kormány mellett több napon keresztül szimpátiatüntetések zajlottak.³⁷¹

Imrédy a kormánypárti frakció számbeli megfogyatkozását a felvidéki képviselők parlamentbe való behívásával támogatta volna. Ennek napirendi megszavazása előtt azonban a pillanatnyi szavazattöbbséggel rendelkező ellenzék leszavazta a házban a kormányfőt. „Kiderült, hogy alapján véve a Felvidék visszaszerzésének nagy öröme, diadalmámora se tudta elmosni, betemetni, még napokra, órákra se, a belső meghasonlásnak, a szétszakadásnak ezeket a lelki lövészárkait és lelki drótsövényeit. Különben megtörténhetett volna, hogy vita és szavazás indulhasson meg akörül a kérdés körül, vajon nem ildomosabb-e bevárni a felvidéki képviselők megjelenését, mielőtt a kormány iránti bizalomról döntenek? Hogy még ezt a kérdést is a taktikai, párhatalmi számításoknak áldozták fel, ezt a szörnyű eltévelyedést csak a magasabb, tisztultabb érzéknek, a megrontatlan nemzeti ösztönnek teljes hiánya magyarázhatja meg. Megtörténhetett volna Franciaországban Elzász visszaszerzésének történelmi ünnepén, hogy akadjanak pártvezérek, akik ilyen sakkhúzásokkal merjék elodázni hús keserves esztendő után, az elszakított testvérekkel való találkozást?” – írta Milotay.³⁷²

Horthy Miklós Teleki Pál határozott kérésére és javaslatára – a nyilasok újult fellépése és egy forradalmi helyzet elkerülése érdekében, valamint az ellenzéki politikai pártok széthúzása és kellő társadalmi támogatása híján – Imrédy újbóli kormányalakítása mellett döntött.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Tüntetések a Szabadság téren, ahol diák- és ifjúsági szervezetek, katolikus körök, bajtársi egyletek vettek részt. A tüntetések szervezéséből Teleki Pál is kivette a részét. ABLONCZY, 2005. 379. old.

³⁷² MILOTAY István: Közélet álarcbán. *Új Magyarország*, 1938. november 27.

„Nyilvánvaló, a vak is látja már ezt, csak ők nem akarják belátni, hogy minden közbeiktatott, átmeneti, halogató jellegű, vagy éppen reakciós kísérlet után egy csak még jobboldalibb kormányzat jöhet” – állapította meg Milotay.³⁷³ Imrédynek az ellenzék által kifogásolt tekintélyalapú, autokratikus kormányzási szándékára indoklásként a következőket írta: „A tekintély gyökere és jogcíme nem lehet a pusztá kormányhatalom birtoka, csak olyan hatalom tarthat igényt erre az általános tekintélyre, fegyelemre és nemzeti áldozatkésziségre, amely kész a nemzeti élet nagy, sürgető problémáit merész kézzel, bátor elhatározással, következetes szívóssággal megoldani.”³⁷⁴

Imrédy a disszidensek távozását a kormánypárt egységes és erőteljes jobboldalivá válásának lehetőségeként értékelte, és a későbbiekben sem fogadta vissza az egyes kilépők újbóli belépési szándékát. Helyettük a felvidéki képviselőkkel erősítette a NEP-et. A téli időszakra felállt második Imrédy-kormányral pedig ismét a feszes kormányzati tempó következett, amikor a kormány részéről három fontos törvényjavaslatot terjesztettek a képviselőház elé. Mindháromból már csak a Teleki-kormány alatt lett jogszabály. A honvédelmi törvényjavaslattal Imrédy ismét azzal próbálkozott, amit korábban nem tudott keresztülvinni. A törvényjavaslat megteremtette a hadigazdálkodásra való átmenet előfeltételeit, amikor a kormány szabályozhatta a termelést, a kereskedelmi forgalmat, a munkaidőt, a munkabéreket. A kivételes körülmények bekövetkeztének eshetőségére való tekintettel a kormány bevezethette a kivételes hatalmat, a rendeleti kormányzást. A törvényt már a Teleki-kormány alatt fogadták el, aminek alkalmazására a háború alatt lehetőség és szükség is volt.

A kormány az év végén új zsidótörvény-tervezetet is benyújtott az országgyűlésnek. Az antiszemita diskurzus felerősödése a szélsőjobboldali pártok, és a sajtó részéről, a zsidókérdés „elrendezésének” kormányzati szándéka és gyakorlata nem függetleníthető a tágabb, nemzetközi környezettől, az ott végbement politikai változásoktól. A náci Németország hatása dinamizálta a zsidóellenes intézkedéseket Magyarországon, és általában Európában. Tagadhatatlan a közvetett német hatás és a német befolyáshoz való alkalmazkodás a magyarországi antiszemita törvénykezés alakulására is, amihez a megszülető olaszországi antiszemita törvényekről nyert újabb értesülések is hozzájárultak. A kormány a zsidóság elleni

³⁷³ MILOTAY István: Reménytelen reménykedők. *Új Magyarország*, 1938. november 25. Kormányközeli lapok mellett a nemrég indult *Magyar Nemzet* is üdvözölte az újbóli kinevezést, és a további reformokra való lehetőséget. Pethő Sándor írta az Imrédy melletti tüntetések kapcsán, amikor megtörtént parlamenti leszavazása: „Zsidóbérencék és népfrontosok, árulói a reformpolitikának, szerviensei és familiárisai a zsidók gazdasági parancsuralmának, akik nem érdemelnek mást, mint azt, hogy kiszolgáltatassák őket az utcai tüntetés zsákmányának, amely majd lekanyarítja fejbőrüket, hogy a diadalmas mozgalom wigwamjára akasszák.” In: SIPOS, 1970. 73.

³⁷⁴ MILOTAY István: Tekintély és szabadság. *Új Magyarország*, 1938. október 28.

törvényi diszkriminációval és a kormányzati „őrségváltási” gyakorlattal a magyarság védelmét, a (faj)védő szociálpolitikát, a keresztény magyar középréteget kívánta megerősíteni, a reformpolitika társadalmi nivellálási, modernizációs politikáját kívánta szolgálni. Imrédy a második zsidótörvénnyel közös jobboldali platformot is igyekezett teremteni a megfogyatkozott kormánypárt, a disszidensek, és kereszténypártok részére. A törvényjavaslatot már a Teleki-kormány alatt tárgyalták, majd fogadták el.

A döntéssorozat harmadik lépésében a kormány a nemzetpolitika nagy adóssága terén, a földtulajdon aránytalansága kérdésében próbált előbbre jutni. A kishaszonbérlet céljára adandó földjuttatás javaslatának tervezete 1 millió hold szétosztásáról rendelkezett.³⁷⁵ A Teleki-kormány a későbbiekben egy halasztott és elnyújtott tárgyalássorozat után a föld mennyiségét másfélmillióra módosította, tíz éves lejárattal. Alkalmazását a háborúba való belépés miatt halasztották el.

A kormány az új sajtótörvény alkalmazásával sem tudta a kedélyeket csillapítani.³⁷⁶ A törvény szerint a fennálló időszak kiadványoknak további működéséhez megújított miniszterelnöki engedélyre volt szükség, amit Imrédy meglehetősen szigorúan alkalmazott. Szélsőjobboldali újságokat már kezdettől és folyamatosan tiltott be, az újév elején a Hubay Kálmán képviselő által szerkesztett *Magyarságot* is. Lapfelfüggesztések több, kis példányszámú baloldali-liberális sajtótermék engedélyére is vonatkozott.³⁷⁷ Új lapok indítása – ahogy eddig is – szintén miniszterelnöki engedélyhez volt kötve. Például a *Magyar Nemzet* augusztus 25-én való elindulása. A *Magyar Nemzet* kezdetben Imrédy iránt volt lojális.³⁷⁸ Mindemelllett a belügyminisztérium lapbetiltási joga is érintetlen maradt. A sajtókamara élére erős ember, Kolosváry-Borcsa Mihály került. A sajtó ügye és kérdései a közélet folyamatosan vitatott témái közé tartoztak. A képviselőházban többször vita tárgyát képezte egyes sajtóorgánumok politikai ügyekkel kapcsolatos megnyilvánulási módja, mikéntje.³⁷⁹

³⁷⁵ A törvényjavaslat 1 millió hold földet szándékozott kishaszonbérletek kialakítására fordítani. A 300–500 hold fölötti földbirtokoknál a föld nagyságával egyenes arányban lehetett kishaszonbérletek céljára földet igénybe venni.

³⁷⁶ Az 1938. XVIII. törvényt még a Darányi-kormány fogadtatta el. Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800018.TV>

³⁷⁷ A kormány megvonta az *Új Magyarország*, *Pesti Futár*, a 8. *Órai Újság* engedélyét, valamint a *Szocializmus* és több, szakszervezeti vonalon működőket is. SIPOS, 1970. 61.

³⁷⁸ SIPOS, 1970. 73.

³⁷⁹ Az *Új Magyarország* a vádak keresztüzébe került, amiért a rágalomhadjárat eszközeivel élve egy táborba sorolta az Imrédyt megbuktatni kívánó kormánypártból kilépőket a jobboldali politikával illojális baloldali ellenzékkel. Ellenzéki részről rendre megfogalmazódtak az egyszemélyben képviselők és újságírók összeférhetetlenségével kapcsolatos vádak, Milotay és Rajniss irányába is, valamint a kormányközeli lapok állami finanszírozását is szóvá tették. A Rajniss-féle válasz a szellemileg és anyagilag független ellenzéki sajtó létének hasonló megkérdőjelezése volt. *Képviselőházi Napló*, XXI. 1939. január 18. 303, 307.

Az osztársadalmi reformok után az újévben újabb közéleti vihart kavart az osztársadalmi mozgalomnak szánt Magyar Élet Mozgalom elindulása, ami a kormány politikáját és a meggyengült kormánypártot hivatott támogatni. A legfelső irányítás a kormányfő, Rátz Jenő és Jaross Andor kezében összpontosult. A mozgalom a szegedi gondolati elemeken alapult, mint nemzeti egység, földreform, fajvédelem, „ősi magyar földön új magyar élet” a modern, gazdaságilag és katonailag is nagyobb teljesítményekre képes Magyarország létrejöttének hirdetése.³⁸⁰

Az újévben zászlót bontó MÉM hatására ismét fellángoltak az Imrédy elleni támadások. Újra megindultak az ellenzéki szervezkedések, a kulmináció ismét parlamenti támadásban realizálódott. A disszidensek által is hitelesített okok: Imrédy radikális reformtervezetei, agresszív kormányzási stílusa és módszerei, az ország függetlenségét kockáztató politikája már túllépték a Gömbös által kijelölt határokat is. A parlamenti támadást a disszidensek részéről Sztranyavszky Sándor vezette. Indoka a szentesi főispán kijelentése volt, amelyben „egyéni ambíciók feltüzelésével megkísérelt kormánybuktató törekvéseknek” nevezte a kormánypártból kilépőket, akik „mögött a liberális demokráciának nevezett és a nemzetközi szabadkőművesség és zsidók által mozgatott erők lapulnak.” Sztranyavszky felszólalásában tiltakozott az őket illető jelzők miatt, s bár ezekhez hasonlóak mások által már korábban is elhangzottak, újbóli emlegetésük segítette a disszidensekkel bővült ellenzék, hogy ismét összekovácsolódva megkíséreljék leszavazni a kormányt a parlamentben.³⁸¹ A kísérlet azonban nem járt sikerrel. „Ma az a helyzet, hogy mindaz, amiért a keresztény fajvédő ellenzéki irányzat a kormányzaton belül és azon kívül húsz éven át küzdött, mint kormányprogram érvényesülhet” – magyarázta Milotay.³⁸² Másképpen: szerinte az új Magyarország programja ismét lehetőséget kapott, hogy az ez idáig hatalmon lévő régi Magyarország feudális nagybirtokosainak és a kapitalista zsidóságnak koalíciójával szemben megnyilvánulhasson.

Az ellenzék részéről a kormányfő diktatúrára való törekvéssel, szélsőséges reformokkal és a Németország iránt való túlzott elköteleződéssel vádolása után az Imrédy származását firtató kérdések kerültek napirendre, ami rövid időn belül megnyugtató megoldást eredményezett. Imrédy egyik dédszüllőjének részben zsidó származása megfelelő ürügyet jelentett a lemondásra

³⁸⁰ Az első bécsi döntés után Imrédy felesége, Nelky Irén és a miniszterelnök társadalompolitikai tanácsadója, Kovrig Béla által kormányzati támogatással elindított a Felvidék megsegítésében és visszaintegrálásában Magyar a Magyarért szociális, társadalmi mozgalom egység kovácsolóbb, népszerűbb és sikeresebb volt Imrédy év elején elinduló politikai mozgalmánál.

³⁸¹ Az ellenzék szervezkedéséről MILOTAY ISTVÁN: Egy szabadságharc-lakomához címmel vezércikket írt. *Új Magyarország*, 1939. január 12. A Gellért-szállóban összegyűlt disszidensek, kisgazdák, kereszténypártiak Bethlen Istvánnal az élen újult erővel támadták a kormányt és új mozgalmát.

³⁸² MILOTAY István: Ellenzék a kormányon. *Új Magyarország*, 1939. február 5.

történt felszólításra. „Egy pillanatra se lehet elfelejteni, hogy abban a hajszában, ami Imrédy Béla politikai életére és munkájára tört, nem az Imrédy állítólagos zsidó őse volt a baj, nem ez volt a cél, hiszen az üldözők maguk nem nagyon válogatósak az ősökben, se az egyik, se a másik oldalról. Mindez csak ürügy volt” – fogalmazott Milotay. „A cél: elbuktatni azt, aki reformokat, aki változást akar. Elbuktatni, ahogy lehet, de elbuktatni mindenáron. [...] Meg kellett bosszulni őt azért, hogy forradalomra mert vállalkozni és figyelmeztetni kellett az utána következőt, hogy ő is így jár, ha ugyanerre az útra lép. Hiszen így járt Gömbös is, Darányi is, és íme, Imrédy Béla is” – összegezte olvasatában a történéseket keserűen Milotay.³⁸³

³⁸³ MILOTAY István: A hajsza után. *Új Magyarság*, 1939. február 19.

13. Az Imrédy-vonalat követő Milotay István és a Teleki-kormány

Az Imrédy Béla lemondása után megalakult Teleki-kormány Imrédy összes miniszterét átvette, hangsúlyozva a jobboldali reformpolitika folytatását. Teleki Pál kijelentette, hogy a reform „adminisztratívus” alkalmazkodás a fejlődés organizmusához.³⁸⁴ Vállalva az előző kormányzással való folytonosságot, a kormánypárt további erősítése érdekében beolvasztotta a Magyar Élet Mozgalmát a többségi pártba, amely a Magyar Élet Pártja nevet vette fel. A korábbi disszidenseket Teleki sem volt hajlandó visszafogadni. Prominens szélsőjobboldali politikusok, mint Milotay István, Rajniss Ferenc, Csilléry András és Ulain Ferenc pedig demonstratíván beléptek a megváltozott MÉP-be. Imrédy Béla is egyetértett a párt és mozgalom összeolvadásával, ami a két munkának közös nevezőre hozását jelentette. Ugyanakkor a csatlakozók és a mozgalom beolvadása a pártba az eddigi, radikálisabb politikai irányvonal megerősítését jelentette. Az Imrédy Béla köré szerveződő radikálisabb csoportosulás pozíciói a MÉP-en belül továbbra is jelentősek maradtak. A kormánypárt fővárosi szervezetének egyesülése az erőteljesen jobboldali Wolff-féle Keresztény Községi Párttal pedig tovább izmosította e tendenciát. Ez alapján jelentette ki Antal István, hogy az újjászervezett MÉP a szegedi keresztény jobboldali gondolat valódi megtestesülésévé vált.

Milotay István is a tevékeny, változásokra irányuló belpolitikát várta Teleki Pál miniszterelnökségétől. Az ellenzék pártjai és sajtója részéről megnyilvánuló, a Teleki által követendő és az elődök reformpolitikai irányvonala, módszerei közötti határvonalhúzás igyekezetét Milotay nem látta másnak, mint „rászuggerni az utódra, hogy semmi köze az elődjéhez” (Telekinek Imrédyhez – V. Á.).³⁸⁵ A jobboldali kormányzást eddig is illető felelőtlen és alaptalan ellenzéki demonizálással kapcsolatban pedig a következő összehasonlításokat tette. Minekután „[...] a pusztulás, a borzadály korszakának írják le az elmúlt kilenc hónapot, és Teleki Pál grófot, mint a nagy megmentőt emlegetik, aki majd pallossal vágja le egymás után a Rémkor még itt kísértő démonait, s csak alkalmat vár a jobboldal sürgős és tökéletes kiirtására. Pontosan így rajzolták meg annak idején Gömbös után Darányit, majd Darányi után Imrédy Bélát is. [...] Imrédy Béla éppen úgy, mint Gömbös Gyula, éppen úgy, mint aztán egy idő

³⁸⁴ Teleki Pál felsőházi beszédéből. *Új Magyarorszag*, 1939. február 24. 3.

³⁸⁵ MILOTAY István: Imrédy után cikk. *Új Magyarorszag*, 1939. március 10.

múlva Darányi Kálmán egyeduralomra, sötét diktatúrára, a magyar alkotmány felforgatására, a magyar alkotmány épületének felgyújtására tör. Ideje volna, ha a körüli alkotmányjogtudósok végre egy kicsit átlapoznák az ő kedvenc eszményképük, a francia liberális parlamentarizmus történelmének legutolsó esztendeit. Imrédy Béla a legsúlyosabb időkben sem kért felhatalmazást a Háztól pár hónapos szükségrendeletekkel való parlament nélküli kormányzásra, mint ahogy azt Poincaré és Laval hónapokig, félesztendőig tettek. [...] Ezek mégis az alkotmányosság, a parlamentarizmus mintaképei maradtak, viszont Imrédy Béla sötét diktatúrák hajlandóságú, félelmetes totalitárius.”³⁸⁶ Majd kifejezve a maguk részéről a Teleki iránti bizalmat, folytatta: „Megjósoljuk: miután Teleki Pál gróf, mint már kijelentette, szintén nem hajlandó a mások fejével gondolkozni, tehát ő sem fogja követni liberálisék tanácsait, rövidesen ő is sötét diktatúrák alkotmánybontó lesz. Éppen ezért nézünk rá nagy bizalommal, s ezért várja a nemzeti közvélemény minden kétségbeesett fűrészi és robbantási kísérlet ellenére oly nyugodtan a megindult nagy reformmunka határozott, energikus továbbfolytatását.”³⁸⁷

Az egy a tábor gondolatában azonban mind Telekinek, mind Imrédynek – saját helyzetük stabilizálása végett – szüksége volt az új nemzetgyűlési választások által teremthető vízváltó lehetőségére. Erre rövid időn belül, Kárpátalja visszafoglalása után sor is került. A választási időszak kampánytémájául – a mozgósítás és táborépítés szempontjából – megfelelőnek ígérkezett a zsidókra vonatkozó újabb törvény megalkotása. Teleki a törvényjavaslat kormányzati tervezetéhez az előkészítés és országgyűlési megvitatás során az engedelmények, enyhítések nélküli szigorúsággal viszonyult. A miniszterelnök a második zsidótörvény gyors keresztülvitele mellett állt. Teljes mellszélességgel képviselte a törvény szükségességét. Meggyőződése volt, hogy a zsidóság évszázadok óta egy „faji, élettani, lelki, szellemi és érzelmi” elkülönült egység, amelytől nem lehet elvárni az asszimilációt. Az újabb törvény indokai között szerepelt a visszafoglalt kárpátaljai térséggel együtt járó újabb nagy létszámú és gazdasági súllyal rendelkező zsidóság, az első zsidótörvény „enyhesége”, illetve más európai államok hasonló vagy szigorúbb zsidókkal kapcsolatos törvénykezése és gyakorlata.³⁸⁸

Az 1939. évi IV. törvénycikk „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” cím alatt került be a magyar törvénytárba. A második törvényben már hangsúlyos a zsidók faji, származási alapra helyezésének meghatározása. Az izraelita felekezetiesség egyúttal a nemzetiségi besorolást is jelentette. A korábbi 20 százalékos arányt 12, illetve 6 százalékra

³⁸⁶ Uo.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005.402, 405. Teleki elhárította, hogy német befolyásra hozták volna meg az újabb antiszemita törvényt, az általános korszellem (áramlatok) létét viszont elismerte.

csökkentették. A törvény megtiltotta zsidók alkalmazását az állami közigazgatási és igazságügyi szerveknél. Döntöttek az elmúlt évtizedben a korábbinál nagyobb számban a törvényhozásba és kormányzatba bekerült zsidóságnak az országos számbeli arányuk alapján járó parlamenti mandátumszámáról, törvényhozási és kormányzati szervi képviselőtükréről. A törvény az újabb számbeli korlátozásokat megtoldotta egy a kormányt érintő fontos, jövőbeli intézkedési felhatalmazással. A zsidók kivándorlásának előmozdítása tárgyában a kormányok szervezési, intézkedési felhatalmazást kaptak.³⁸⁹

A kormánypárt és a szélsőjobb között a törvény melletti elvi egyetértés már nagyobb volt, mint az első zsidótörvény esetében. A baloldali ellenzék az egyértelmű jogtiprás, jogfosztás érveit hangoztatta. A felsőházban a keresztény egyházak előljárói az egyéni elbírálási jogosságot képviselték, valamint a határidőtől függetlenül megkeresztelkedett zsidóknak kivételét a törvény hatálya alól. Milotay idézte cikkében Révész Imre református püspököt, aki nem magáról a zsidó népről, hanem annak forradalmi szellemiségéről, és a veszélyes zsidó kapitalizmus gyűlöletességéről beszélt. Erre válaszolva írta Milotay: „Mi viszont azt mondjuk: talán ne gyűlöljük egyiket se, hiszen a mi küzdelmünk ellenük nem gyűlöletből, csak józan életösztönből, önvédelemből folyik, de ha küzdeni akarunk ellenük, mind a kettőt, a fajt és a szellemet akarva, nem akarva, elválhatatlan együttesben találjuk a zsidóságban megtestesítve. Tacitustól kezdve Mommsenig, Luthertől Goetheig, Széchenyi Istvántól Kossuth Lajosig, Marxtól Werner Sombartig, Renantól Prohászka Ottokárig nagy történetírók, vallásfilozófusok, költők, szociális forradalmárok és gazdaságtudósok mind megegyeznek ebben a felismerésben. Sehol soha, a világ egyetlen népénél se forrt össze ilyen szétbonthatatlan egységgé a faj és szellem, sehol nem nyomta rá bélyegét az előbbi az utóbbira, mint éppen a zsidóknál, és viszont sehol az utóbbi annyira át nem hatotta, meg nem mérgezte az előbbit, mint ugyancsak az ő esetükben.”³⁹⁰

Ugyanebben a cikkében Ravasz László mondataira is reagált, aki a zsidóság mai helyzetét a régmúlt protestánsainak üldöztetéseiével állította párhuzamba, amiben visszautasította a püspök összehasonlítását: „A különbség kettőnk között, hogy minket igazán üldöztek, volt idő, amikor vérrel vassal irtottak, gályákra, vérpadra vittek, mert vallásunkkal együtt törhetetlen magyarságunkhoz is ragaszkodtunk. De mi, mint egy külön kisebbség, sohase uralkodtunk a

³⁸⁹ Hat százalék az ügyvédi, mérnöki, orvosi munkakörökben, sajtó, film, színház területén, ahol nem lehettek vezetők. 12 százalékos arányban voltak felvehető magánvállalatoknál. A törvény hatálya alól kikerültek: a háborút viseltek, az ellenforradalomban résztvevők, egyetemi tanárok, olimpiai bajnokok, királyi tanácsosok. *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV>

³⁹⁰ MILOTAY István: Egy szabadságharc körül. *Új Magyarország*, 1939. január 6.

magyarság fölött, se kulturális, se társadalmi, se gazdasági értelemben olyan eszközökkel, mint azt a zsidóság teszi, és nem akartuk azt a magyarságot se anyagi, se szellemi javaiból kiforgatni. Ellenkezőleg, erősíteni akartuk minden idegen törekvéssel szemben.”³⁹¹

Milotay a törvény parlamenti vitájában nem szólalt fel. Reflexióit szokásához híven az *Új Magyarország* politikai vezércikkeiben osztotta meg. Helyeselve a törvényt, annak elfogadása után írta, hogy mindazok az állami segítő, preventív intézkedések, amelyeket a liberális korszak eleje óta kifejlődött autonóm zsidó közgazdaság és kapitalista túlhatalom, és az általa folytatott anyagi kisajátítás, a nem egyforma fegyverekkel folytatott szabadverseny kompenzálására jogszabályban hozott, elengedhetetlenül szükséges, „hogy a magyar nép learathassa végre munkájának megérett vetését.”³⁹² A törvényt önvédelemnek, szabadságharcnak, a nemzet stratégiai pozícióinak egy kisebbségi uralomtól való jogos visszavételnek nevezte. Visszautasította az ellenzék törvénnyel kapcsolatos vádjait a német politikához, és igényekhez való szolgálai alkalmazkodásról. „Nem azért akarunk szabadulni ettől a nyomástól, ettől a veszélytől, hogy a fasiszta Olaszországnak, vagy a hitlerista Németországnak udvaroljunk, kedveskedjünk ezzel, hogy ezen át kegyeiket keressük. A magunk életjogát és életlehetőségeit keressük elsősorban, mikor ez ellen az uralom ellen fellázadunk. Ha a tengelyhatalmak nem volnának, akkor is fellázadnánk, mint ahogy lázadtak is már húsz esztendővel ezelőtt és azóta is, azok, akikben fajukat féltő aggodalom és a jövőért remegő lelkiismeret élt. Ha a tengelyhatalmak tiltanak ezt [...], akkor is föllázadnánk ellene. De [...] miután látjuk, hogy ők is, a nagy, hatalmas, erős népek is lerázzák magukról ezt a nyűgöt, az idegen élősdiségnek ezt a veszedelmét, [...] hát mi, önmagunkban is kicsinyek, gyengék, erőtlenek, hogyan követnénk példájukat? Hiszen egyszer már megpróbáltuk ezt, de akkor egy egész világgal szemben nem sikerült.”³⁹³

A törvény gyakorlati alkalmazásához szervezeti változásokat is eszközöltek.³⁹⁴ Rendelkezéseinek gyakorlati végrehajtását viszont – a többi zsidókra vonatkozó törvénnyel együtt – nem a maradéktalan szigorúság jellemezte.

Az újabb, kárpátaljai területgyarapodás okán a kormányzói leirattal felosztatott országgyűléssel együtt megtörtént az új országgyűlési választások kiírása is. Teleki a közeledő választásokra az

³⁹¹ MILOTAY, 1939. Uo.

³⁹² MILOTAY István: Megegyezés után. *Új Magyarország*, 1939. április 28.

³⁹³ MILOTAY István: A tengelyhatalmak és a mi reformjaink. *Új Magyarország*, 1939. január 13.

³⁹⁴ 1938-ban az Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alól a miniszterelnök felügyelete alá került, amivel hatásköre is kibővült. Feladata az első és második zsidótörvény rendelkezéseivel kapcsolatos intézkedések végrehajtása és ellenőrzése, valamint az értelmiségi munkanélküliségre vonatkozó adatok nyilvántartása és kivizsgálása. ABLONCZY, 2005. 425.

országos szervezetében megerősített kormánypárttal és az Új Magyarország programmal készült, ami a szegedi célkitűzésekkel való közös eszmeiséget hirdette. A közterhek és jövedelemeloszlás arányosítása mellett földreformot, további szociális reformokat, a „zsidó szellemi és gazdasági befolyás” felszámolását, a sajtó megrendszabályozását „követelte”.³⁹⁵ Milotay – továbbra is a nagykőrösi kerület jelöltjeként – kampánybeszédében kijelentette, hogy azért harcolunk most a kormányon, amiért húsz éven át az ellenzékben harcoltunk.³⁹⁶ A volt és a jelen miniszterelnök és táboruk közös érdeke és célja az egységes, összetartó és erőteljes reformprogramú kampány és a győzelem volt.³⁹⁷

Az első titkos választás lebonyolításában a hatóságok a szokásokhoz híven nem kímélték az ellenzéki pártokat és jelöltjeiket. Legtöbbször a nyilasok ellen léptek fel. Az ország jelentős területein ajánlásaikat nem fogadták el, így azok jelöltek sem állíhattak, a *Magyarságot* és *Összetartást* pedig többször betiltották.³⁹⁸ Az 1939. pünkösdi választások a kormánypárt két háború közötti legnagyobb sikerét hozták. A szélsőjobb akadályoztatása ellenére is kiváló eredményt értek el. Az új országgyűlés és a kormánypárt soraiban megerősödött a szélsőjobboldal. A baloldali, liberális pártok viszont jelentősen meggyengültek.³⁹⁹ „Van benne valami sajátságos végzet, hogy a titkos választójog nálunk is, mint mindenütt a baloldali radikalizmus, a szélső liberális politika, a marxista szociáldemokrácia követelése gyanánt jelentkezett, ennek jelszava, agitációs fegyvere volt évtizedeken keresztül, hogy végül ezek elsöprését, megsemmisítését, a jobboldali, kollektív szellemű népi politika erejét és feltámadását szolgálja és biztosítsa” – summázta Milotay a választások eredményét.⁴⁰⁰

A nyilas szélsőjobboldaltól a következőkben a nyílt, parlamenti küzdelmet, és nem a földalatti szervezkedéseket várta: „Ha a szélsőjobboldal csakugyan forradalmi változást akar, jobb, ha nyíltan megmondja mindezt, s ha egész szellemi és erkölcsi erejét egy nyílt küzdelemben bontja ki a maga céljai mellett, mintha a küzdőtérrel leszorítva, az egyenlő fegyverektől megfosztva,

³⁹⁵ *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk.: GERGELY Jenő, GLATZ Ferenc, PÖLÖSKEI Ferenc, Debrecen, 1991. 448–449.

³⁹⁶ A nagykőrösi kormánypárti jelölt Milotayért házelnökként Darányi is támogató felhívással élt. *Új Magyarság*, 1939. május 20.

³⁹⁷ Oláh György a kapuvári kampányban kijelentette, hogy bízzanak a választók a pártban, „hiszen Imrédy is, az összes fiatal szélsőjobboldali erők is őrt állnak, hogy az elmúlt ősz óta megindult nagy lendületben ne legyen törés”. OLÁH György: *Egy kilépő naplója*. Budapest, Stádium. 1941. 7.

³⁹⁸ ABLONCZY, 2005. 416.; ABLONCZY Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*. [Budapest], Jaffa, 2018. 228.

³⁹⁹ A Független Kisgazdapárt 14, a Szociáldemokrata Párt 5, a szélsőjobboldali ellenzék összesen 44 hellyel a szavazatok 30%-át szerezte meg. *Parlamenti viták a Horthy korban*. Vál., szerk. és a bev. tanulmányt és jegyzeteket írta BOROS Zsuzsanna, Budapest, Rejtjel, 2006. 819.

⁴⁰⁰ MILOTAY István: Jobboldal és szélsőjobboldal. *Új Magyarság*, 1939. június 4. Jobboldal és szélsőjobboldal: a fajvédő kormány a nyilas szélsőjobb mellett a jobbközépet jelentette Milotay szerint.

sötétségbe, összeesküvésekbe és földalatti puccskísérletekbe kénytelen menekülni.”⁴⁰¹ A felelős kormányzati jobboldal részéről pedig: „Feladatait illetően a maximumra kell törnie abban, ami az adott viszonyok között lehetséges. Épp úgy égnie kell a tettvágytól, mint ellenzéki versenytársainak s abból, amit hisz, éppoly kevésbé szabad engednie lefelé és fölfelé egyaránt. Éppoly dinamikusnak kell lennie, mint azoknak s azokkal szemben éppen úgy, mint a reális, vele szemben lesben álló társadalmi, gazdasági erőtenyezőkkel, az egész magyar reakcióval szemben” – olvasható Milotay választások utáni helyzetértékelése és elvárása.⁴⁰²

A parlamenti képviselők soraiban tovább erősödött a fiatal keresztény vállalkozói és szakértelmiségi réteg. Teleki egy erős, de továbbra sem egységes frakcióval és párttal, egy megerősödött nyilas parlamenti jelenléttel, valamint a további reformokat és revíziót remélő hátszaggal folytathatta kormányzását. Újabb vezércikkében Milotay a választásokkal az országban előretörő szélsőjobboldali veszélyre figyelmeztető Bethlen István megállapítására kérdésekkel válaszolt: „Hát hogy akarja Bethlen ennek az úgynevezett jobboldali veszélynek elejét venni olyan politikával, amely csak a reakciót és a negációt képviseli és érvényesíti? Hol kap ma ehhez titkos választás mellett többséget? Ha Gömbös, Darányi, Imrédy a Bethlen-féle politikát követik, akkor ma nincs jobboldali radikalizmus és nincs nyilas veszély? Hát nem éppen ellenkezőleg, épp ez az irányzat, a jobboldali magyar réalpolitika újjászületése tette lehetővé, hogy a keresztény forradalmiság ellensúlyt kapjon, s a keresztény értelmiségi tömegek minden hitüket el ne veszítsék a jövőben?”⁴⁰³ Egy forradalmi helyzet elkerülése, a fejlődés és a „korköveteléseknek” való megfelelés érdekében a szélsőjobbal szemben a kormánynak kell helyt állnia, szögezte le Milotay.

A lengyel–német háború kitörésével a parlamenti pártok *Treuga Dei* hirdettek, ami azonban csak rövid szünetet eredményezett a hazai belpolitikai küzdelmekben. A világháborúvá szélesedő folyamatban a németek kezdeti nagy nyugat-európai hadi sikerei tovább erősítették a magyar belpolitikai megosztottságot. A külpolitikai eseményekre rezonálva ismét előtérbe került a magyar revíziós cél, Erdélynek a közeljövőben lehetséges visszaszerzési terve. Észak-Erdély visszaszerzésének folyamata jól tükrözte Teleki külpolitikai függetlenségre törekvésének kudarcát. A terület magyar kézre kerülése ugyanis csak német szándékkal és segítséggel valósulhatott meg. Teleki az újabb magyar revíziós igényekhez való kedvezőtlen

⁴⁰¹ Uo.

⁴⁰² Uo.

⁴⁰³ MILOTAY István: Bethlen és a forradalom. *Új Magyarság*, 1939. június 11.

nyugati hozzáállással, és az olasz javaslat kivárára való biztatása után, a német érdemi támogatásra való hagyatkozás és kivitelezés szükségességével szembesült.⁴⁰⁴

Közvetetten ennek belátására intette a kormány politikáját Imrédy Béla is, aki az *Új Magyarság* *Őszinte szó a magyar–német viszonyról* című, húsvéti cikkében a Németország elleni hangulatkeltéssel vádolta a közvéleményt megfertőző ellenzéki sajtót és politikát. A cikkben felvetette a kormány sajtópolitikai, közvetett külpolitikai felelősségét is. Imrédy a német háborús sikerek által igazolva látta annak a szellemi és társadalmi átalakulásnak a sikerét, amit szerinte Németország egy kiegyensúlyozó gazdasági és szociális népi reformpolitikával valósított meg. Cikkében az európai koreszmékhez, a társadalmi demokratizálódási folyamathoz való csatlakozásra szólította fel a hazai politikumot, hangsúlyozva annak a nemzeti sajátosság és önállóság alapján történő megvalósítását. Egyúttal a német–magyar egymásrautaltság és baráti viszony egyértelműsítésének gyakorlatba ültetését tanácsolta a magyar politikának.⁴⁰⁵

A jelzésértékű cikke Milotay *A magyar »semlegesség«* című írásával erősített rá, ami legalább olyan visszhangot váltott ki, mint Imrédyé. Milotay már egyértelműen a magyar háborús semlegesség idő– és szükségyszerűségén elmélkedett. A magyar külpolitikai stratégia körültekintésére apellált, hogy időben felismerje, meddig tud a háborús semlegesség értékvédő lenni, és mikortól válik már tehertétellé, akadállyá. A semlegességben vannak ugyanis érdekellenfeleink és versenytársaink. Míg Erdély területének kérdésében Románia megtartaná, Magyarország történelmi jogon visszaszerezné azt, ami a szövetségi politikában felerősíti a lépéskényszer iránti, a háború mellett való elkötelezettséget. „Legerősebb versenytársunk ezen a téren Románia, amely egyrészt garantáltatta határait Angliával és Franciaországgal, másrészt ugyanakkor mindent megtesz, hogy Németországot és Olaszországot magának lekötelezze. [...] a román versennyel találkozunk, amely az erős Magyarországgal szemben az erős Romániát állítja oda a közel-keleti és balkáni német és olasz politika érdekvonalába, [...] ezt csak úgy tudjuk ellensúlyozni, hogy a tengelyhatalmak bízzanak önkben, sőt jobban bízzanak, mint Romániában, s mi ezt a nagyobb bizalmat meg is érdemeljük. [...] Nyilvánvaló, hogy Németország és Olaszország a jövőre nem egy passzív, hanem egy százszázalékos aktív, baráti Magyarországot akar a maga oldalán, amely a kölcsönös bizalom alapján állhat helyt itt, a

⁴⁰⁴ ABLONCZY, 2005. 443–455.

⁴⁰⁵ *Új Magyarság*, 1940. március 24.

Duna-völgyében a saját, és a német–olasz gazdasági és politikai érdekközösség nagy céljaiért.”⁴⁰⁶

Milotay e véleménye nem először hangzott el. Korábban, az előző év költségvetési parlamenti vitájában, amikor a német–lengyel háború még nem szélesedett ki világháborúvá, szintén hasonlóan fogalmazott. Képviselői felszólalásában Milotay a francia és angol részről meghatározott világháborús célkitűzésekre, és az általuk megkötendő békék elvi alapelveinek egy szegmensére mutatott rá. A megkötött cseh–francia megegyezés pontjait idézte, amely Cseh–Szlovákia egységét és oszthatatlanságának garantálását fogalmazta meg, és ami egyértelműsítette, hogy Németország jogellenesen adott át Magyarországnak szlovák területeket. Beszédében egyrészt helyeselte a Csáky István külügyminiszter által követett magyar semlegességi politikát, másrészt az angol–francia szimpátiát tükröző sajtó által megosztott közvélemény veszélyére hívta fel a figyelmet. Mivel az ország a németek révén részesülhetett kedvező revíziós döntésben, további német győzelmek révén pedig továbbiakat is remélhet, károsnak ítélte a második közvélemény németellenes sajtóját és ellenzéki politikáját. Angol–francia szimpátiával nem menne az ország sokra, vissza is süllyedhetne trianoni igazságtalan és megcsönkített állapotába egy szláv tenger kellős közepén, és egy hatalmas bolsevik birodalom szomszédságában. Milotay hittel állította, hogy egy német–magyar megegyezéssel, „két szabad és független nemzet életérdekei alapján, [...] a teljes bizalom és a teljes őszinteség alapján” sikerrel vissza tudna állni a történelmi Magyar Királyság, vele együtt pedig akár egy magyar vezetésű Duna-medence is elérhető célnak bizonyulna.⁴⁰⁷

Visszatérve az 1940 tavaszán Imrédy és Milotay által vallott „semlegesség”-i magatartáshoz, a két megnyilatkozás hatalmas parlamenti és sajtóháborút eredményezett. Az ellenzék részéről a Szemere Béla által megfogalmazott vádak a hazaárulástól a német bérencségig a legsúlyosabbak voltak.⁴⁰⁸ Válaszul az Imrédy-féle politikához közel álló parlamenti képviselők, a MÉP frakció száz tagja aláírásban követelte a túlzó és félremagyarázó, a kormányt és frakcióját ért áskálódó ellenzék és sajtójának megfélemezését. Teleki végül egyértelműen kiállt Imrédy mellett a parlamentben, nem kételkedve a volt miniszterelnök jóakaratóiban és hazafiaságában. A többes számban fogalmazott beszéd elviekben Milotaynak is szólt. A későbbi fejlemények azonban azt igazolták, hogy Teleki az újságíró képviselőnek már nem felejtette el és bocsátotta meg az esetet. Parlamenti beszédükben Imrédy és Milotay – védve és

⁴⁰⁶ MILOTAY István: A magyar „semlegesség”. Két részes cikk: *Új Magyarország*, 1940. március 24. és április 7.

⁴⁰⁷ *Képviselőházi Napló*, 1939. III. 1939. december 7. 743–748.

⁴⁰⁸ Uo.

igazolva az általuk janusarcúnak ítélt magyar külpolitikai irányvonal javasolt korrekcióját –, a történetek magyarázatául hazaféltésüket és az eredményes nemzeti jövő általuk vélt fontos szempontjait hangsúlyozták.⁴⁰⁹

Júniusban a MÉP pártértekezleten azonban már nyílt pengeváltásra került sor, amikor a szürke eminenciás Imrédy „atyai jogon” kérte számon Telekin a kormány Magyar Élet Mozgalmától átvett belső társadalmi reformprogramjának mielőbbi megvalósítását.⁴¹⁰ Ezáltal kinyilvánította a kormány politikájával és a párt stratégiai vezetésével való elégedetlenségét, az ebben való változtatás esetére, és a további irányítás tekintetében pedig saját személyének alkalmasságát jelezte. Teleki válasza az egységbontási, frakciózási törekvések egyértelmű visszautasítása volt, ezért felajánlotta Imrédynek a MÉP-ből való távozás lehetőségét.

Milotay nagy feltűnést keltő, *A semleges Úr* című cikkében a bethleni, egységes párti időkből megmaradt régi szellemiséget, és annak képviselőjét állította pellengérré, aki még háborús időkben is „mint a vadász, ül hosszú, méla lesben s várja, hogy merről virrad.” „Semleges úr” mindenekelőtt angolbarát, a német hadi sikerek után azonban németpárti meggyőződését hirdeti fennen – gúnyolódott Milotay. Az egységes párti, valódi semlegesség alatt az önmaga érdekeit és jólétét meggyőződéssel vallókat értette, akik szerint „az elvek nem állhatják útját az ország boldogulásának”, és akik harc nélkül szeretnek területet visszakapni.⁴¹¹

A nyári külpolitikai fejlemények elhozták Erdély kérdésének megoldását is. Erdély visszaszerzése tekintetében Teleki a Románia elleni magyar fegyveres fellépést is vállalta volna. Terve beilleszthető volt a Romániának szánt szovjet ultimátum lépésébe, ami szerint a szovjetek Besszarábia és Észak-Bukovina átadását követelték a románoktól. A németek romániai gazdasági érdekeltségeik, illetve a térség nyugalmaival kapcsolatos terveik miatt vetették el az abba nem illeszkedő Teleki-féle elképzelést. Miután Erdély kérdése rendkívül feszültté tette a magyar–román viszonyt – hogy elkerülje szövetségeseinek egymással való háborúba keveredését –, az újabb német döntőbíráskodás a „keleti országrészek” és Észak-Erdély visszacsatolásáról döntött.⁴¹²

Az ilyen formában és feltételekkel megvalósult revízió Telekit is a Németországnak szánt újabb kedvező felajánlásokra sarkallta, ami újabb gazdasági egyezmények tervbe vételét, a harmadik zsidótörvény ígérését, és a német népcsoport közösségi jogainak kibővítésére tett

⁴⁰⁹ *Képviselőházi Napló*, 1939. V. 1940. április 25. 347–349.

⁴¹⁰ SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 169.

⁴¹¹ MILOTAY István: *Semleges Úr*. Kétrészes cikk: *Új Magyarország*, 1939. május 5. és június 2.

⁴¹² ABLONCZY, 2005. 439–477.

elkötelezettséget jelentette.⁴¹³ Augusztus végén Német- és Olaszország döntőbíráskodásának eredményeként Észak-Erdély visszatérhetett a magyar állam keretei közé.⁴¹⁴ A német politika elvárásainak eleget téve Magyarország csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez is. A szükséges belpolitikai engedmény részeként Szálasi szabadult a börtönből, valamint visszavonták azt a rendeletet, amely szerint köztisztviselők nem lehetnek szélsőjobboldali pártok, egyesületek tagjai.

Az Észak-Erdélyért elvárt nagyobb fokú elkötelezettséget Teleki igyekezett ellenintézkedésekkel ellensúlyozni. A túlzott német orientáció ellenében a semleges és független politika közvéleményben való megőrzésére törekedett. A Nemzetpolitikai Szolgálat népművelő propagandamunkássággal, országismertető történelmi kiadványok támogatásával, nyilasellenes névtelen röpiratok terjesztésén keresztül próbálta elérni a magyar érdekek társadalmi tudatosítását, ellensúlyozva a német érdekeknek tett engedményeket, a német politikához való kényszerűen szükséges igazodást.⁴¹⁵

Teleki Észak-Erdély sikeres revíziója után az Erdélyi Párt képviselőinek parlamentbe hívásával erősítette a kormánypárti és saját politikai irányvonalát. Őszre pedig a sikeres és németek által is támogatott, pozíciójában megerősödött Teleki-kormány helyzete Imrédyt is lépésre kényszerítette, hogy lezárja kormánypárti frakcióját. Imrédy vezetésével a hozzá közel álló képviselők – kilépve a kormánypártból – új parlamenti pártot alakítottak, a Magyar Megújulás Pártját.⁴¹⁶ Az új párttömörülés a szélsőjobboldali ellenzék sorait gyarapította. A folyamatosan erősödő radikális követelések folytán sok elégedetlen Imrédy új pártjában látta a jövőt. Az új párt táborát növelte a szerényebb mértékű és gyakorlati alkalmazásában elhalasztott földtörvény miatti elégedetlenség is. Egy jó földtörvény megalkotásával a „saját magunk megerősödése, fölemelkedése érdekében, az égbekiáltó aránytalanságok megszüntetésére, a föld népének, az ország katonai erejének, népi, állami teherbíróképességének kiszélesítésére, elmélyítésére, hogy ezen az úton bárkivel szemben, vagy bárki számára, ellenségnek és

⁴¹³ ABLONCZY, 2005. 457.; JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája*. Budapest, Akad. Kiadó, 1964. 150.

⁴¹⁴ Második bécsi döntés 1940. XXVI. törvény. 43 ezer négyzetkilométer, 2,5 millió lakossal került vissza, több mint felében magyar ajkúakkal. Németországnak érdeke volt, a gazdaság és a haderő kiaknázás szempontjából a mindkét a országgal való szövetség.; *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000026>.TV

⁴¹⁵ A Nemzetpolitikai Szolgálat többek között a Társadalompolitikai Osztály volt munkatársaiból szerveződött a Miniszterelnökségen. Titkos belpolitikai akcióin kívül egyfajta második külügyminisztériumként is tevékenykedett, amelynek bizonyos elemeit később, a Kállay-kormány kettős külpolitikai gyakorlata is kamatoztatott. ABLONCZY, 2005. 481–482.; NYÁRI Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig: Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941*. Budapest, Kairosz, 2015. 96–104.

⁴¹⁶ A párt parlamenti csoportja 23 tagot számlált, a szélsőjobboldali ellenzéken belüli viszonylagos ereje 33% volt. *Imrédy Béla a vádoltak padján*. Szerk.: SIPOS Péter, Budapest, Osiris, 1999. 34. A megalakulás előzményeiről, körülményeiről: OLÁH, 1941. 26–44.

barátnak is egyformán többet számítsunk!”⁴¹⁷ A Milotay által megfogalmazott óhaj sokak kívánságával és egyetértésével találkozott.

Az észak-erdélyi revízió előtt kezdődő földtörvényjavaslat első parlamenti vitaszakaszában a kormánypárt imrédysta radikálisai még a kormány pártján álltak. A földbirtokpolitikai törvényjavaslat ugyanis még az Imrédy-kormány által kidolgozott javaslat volt. Imrédy személye pedig biztosíték volt arra nézvést, hogy Teleki tartja magát a földbirtokpolitikai reformok megvalósításához. A cél újabb kishaszonbérletek és házhelyek kialakítása volt. A tervezet tárgyalási és megvalósítási ütemét azonban alaposan meghosszabbították. „Nem látom be, hogy miért kell az embernek mindennel olyan irtózatosan sietnie” – válaszolta meg a törvény elhúzódása miatt Matolcsy Mátyás interpellációját Teleki.⁴¹⁸ A végül megszületett törvény indoklása szerint a föld biztosításához elsősorban a zsidó tulajdonosok földjeit kívánták igénybe venni, majd az egyházi, állami, külföldi tulajdonúakét, és legvégső sorban a nagybirtokét. Évente 100 ezer holdat, 15 év alatt 1,5 milliót terveztek felhasználni. A törvény kihirdetése is csak következő év áprilisában történt meg. Bevezetését, alkalmazását már a háború utánra halasztották.⁴¹⁹ „A jobb helyzetben levő, vagyonosabb, tehetősebb magyar kiscgazdarétegek sorsa sokat javult az elmúlt években. Helyeslik a kormány politikáját, amely a háborútól, ha csak egy mód van rá, meg akarja kímélni az országot s ugyanakkor hasznát érzik a különböző gazdavédő törvényeknek és intézkedéseknek, de egyúttal annak a konjunktúrának is, amelyet az agrárexport számára az európai háború szükségletei jelentenek. Legyünk azonban tisztában vele, a kiscgazdaszegénységnek s az agrárproletariátusnak sorsa, ennek az új helyzetnek dacára sem javult lényegesen” – vonta le konzekvenciáját, sokak egyetértését bírva Milotay.⁴²⁰

Az Imrédyvel tartó, kormánypártból kilépő képviselők közül sokan népi, demokratikus elkötelezettségből tették szavát a kormány elégtelen földbirtokpolitikájáért.⁴²¹ Kevesebben léptek ki azonban, mint ahányan Teleki mellett maradtak. Sokan a kormányon kívüli új párt helyzetének bizonytalanságától ódzkodtak. A Magyar Megújulás Pártjának programja az új Magyarországnak az ősi hagyományok szellemében, alkotmányos úton való felépítését, és az új Európa sikeres fasiszta, nemzetiszocialista államaival való eszmei közösségét vállalta. A

⁴¹⁷ MILOTAY István: A tengelyhatalmak és a mi reformjaink. *Új Magyarorszag*, 1939. január 13.

⁴¹⁸ OLÁH, 1941. 27.

⁴¹⁹ 1940. évi IV. Kishaszonbérleti törvény. ABLONCZY, 2005. 433.; *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000004.TV>

⁴²⁰ MILOTAY István: A behavazott falu. *Új Magyarorszag*, 1939. január 21.

⁴²¹ Incze Antal, Makkai János, Mester Miklós, Oláh György, Rajniss Ferenc. MESTER Miklós: *Archépek két tragikus kor árnyékában: visszpillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából*. Budapest, Tarsoly, 2012. 37–39.

társadalmi válaszfalak lebontását, igazi népi egységet, egyfajta népi „demokráciát” hirdetett. Vállalta a korszerű reformpolitikát, a földreformot, a telepítés megvalósítását, kis- és középvállalkozások nagytőkével szembeni támogatását, a teljes szociális háló kiépítését. A korszerű nemzetiségpolitika tekintetében pedig az egyes népcsoportok jogának biztosítását népi fejlődésükben, amely egyfajta kulturális autonómiára utaló elképzelés támogatását jelentette.⁴²²

Ugyanakkor a Teleki-kormány reformtevékenységének is voltak gyakorlati eredményei. A kötött hadigazdálkodásnak megfelelően ár- és bérstop, a hadikonjunktúra miatt a munkanélküliség felszámolása, gazdasági növekedés valósult meg. A szociálpolitikai reformok is folytatódtak az ONCSA felállítása, a falusi házépítési program révén.⁴²³

Teleki – Imrédyhez hasonlóan – a pártpolitikával szemben szintén hajlamos volt a szakértő kormányzást előnyben részesíteni. A politikai „demokrácia” helyett társadalmi „demokráciában” gondolkodott, amihez közel állt a társadalom korporatív (hivatásrendi és közigazgatási alapon történő) megszervezése. Telekinek is volt korporatív alkotmánytervezete, amiben a társadalom foglalkozási és területi alapú törvényhozásban való leképezettsége és képvisellete, valamint a végrehajtó hatalomnak parlamenttel szembeni megerősítése érvényesült. Elképzelései azonban csak tervezet szintűek maradtak. Teleki egyetértett az alkotmány, a parlamentarizmus megreformálásával kapcsolatban az önző pártérdekek, a hatékony kormányzást megnehezítő pártharcok állapotának változtatásával is.⁴²⁴

Imrédy az új pártja megalakulása utáni első, az 1941-es évre szóló költségvetési vita kapcsán mondott parlamenti beszédét sajtópolitikai észrevételek megtételével kezdte. Nehezményezte többek között a kormány részéről Milotay és az MMP más sajtótermékei ellen érvényesített cenzúrai hadjárat ellenséges szigorúságát.⁴²⁵ Teleki viszontválasza során megerősítette a kormánypártból az MMP-be lépett képviselők és egyben újságírók, valamint lapjaik tekintetében az indokolt cenzúrát, a kormány részéről nehezményezett és az eddigiektől eltérő, radikálisabb belpolitikai szemléletet. Milotay esetében viszont, aki nem lépett ki a kormánypártból, és az *Új Magyarország* is múltjából kifolyólag még kormánylapként élt a

⁴²² A párt programja irányított nemzeti gazdálkodásban gondolkozott. Agrárprogramja a zsidó kézben lévő földbirtokok kisajátítását, a hitbizományok eltörlését, elsősorban a kisbérleti rendszer kibővítését, majd kisbérletek megvásárolhatóságát ígerte. A zsidók vagyon nélküli kivándoroltatása és ezzel párhuzamosan a keresztény középosztály őrsváltása mellett érvelt. Szociális programja: munkaállam, családi támogatási rendszer kiépítése volt. A pártok nélküli, a nemzetszervezeti és hivatásrendi szervezetek küldöttjeiből alakuló egykamarás parlament, és a kormányfő hatáskörének növelése mellett tette le a garast. SIPOS, 1999. 40–41.

⁴²³ ABLONCZY, 2005. 479–480.

⁴²⁴ Uo. 435. 486. A „tudományos”, szakértő kormányzási modellt preferálta.

⁴²⁵ *Képviselőházi Napló*, 1939. VIII. 1940. november 26. 860. A háborús sajtócenzúra rendelet: 8140/1939. M. E. SIPOS, 2004. 213.

köztudatban, az imrédysta hangvételért kellett vállalnia a következményeket.⁴²⁶ Milotay esetében ehhez még más is járult. Barcsay Ákosnak, Pest megye főispánjának – a kormánypárt és Teleki részéről hivatalosnak nem tekinthető, de a főispánnal lényegében egyetértő – Milotayval kapcsolatos kijelentése, miszerint, abban az esetben támogatja az őt felkereső nagykőrösi küldöttség kérését, ha azok adott alkalommal megpróbálják hitelteleníteni képviselőjüket, Milotayt, aki akkor hagyta ott a közös zászlót, amikor Teleki miniszterelnök úr a legszívósabb küzdelmet folytatja a németiség ellen a magyarság érdekében.⁴²⁷ A parlamentben Maróthy Károly vette védelmébe Milotayt, aki beszédében Imrédyhez csatlakozva, szintén szóvá tette azt a sajtópolitikáját, amely a kormány mellett álló sajtótermékek éléről negyed évszázada praktizáló alkalmas és bevált jobboldali újságírókat, az egész magyar közvélemény irányítóit akarja helyéről eltávolítani, komoly bajokat okozva ezzel mind Milotay, mind Rajniss esetében.⁴²⁸ Az *Új Magyarság*ban ebben az időszakban valóban jelentősen megcsappantak a Milotay vezércikkek. 1941 januárjában azonban megtört a jég. Megjelent Milotay legújabb kétkötetes cikkgyűjteménye, *Új világ felé* címmel.⁴²⁹

Az év végi parlamenti ülészen Milotay külpolitikai felszólalása ismét a háborús körülmények között is halogató és késlekedő kormánypolitikát tette szóvá a nemzeti koncentráció és a reformok megvalósítása érdekében. „Igaza volt Széchenyi Istvánnak, amikor azt mondta, hogy Magyarország, a magyar nemzet csak ijedtében tudja magát nagy elszánásokra eltökélni, csak ijedtében tudja magát nagy reformokra elszánni” – mondta. A reformokkal feleleveníthető lenne a magyarság múltjából hozott ősi szervezettségi hajlama a belső összetartásra, amivel eredményesebbek lehetnénk a háborús célok elérése érdekében is, és bebizonyíthatnánk, hogy közelebb állunk a kollektív, közösségi alapú politikai rendszerekhez, mint az individualista liberalizmuséhoz. Hangsúlyozta továbbá Magyarországnak Németországgal való olyan kiegyezését és együttműködését, amit a nemzeti önállóság feltétlen megóvásával, negyvennyolc forradalma nélkül is megteremthetünk.⁴³⁰

A Teleki-kormány a következő évre az alapelveiben kidolgozott harmadik zsidótörvény tervezetét – a kitelepítés szorgalmazásával, egy-ötéves átmeneti őrségváltással a gazdasági életben – már nem vitte keresztül. A tervezet a cionizmus támogatását, és a zsidóság háború

⁴²⁶ *Képviselőházi Napló*, 1939. VIII. 1940. december 3. 1194. Milotay István némaságra ítéltetett.

⁴²⁷ *Képviselőházi Napló*, 1939. VII. 1940. november 13, november 15. 359–361, 478–479. Az ügyet interpellációjában Matolcsy Mátyás tette szóvá. Barcsay Ákost tarthatatlan politikai magatartásáért, valamint németellenes kijelentéséért a szélsőjobboldal lemondásra szólította fel.

⁴²⁸ *Képviselőházi Napló*, 1939. VIII. 1940. december 3. 1172.

⁴²⁹ *Új Magyarság*, 1941. januári hirdetései.

⁴³⁰ *Képviselőházi Napló*, 1939. VIII. 1940. december 2. 1123–1129.

utáni kitelepítését tekintette hosszú távú, végleges megoldásnak.⁴³¹ Az európai zsidóságnak az általános európai rendezés keretén belül megjelölt helyre való kitelepítésével Milotay is messzemenően egyetértett: „Sajnos, az elmúlt hat–nyolc évtized alatt, minden téren félelmesen elhatalmasodott zsidóság nem csinált kérdést abból, mi lesz az innen kiszorított keresztény egzisztenciákkal, nem törődött ezek sorsával. [...] A gyökeres megoldás céljai és érdekei velük szemben is azt kívánják, hogy azok a zsidó tömegek, amelyek nem találják meg nálunk többé a régi életföltételeket, eltávozzanak, s másutt keressék ezt az egzisztenciát. Mint ahogy ez a vastörvény űzte ki a magyarság másfélmillió lelkét, a kivándorló magyar tömegeket az óceánon túlra, a föld egész kerekére.”⁴³²

A törvénytervezetet megváltozott tartalommal és hangsúlyokkal már a Bárdossy-kormány terjesztette a képviselőház elé. A kormányváltásra a Jugoszlávia elleni német támadás adott okot, aminek kapcsán a magyar külpolitika önállóságra való törekvése újabb veszteséget szenvedett.⁴³³ Teleki önkézü halálával a revíziós és geopolitikai meghatározottság, a magyar háborús kényszerpálya vált sokak számára nyilvánvalóbbá. A magyar fegyveres fellépés még megvárta a horvát önállóság kikiáltásával a jugoszláv állam megszüntét, majd a Délvidék visszafoglalásába fogott.

⁴³¹ ABLONCZY, 2018. 271–273.

⁴³² MILOTAY István: A reformok útja. *Új Magyarság*, 1941. április 27.

⁴³³ Jugoszlávia – Horvátország önállóságának kikiáltása miatti – felbomlása következtében a korábban megkötött magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés – amellyel a magyar kormány a németek irányába való kiszolgáltatottságán akart könnyíteni, Berlin pedig a délszlávok Birodalomhoz való erősítését kívánta elérni – is semmissé vált.

14. A Milotay Istvánnal is fémjelezhető kormányzati antibolsevista szélsőjobb irányvonala. Az ország háborúba lépése.

A délvidéki revízió megvalósulásában, az újabb történelmi terület visszanyerésében legtöbbször a német hadi sikerek, és a nemzeti diadalmenet ismétlődő bizonyítékát látták. A kormányzati és ellenzéki jobboldal számára a siker ezen felül egy kedvezőbb, új Európa eljöveteli lehetőségét, megvalósulásának következő állomását is jelentette.

Milotay István összegzi a jól ismert gazdasági-társadalmi „reformlépésekkel” megteendő belső nemzeti megerősödés, a jobboldali népi politika követendő szakaszait, a teljes radikális reformhitvallás kátéját. *A reformok útja* című cikksorozatában a felsorolt elemek között keveredik az erőszakos és demokratikus állami eszközök alkalmazására való igény és szükségesség.⁴³⁴ A mielőbbi lépések elsősorban a földvagyon aránytalanságának megszüntetésére, a zsidókérdés további megoldására irányultak, valamint a területvisszaszerzések után visszakerült nemzeti kisebbségek népi, kulturális autonómiájának biztosítására vonatkoztak. A külpolitikában a tengelyhatalmak oldalán való elhelyezkedésünk végérvényes megtételét, alkotmányjogi kérdéseknél a hivatásrendi érdekképviselői törvényhozás és kormányzati alapelvek kidolgozását és gyakorlatba ültetését kívánták.

Az iránymutató cikkek megemlékeztek a szociáldemokrata pártnak a munkás érdekvédelmi szervezetek monopolizálása terén elfogadhatatlannak vélt tevékenységét. Milotay az autonóm, nemzeti irányú érdekvédelem kialakítását sürgette, mert a szociáldemokrata párt úgy múltjára, mint jelenére nézve idejétmúlt rekvizitum, „nincs többé emberileg, politikailag, erkölcsileg elfogadható magyarázat, amely itteni szerepüket menthetővé tehetné”. Végezetül egyetértését fejezte ki, „[...] hogy a tengelyhatalmak oldalán keressük elhelyezkedésünket az új Európában, hogy velük küzdünk és velük győzünk az új Magyarországért folytatott közös harcban. Egyetértünk abban, hogy a világnak meg kell újulnia az általuk kijelölt utakon s meggyőződésünk, hogy mindez Magyarországra nézve egy új hivatás, egy új történelem felvirulását jelenti. [...] Egyetértünk abban, hogy minél többet valósítunk meg ezekből a követelésekből, annál nagyobb önállóságot, annál nagyobb ellenállást tudunk kifejteni a

⁴³⁴ MILOTAY István: *A reformok útja I–V. Új Magyarország*, 1941. március 30-i, április 20-i, április 27-i, május 7-i, május 18-i vezércikkei.

magyarság nemzeti, állami hivatásának teljesítésében minden akadállyal szemben” – konkludált a szerző.⁴³⁵ A történelmi példákkal szívesen élő Milotay – a magyar függetlenséget Németországtól féltők számára – történelmi múltunk összmonarchiai látszatfüggetlen helyzetét idézte meg. Kossuth Lajos szavait citálta, aki az előretörő kommunizmusra és az erősödő kizsákmányoló kapitalizmusra figyelmeztette a társadalmat, amikor előrelátó, belső erőgyarapodásunkat és majdani függetlenségünk megalapozását elősegítő kíváncsisággal is élt, s az egész társadalomra kiterjedő katonai nevelés fontosságára hívta fel a közfigyelmet. „»Az egész nemzetet honvéddé nevelném, a falusi iskoláktól kezdve az egyetemig«, mondta Kossuth. Íme, folytatta Milotay „a német Hitlerjugend gondolata magyar ősfarmájában”.⁴³⁶

A Teleki Pál halála után kinevezett Bárdossy-kormány még 1941 áprilisában benyújtotta és rövid időn belül lefolytatta a harmadik zsidótörvény javaslatának parlamenti tárgyalását. A törvényjavaslat különbözött a Teleki által elképzeltétől. Az elfogadott törvényben a fajvédelmi jellegre tevődött a hangsúly. Tiltotta a zsidók és a keresztények házasságát, valamint házasságon kívüli nemi kapcsolatát.⁴³⁷ Milotay sok jobboldali gondolkodóhoz, politikushoz hasonlóan a zsidókérdés alapvető megoldását a kitelepítésben látta, ami „az új európai rendezés alapelveivel összhangban s annak keretei között, annak módszerei szerint kell, hogy érvényesüléshez jusson”, akár úgy, hogy „az európai államokkal közös egyetértésben másutt jelölnek ki új szabad telepterületeket az Európát elhagyó zsidóságnak”.⁴³⁸

Ebben az időszakban írt írásai alapján is kétségtelen azonban, hogy Milotay hitelességéhez hozzátartozott az általa őszintén és régóta vallott és gyakorolt társadalmi reformok képviselője. A Gyergyócsomafalva kenyérgondjairól közölt vezércikkéből például országos ügy és összefogás kerekedett. A cikk következtében hónapokig jelen volt az ország közéletében a székely fiatalokon való segítség különböző megnyilvánulási formája, a pénzadományoktól a székely legények gyári-tanonci szerződéséig, a székely diákok iskolai tandíjmentességétől a diákok ingyenes szállásáról és ellátásáról való gondoskodásig. Rövid időn belül következő szociális kérdéstről hírt adó cikke a nagymúltú sárospataki gimnázium segély- illetve ösztöndíjalapjával foglalkozott, amely ösztöndíj hozzájárult, illetve lehetőséget adott tehetséges

⁴³⁵ Uo.

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ 1941. évi XV. törvénycikk *a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100015.TV>; A képviselőházi vitát és hangulatot a megerősödött szélsőjobboldal irányította, az ellenzők alig szóltak közbe a törvényjavaslatot véghezvinni szándékozó kormányzati eltökéltség miatt. A Felsőházban a katolikus egyházfők elutasították a törvénytervezetet, illetve annak enyhítését kérték, de állásfoglalásukkal vereséget szenvedtek. GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 157, 158.

⁴³⁸ MILOTAY, 1941. A reformok útja III. Uo.

és szegény tanyai, falusi gyerekek továbbtanulására. Milotaynak a kezdeményezésről szóló híradása következtében a sárospataki elképzelés az ország többi iskolavárosában is követésre talált. További nyári, a délvidéki kisebbségről szóló cikke pedig az eddig kevesebb figyelemben részesült bácskai magyarság nehéz szociális, kisebbségi sorsára irányította a figyelmet a nagyarányú szerb betelepítési és támogató állampolitika tapasztalásain keresztül.⁴³⁹

1941 nyarán a Bárdossy-kormány alatt ért el az ország a világháború újabb szakaszához, Németországnak a Szovjetunió elleni háborújához. A németek és a honvédvezérkar katonai nyomása, a német diplomáciai szolidaritási elvárás, valamint a román katonai részvétellel való versenyfutás a mielőbbi háború melletti magyar elkötelezettséget sietette. A végső államfői döntés a szovjetek számlájára írt kassai bombázás provokációjához kötődött.⁴⁴⁰ A háborúhoz való csatlakozás legfelsőbb államfői és kormányzati döntését a politikai jobboldal jogos és megelőző csapásként értékelte és egyöntetű egyetértéssel fogadta.

A háború ideológiája a szovjetellenességben való jobboldali nemzeti egységben, a kommunista-bolsevista diktatúra rendszerének terjeszkedésétől való félelemben nyilvánult meg. A Szovjetunió ugyanis „egy percre se mondott le se a bolsevista forradalom terjesztéséről, se az európai előretörés terveiről”.⁴⁴¹ Milotay kiemelte a Szovjetunió az elmúlt években rejtőzködő, valójában mindvégig hódításra, leigázásra való törekvését, valamint az ebben szövetséges Anglia szerepét, amely számára Európa szovjet kézre játszása, bolsevizálása sem volna zavaró. „És Anglia nem is sajnál semmi árat érte, ha Európa akármilyen pusztulással fizet is rá Németország megsemmisítésére, ez neki mindent megér. Az angol tétel az, ha nyíltan nem is merik ezt kihirdetni; inkább fél Európára kiterjedő szovjeturalom, mint Németország győzelme.”⁴⁴²

A szovjethadseregnek a balti államokba és Lengyelország keleti felébe való bevonulásának érzékletes lefestésével Európa országainak jövőjét félti egy esetleges és hasonló szovjet győzelmi akciótól. „Nincs szó annak a borzalomnak, annak a vérben, bosszúban, könyörtelenségben lihegő hajtóvadászatnak a leírására, amely itt faluról-falura, városról városra, utcáról-utcára áldozatok után kutatott, hogy írmagját is kiírta minden polgári létnek, a nyugati civilizáció, az emberiség minden maradványának, a lelki, erkölcsi, szellemi vagy

⁴³⁹ MILOTAY István: Levél Gyergyócsomafalváról. *Új Magyarország*, 1941. június 8.; A szerb telepítés–invázió. *Új Magyarország*, 1941. június 15.; Az új magyarságért. *Új Magyarország*, 1941. szeptember 4.

⁴⁴⁰ PRITZ Pál: *Bárdossy László. Élet-kép sorozat*. Budapest, Elektra, 2001. 87–100.; A „hadüzenet”. Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára. In: SZAKÁLY Sándor: *Hadsereg, politika, társadalom*. Budapest, Lánchíd, 1991. 66–76.

⁴⁴¹ MILOTAY István: A szovjetért és a szovjet ellen. *Új Magyarország*, 1941. június 26.

⁴⁴² Uo.

fizikai ellenállás utolsó szikrájának. Ártatlan ezreket és tízezreket űztek ki hajlékaikból. Voltak városok, községek, ahol utcáson át, ott a helyszínen koncoltak fel mindenkit válogatás nélkül. A terek, piacok megteltek az akasztottak, a kivégzettek hulláival. Aki elmenekült s az erdőbe, mocsarakba, nádasokba vette magát, hogy nyomorult életét mentse, azokra heteken át vadásztak ördögi leleményességgel a büntető katonai expedíciók és a belső vörös lázadás véreibe. S ha el nem érte őket az erőszakos halál, el kellett veszniük éhség, hideg, fáradtság, a fizikai, lelki szenvedések őrzítő kínjai között. Tízezreket és tízezreket vittek az urali bányákba, a Murmanszk-vidék fagyba, jégbe vesző sivatagába, a szibériai nagyüzemek behemót poklaiba.”⁴⁴³ Sztálin előtt két utat látott, amelyekből a diktátor nem a régi, nemzeti impérium építését választotta, hanem továbbment „a III. Internacionálé útján a világforradalom, a világbolsevizmus céljai felé, ami egyet jelentett kifelé is, befelé is, a forradalmi, kapitalista zsidó befolyás további fenntartásával, az ahhoz való alkalmazkodással és együttműködéssel.”⁴⁴⁴

Milotay az angolszász világdemokráciáknak a bolsevik diktatúrával való külpolitikai szövetkezésének komolyságát az Egyesült Államokban terjedő kommunizmussal is alátámasztotta, amikor beszámolt az amerikai szenátus Dies-féle bizottsági munkájának eredményéről.⁴⁴⁵ A bizottsági munka feltérképezte a kommunista mozgalom honi elterjedtségét, valamint a mozgalommal szövetséges amerikai tőkés rétegben a zsidóság felülreprezentáltságát, továbbá a gazdaság, kultúra és államigazgatás területén is tapasztalható jelentős mértékét.

Az amerikai kommunista párt a szovjet megsegítése érdekében már akkor teljes szolidaritásáról biztosította az amerikai elnököt a Németország elleni háborúhoz, amikor az Egyesült Államok még hadviselő fél sem volt, írta Milotay. Az angol nagyhatalmi politika érdekei pedig szintén nem engedhetik meg, hogy Európában egy német nagyhatalom és élettér alakuljon ki. Anglia a politikailag tagolt Európában érdekelt, ezért egyértelmű a szovjettel való szövetsége. Az Európát és egész világot érintő angolszász imperializmus hadi- és békecéljaihoz szükséges a sztálini diktatúrával való szövetség. „Mindezzel kettős célt érnek el: letiporják a német veszélyt, megszabadulnak minden európai hatalmi versenytől, s Európa népeit a kínai kulik, a hindu milliók rabszolgasorsára juttatják. [...] Mert ebben is egyek ők és az angolszászok: a népek

⁴⁴³ MILOTAY István: Vihar a Kárpátok fölött. *Új Magyarország*, 1941. július 3.

⁴⁴⁴ MILOTAY István: Sztálinék útja. *Új Magyarország*, 1941. június 29.

⁴⁴⁵ MILOTAY István: Amerika és a kommunizmus I–II. *Új Magyarország*, 1941. július 13, július 20.; A Martin Dies-féle bizottság 1939. jelentéséről olvasható még. *Új- és legújabbkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény. Nyugat-Európa, az Egyesült Államok és a nemzetközi helyzet, 1945–1955.* Szerk.: ZSIGMOND László, Budapest, 1971. 391, 392.; BOKOR Pál: *A siker helye Hollywood.* Budapest, Atlantic Press, 2008. 170–172.

fölötti, a világ fölötti uralom s az ugyanezt biztosító zsákmány- és rabszolga-rendszer megvalósításában, akár plutokratikus, akár bolsevista uralmi formák között.”⁴⁴⁶

Milotay azt is egyértelműsíti, hogy az említett demokráciákban a külső szövetség belső fronttá, belpolitikává is nemesedett. Ezekben a demokráciákban ugyanis a kapitalista vezető réteg és a helyi kommunista mozgalom érdekei ugyanazon éremnek két oldalát teszik ki. A mindkét társadalmi csoportban és csoport ideológiában meghatározó szerepet játszó zsidóság kérdéskörét európai szakirodalomból vett hivatkozásokkal dokumentálta. Az ezt alátámasztó újabb cikksorozat bővelkedik a kérdést taglaló jelentős közgazdászokra, írókra, történészekre való hivatkozásokkal, mint például: Joseph Barthélemy, Georges Batault, Raymond Duguet, Henry Ford, Harry Kessler, Roger Lambelin, Jacques de Lesdain, Pierre Mignod, Harold Sherwood, Werner Sombart, Hurt Walter, akiknek korabeli munkái az említett angolszász demokráciák és szovjet diktatúra érdekazonosságának és szövetségének bizonyítására is alkalmasnak mutatkoztak.⁴⁴⁷

Ezért is kommentálta Milotay ősszel mély megdöbbenéssel az Amerikában a náci uralom ellen megjelentetett Eckhardt-féle magyar függetlenségi kiáltványt a magyar külpolitika nagy érdekeivel szemben való megnyilvánulásként. „Mikor Magyarország húszesztendő küzdelmei és szenvedései után sírjából föltámadhatott s visszaszerezhetette elrabolt területeinek nagy részét [...]. A hála és barátság helyett, amellyel szövetségeseinknek tartozunk, Eckhardték valósággal föllázadtak ezek ellen az eredmények ellen. Miután ez a német és olaszbarát politika megkétszerezte a trianoni Magyarország területét, lakosságát, népi, gazdasági és politikai nyomatékát, Eckhardték szerint mindez az ország érdekének s a nemzeti függetlenségnek égbekiáltó elárulásával, feladásával történt.”⁴⁴⁸ Milotay szerint egy magyar árulással egyenértékű szövetséges váltás még csak kifizetődő sem lenne, mivel Magyarország még ha akarná, sem tudná megelőzni a cseheket és délszlávokat az Egyesült Államok és Anglia kegyeiért folytatott versenyükben. Eckhardt Tibor amerikai szerepvállalása hatalmas hazai politikai vihart keltett, aminek eredményeként őt és társait magyar állampolgárságuktól is megfosztották.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ MILOTAY István: Európa árulói. *Új Magyarság*, 1942. január 11.

⁴⁴⁷ MILOTAY István: A plutokráciáktól a kommunizmusig I–V. *Új Magyarság*, 1941. augusztus 3–augusztus 31. A cikksorozat a felsorolt szerzőket, illetve műveiket idézi. Milotay saját teóriájának alátámasztására taglalja és hivatkozik a szerzőkre és műveikre.

⁴⁴⁸ MILOTAY István: Száműzöttek és emigránsok. *Új Magyarság*, 1941. október 12.

⁴⁴⁹ Eckhardt Tibor parlamenti képviselői minőségében hivatalos minőségben utazott az Egyesült Államokba. Saját állítása szerint, hogy segítse Magyarország átállását a szövetségesek oldalára Németország ellen. KÁDÁR LYNN Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972*. Budapest, L'Harmattan, 2006. 66–70.

Milotay a tanácsköztársasági rémuralom megismétlődésének veszélyére hívta fel a figyelmet az 1942. évi költségvetési vita őszi parlamenti ülésén mondott képviselői beszédében, amikor a háborúba való magyar belépéssel és a bolsevista imperializmus elleni küzdelemmel értett messzemenőig egyet. Egy tárgyi bizonyítékot mutatott be a képviselőháznak, amit egy magyar katonai parancsnokságtól kapott az *Új Magyarország* szerkesztősége, és ami egy orosz–magyar nyelvű orosz közkatonáknak szóló belső használatra és terjesztésre szánt háborús kiadvány volt. A kiadvány egyrészt Magyarország helyzetéről szóló tájékoztatás volt, másrészt a szovjet hadsereg betörése esetén az orosz katonáknak bizonyos magyar szavak szójegyzékét tartalmazta, ami a magyar lakosság körében való sikeres katonai feladatok elvégzésének segítségére szolgált. Milotay előző évi nyomtatásának vélte a kiadványt, ami szerint a szovjetek már akkor Németország és szövetségesei elleni háborút terveztek.

Hogy hol van Magyarország helye a háborúban nem kétséges, szögezte le Milotay, amikor „[...] a demokráciák részéről olyan közléseket tesznek és tettek – és ezek nem is maradtak megcáfolatlanul – hogy az orosz szovjet győzelme esetén egész Közép-Európa tulajdonképpen Szovjetország politikai hegemoniája körébe utaltatik. [...] Nemcsak hogy minket nem segített (a demokráciák – V.Á.), hanem elnyomóinkat segítette. És egészen nyilvánvaló dolog, hogy ha ezzel a rendszerrel szemben, ezzel a régi Európával, ezzel a megfejelt, ezzel a végképp elrontott Európával szemben fel nem támad az olasz és a német reszurrekció, akkor t. Képviselőház, mi ma nem ülünk itt együtt, akkor sem a Felvidék képviselői, sem az erdélyi képviselők, sem Ruszinszko képviselői nincsenek itt közöttünk, hanem itt ül a trianoni Magyarország, mint egy siralomházban, az elítéltek börtönében, reménytelenül és tehetetlenül.”⁴⁵⁰

Német–olasz nyomásra a kormánynak Angliával és az Egyesült Államokkal kinyilvánított magyar hadban állását a kormánypárti jobbszárny és a jobboldali ellenzék az eszmei síkon is folyó világnézeti háború kiteljesedéseként értelmezte.⁴⁵¹ Európának háború utáni szovjet érdekszférába sorolását a pánamerikanizmus és pánszlávizmus közötti megegyezésnek tekintették, amivel az Európán kívüli nyugati demokratikus nagyhatalmak elárulták és Ázsia szintjére süllyesztették a kisebb közép-európai keresztény államokat. Az első, szövetségesek által aláírt hivatalos okmány, az Atlanti Charta általános rendelkezései között is szerepelt az ellenfél teljes vereségéig, a feltétel nélküli megadásig folytatott küzdelmi terv, aminek „színlelt

⁴⁵⁰ *Képviselőházi Napló*, 1939. XI. 1941. 1941. november 21. 533–536.

⁴⁵¹ A Bárdossy Lászlóról író Pritz Pál az eseményekkel sodródó miniszterelnökről ír, aki a körülmények foglya, kiszolgáltatottja volt. PRITZ, 2001. 80–143.

jóindulata és igazságossága mögött dühtől és bosszúszomjtól lihegő indulatok állanak, amelyek nyíltan, sajtóban és államférfiak nyilatkozataiban, Németország és szövetségeseinek megsemmisítését, szinte gyökeres kiirtását ígérik nekünk az ő győzelmük esetére.”⁴⁵²A charta dodonai szólamai mögött az igazi célt, az angolszász kapitalista világábránd béketerveit is látni vélték, állapította meg Milotay. „Régi történet ez az egész kapitalista világábránd, a világbírláló (a világot bírni szándékozó – V.Á.) angolszász és zsidó nagytrókének, mint rendező, békét, igazságot, biztonságot, egyenlőséget, méltányosságot hirdető hatalomnak ez a messiási küldetése és önzetlensége. [...] Ez a bankári és trösztvezéri viláგuralom már a múlt világháború előtt [...] szinte korlátlanul érvényesült az öt földrész nagyobbik részén.”⁴⁵³ A kormánypárti jobbszárny és a jobboldali ellenzék nyilvánvalónak tartotta a szövetségesek háborúba lépésének öncélúságát, hogy a világméretűvé szélesedett küzdelemben jól megalapozott, kielégítésre váró hatalmi, területi, anyagi érdekeltségekkel rendelkeznek. „A világ fölötti uralom s az ugyanezt biztosító zsákmány- és rabszolgarendszer megvalósításában akár plutokratikus, akár bolsevista uralmi formák között.”⁴⁵⁴

Milotay félelmének adott hangot akkor, amikor nemcsak a háború utáni szovjet, de a „polgári” angolszász békék megoldásának igazságosságát is megkérdőjelezte. Utóbbi egyet jelentene Magyarországon egy baloldali ellenforradalom mellett a trianoni méretünkre való visszafogyatkozásunkkal. A polgári demokráciák trianoni diktátuma „[...] több pusztulást hozott ránk minden háborúnál. Mert ennek a »békének« gazdasági, szociális következményei több boldog születést akadályoztak meg, s több szenvedést, több korai halált, egész nemzedékek korai elnyomorodását idézték elő, mint a csataterék minden veszteségei.”⁴⁵⁵

Milotay nem a jelen helyzetet, hanem a trianoni Magyarországot látta idegen akarattól és érdekektől kiszolgáltatottan, béklyózottan, amikor még „a furkósbotot is kivették a kezünkéből, hogy kárt ne tehessünk vele se magunkban, se ellenségeinkben.”⁴⁵⁶ Ezzel szemben a tengelyhatalmakkal való sorsközösség fölemelkedésünket, Trianon összeomlását, az ország területének megkészszerzését, ellenségeink bukását hozta el. Az akkori helyzetet a mostanival összehasonlítva: „Népi erőinkkel együtt gazdasági, természeti erőforrásaink is újra megnyíltak, megsokasodtak. Magyarországnak már tizenötmillió lakosa van. Az elszakított magyarság több mint kétfélmilliónyi lelke visszatért hozzánk, s más nemzetiségi testvéreink ugyanilyen számban

⁴⁵² MILOTAY István: A „műveltség” hősiessége. *Új Magyarorság*, 1942. november 8.

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ MILOTAY, 1942. Európa árulói. Uo.

⁴⁵⁵ MILOTAY István: Magunk, vagy mások? *Új Magyarorság*, 1942. január 18.

⁴⁵⁶ Uo.

újra Szent István birodalmát vallják hazájuknak. A magyar ifjúság, a magyar értelmiség új nemzedékei újra betölthetik régi hivatásukat, a nemzeti elit nagy feladatát. Nem hiába nőnek föl, nem útszéli, reménytelen senkiknek. Munka, kenyér, megbecsülés várja őket minden téren mindegyikből annyi, amennyit maguknak érdem és képesség szerint kiharcolni tudnak.”⁴⁵⁷ Ennek a helyzetnek a felszámolását jelentené egy újabb angolszász békemegoldás, mert ők „a demokrácia nevében náciizmusnak és fasizmusnak bélyegeznek meg minden öntudatos megmozdulást, amellyel valamely nép megpróbálja magáról lerázni akár a nemzetközi plutokrácia, akár a nemzetközi szociáldemokrácia, akár a nemzetközi bolsevizmus uralmát s ezekkel szemben belső vagy külső önvédelmi intézkedésekre szánja rá magát”.⁴⁵⁸

Az angolszász győzelmet remélő magyar közvélemény részére rendre születnek Milotaytól a német szövetség melletti kitartásra szánt „józanító” írások. Hangsúlyozta az angol és amerikai hatalmi politika által előnyben részesített afrikai és ázsiai érdekek fontosságát, miközben a szovjet győzelem esetén Európának a bolsevizmustól való angolszász megvédését illúziónak vélte.⁴⁵⁹ Utóbbi ugyanis azt eredményezné, hogy a bolsevik diktatúrának „elsősorban Közép-Európa és legelsősorban Magyarország esnék áldozatul.”⁴⁶⁰ Ezért nem mindegy, hogy milyen optikán keresztül, milyen szemlélettel kísérfjük a harcot „amely ott messze keleten folyik, az a lebírhatatlan szenvedés, azok az elmondhatatlan nélkülözések, az a némaságában is eget ostromló hősiesség, a mi harcunk is! Annak minden célja, minden érdeke éppúgy közös velünk, éppúgy minket is érint, mint ahogy közös minden veszélye, minden megpróbáltatása. Változhatatlan és megdönthetetlen tény marad, hogy sorsunk szövetségeseink sorsával feloldhatatlanul össze van kovácsolva. [...] Ha ebben végzet van, hát Magyarország sorsát ez a végzet szabja meg. [...] Az igazi magyar közvéleménynek ezt tudnia kell s hisszük is, hogy tudja, utolsó lehetőségig” – vonta le a konklúziót Milotay.⁴⁶¹

Időközben 1941 őszének belpolitikai fejleményeként – nyomatékos német ajánlásra – megtörtént az Imrédy Béla-féle Magyar Megújulás Pártja és a Baky László, illetve Pálffy Fidél által újjászervezett Magyar Nemzeti Szocialista Párt szövetségre lépése. A Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetségben mindkét párt megtartotta szervezeti és működési önállóságát, együttműködésük az országgyűlésre korlátozódott. A megnagyobbodott új szélsőjobboldali tömörülés viszont komoly politikai kihívást jelentett úgy a kormánypárt, mint

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ MILOTAY István: A „polgári” megoldás. *Új Magyarorszag*, 1942. február 15.

⁴⁵⁹ 1942 év elején tett Anthony Eden angol külügyminiszteri, Stafford Cripps Anglia moszkvai nagykövet nyilatkozatai és beszámolóí alapján.

⁴⁶⁰ MILOTAY István: Közös cél, közös sors, közös harc. *Új Magyarorszag*, 1942. február 1.

⁴⁶¹ Uo.

a nyilasok számára. A nyilasoknál szervezettség és felkészültség tekintetében voltak különbségek, míg a kormánypártnál Imrédy miniszterelnöki tekintélye és szakértelme, erős és cselekvő vezetői arculatot tükröző imázsa idézett elő folyamatos kormányképes alternatívát.⁴⁶²

Imrédy és pártja a közvélemény egy része szemében továbbra is a modern, szociális Magyarország pozitív ígéretének hordozója, megtestesítője volt. A kormányon egyszer már bizonyító Imrédy Béla hitelesítette azokat a radikális társadalmi reformígéreteket, amelyeket az MNP hangoztatott, és amelyek a „magyar népiség élesedő tudatát hordták magukban”. Ezek segítségével ugyanis népi gyökereinkig menően leszünk megtámadva úgy demográfiai értelemben, mint anyagi és szellemi tekintetben, írta Milotay.⁴⁶³ Az imrédyisták jelentős kapcsolati tőkével, társadalmi holdudvarral rendelkeztek úgy az államapparátusban, mint a gazdasági és kulturális életben.⁴⁶⁴ Társadalmi bázisuk főleg a radikálisabban gondolkozó keresztény középosztály soraiban volt jelentős. E társadalmi bázis véleményhátterét a sajtó- és a rádió közvéleményformáló, politikailag befolyásos megmondóemberei adták. Ide tartozott például a sajtókamara élén Kolosváry-Borcsa Mihály, az *Új Magyarország* élén Milotay István, az *Egyedül vagyunk* főszerkesztője Oláh György, Rajniss Ferenc és a *Magyar Futár*, vagy éppen a Rádió igazgatójaként Nelky Zoltán, a Magyar Filmiroda élén Tőrey-Taubinger Zoltán.⁴⁶⁵

Imrédy hatalomról vallott elveit, elképzeléseit még kormánypártból való kilépése után, új pártja megalakulása idején egyértelműsítette. Pártja önállóvá válása után mondott első parlamenti beszédében ugyanis a tekintély és hatalom mibenlétéről értekezve fejtette ki: „Magam is vallom, hogy a kormányzatban stabilitásra, állandóságra van szükség, vallom azt is, hogy a tekintélyi elv helyességét fel kell ismernünk, és azt a lehetőségekhez képest alkalmaznunk kell. [...] A tekintélyi elv nem önkényt jelent, jelenti ellenben azt, hogy nem a számszerűség dönt bizonyos kérdésekben, hanem az arra hivatott és arra jogosult tekintély, és pedig a vélemények és ellenvélemények meghallgatása után megfontoltan és alaposan, és jelenti azt, hogy ezt a döntést mindenki elfogadja, mint res judicata-t és végrehajtja. [...] A tekintély nem egyenlő a

⁴⁶² Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk.: SIPOS Péter, Budapest, Osiris, 1999. 45.

⁴⁶³ MILOTAY István: A magyarság életfája. *Új Magyarország*, 1942. október 11, október 18, október 25. A cikkeket Szabó István *A magyarság életrajza* című könyve kapcsán írta Milotay.

⁴⁶⁴ A különböző minisztériumokban, nagyvállalatok vezetői, a Kereskedelmi és Iparkamarában, a Külkereskedelmi Hivatalban, a pénzügyintézetekben (a TÉBE-n), és a különböző társadalmi egyesületekben. Nem utolsósorban a győri programnak köszönhetően a tisztikarban is: Rátz Jenő, Vörös János tábormok, Barabás Emil, Vincze András nyugdíjazott tábormokokkal az élen. SIPOS, 1999. 34, 35, 37, 38.

⁴⁶⁵ Számottevő volt a pártnak az erdélyi és felvidéki támogatottsága. A Felvidéken a Jaross-párt maradványai, Erdélyben a nagyobb erdélyi és székelyföldi városokban a hazafias intelligencia jó része az MMP-ban látta a megújulást és szakértelmet. MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából*. Budapest, Tarsoly, 2012. 482–485. SIPOS, 1999. 35, 39.

hatalommal, a tekintély emberi viszonyt, emberi vonatkozást is kifejez, a tekintélyhez a hatalom mellett kell a vezetettek hite, bizalma, a nemzet lelki egyetértése.”⁴⁶⁶

A következő év elején lezajlott kormányzóhelyettesi választással a jobboldali, szélsőjobboldali ellenzék ismét jelentős közéleti megnyilvánulási lehetőséget kapott. Horthy Miklóst kora, illetve közvetlen betegsége indította arra, hogy helyettesének Horthy Istvánt jelölje, és felvesse utódlásának kérdését is. Az utódlási joggal kapcsolatban azonban részben a kormánypárt és többnyire az ellenzék bizonytalan, illetve ellenző állásponton volt. Imrédynek és az MMP-nek Habsburg Albrecht főherceg személyében külön jelöltje is volt. Albrecht főherceg mellett a komoly katonai előképzettség, nagy szolgálati tapasztalat és harctéri teljesítmény, magas tiszti rang szólt, amivel Horthy István nem rendelkezett. Továbbá Horthy István kormányzati, illetve törvényhozói tapasztalattal sem bírt.⁴⁶⁷ A Szálasi-párt szerepe – miután a kormányzó nem volt hajlandó fogadni és meghallgatni Szálasi nyilas szellemű „reformtörekvéseit”, és a fia is visszautasított bármiféle kapcsolatfelvételt velük – a Horthy István személye ellen folytatott lejáratási kampányban csúcsosodott ki.⁴⁶⁸

A miniszterelnök által koordinált előzetes pártközi egyeztetés szerint a törvényjavaslat gyorsított, szimbolikus jelentőségű képviselőházi tárgyalásán az MMP számára lehetőséget biztosítottak egy deklaratív parlamenti felszólalásra. Ezt Imrédy és a nyilaskeresztes párti Csia Sándor a szélsőjobboldali ellenzéki véleményarzenáljának teljes bevetésére használta. Az ellenérvek nyíltan kifogásolták a kormányzóhelyettesességnek mint intézménynek és az utódlási jog törvényjavaslatba való tényleges beépülésének hiányát, ezáltal kifogásolva a kezdeményezés alkotmányba ütköző voltát. Imrédy végül – elvileg elfogadva az államfő és parlament által megfellebbezhetetlen fontosságú kormányzóhelyettes jogkörének törvénybe iktatását – nem tartózkodott a nem csak részükről alkalmasabbnak vélt jelölt személyének nyílt említésétől sem.⁴⁶⁹ A törvényjavaslatot a kormányzói akarat iránti teljes lojalitásnak köszönhetően, mindkét ház sürgősségi tárgyalási menettel, majd együttes üléssel – a nyílt ellenzők távollétében – elfogadta. Horthy Istvánt kormányzóhelyettesé választották.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ *Képviselőházi Napló*, 1939. VIII. 1940. november 26. 862, 863.

⁴⁶⁷ A hiátusokat különböző pártállású politikusok, közéleti személyek kifogásolták, köztük Rassay Károly, Milotay István, Apor Vilmos. OLASZ Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 116.

⁴⁶⁸ Miután a kormányzó nem fogadta Szálasi, a nyilas párt látványos politikai akciók keretében igyekezett Horthy Istvánról alkalmatlan képet kialakítani, népszerűtlenné tenni az emberek előtt. OLASZ, 2007. 173–178.

⁴⁶⁹ *Képviselőházi Napló*, 1939–1944. XIII. 1942. február 10. 47–53.

⁴⁷⁰ 1942. február 19-én közfelkiáltással történt meg a kormányzóhelyettesi törvény elfogadása. SIPOS, 1999. 53.

Az esemény utáni időszakban a botrányos viselkedéssel jellemezhető Nyilaskeresztes Párt meggyengült, az Imrédy-féle Pártszövetség viszont tovább erősödött. A nyilas pártban felszínre kerülő a jövőt illetően eltérő elképzelések és a személyi ellentétek kiújulásának véget vetve Szálasi kizárta a pártból Hubay Kálmánt és Ruszkay Jenőt. A kizártak mellett több önként kilépő országgyűlési képviselő is a Pártszövetségben találta meg helyét. A Pártszövetség a németek által is elismert, komoly tapasztalattal és kormányképes alternatívával rendelkező, számbelileg megszorított pártpolitikai szövetséggé vált.⁴⁷¹

A kormányzóhelyettesi törvény elfogadása utáni időszakban nemcsak a szélsőjobb oldal sorai rendeződtek át. Szekfü Gyula jelzésértékű cikke a *Népszava* 1941-es karácsonyi számában, a konzervatív jobb oldal néhány reprezentánsának közeledését mutatta a kialakulóban lévő, úgynevezett antifasiszta népfrentpolitikához.⁴⁷² A változások a kormányt is utolérték. Lemondott a Bárdossy-kabinet, amihez az utódlási törvény meghozatalában játszott nehézkes szerepe, Bárdossy szélsőjobb irányú kormányátalakítási tervei mellett jelentősen hozzájárult az év eleji német kérést elutasítani nem tudó, számottevő magyar haderő keleti frontra küldésének eleget tevő kormányzati hozzájárulás is.⁴⁷³

⁴⁷¹ Hubay a párt alapítója, Ruszkay a nyilas egység létrehozója volt. Az év folyamán tovább gyengült a Szálasi-párt. Távoztak még a pártból: Gruber Lajos, a Matolcsy testvérek, majd Málnásy Ödön is. PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobb oldal története*. [Budapest], Jaffa Kiadó, 2012. 133.

⁴⁷² 1942 februárjában létrejött a Magyar Történelmi Emlékbizottság is.

⁴⁷³ OLASZ, 2007. 125.

15. A kormányzati és az ellenzéki szélsőjobb

Az imrédysták bizalmatlansága a Kállay-kormányt illetően

A Kállay Miklós vezette új kormány – bár köztudott volt a miniszterelnök konzervatív-liberális, angolbarát gondolkodása – az egyensúlyi helyzetnek, a külpolitikai német szövetségnek és a belpolitikai szélsőjobb szempontjainak való megfeleléssel a folytonosság fenntartására törekedett. Elviekben a kormányprogram is tartotta magát az elődök által képviseltekhez, a kormánypárt jobbszárnyának jelentős része pedig továbbra is az Imrédy-féle belpolitikai és német külpolitikai irányvonal rokonszenvével volt jellemezhető. A Kállay-kormány a 2. magyar hadsereg tavaszi felállítása és keleti frontra való küldésének teljesítése után rövid időn belül sort kerített a zsidókra vonatkozó újabb jogi korlátozó törvényjavaslat beterjesztésére. Az úgynevezett negyedik zsidótörvény újra a gazdasági szempontokra helyezte a hangsúlyt, eltörölve a zsidók ingatlanszerzési és tulajdonlási jogát.⁴⁷⁴

Az imrédysta agrárprogram is folyamatosan szorgalmazta a zsidó kézben lévő birtokoknak a földbirtokpolitika céljaira való átvételét. Milotaynak a témában írt *Az ősi juss körül* című cikke nagy olvasói visszhangot és széleskörű vitát eredményezett.⁴⁷⁵ A zsidó földvagytonok törvényi eltörlése, majd esetleges szétosztási eljárása kapcsán különböző olvasói elképzelések és hozzászólások láttak napvilágot, amelyekből Milotay példákat kiragadva közölt párat. Ezek egyike egy régi középbirtokos család valamikor saját birtokait képező földjei visszaigénylésének elvi kérdése volt. A szabolcsi Ibrányi család – Milotay megjegyzése szerint Jókai a család egy tagjáról mintázta a *Magyar nábobot* – levele apropóján Milotay ismét a dualizmus gazdasági és politikai fejlődésére, és az ezek következtében földjéből kijátszott nemesi földbirtokos réteg helyzetének leírására fűzte fel cikke mondanivalóját. E réteg elszegényedésének közvetett, és közvetlen okait sorolta: „Idetartoztak a Bach- és Schmerling-uralom alatt megvalósított úrbéri váltság mostoha, szerencsétlen végrehajtása, az alkotmányos

⁴⁷⁴ Az 1942. évi XV. törvény a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól. *Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200015.TV>. A törvényt megelőzte, illetve kiegészítette az 1942. évi VIII. törvény az izraelita felekezet bevett helyett törvényesen elismert státusba sorolása: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200008.TV>. Valamint az 1942. évi XIV. törvény a honvédelemmel kapcsolatban a zsidók kizárása a fegyveres szolgálatból: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200014.TV>.

⁴⁷⁵ MILOTAY István: Az ősi juss körül. *Új Magyarország*, 1942. június 14.

korszak beköszöntése után a forgótőke hiánya, a passzív nemzeti ellenállás következményei, a német nyelvű iskolákkal szemben tanúsított tartózkodás, sőt az iskoláztatás hiánya, a reménytelenség, a kétségbeesés, a kilátástalan jövő súlya alatt a középosztály egy részének elparlagiasodása, visszamaradása, aztán az új pénz- és hitelgazdaság szövevényeiben való járatlansága, aztán a szemtermelés válsága, az amerikai búza versenye, aztán évtizedeken át a liberális gazdasági adó- és hitelpolitika egyoldalúsága a földvagyonnal szemben, aztán az önként vállalt társadalmi kötelezettségek aránytalan súlya, a szenvedélyes politizálás, a képviselőválasztások költségei.”⁴⁷⁶

Mindezen múltbéli körülmények ellenére Milotay leszögezte, hogy csak az ősi juss alapján ne lehessen földet igényelni, mert mindennél előbbre való a jelöltek gazdasági képzettsége és készsége. Nem kevésbé előremutató cél a kisparaszti gazdaságok földhöz juttatással való felerősítése, e réteg anyagi konszolidációjának elérése. A rengeteg olvasói hozzászólásból tallózva Milotay a különböző vélemények újabb szemelvénygyűjteményét állította össze. Ezek többsége a régi középbirtokos osztály történelmi érdemeinek méltatása, jelen feladataiban való megerősítése helyett a parasztságnak való földjuttatást tartotta a legjobb megoldásnak. A birtokos középosztályt képviselő hozzászólás is társadalmi szolidaritásról tanúbizonyságot téve ismerte el a parasztság földigénylésével kapcsolatos elsőbbségét. A maga nevében pedig nem kárpótlást, hanem valamiféle lehetőséget remélt a jövő „akciójától”. Földre érdemesek vonatkozásában a véleményezőknél vitán felüli egyetértés mutatkozott a harcoló katonák és családjaik elsőbbségének biztosításában.⁴⁷⁷

Ahogy a zsidó földbirtokokba, a zsidó vállalatok vezetőségébe való „beleülés” is csak a közösség javára szabad történjen, mert különben az már nem fajvédelem – hangzott a szélsőjobboldali vélemény. Milotay többször szóvá tette a zsidó tulajdonú közép- és nagyvállalatok igazgatói helyeit, vezetőségi tagságát birtokló és törvény előtt a tulajdonost fedező magyar tisztségviselők magatartását, akik anyagi előnyökért, egyéni hasznukat tartották csak szem előtt, ők a maguk érdekeinek „totális” magyarjai, akik csak a zsidó érdekek „kamatba bólogatói”.⁴⁷⁸ A strómanoknak pedig, „[...] a magyar népközösség testvéri érdekei olyan idegenek, mintha egy holdban lakó népfaj gondjait, küzdelmeit jelentenék. A szociális, emberi felelősségérzet éppúgy kiveszett belőlük, vagy sohase is volt meg bennük, mint ahogy a népi-

⁴⁷⁶ Uo.

⁴⁷⁷ A hozzászólások után született újabb cikk: Az ősi juss körül. *Új Magyarország*, 1942. augusztus 15.

⁴⁷⁸ A kormány részéről a kormányzati érdekek biztosítására a zsidó tulajdonú nagyipari vállalatok vezetőségébe keresztény-jobboldali ellenőröket neveztek ki. A „strómanok”, az „Aladárok” névleges vezetőségi tagságuk eredményeként a zsidó tulajdonú cégek mentesültek a zsidótörvények hatálya alól.

nemzeti együvé tartozás vér szerinti kötelmeit és kötelességeit is soha, egy sóhajtás formájában se érezték.”⁴⁷⁹

A Kállay-kormány nem sokkal megalakulása után a közvetlen sajtóirányítás eszközével kívánta csökkenteni a szélsőjobboldalnak a politikai közvéleményre gyakorolt hatását. 1942 őszétől a miniszterelnök kezdeményezésére a külügyminisztériumba hívták a sajtó képviselőit, ahol Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök a főszerkesztőknek, felelős szerkesztőknek heti rendszerességgel tartott közvetlen eligazításokat. Elvi eligazítás volt, hogy a külpolitikai sajtó ne támadja az angolszász államokat, a németek mellett pedig mutakozzon lojálisnak. Létezett sajtófőnöki témaválasztási és ellenőrzési privilégium is, cikkek személyes bemutatása, amelyek kényesnek minősített témákat érintettek.⁴⁸⁰ Egy sajtófőnöki megrendelés kapcsán két Milotay cikk is született – témájával és mondanivalójával maga Milotay is egyetértett –, amelyek kormányzati indíttatású válaszokat szolgáltattak a közvéleménynek.⁴⁸¹

A cikkek Károlyi Mihály amerikai előadássorozatának apropóján születtek. Károlyi a magyarországi fasiszta rendszert kárhóztatva, Magyarország helyét a háború után egy Csehországgal, Jugoszláviával és Szovjetunióval való szövetségben képzelte el. Ennek kapcsán Milotay újabb hazaárulással illette, mert: „Soha nem volt még rá példa se Magyarország, se Európa történetében, hogy egy politikai emigráció hősei, akik állítólag a nemzeti szabadság és függetlenség nagy ügyéért buktak el, száműzetésükben még azt a szabadságot is készek lettek volna áruba bocsátani, amely az ő bukásuk után a legyőzött országnak megmaradt.”⁴⁸² Károlyiéknak a Beneš-i szláv agitációval való közös erőfeszítései a Szovjetunió gyámsága és ellenőrzése alá helyezné Magyarországot és Közép-Európa államait, folytatta Milotay. A cikkekben megelevenedtek a Palacký nevével fémjelzett történelmi cseh pánszlávizmus és az első világháború szerb és orosz szövetkezésének Monarchia- és magyarellenessége, majd Masaryk és Beneš, akiknek demokratikus elképzeléseit csak szláv hegemonikus szándékaik erőssége haladta meg, és akiknek a Sztálin-féle Szovjetunió szövetsége is megfelel. „Csehországot a szovjet előörs-állomásának és repülőgép anyahajójának ajánlották fel a németek ellen indítandó új, nagy háborúban. S most ugyancsak a szovjet szimpátiákon keresztül s múltbeli érdemeik alapján nyerik meg maguknak nagy terveikhez az amerikai támogatást.”⁴⁸³

⁴⁷⁹ MILOTAY István: Akik kamatba bólogatnak. *Új Magyarország*, 1942. szeptember 27.

⁴⁸⁰ A főszerkesztői értekezleteken az *Új Magyarország*tól Milotay helyett többnyire Radnai Endre szerkesztő vett részt. In: „...a háború szolgálatában”. *Főszerkesztői értekezletek 1942-1943*. Budapest, Napvilág, 2007. 22.

⁴⁸¹ SIPOS, 2011. 231.

⁴⁸² MILOTAY István: Kísértetjárás. *Új Magyarország*, 1942. december 13.

⁴⁸³ MILOTAY István: Károlyiék és a szlávok. *Új Magyarország*, 1942. december 20.

A közvetlenebb sajtóirányítás egy viszonylagosan kiegyensúlyozott, vegyes sajtó működését biztosította, és a szélsőjobb ellensúlyozására szolgált. A nemzetvédelmi propaganda minisztériumi rangra emelése ugyancsak a terület fontosságát, kormányzati felülértékelését jelezte. A parlamenti ülészak év végi költségvetési hozzájárulási vitájában az Imrédy-párti képviselők nem is késlekedtek támadást intézni többek között a kormány sajtópolitikája ellen. A parlamenti vita kapcsán Kállay igyekezett a kormánytól jobbra álló sajtónak nagyobb szabadságára hivatkozni a tőle balra állóhoz képest. Felvetette a véleménynyilvánítás miniszterelnök általi korlátozása lehetőségének alkalmazását is.⁴⁸⁴

Az ellenzéki vezérszónok, Imrédy Béla a kormányt illető általános politikai bírálatában cáfolta, hogy a frontot megjárva megbizonyosodott volna a háború elvesztését illetőleg. Nemzeti összetartás szempontjából a front légkörét a hátszágánál egyértelműbbnek minősítette. Felhívta a figyelmet, hogy a német győzelem a mi győzelmünk is, ami által jobb helyzetbe kerülünk, mint ellenkező esetben. Majd a közösségi, szociális szellem elkerülhetetlen győzelmét, társadalmi berendezkedésünk szükséges demokratikusabb átalakulását fejtegette. Számon kérte a kormány reformprogramjának hiányosságait, a háborús gazdaságpolitika és közellátás megszervezését. A sajtópolitikára és cenzúrára térve, elismerte a kormány elvárását a kívánatos külpolitikai, honvédelmi egységre, felhívva a figyelmet, hogy ennek leghamarabb bizonyos ellenzéki irányzatok nem tesznek eleget.⁴⁸⁵

Milotay év elején kezdődő, több hónapos cikksorozata (*Népi válság, népi Magyarország*) a parlamenti szünet időszakára esett.⁴⁸⁶ A témaválasztás összefüggött a háborúval kapcsolatos sajtóellenőrzéssel, amennyiben a háborús témájú cikkek korlátozott megjelenési tartalommal és keretek között jelenhettek meg.⁴⁸⁷ Megírásához hozzájárult a népi mozgalom – mint befolyásos ellenzéki irányzat – súlyának növekedése is.

Milotay mindenekelőtt leszögezte, hogy a népi politikai irányzatnak megvan a létjogosultsága, miután a népi politikát a kereszténydemokraták, a kispapok, és az egyre inkább eljelentéktelenedő nyilas és nemzetiszocialista pártok sem tudják megfelelően képviselni. A népi modernizációt azonban alapvetően csak a nacionalizmus és a nemzeti hagyományok alapján lehet elképzelni. Nem értett egyet a falukutató szociográfiák leíró, adatközlő

⁴⁸⁴ *Képviselőházi Napló*, 1939. XVI. 1942. november 20. 44.

⁴⁸⁵ *Képviselőházi Napló*, 1939. XVI. 1942. november 25. 185–201

⁴⁸⁶ MILOTAY István: *Népi válság, népi Magyarország. Új Magyarország*, 1943. január 31–1943. május 23.

⁴⁸⁷ Ekkoriban merült fel Milotay kormányfőtanácsosi kinevezésének szándéka is. In: „...a háború szolgálatában”, 2007. 199.

vonulatának politikai kicsengésével,⁴⁸⁸ mivel azok az elmúlt évek tovább gondolt Márciusi Frontjának radikális modernizációs programját, és az azóta megerősödött népi baloldali irányvonalat tükrözték.

Megállapította, hogy a kezdeti népi jobboldali reformmozgalmat egy radikális munkás-paraszt szocializmus rendszerének kialakításával kívánják felváltani. Erdei Ferenc, Kovács Imre és Veres Péter megnyilvánulásai nem egyebek, mint a magántulajdon elutasításai. Náluk a radikális földosztás már csak közbeeső állapot, amit a kialakított parasztgazdaságok helyett létesítendő szövetkezetek, termelőüzemek kialakításával kívánnak felváltani. Erdei Ferenc a meglévő paraszti életformát emberhez méltatlannak tekintette és felszámolandónak vélte. Az ipari üzemekhez hasonló mezőgazdasági termelőközösség kialakítását vizionálta, ahol minden az elsődleges nagyipari termelés és munkásigények kielégítésének mintájára valósulna meg. „Ők a parasztságnak, mint foglalkozási ágnek, mint hivatásnak külön gazdasági megszervezésében, az individuális, egyéni paraszti életforma felszámolásában keresik a jövődő útjait. A magán földtulajdon háttérbe szorításában, a nagybirtokú, polgáriasodó parasztság leépítésében, a földesúri-jobbágyi viszony felújítása helyett a birtokközösség, az üzemi közösség új keretei között akarják felépíteni az új, totálisan népi Magyarországot” – írta.⁴⁸⁹ Az ő szemléletükben a kiscgazdemokrácia is már idejétmúlt, túlhaladott álláspont, legyen az egy radikálisabb földosztással vagy földreformmal is egybekötve, állapította meg Milotay. Erdei Ferenc radikalizmusa már a polgári demokrácia helyett a szocialista társadalmi rendszert, a szövetkezeti, kollektív tulajdonlást propagálja, vélte.

A baloldali népiek társadalomszemléletének a középosztályprobléma sem központi kérdése, folytatta a kérdés taglalását Milotay. A háborút követő elképzeléseikben ugyanis a vidéki Magyarország emancipálása, a paraszti polgárosodás (polgárgazda), a középosztállyal való összeolvadásból létrejövő modern polgári társadalom helyett „[...] egy új népi, állami, társadalmi és gazdasági-uralmi rendszer körvonalai bontakoznak ki, amely csak a mostani polgári politikai életforma félretolásával, ha úgy tetszik, erőszakos felszámolásával valósulhat meg. Ők az uralkodó vezető társadalmi rétegek teljes kicserélésével, a parasztságot és az ipari munkásságot teszik meg az új rend alkotó, szervező, irányító alanyává. Kivételesen helyet engedve ebben a munkában, ebben a forradalmi átalakulásban a néppel, tehát a parasztsággal és munkássággal »azonosult« értelmiségnek is” – állapította meg Milotay.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Például: a *Viharsarok*; *A néma forradalom*; *Futóhomok*.

⁴⁸⁹ MILOTAY, 1943. *Népi válság*. Uo. *Új Magyarság*, 1943. január 31.– 1943. május 23.

⁴⁹⁰ Uo. 1943. április 11.

Milotay másik komoly kifogása, hogy rendszerváltási elgondolásaikban a baloldali népiek nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy mit jelent a magyar parasztpolitikának a zsidókérdés. A zsidókérdés ugyanis nem csak középosztályi, de a népi Magyarország megkerülhetetlen és meghatározó gazdasági, társadalmi problémája is. Éppen ezért a népi politikának nem csak antifeudálisnak, de antiszemitának is kell lennie. „A zsidóság az alföldi parasztság életében, életsorsának, gazdasági, társadalmi küzdelmeinek alakulásában éppen olyan döntő tényezővé nőtte ki magát, mint a magyar értelmiségi osztályokkal szemben. A hitelszervezet, a közvetítő és elosztó kereskedelem kézbe tartásával, a piaci árak irányításával végeredményben döntő módon uralkodott a parasztmunka eredményein is: a kiscgazdáén ugyanúgy, mint a zselléréén vagy a napszámosén. Azzal például, hogy a monopolkapitalizmus eszközeivel az első perctől kezdve rátelepedett az intenzív zöldség-, gyümölcs-, baromfitenyésztés értékesítésére, éppen úgy, mint a paraszti munkanélküliséget felvevő alföldi gyáriparral azzal, hogy a makói hagyma sorsát éppúgy ő szabta meg, mint a kőrösi pulykát vagy salátát, a kecskeméti barackot, s a toll- vagy tojáskereskedelmet ugyanúgy monopolizálta, mint a mezei gyógynövényekét, a gazdasági eszközök árát ugyanúgy, mint az ipari munka bérét – áthatolhatatlan uralmi hálózatával a parasztság kezéből kivette, nagyrészt a maga hasznávéra az új, intenzív gazdasági fejlődés minden anyagi eredményét is” – fejtette ki.⁴⁹¹

Továbbá Milotay újabb félelme volt, hogy a baloldali parasztpolitika úgy szövetkezhet a mindenkor radikalizálódni tudó szociáldemokráciával, hogy azzal a háború utáni forradalmi bolsevizmusba való átcsúszás régi példája megismétlődhet. Ez esetben pedig a vezetés meghatározó rétegévé nem a népi-nemzeti társadalom, a gazdaságilag életképes parasztság és a keresztény középosztály, hanem a bolsevista, zsidó internacionalista uralmi elit válik. Ezt pedig fokozottan vonatkoztatta az egyre baloldalibb Nemzeti Parasztpárt politikai megnyilvánulásaira.

Az 1943. januári voronyezsi magyar veszteségek és a németek sztálingrádi csatavesztése felerősítette a politikai köröknek a német részről elveszthető háborúval kapcsolatos véleményét. Megindult az a Kállay által irányított titkos diplomáciai törekvés, amelynek célja a háborúból való sikeres kiugrás esetén a szövetséges nyugati hatalmakkal való kapcsolatfelvétel. Az enyhébb magyar békefeltételek elérése érdekében előzetes egyeztetéseket indítottak. A kormányzati cél a béke el nem veszítése, a háború utáni helyzetre való felkészülés, a politikai rendszer és a stabil államvezetés átmentésével az ország életképességének biztosítása. Az új honvédelmi miniszter, Nagy Vilmos is az erőforrások tartalékolása, az országhatárok védelme,

⁴⁹¹ Uo. 1943. április 9.

illetve – Erdély románok általi folyamatos visszakövetelése miatt – egy esetleges magyar–román fegyveres konfliktusra való felkészülés mellett állt ki.⁴⁹²

A parlament tavaszi megnyitása után, Nagy Vilmosra irányult a kibontakozó ellenzéki támadás fókuszja, a számukra elfogadhatatlan honvédelmi miniszter személyére és tevékenységére, akit a munkaszolgálatos zsidók helyzetének javítása miatt erélytelenséggel és korrupciós vádakkal vádoltak. Másrészt a Kállay ellen való támadással Jaross Andor bizalmi kérdésként ítélte meg a kormány politikáját. Az imrédysták – tudva a miniszterelnök német kegyvesztettségéről – kétségbe vonták a kormány programjának hitelességét. Jaross kifejtette, hogy „[...] elkanyarodott bizonyos mértékben a kormány rúdja az erélyes és kemény Gömbös Gyula-i vezetéstől, és az utána következő kormányok vezetésétől. Valahogy úgy érezzük, hogy balfelé kezd tolni az ország szekérrúdja.”⁴⁹³ A beszéd hangsúlyozta az úgynevezett belső népfrontpolitika megerősödését, amely már nem is suttogó, háborúellenes propagandaként működik, hanem nyílt politikai célkitűzésként fogalmazza meg a jelenlegi rendszerrel és háborús szövetségpolitikával való ellentétes elképzeléseit. Rajniss Ferenc pedig a hónapokon keresztül tartó parlamenti szünet utáni radikális jobboldali irányzat közvélemény előtti megnyilatkozási lehetőségének fontosságát hangsúlyozta, és elfogadhatatlannak tartotta a népfrontos ellenzék destruktív viselkedését.⁴⁹⁴

A német gyengüléssel, térvesszéssel és a szovjetek megerősödésével párhuzamosan a hazai belpolitikában a szociáldemokraták, a népfrontos politika megélénkülése és felerősödése volt megfigyelhető. A Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt politikáját az egymás irányába való fokozatos nyitás, a szorosabb kapcsolatfelvétel, majd együttműködés jellemezte.⁴⁹⁵ Mussolini bukása után – a megváltozott helyzetre való tekintettel – a kisgazdapárt részéről Bajcsy-Zsilinszky Endre két memorandumban ajánlotta, majd követelte a kormánynak a háborúból való kilépést.⁴⁹⁶ Milotay a háborús győzelem belső ellenségeiről cikkezve figyelmeztette a baloldali radikalizmust, hogy vesztes háború esetén, ha az előző háború végéhez hasonló eszközökkel – baloldali izgató sajtó, titkos pártszervezkedési eszközök,

⁴⁹² KEREPESZKI Róbert: Elvesztett illúziók. Kállay Miklós külpolitikájának hátttere és realitása. In: Remények és illúziók. *Rubicon*, 2017/5. 16–25. Valamint SZABÓ Péter: Mély bizalmatlanság. Kállay Miklós miniszterelnök és a katonai vezetés. In: Remények és illúziók. *Rubicon*, 2017/5. 26–29.

⁴⁹³ *Képviseleti Napló*, 1939. XVII. kötet. 1943. április 30. 54–56.

⁴⁹⁴ Uo.

⁴⁹⁵ A katolikus egyház és katolikus szervezetek (EMSZO, KALOT és Hivatásszervezet) a kereszténység nevében elutasították a parasztságnak a szociáldemokráciával kötendő szövetségét. BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. 149.

⁴⁹⁶ 1943 nyarán és őszén Bajcsy-Zsilinszky Endre a Független Kisgazdapárttal két memorandumban is tiltakozott az ország háborúban való részvétele miatt, és a háború befejezésére szólította fel a kormányt. *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Szerk.: SIPOS Levente. Budapest, Napvilág, 1997. 323.

pánikot terjesztő suttogó propaganda – hasonló „fordulat” megismétlődésében reménykedne, vagy hasonló helyzet előkészítésében tevékenykedne, ismét bűnnel és hazaárulással lenne vádolható. Egy újabb forradalmi összeomlással, és szovjet győzelem esetén „a »felszabadítottak« nyomorával, véres verejtékével és az uralomról letaszítottak gazdasági, társadalmi megsemmisítésével”⁴⁹⁷ kellene számolnunk. Ősi határaink revíziójáról pedig teljesen elfeledkezhetnénk: „És van, vagy lehet olyan elvetemült, ostoba ember, aki abban a reményben ringatja magát, hogy veszett háború esetén mindazt, amit szövetségeseink segítségével visszaszereztünk megtarthatjuk, sőt a győzők részéről még új ajándékkal tetézve tovább élvezhetjük?” – tette fel a kérdésben rejlő választ.⁴⁹⁸ Ami pedig ebben az esetben Európa háború utáni sorsát illetné „[...] a szövetségesek végleges győzelme Szovjet-Európát jelentené, egy európai bolsevista forradalom mindent felégető, pusztulásba temető borzalmaival. [...] azok, akik Európában bárhol szabadulást várnak ettől a győzelemtől, saját végpusztulásuk árán eszmélnének rá, mi az, amit olyan esengve áhítottak – hacsak maguk is nem Szovjet-Európát áhítják.”⁴⁹⁹

Az újabb kormányellenes támadásokra válaszul Kállay ismét a parlament hosszú elnapoltatásának eszközét alkalmazta. Az év folyamán a szélsőjobboldali permanencia kiküszöbölésére Kállay az április közepéig tartó első szünet után, újabb parlament szünetet rendelt el, ami a parlamenti ellenzékétől tartó kormány kényes és bizonytalan helyzetére világított rá. A kormányt ért támadások háttérében Hitlernek a Kállay-féle kettős politikát illető nemtetszése állt. Az év folyamán a titkos magyar diplomáciának a szövetségesek irányába tett lépései, a britek szicíliai partraszállása, csapataik Magyarországra való mielőbbi megérkezése egyre valószínűbbnek tűnt. A kiegyezéssel béke megkötésére irányuló magyar szándék – a lehetőségeihez mérten titkosan ennek érdekében tevékenykedő Kállay-féle kettős külpolitika – nem maradt rejtve Hitler előtt sem. Megdőlni látszott a magyar kormányzat németek előtti hitelessége.⁵⁰⁰

Az áprilisban sorra kerülő klessheimi Horthy–Hitler találkozón a német követelések mindenekelőtt Kállay menesztésére, valamint az újabb, balkáni magyar katonai szerepvállalásra irányultak. Horthy sikerrel utasította vissza a követeléseket, a „függetlenedés” jegyében pedig

⁴⁹⁷ MILOTAY István: A győzelem ellenségei. *Új Magyarország*, 1943. január 24.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ MILOTAY István: Az invázió és Szovjet–Európa. *Új Magyarország*, 1943. június 20.

⁵⁰⁰ Az 1943. májusi washingtoni, majd augusztusi quebeci angol–amerikai döntés már a franciaországi második front megnyitásáról szólt.

a találkozót követően kiadott hivatalos magyar kommuniké is eltérően fogalmazott a némettől.⁵⁰¹ A bolsevizmus elleni közös harc mellett a közlemény nem tett nyilatkozatot az angol–amerikai szövetségesek elleni harcról, ami fokozta a német bizalmatlanságot. Berlinben ekkor aktualizálódott Magyarország német megszállási tervének kidolgozási igénye, hogy annak tervét Olaszország sikeres német megszállása után véglegesítsék.⁵⁰²

Amíg a Kállay-féle titkos diplomácia a végsőkig reménykedett az országra nézve előnyösebb angolszász haderő megérkezésének lehetőségében, addig Milotay és a jobboldali ellenzék a már nyugat-európai partraszállást tervező angolszászok lelkiismeretlenségén hitetlenkedett, mivel továbbra is „minden fegyveres és hatalmi támogatást megad a szovjet bolsevizmusnak, hogy ezeket az európai népeket, a kontinens nagyobb vagy kisebb országait egyaránt a pusztulás, a megsemmisülés, az anarchia örvényébe döntse”.⁵⁰³

A május 4-től október 21-ig tartó újabb parlamenti szünetet a kormány sorai rendezésére fordította. Nagy Vilmos felmentésével „hitelességi” korrekciót próbált végrehajtani. A háborús fejlemények és az ehhez viszonyuló kormánypolitika kapcsán – a kormánypárt jobbszárnyának elvi egyetértésével – az ismét megújuló jobboldali ellenzéki támadások jellemezték a parlamenti ülésszakot. Imrédy újra nagy képviselőházi beszédben fejtette ki mondanivalóját, amely az október elején Kállaynak benyújtott Magyar Megújulás Pártja memorandumának tartalmával csengett össze.⁵⁰⁴ Imrédy a színlelt nemzeti egységről és egyetértésről szóló kormánynyilatkozási frázisok helyett a kormánypolitikát ért kritikák és bírálatok komolyan vételét ajánlotta. Tiltakozott a parlamenti küzdelemre való lehetőség megritkulása és a viták általános elértéktelenedése, valamint a kormányzati sajtópolitikának és cenzúrájának az ellenzéki jobboldali lapok véleménynyilvánítása ellen való szigorúbb eljárása miatt. Kifogásolta a kiscgazdák és a szociáldemokraták háborús célokat megtagadó, az ország alapvető kül- és belpolitikai elveitől eltérő agitációjának megengedő kezelését.⁵⁰⁵

Ennek apropója Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselőházi beszéde volt, aki megvádolta a Bárdossy-kormányt, hogy felelőtlenül és alkotmányellenesen vitte háborúba az országot. Imrédy kijelentette, hogy a jó szándékot nem vitatja a kormány politikájától, de ezt a maguk részére is elvárja tőle. Felhívta a figyelmet a közvélemény hamis illúziókba ringatásának

⁵⁰¹ Horthy beleegyezett az SS toborzás folytatásába, még a Honvédség soraiból is, azzal a feltétellel, hogy a jelentkezők elveszítik magyar állampolgárságukat, és családjukat ki lehet telepíteni Németországba.

⁵⁰² Kállay külpolitikájáról, Magyarország megszállási tervének körülményeiről: JOÓ András: *Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944*. Budapest, Napvilág, 2008. 103–192; 203–218.

⁵⁰³ Európa és ellenségei. Milotay István beszéde a bécsi újságírókongresszuson. *Új Magyarország*, 1943. június 23.

⁵⁰⁴ Később publikálták: az *Új Magyarország* 1943. április 1. száma.

⁵⁰⁵ *Képviselőházi Napló*, 1939–1944. XVIII. 1943. november 30. 384.

veszélyére. Kifejtette, hogy a szövetségeseknél a moszkvai háromhatalmi találkozó után a súlypont az oroszok javára tolódott el. Szárazföldön az oroszok ellen csak a német hadsereg segítségével vehető fel a küzdelem. Geopolitikai okokból az angolszászok ellensúlyt nem nyújthatnak. A közös moszkvai jegyzőkönyvbe pedig már az is bekerült, hogy kölcsönös célokért és megegyezés alapján lehetséges lesz a szerződő felek hadseregeinek alkalmazása más államok területén.

Beszédének zárása a szovjet terjeszkedés hangsúlyozásának ismételt megfogalmazása volt. A bolsevizmus forradalmi alapon nem tűr meg vele szomszédos független, szuverén államokat, nemzeteket. Ezt a szláv államokkal való külön megegyezések példája is mutatta, a Beneš–Sztálin megegyezés, a Tito-kormány szovjet támogatása is egyértelműsítette.⁵⁰⁶ Az orosz politika egy esetleges (szláv többségű) közép-európai államok közötti szövetséget sem hajlandó hosszú távon elfogadni. Milotay megfogalmazásában: „Moszkva egyrészt, nyilván a Beneš-féle recept alapján, csak a tőle dirigált cseh és délszláv hegemonia mellett s az ugyancsak általa felgyújtott belső bolsevista forradalom előrebocsátása mellett tűrne csak el és látna szívesen egy ilyen közép-európai Duna-konföderációt.”⁵⁰⁷

A háború elmélyítette és felerősítette a belpolitika és a sajtó által tükrözött ideológiai és politikai megosztottságot. Milotay már a jobboldal számára kilátásba helyezett radikális baloldali fenyegetésekről és megfélemlítésről, az utóbbiak által kilátásba helyezett számonkérésről, felelősségre vonásról, és az ezzel járó büntetésről cikkezett. A másik oldal hívei a vélt igazságaik birtokában – írja „[...] majd megszabják mi az igazság [...] s mi kell, és mi legyen az, amit ezután még Magyarországon jognak, igazságnak és szabadságnak hívnak. Mert szerintük az ország nagy része is újra elveszhet inkább, csak legyen »igazság« és »szabadság«, úgy ahogy ők és ellenségeink értelmezik.”⁵⁰⁸

A polgárságot megszólítva, egy részéről írta, hogy maga készíti elő a bolsevizmus győzelmét azzal, hogy nem hisz önmagában, szellemi és erkölcsi nihilizmusa miatt nem érzékeli a veszélyt, és önmaga felszámolását idézi elő. „Ez a polgár nem akar többé harcolni önmagáért. Önmagában sem hisz, de másban, másokban, más gondolatban sem. S miután nem hisz ilyenekben, le se tudja mérni az ezekben jelentkező erőt, fenyegetést vagy veszedelmet. Ezért nem is fél ezektől a másoktól, mint amilyen a bolsevizmus is.”⁵⁰⁹ Ha ez a réteg lemond önmagáról, a polgári alapú társadalmi rendszer, a polgári demokrácia kerülhet végveszélybe. A

⁵⁰⁶ *Képviselőházi Napló*, 1939–1944. XVIII. kötet. 1943. november 30. 372–384.

⁵⁰⁷ MILOTAY István: „A völgybe épült vár”. *Új Magyarország*, 1943. november 28.

⁵⁰⁸ MILOTAY István: Fenyegetnek. *Új Magyarország*, 1943. október 31.

⁵⁰⁹ MILOTAY István: A burzsuj és bolsi. *Új Magyarország*, 1943. október 17.

bolsevizmus ugyanis „ennek a polgári önlemondásnak vagy önbeismerésnek legvégső konzekvenciáit érvényesíti – a polgárral szemben.”⁵¹⁰

Ismét mérlegre tette, hogy míg szövetséges győzelem esetén Magyarországnak a régióban betöltött szerepét tekintve jószerivel a kis nép, kis ország állapotába való visszasüllyedés következne be, addig a német sikernek és rendezőelvnek köszönhetően visszatért területeink mellé egy távlatos perspektívájú nemzeti lét lehetősége teremődne meg. A németek ugyanis az eddigi államok megszállását is csak ideiglenesség, a háború diktálta szükségszerű, de átmeneti állapotának tekintik, ami a béke után felülíródna. A teheráni értekezletről szóló Milotay cikk már rögzítette a tényt, hogy „Közép-Európa és a Balkán forma szerint is a szovjet érdekkörébe utaltatott”.⁵¹¹ A nyugat-európai szláv emigráns kormányok hangsúlytalansága szembeötlő a moszkvai élcsapatot képviselő Beneš-i politika és a Tito-féle kormánnyal szemben. „Benešnek Moszkvával kötött véd- és dacsövetsége s a szerb partizánbolsevizmusnak, mint Jugoszlávia törvényes kormányának elismerése, Közép-Európa, a Balkán és Magyarország szempontjából ugyanazt a veszélyt jelenti. Íme, a csehszlovák és jugoszláv imperializmus végső kétségbeesésében a szovjet bolsevizmus karjaiba veti magát s annak segítségével és annak fegyvereivel kísérli meg visszaszerezni mindazt, amit polgári mivoltában eljátszott: a Balkán és a Duna-völgy uralmát. [...] A győztes bolsevizmus nekik a polgári civilizáció, a keresztény kultúra megsemmisítése árán, a nacionalista sovinizmus, a hódításra, uralomra éhes pánszláv nacionalizmus régi álmait váltaná valóra.”⁵¹² Ebben az esetben: „Magyarország számára Moszkvának és új szövetségeseinek győzelme a polgári megsemmisülés mellett, a nemzeti gondolat elbukását, megsemmisülését, a nemzeti történelmi aspirációk megtagadását, a róluk való lemondást jelentené, idegen uralmi célok vállalásával és kiszolgálásával együtt s ugyanakkor a szláv tengerben való népi felszívódás, elporladás feltarthatatlan végzetét és katasztrófáját.”⁵¹³

Következtetése, hogy a balkáni angolszász invázió lelassulása és megrekedése a sikertelenséggel egyenértékű. Angolszász részről az új „előzönlés”, Németország bekerítése most már csak Nyugat-Európából történhet. Ennek kivitelezése pedig további török és spanyol részről való semlegességet „követel” meg, Finnországtól pedig a szovjet elleni védekező háború feladását. Mindezek után Milotay azt is megállapította, hogy Európa nagy részének szovjet érdekkörbe kerülése az angol világhatalmi szerep elvesztését is jelentheti. A

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ MILOTAY István: Moszkva előörsei. *Új Magyarság*, 1943. december 19.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ Uo.

szövetségesek lefektetett békefeltételeiből, valamint Edward Hallett Carr professzor művéből olvasva ugyanis arra is fény derült – osztotta meg az olvasókkal Milotay –, hogy a szövetségesek által elképzelt rendezés, az angol szándékok ellenére, elsősorban két világhatalommal, a Szovjetunióval és az Egyesült Államokkal számol. Ahol „a világ első birodalmának nagy misszióját Anglia vállaliról, a világpolitika irányítása mellett a gazdasági és pénzügyi vezetésként is, az Egyesült Államokra hárítja át”.⁵¹⁴

Az 1944-es évre Magyarország számára már nincs köztes megoldás. Két pogány között a harmadik és független Magyarország már nem volt valóságos opció. Az előző évben a nemzeti összefogásra törekvő népi szászói konferenciáján Kodolányi János a szavak és világnézetek inflációjának időszakáról szóló beszéde a második világháborút a polgári civilizáció zsákutcájaként értelmezte, és a nemzetiszocialista, a marxista, valamint a polgári liberális ideológiát képviselő nagyhatalmakat is hiteltelenségnek minősítette a jövőt jobbitó történelmi folytatásra. Erre rímelt valamelyest a népi baloldalról Veres Péter realista megállapítása is miszerint: „harmadik út mindig volt, de sosem vált történelemformáló erővé”, ami Veres szándékától függetlenül világított rá az önálló nemzeti út lehetőségének körülmények által megszabott esélytelenségére.⁵¹⁵

⁵¹⁴ MILOTAY István: A béke feltételei. *Új Magyarorszag*, 1944. február 13.; Cikkek a témában: Invázió és megtorlás. *Új Magyarorszag*, 1944. január 9; Churchill tragikumai. *Új Magyarorszag*, 1944. január 16; Az invázió ára. *Új Magyarorszag*, 1944. február 22.

⁵¹⁵ SIPOS, 1997. 27.

16. A német megszállás, a Szálasi-kormány és az imrédysta Milotay István

Az 1944. januári Honvéd Vezérkar-i helyzetmérlegelés szerint a szovjetek Kárpátokhoz való közeledésével az ország hadszíntérré válási esélye nagymértékben megnövekedett. A keleti front közeledésével a fegyveres honvédelemre való felkészülés vált a legsürgetőbbé.⁵¹⁶

Február közepén Lukács Béla, a Magyar Élet Párt országos pártelnöke, a kormánypárt képviselőcsoportjának nevében az előző év októberi ellenzéki MMP memorandumhoz hasonló nyújtott át Kállay Miklós miniszterelnöknek. A memorandumban a kormánypárti frakció szélsőjobboldali tagozata, 34 képviselő által aláírt beadvánnyal figyelmezteti a kormányt külpolitikai ingadozásának következményeire. A jegyzék figyelmeztetés volt, hogy angolszász győzelem esetében sem hárítható el a bolsevizmus felülkerekedése a Magyarországot is magában foglaló Szovjetunióval szomszédos térségben. Továbbá „hogyan a német haderő a bizalom hiánya miatt nem, mint fegyvertárs, hanem mint megszálló jelenik meg a felvonulási területté vált Magyarországon.” Majd újabb figyelmeztetést fogalmazott meg a belpolitikai balra tolódás súlyos fejleményéről, amely „mindenekelőtt a szociáldemokrata, illetve az úgynevezett népfrontszervezkedés szabadjára engedésében nyilvánul meg”. A sajtóirányítás terén pedig a baloldaliságnak szintén jelentősen teret engedő, nem csak megengedő, hanem támogató kormányzati magatartást kárhoztatta: „Az értelmiségnek a népfronthoz való megnyerésén a sajtóorgánumok egész sora fáradozik anélkül, hogy a cenzúra megakadályozná. [...] A Pester Lloydon, a Függetlenségen, az Új Magyarországon és a nyilas sajtóorgánumokon kívül ma egyetlen budapesti napilap sem nevezhető németbarátnak [...]”⁵¹⁷

A kormánypárti szélsőjobb és az imrédysták elképzelései szerint az ő céljaik még mindig közelebb álltak a fennálló rendszer megújításon keresztüli megőrzéséhez, mint ahhoz, amit a Szálasi-féle nyilasok vagy a radikális baloldal (az illegális kommunisták) államot és társadalmat forradalmian átalakító elgondolásainak kivitelezése jelenthetett. Imrédy Béla és pártja az előző

⁵¹⁶ Nadas Lajos ezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztálya vezetőjének helyzetmérlegelése január 10-én. *A második világháború*. Szerk.: UNGVÁRY Krisztián. Budapest, Osiris, 2005. 412–415.

⁵¹⁷ A memorandumról az *Új Magyarorszag* februárban is hírt adott, tartalmilag a beadványt csak áprilisban közölte, ahol a MÉP-ből kilépők nevét is felsorolták. *Új Magyarorszag*, 1944. április 7.

években a német vezető körökkel való jó kapcsolatépítése révén pedig a németek számára kormányképes és együttműködő vezető politikai erőt jelentett.⁵¹⁸

Az ország márciusi 19-i német megszállása a magyar kormányzati szervek által sem sejtve, gyorsan lezajlott. A Klessheimbe hívott Horthyt szembesítették Kállay megbízhatatlan kormányzati hintapolitikájával, és az olasz „áruláshoz” hasonlóan, Hitler a kormányzó tudtára adta a német katonai bevonulás véghezvitelének szándékát. A Führer a szovjet hadsereggel közeledő keleti fronttal indokolta a német megszállást, s végül Horthyt a kormányzói tisztségen való maradás szükségéről is „meggyőzte”. Ugyanakkor Hitler arra is ígéretet tett, hogy csapatait visszavonja, mielőtt megalakul a bizalmát élvező magyar kormány. Horthy kényszerű beleegyezése mögött a saját cselekvőképességében való hit, és a későbbi események pozitív befolyásolásába vetett bizalom állt.⁵¹⁹

A rövid időn belül megalakuló, német szándékoknak is megfelelő, németbarát, háborúpárti Sztójay Döme vezette kormány tagjai sorában a régi kormányzópárt szélsőjobboldala maradt túlsúlyban, míg a második erőt a Magyar Megújulás Pártja részéről Rátz Jenő, Jaross Andor, Kunder Antal képviselte. A német vezetés eszközeként elhíresült Magyar Nemzeti Szocialista Pártot államtitkári szinten a hírhedt Baky László és Endre László belügyi államtitkárok képviselték. Imrédy Béla kinevezését Horthy visszautasította, miután ő maga is vonakodott azt elfogadni.⁵²⁰

Imrédy Béla pártjának kormányban való részvételét Horthy magatartásával és álláspontjával indokolta. Ismeretes volt ugyanis Horthynak Hitler ígéretében való bizalma, hogy amennyiben német szempontból megbízható kormány alakul, kivonják csapataikat az országból. Ellenkező esetre Hitler fenyegetése úgy szólt, hogy a románoknak és szlovákoknak is szabad utat enged a visszatért területek ismételt megszállására, szólt az imrédysták álláspontja.⁵²¹

A német megszállásra – korábbi figyelmeztető memorandumuk ellenére – a kormányzópárti jobboldal és az imrédysták sem voltak felkészülve. A megszállás eshetőségére figyelmeztető beadványuknak az *Új Magyarország* április elsejei számában történt kivonatos ismertetése az események utólagos fényében így fokozott hangsúlyt kapott. A szándékaikban és céljaikban

⁵¹⁸ Magyarország német megszállása után kialakítandó új kormányban Imrédy és pártja is feltétlenül szerepelt a német számítások között. SIPOS, 1999. 47, 55.

⁵¹⁹ HORTHY Miklós: *Emlékirataim*, Budapest, Európa, 1990, 280–284.

⁵²⁰ Imrédy az adott helyzetben legjobb megoldásnak egy adminisztratív kormánnyal értett volna egyet. MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike: a modern Magyarország története, 1929–1945*. Budapest, Gede, 2006. 315.

⁵²¹ SIPOS, 1999. 167.; MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrófális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából*, Budapest, Tarsoly, 2012. 32.

egybecsengő mindkét jegyzéket és ismertetésüket önigazolásnak szánták, amennyiben a kormányt ért bírálataik – a sodródás és a baloldali ellenzékkel való kooperálás, a zsidótörvények betartatlansága, összességében a német szövetség kijátszása és következményei –, utólag ilyenformán beigazolódtak.⁵²²

A front közeledésével és a német jelenléttel a hivatalos magyar háborús szövetségi politika érvényesült. Az ismét egyértelművé vált helyzetet a korábbi, szövetségi politikától „eltévelyedettek” ostromozására használta Milotay: „Arisztokrata politikusok, nagy zsidó tőkésék, a magyar kisgazdademokrácia s a kossuthi függetlenség népi képviselői, a zsidó forradalmi demokráciával s a titkos kommunista mozgalom vezéreivel együtt a megértés, a kibékülés politikáját kezdték el pengetni Sztálinék felé. [...] Innen kerültek ki azok az elvetemedett és idéetlen szellemi és politikai kísérletek, amelyek Kossuth Lajos nevére és zsenijére hivatkozva, egy új dunai konföderációban jelölték meg a magyarság és Magyarország számára az egyetlen kivezető utat. [...] Az ő szájukon a nemzeti függetlenség értelmezése azt jelentette, hogy mondjunk le újra négy és félmillió magyarról azért, hogy ádáz és engesztelhetetlen ellenségeink kegyeit a magunk számára biztosíthassuk, mindezt megtetézve a szovjet mindenható uralmával. [...] Nyíltan beszéltek s már szinte nyíltan írhattak is egy olyan közeli fordulatról, amely Magyarország belső és külső viszonyaiban forradalmi változást fog előidézni új hatalmi tényezők felülkerekedésével s a német »bérencek« bűnhődésével. [...] Íme, mindent, de mindent megtettek, ami csak tőlük, vakságuktól és lelkiismeretlenségüktől kiltelt, mindent megtettek arra, hogy a szövetségesünkhöz való hűségben és kitartásban, a győzelem hitében és akaratában megingassanak, s ugyanakkor barátainkban is megingassák a mi megbízhatóságunkba vetett hitüket és aláássák hozzánk való bizalmukat.”⁵²³

Az ország német megszállása nem volt inváziószerű, a németek politikai és katonai jelenléte azonban az államapparátus és a közigazgatás működésén egyaránt éreztette hatását. A vezető tisztségeket a hatalomváltásnak megfelelő személyek töltötték be. Az ország minden erőforrását és gazdasági lehetőségeit német szempontoknak rendelték alá. A német követeléseknek megfelelő első intézkedések közé tartoztak az azonnali letartóztatások, amely során több ezer németellenes politikust, közéleti személyiséget vettek őrizetbe. Betiltották a baloldali pártokat és lapokat.⁵²⁴ Milotay elkerülhetetlennek vélte, hogy egy ellenkező esetben a

⁵²² Az Imrédy-párt memorandumáról: *Új Magyarság*, 1944. április 1. Az emlékiratot teljes terjedelmében közölte: SIPOS, 1999. 553–571.

⁵²³ MILOTAY István: A „mártírok”. *Új Magyarság*, 1944. március 25.

⁵²⁴ Megközelítőleg 10 ezer személyt tartóztattak le, közülük 3 ezer zsidó volt. Feloszlatták a Szociáldemokrata Pártot, a Kisgazdapártot, a Parasztszövetséget. Baloldali lapok mellett szép számmal jobboldali lapokat is

politikai ellenoldal hasonló politikai eljárást vinne véghez, ugyanis „a szabotázs és az árulás szabadságát” eddig is úgy alkalmazták, hogy a „»fasiszták« és »hitleristák« könyörtelen kiirtását, megsemmisítését ígérték, az egyik oldalról dózsai módon, a másik oldalon Sztálin-módszerekkel, a harmadikról a szocialista, népfronti terror ismert eszközeivel”.⁵²⁵

A Szociáldemokrata Párt megszüntetése kapcsán sorolta a jól ismert szélsőjobb oldali fenntartásokat és kifogásokat: a felforgató külpolitika hirdetését, a pártelit hatalmi különérdekeit, a szakszervezetek és a munkáskérdés hitbizományként való kezelését, a vezetőség külön kasztként szerveződését, munkásságon belüli osztályöntudatot, a marxista zsidó értelmiség kirívó szerepét. Konklúziójában pedig megállapította: „A magyar munkásság régen megérett arra, hogy valóban saját sajtója, saját gazdasági és politikai érdekképviseletei vagy szervezetei legyenek. Tisztában vagyunk azzal is, és ezt a legnagyobb örömmel elismerjük, hogy a szervezett munkásságot az eddiginél is nagyobb, döntőbb nyomaték kell, hogy megillesse az ország és a nemzet sorsának irányításában. De mindezt azzal a hozzáadással, hogy ez a munkásság csakugyan ura legyen önmagának, mint munkásság, és mint Magyarország is, szellemi, politikai és anyagi életrendszerének egész területén. És ami ezzel együtt jár és vele egyet jelent, sorsában, céljaiban, küzdelmeiben ne egy szűkkörű zsidó vezetőséggel, de magával az egész magyarsággal azonosítsa magát.”⁵²⁶

A háborús körülmények ellenére a Sztójay-kormány működését bizonyos igyekezet jellemezte a szociális és munkakörülmények javítása tekintetében. Az öregségi nyugdíjkorhatár 60 évre csökkentése és a nyugdíjak felemelt összege, a háztartási alkalmazottakra kiterjesztett társadalombiztosítás és a bérek vásárlóértékének viszonylagos fenntartása a kormányzati szándék ilyen megnyilvánulásai közé tartozott.⁵²⁷ Ezzel párhuzamosan azonban március végétől már a zsidóságot érintő kormányzati jogfosztó rendeletek és intézkedések is felgyorsultak. Az eddig „meg nem oldott” zsidókérdés elintézéséhez német forgatókönyv és parancsok szerint fogtak hozzá. A rendeletdömping március végén azonnali hatállyal kezdődött. A rendeletek a megkülönböztető jel viseléséről, a sajtó, a szín- és filmművészeti,

megszüntettek. A sajtóügyek királyi kormánybiztosa, Kolozsváry-Borcsa Mihály és az általa aláírt zsidó szerzők műveinek bezúzásáról: GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 178–179.

⁵²⁵ MILOTAY István: A betiltottak és a szabadság. *Új Magyarország*, 1944. április 20. A jogalapot a sajtócenzúra szolgáltatta, amennyiben a kormányzat és a törvényhozás elfogadta a háborús célok és a szövetségi politika elleni izgatás felelősségét.

⁵²⁶ MILOTAY István: Magyar sors – munkássors. *Új Magyarország*, 1944. március 30.

⁵²⁷ *Körkép reform után, tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Szerk. AUGUSZTINOVICS Márta, Budapest, 2000. http://www.kszemle.hu/kiadvany/Augusztinovics_-_Korkep_reform_utnan/ch02s02s02.html

A Sztójay-kormány társadalombiztosítási és szociális politikáját csak a zsidó vagyonok nemzeti vagyonná „konvertálásából” tudta fedezni: UNGVÁRY Krisztián: „Nagy jelentőségű szociális akció” Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In: *Évkönyv, 1956-os Intézet*. 2002, 296.

illetve az ügyvédi kamarákból a zsidó tagok törléséről, az állami foglalkoztatásban lévők elbocsátásáról, valamint arról szóltak, hogy zsidók nem tarthatnak keresztény háztartási alkalmazottat. [Meg még sok minden másról – itt jó lenne az Új Magyarországon kívüli szakirodalmat is idézni, pl. Vértés forráskiadását és valami vonatkozó tanulmány(kötete)t!]⁵²⁸

Áprilisban Milotay már a Kárpátok északi vonaláig jutott szovjet előrenyomulás ijesztő tényével és az angolszász jelenlét hiányával szembesíti a szövetségesek felszabadításában reménykedő közvéleményt. „Az angolok nincsenek itt, se a Duna–Tisza közén, se a Kárpátokban. Nem érkeztek meg. A döntő pillanat közeledik, s a szovjet hadsereggel nem ők vívnak ádáz élet-halál harcokat.”⁵²⁹ Újabb belpolitikai fejleményként pedig Imrédy, a hosszantartó német jelenlét és a felgyorsuló és hazai földhöz közeledő háborús események hatására, nagyobb társadalmi összefogást, antibolsevista, fajvédő politikai egységfrontot, a jobboldali pártok egy pártszervezetbe tömörülését szorgalmazta.⁵³⁰

Milotay ennek kapcsán a nagy teherpróbának kitett politikai „közép” megerősödését remélte, ami egyrészt azért szükséges, mert „küzdenie kell a hatalomból kiesett társadalmi és politikai reakcióval, ennek háttérbe szorult, de még mindig hatékony kerékkötő tényezőivel”, másrészt „állandóan számolnia kell nemcsak a baloldali szocialista és kommunista bujtogatás veszélyével, hanem a szélső vagy legszélső jobboldalnak oldalazó és túlszárnyaló agitációjával egy új szociális és politikai rend követelésében.”⁵³¹ A közösségi célok érdekében tevékenykedő kormányzati kötelesség pedig nem lehet más, minthogy például a legutóbbi kormányrendeletekkel zár alá vett zsidó vagyonnal kapcsolatban:⁵³² „tisztázzák és nyilvánosságra hozzák azokat az alapelveket, amelyeknek érvényesítésével a nagy átrendezést, a nagy visszamentést a házvagyon és részvényvagyon területein megvalósítani, végrehajtani akarják.”⁵³³ A cél nem a személyi változás és magánérdekek kielégítése, mert „akkor ez, magyarán szólva, annyit jelentene csupán, hogy ebben gubát cseréltünk”.

Milotay elítélően érzékeltette azt a társadalmi szintű lelki, erkölcsi járvány jelenséget, amikor „őskeresztény” polgárok a kiszemelt magántulajdonért magánérdekből országszerte spiclikednek, névtelen feljelentéseket tesznek, részt vállalva a „halk elaljasodásnak” e

⁵²⁸ *Új Magyarország*, 1944. március 31.

⁵²⁹ MILOTAY István: Badoglio nyomában. *Új Magyarország*, 1944. április 2.

⁵³⁰ IMRÉDY Béla: Együtt. *Új Magyarország*, 1944. április 9.

⁵³¹ MILOTAY István: A „közép” teherpróbája. I. *Új Magyarország*, 1944. április 23.

⁵³² Az áprilisban megjelent rendelet a zsidó vagyonok kötelező bejelentése és zár alá vétele tárgyában. VÉRTES Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*, Budapest, Grafomán, 1997, 284–293.

⁵³³ MILOTAY István: A „közép” teherpróbája. II. *Új Magyarország*, 1944. május 7.

folyamatában.⁵³⁴ A közösségi cél nem lehet más, minthogy a nagytőke érdekszervezetei ne helyezkedjenek továbbra is szembe „a nemzeti közösség magasabb céljaival, hogy ne játszanak államot az államban, az önzés, a kizsákmányoló és korlátokat nem ismerő uralmi és hatalmi politika igényeivel” – írta.⁵³⁵ Másodsorban pedig a háború után a népi felemelkedés és megújulás másik nagy akadályának, a latifundiumnak „kell (el)tűnnie, hogy ezentúl a földnélküli magyarság munkásszázai számára új életet, új erőforrásokat adjon”.⁵³⁶

A „liberális” képviselők kizárásával „megtisztított” Magyar Élet Párt, az Erdélyi Párt, a Magyar Megújulás Párt, a Magyar Nemzetiszocialista Párt jobboldali egység létrehozására tett kísérletei azonban eredménytelenül zárultak, egységesedés helyett az MMP és MNSZP Pártszövetség is felbomlott.⁵³⁷ Milotay az ősi pártoskodás, az örökös pártcélokkal szemben a „közép” lehetséges koncentrációjának eszméjét védelmezte, mint a nemzeti egységre törekvést, amely „győzelmes akarat és célba jutás is” lehetne, ha „idejében jut szóhoz” és tudja „mit akar és kik képviselik”.⁵³⁸ Mert könnyedén fennáll a forradalmi végletek eshetősége, mint az előző világháború utolsó évében, amikor a forradalmi erők vezetője pár hónap után a kommunisták kezébe adta a hatalmat. Az akkori „közép” politikai ereje is – a mostanihoz hasonlóan – „egyrészt a konzervatív makacsság, tehetetlenség és lekéssettség, másrészt a forradalmi gyűlölet és anarchia malomkövei között” őrlődött fel – vont a két háború utáni helyzettel párhuzamot.⁵³⁹

A május végétől tárca nélküli közgazdasági miniszterséget betöltő Imrédy sem maradt sokáig a kormányban. Miután nem volt hajlandó a németek részére átengedni a nemzeti és zsidó vagyon fölötti rendelkezést és megakadályozta, hogy a Weiss Manfréd Művek német kézbe kerüljön, német közbenjárással Sztójay – az Imrédyvel rivális Reményi-Schneller pénzügyminiszterrel és a Magyar Nemzetiszocialista Párttal együttműködve – újra bizonyították Imrédy zsidó származását, ami végérvényesen kiírta őt a politikai életből. Imrédy a zsidók elkülönítését, majdani kitelepítését, a zárolt zsidó vagyonok felügyeletét és kezelését egy állami szerv irányításával képzelte elérni. A zsidóknak állásaikból, tulajdonukból való kivezetésével párhuzamosan pedig gondoskodni kívánt a magyar munkaerő utánpótlás megszervezéséről, majd a zárolt vagyonnak közösségi célra történő felhasználásáról. Imrédy

⁵³⁴ MILOTAY István: Járványok. *Új Magyarország*, 1944. június 18.

⁵³⁵ Uo.

⁵³⁶ A „közép” teherpróbája. II. Uo.

⁵³⁷ A szélsőjobboldali pártok összefogására még: PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, MTA, 2013. 125–128. A háttérben a személyi konfliktusok, Imrédy erősebb pozíciói is közrejátszottak, valamint Sztójaynak a Nyilaskeresztes Pártot illető többszöri meghívása, ami Szálasi öntörvényűsége, vezéri ambíciója miatt eleve kilátástalan volt.

⁵³⁸ MILOTAY István: A „közép” teherpróbája. III. IV. V. *Új Magyarország*, 1944. május 28.; június 4.

⁵³⁹ Uo.

Béla a népbíróvási perében enyhítő tényezőként magyarázta, hogy tevőlegesen nem vett részt a tömeges zsidórendeletek meghozatalában. Imrédy a zsidókérdés jogi szabályozása tekintetében a második zsidótörvényt tekintette irányadónak, mindvégig annak megvalósítását, érvényesítését szerette volna alkalmazni.⁵⁴⁰ Augusztus elejére Imrédy mellett két pártbéli minisztertársa is lemondott kormányzati tisztségéről, majd Imrédy feladta pártja és a KABSZ vezetését is.⁵⁴¹

Áprilisban és májusban tovább folytatódtak a zsidókat ért belügyminiszteri rendelkezések és intézkedések.⁵⁴² A zsidó vagyonok bejelentése és zár alá vétele után az utazási korlátozás bevezetése, a megjelölés, majd a gettóba tömörítés folyamata indult el.⁵⁴³ Német sürgetésre megkezdődött a hangsúlyozottan munkaszolgálati céllal deportálásra szánt zsidók elszállításának megszervezése. A végrehajtás német utasításra és segédlettel a magyar közigazgatási hatóságok és a csendőrség, részben a rendőrség (Állambiztonsági Rendészet) segítségével bonyolódott le. A vidéki zsidóság deportálása májustól kezdődött és június közepéig tartott. Ennek során több mint 400 000 embert deportáltak Magyarországról.⁵⁴⁴ Június végén megindult a budapesti zsidóság deportálásának előkészítése is.

A zsidókkal kapcsolatos intézkedések emberi módon való végrehajtásáért nemcsak Horthy, a kormány egyes miniszterei is szót emeltek. Imrédy az eljárásokkal kapcsolatban a felelősség kérdését, az országgyűlés jóváhagyási kötelezettségét, valamint a rendeletek alól mentesítettek esetében a nemzetközi közvélemény szem előtt tartását vetette fel.⁵⁴⁵ A kormány a kormányzó többszöri felszólítására sem tett semmit az ügyben. Végül Horthynak sikerült megszerveznie és megakadályoznia a budapesti zsidóság elszállítását. A kormányzó ekkora már kétségbevonhatatlan bizonyítékok alapján szerzett bizonyosságot a deportálások valódi célját illetően. A kormányt még nem tudta fölmenteni, a közvetlen felelősöket, Endre László és Baky László államtitkárokat viszont félreállították a zsidó ügyek intézésétől.⁵⁴⁶ Horthy katonai

⁵⁴⁰ *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerk., a bev. tanulmányokat írta, az időrendi táblázatot és a személyek adattárát összeáll.: SIPOS Péter, Budapest, Osiris, 1999. 181.

⁵⁴¹ Az előző év végén a keleti frontot megjárt katonákból megalakult Keleti Bajtársi Szövetség kiszélesítésének szervezési munkájába is bekapcsolódva Imrédy a fegyveres szövetség vezetőjévé is vált. SIPOS, 1999. 58–62.

⁵⁴² Horthy elöszentesítési jogáról a megszállás után csak egyetlen esetben mondott le, a tervezett újabb zsidórendeletekre vonatkozólag. Német részről végig ellenőrzés alatt volt a kormány jogszabály kibocsátó tevékenysége. *A második világháború*. Szerk.: UNGVÁRY Krisztián. Budapest, Osiris, 2005. 841.; GYURGYÁK, 2011. 176.

⁵⁴³ A kormány rendelkezett a rendeletek alóli mentesítettek köréről, akik közé a háborús kitüntetettek, hősi halottak és eltűntek, valamint családtagjaik tartoztak. GYURGYÁK, 2001. 177, 178.

⁵⁴⁴ A német biztonsági szervek, az SD, a Gestapo megbízottai, Adolf Eichmann osztaga gondoskodtak a német érdekek érvényesítésének megfelelő irányításról: Uo. 173.; *A holokauszt Magyarországon*:

http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=4_2_3

⁵⁴⁵ SIPOS, 1999. 60.

⁵⁴⁶ *Az Endre – Baky – Jaross per*. Szerk.: KARSAI László és MOLNÁR Judit. [Budapest], Cserépfalvi, 1994. 100.

kormányt akart kinevezni, amit a román kiugrás után részben sikerült is megvalósítania.⁵⁴⁷ Augusztusban az imrédysták kormányból való kilépésével és az ismét megerősödő MÉP centrummal, valamint a román szövetséges kilépésének hatására, Horthy újraformálójá lett az eseményeknek.

Horthy emlékiratában sem szerepel, hogy a kormányzó – miután megbizonyosodott az auschwitz-i jegyzőkönyvek hitelességéről – július 18-án nemzetközi ajánlatot tett volna, július 26-án pedig a jegyzőkönyvet is eljuttatták volna a külképviseletekhez. A Horthy ajánlat értelmében a magyar kormány megpróbálta volna a nemzetközi segélyszervezeteket a koncentrációs táborokba irányuló segélyszállítmányok küldésére ösztönözni, valamint a még nem deportált zsidó származású magyarok (különösen a gyermekek) külföldre történő evakuálását kieszközölni, főként Palesztinába, Svédországba és az Egyesült Államokba. Ehhez a magyar kormány megszerezte a németek hozzájárulását is. A magyar kezdeményezés azonban kudarcot vallott az amerikaiak rugalmatlanságán, akik nem voltak hajlandóak megváltoztatni bevándorlási törvényüket, és a britek ellenzésén, akik nem akarták a zsidóság nagyarányú Palesztinába vándorlását.⁵⁴⁸ Miután kezdetben az angolok és az amerikaiak a jegyzőkönyvre és ajánlatra is passzívan reagáltak, végül az Egyesült Államok augusztus 17-én elfogadta az ajánlatot. Ennek ellenére sem történt semmi a megvalósítás érdekében. A Nemzetközi Vöröskeresztet csak szeptember 5-én értesítették. Ekkorra azonban Románia „kiugrott” a háborúból, Bulgária pedig letette a fegyvert és a front körbezáródott Magyarország körül. Mivel a menekülési útvonal elzáródott, a lehetőség teljes kudarcot vallott. A Yad Vashem szerint azonban az erőfeszítés mégsem volt teljesen hiábavaló, mivel a Horthy ajánlat jelentős hatással volt a magyarországi zsidómentő tevékenységre.⁵⁴⁹

A Sztójay-kormány leváltását Romániának a németekkel való ad hoc szembefordulása és a szovjetekhez való átállása után sikerült elérni. Horthy a pillanatnyi német hezitálást és megnövekedett magyar mozgásteret kihasználva, új miniszterelnököt nevezett ki, Lakatos Géza vezérezredes személyében. A legfőbb kormányzói cél az alkalmas pillanat megteremtése volt a kiugrás előkészítésére. Az új kormány elsőrendű feladatának a határok megvédését proklamálta, aminek járuléka a még egyelőre német részről elmaradhatatlan segítség hangsúlyozása volt. Ugyanakkor megtette a szélsőjobb felé is az intézkedéseket. Betiltották a

⁵⁴⁷ HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa, 1990. 293–296.; BENCsik Gábor: *Horthy Miklós: a kormányzó és kora*. Budapest, Magyar Mercurius, 2011. 263, 164.

⁵⁴⁸ BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája: a holocaust Magyarországon*. 2. Budapest, Belvárosi Kvk., 1997. 1211–1216.; BENCsik, 2011. 260–261.

⁵⁴⁹ *Vitézi tájékoztató*: http://www.epa.hu/04200/04231/00029/pdf/EPA04231_vitezi_tajekoztato_2018_1ks.pdf

megmaradt szélsőjobboldali pártokat, Szálasi és pártja illegalitásba kényszerült. Az új miniszterelnök a szélsőjobboldali izgatásra az állami szervek részéről a megtorlást helyezte kilátásba. A közigazgatás éléről eltávolították a szélsőségesen jobboldaliakat.⁵⁵⁰

Horthy – miután a nyugati hatalmaktól érkezett visszajelzés ismét egyértelműsítette a Szovjetunióhoz való fordulást, és a fegyverszüneti tárgyalások sürgős megindításának halaszthatatlanságát – a háború mielőbbi befejezése érdekében érvényt igyekezett szerezni az addig általa is elutasított megoldásnak, a szovjettel való kapcsolatfelvételnek.

Milotay sokak véleményét hangsúlyozta, amikor ismételten, újra és újra a szovjetekkel való békekötés lehetetlenségét taglalta. A szovjet béke ugyanis – a közelmúlt terveiből és a jelen példáiból merítve – a feltétlen megadással, a nemzeti felbomlással és meghasonlással volna egyenlő. Miközben – taglalta – a környező szláv kisleányok számára szóló közös békét „egy évszázados közös vágyalomnak szárnyain jelenti be”, Moszkva a pánszlávizmus „közös” megvalósítása érdekében a „[...] bolsevizmus, a szovjet zsarnokság igazi arcát, a társadalmi anarchia rémét, a vallási és kulturális öngyilkosság bizonyosságát, a sovinizmus, a faji összetartozás, a faji gyűlölet szenvedélyeivel takarja el. [...] Moszkva régóta ismeri ezt az ő uralmi céljaira oly jól felhasználható közös pánszláv éhséget, a benne rejtőző és nyomában ásitó szenvedélyeket, amelyek évszázadok óta várják a maguk kielégítését, diadalra jutását mindenáron. [...] Moszkva mindezt tudja, és úgy játszik a nacionalista káprázatoktól elvakult kis rokonokkal, mint macska az egérrel.”⁵⁵¹ Még a lengyelek esetében is „Sztálinéknak már megvan a maguk igazi lengyel kormánya, a teljesen demokrata, azaz teljesen bolsevista lengyel kormány, a Moszkvába menekült szabad lengyelek bizottsága” – írta az *Új Magyarország* vezércikkében.⁵⁵²

Őszre azonban, amikor már Imrédy is visszavonult, Milotay számvetést készített. Az egész ellenforradalmi rendszerről mint elvetélt, elveszett időszakról írva pörgette vissza a múltat, a Gömbös vezette kormánynak és kormánypártnak az Eckhardt-féle Kisgazdapárttal való szövetségi időszakát említve egyetlen reményteljes időszakként, amikor még volt akarat a valóban népi, szociális, nacionalista Magyarország megteremtésére. Ekkor indult útjára az *Új Magyarország* is. Tíz év távlatából írta a kezdeti célkitűzésekről: „Erős, öntudatos magyarságot akartunk, amely új lelket ölt magára, új hitet, új akaratot, új célokat. Olyanokat, amelyekért milliók szíve tud lánggra gyúlni. Mert népi milliók érdekeit fedik, és ugyanezek javát szolgálják.

⁵⁵⁰ Baky Lászlót és Endre Lászlót ekkor mentették fel államtitkári tisztségeikből: KARSAI és MOLNÁR, 1994. Uo.

⁵⁵¹ MILOTAY István: Válogatások! *Új Magyarország*, 1944. szeptember 10.

⁵⁵² MILOTAY István: A fehér sas útja. *Új Magyarország*, 1944. augusztus 20.

[...] Igazságot mindenkinek, mindnyájunknak, egy régi, elavult politikai és ugyanilyen gazdasági, társadalmi rend revíziójával, felszámolásával. Igazságot mindenkinek a nemzet, a magyar nép minden fiának munkája és érdeme szerint egyforma helyet a nap alatt. Egyforma, igazságos elosztását a nemzet nagy, közös javainak jogokban, anyagiakban, a boldogulás, a felemelkedés lehetőségeiben.”⁵⁵³

Az erőfeszítés azonban emberi tényezők – Eckhardt „árulása” és Gömbös korai halála – miatt nem sikerült: „Az a lendület, amely Gömbösben és Eckhardtban egyaránt megvolt, egyszerre megtört, kiesett a magyar sors felemelésére alkalmas erőtényezők közül és azután már csak toldozás-foldozás, jószándékú aprólékos munka következett. [...] Gömbös halála után már nem akadt olyan vezér, aki az ő egyéniségét pótolni tudta volna. Így történt aztán, hogy a paraszttömegek elkedvetlenedtek vagy egy részben a baloldali politika irányába fordultak.” A baloldali népi politikában hívők pedig „[...] olyan forradalmat akartak, amely a háború elvesztésére spekulált, és ezért a bolsevisták vagy angolszászok győzelmére épített. A miénk a népi Magyarországot a háború megnyerésével kötötte volna össze.”⁵⁵⁴

A román kiugrással a harcéri helyzet jelentősen megnehezült. Az oroszok már Erdély területére is benyomultak. Nem volt reális alapja a szélsőjobboldal – Milotay is⁵⁵⁵ – által hangoztatott bizalomnak a német csodafegyverekről. Guderian német vezérkari ezredes a német „csodafegyvereket” illetően azt a választ adta Lakatos Géának: „még különböző újításokat kívánnak rajtuk eszközölni, de »ezek a fegyverek nem tudják a háború sorsát eldönteni.«”⁵⁵⁶

Horthy szeptember végén küldte ki megbízottjait Moszkvába, előzetes fegyverszüneti tárgyalások céljából, ami a németek előtt sem maradt titokban.⁵⁵⁷ A front közeledésével és a kormányzói fegyverszüneti tárgyalásokra való törekvésével párhuzamosan mindinkább nőtt a német csapatok jelenléte az országban. Német segítséggel a nyilasok felfegyverzése és szervezkedése is egyre nagyobb méreteket öltött. Ekkor német részről már Szálasi és a nyilasok hatalomra segítése mellett döntöttek.⁵⁵⁸

A kormányzóval ellentétben a minisztertanácsi ülések folyamatosan a fegyverszünet elodázása melletti állásponton voltak. Ellenezte a háborúból való kilépést a Lakatos miniszterelnöknél

⁵⁵³ MILOTAY István: A mi tíz esztendőnk. *Új Magyarország*, 1944. szeptember 3.

⁵⁵⁴ MILOTAY István: Elkéstünk. *Új Magyarország*, 1944. augusztus 27.

⁵⁵⁵ MILOTAY István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*. Budapest, Gede Testvérek, 2001. 201.

⁵⁵⁶ LAKATOS Géza: *Ahogy én láttam*. Budapest, História, 1992. 123.

⁵⁵⁷ Szeptember 28-án Faraghó Gábor vezérezredes vezetésével küldöttség utazott Moszkvába, mely október 11-én alá is írt egy előzetes fegyverszüneti egyezményt; ennek értelmében Magyarország az 1937-es határok mögé szorult vissza.

⁵⁵⁸ PAKSA, 2013. 138–143.

bemutakozó és az országgyűlés képviselőiből megalakult Törvényhozók Nemzeti Szövetsége is, akik a kormányzói fegyverszünetkérés esetére a döntéshez szükséges parlamenti hozzájárulás, jóváhagyás alkotmányos elvére hivatkoztak.⁵⁵⁹

Horthynak végül az október 11-én szovjetekkel aláírt fegyverszünet után sem sikerült a felgyorsult események élére állni. A Vörös Hadsereg ultimátumára elindított október 15-i kiugrási kísérlete – szándéka ellenére – elbukott a működőképesebb, felkészültebb német ellenakció sikeressége folytán. A németek tudtak a tervről, és felfegyverzett nyilas osztagok segítségével megszállták Budapest stratégiai fontosságú pontjait. A honvédség tisztjeinek és katonáinak jó része a berögzült, erős gyökerekkel bíró német szövetség melletti kiállás és a „haza védelmében”, valamint rendíthetetlen bolsevistaellenességük okán a szovjetek elleni harc folytatásának elvén álltak. A fegyveres erők nem voltak felkészítve az átállásra, a kormányzói rádiókiáltvány elhangzásakor pedig már nem tartalmazott felhívást a németekkel való fegyveres szembefordulásra, a harctérre vonatkozó kormányzói hadparancsot nem továbbították. A németek által elrabolt, kisebbik fia életével is megzsarolt Horthynak – lemondása és eltávolítása előtt – német nyomásra még törvényesítenie kellett az új hatalmat, Szálasi kormányát is.⁵⁶⁰

A hatalomra segített Szálasi és a Nemzeti Összefogás Kormányának egy-egy miniszterét az MMP és a Nemzetiszocialista Párt adta, az előző kormányok pénzügyminisztere, kereskedelmi minisztere és közellátási minisztere pedig változatlanul részt vett benne. Az 1937. XIX. törvény alapján megalakult Országtanács döntésével a kormányzói és kormányfői jogkör egyesült, aminek eredményeként Szálasi nemzetvezető címmel ruházta fel magát. A kormánynak valódi kormányzati tevékenységre alig nyílt módja. A szovjet előretörés miatt folyamatosan zsugorodó országban egyre inkább csak névleges hatalommal rendelkezett.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ 1944. október 9. (12-én) a Szövetséget létrehozó 120–130 képviselőházi tag az Erdélyi Párthoz, a Magyar Élet Pártjához, a Magyar Megújulás Pártjához, a Magyar Nemzetiszocialista Párthoz, a Magyarországi Németekhez, a Magyar Nemzeti Szocialista Fronthoz és a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalomhoz tartozott. Elnöke Szász Lajos, társelnöke Jaross Andor, alelnöke Szöllősi Jenő, ügyvezető alelnöke Rajniss Ferenc. Milotay elnökségi tagja volt a Szövetségnek. MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából.* Budapest, Tarsoly, 2012. 51.; PAKSA, 2013. 142–143.

⁵⁶⁰ BENCsik Gábor: *Horthy Miklós.* Budapest, Magyar Mercurius, 2011, 267–274.

⁵⁶¹ *Magyarország a második világháborúban.* Főszerk.: ROMSICS Ignác, [Budapest], Kossuth, 2011. 137, 138. A Szálasi-kormány két nagyobb horderejű jogszabályának eredménye: létrejött a Dolgozó Nemzet Hivatásrendje, amely tizennégy szakmai csoportba sorolta a társadalmat, kiküldöttjeik a parlament felsőházának tagságát képezték volna. A másik jogszabállyal pedig létrejöhett volna a Nemzetvezető Munkatörzse, a Szálasi irányítása alatt álló „államvezérkar”. PAKSA, 2013. 166.

Milotay Szálasi hatalomátvételére az *Új Magyarország* olvasóinak a „nem volt más út” válaszát adta.⁵⁶² A régi rendszer ugyanis „békés eszközökkel megbukhatatlannak és lerázhatatlannak bizonyult.” Ugyanakkor „az árulás és a fegyverletétel hitvány kísérletével ez a magyar reakció pontot tett huszonöt éves bűneire és kikerülhetetlenül kihívta magával szemben az ellenforradalom megtorlását”.⁵⁶³ A fajvédelmi szélsőjobboldal ezen álláspontja szerint a Horthyval egyetértők a jobboldali eszme és politika árulóivá váltak, míg a nyilasok a szovjetekkel szembeni védekezéssel, a nemzeti háború folytatásával egy „hiteles ellenforradalmi” irányzat részesei lettek.

Szálasi terve alapján a kormány elfogadta az ország teljes hadba állítását, hadműveleti területté nyilvánítását. A honvédelem érdekében a lakosság körében megtörtént a teljes mozgósítás, a zsidók további munkaszolgálatra rendelése. Szálasi, ragaszkodva a háborús körülmények miatt nélkülözhetetlen emberi munkaerőhöz – a hadsereg számára munkaszolgálatra rendelt zsidók munkájához is – a németek hasonló igényeit, deportálásokkal kapcsolatos sürgetését nehezen fogadta el, és csak részben teljesítette.⁵⁶⁴ Számolt a német munkaszolgálatra „kölcsonadott” zsidók visszajuttatásával. A zsidósággal kapcsolatos kormányzati cél egyike a háború után a nagyhatalmakkal, a Szovjetunióval való egyezkedés volt magyar hadifoglyok kiváltása érdekében. A megmaradtak zsidók esetében az országból való kivándoroltatást tervezték. A fegyveres nyilas pártszolgálatosok garázdálkodó túlkapásaira azonban nem volt eredményes kormányzati válasz.⁵⁶⁵ A kormányzat a fővárosból való távozása után a gettósított budapesti zsidósággal szembeni rémuralommá fokozódó tevékenységük megfékezésére sem tudott megálljt parancsolni.⁵⁶⁶ A Sopronba távozó kormánynak pedig már lehetősége sem volt erre.⁵⁶⁷

December elejére a kormány és parlament elhagyta a fővárost, amit karácsonyra szovjet ostromgyűrű zárt körül. A fővárosból írt utolsó Milotay cikk a kétségbeesett, tehetetlen és csalódott ember írása, aki „[...] huszonöt éven át üvöltött, magányosan, álmatlanul és verte

⁵⁶² Szálasi 1944. november 11. rendelete eredeti formájában már csak két országos lapot engedélyezett a *Magyarságot* és az *Új Magyarországot*. Összevontként jelent meg a *Függetlenség* és az *Esti Újság*, az *Összetartás* és a *Magyar Szó*, a *Magyarország* és a *Pest. A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Szerk.: PAÁL Vince. Budapest, Wolters Kluwer. 2015.

⁵⁶³ MILOTAY István: Nem volt más út. *Új Magyarország*, 1944. október 22.

⁵⁶⁴ Körülbelül ötvenezer munkaszolgálatost adtak át a németeknek, akiket a Bécs környéki védelmi rendszer építéséhez vezényeltek. PAKSA, 2013, 157. http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=7_2_2

⁵⁶⁵ Vajna Gábor még október 18-i belügyminisztériumi rendelete a nyilasok általi önjelölt bíraskodást igyekezett megfékezni azzal, hogy a kérdés megoldását kormányzati feladatkörbe sorolta. A később történtek vonatkozásában ez teljesen eredménytelen intézkedés volt. GYURGYÁK, 2001. 186.; *A holokauszt Magyarországon*: http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=7_2_5

⁵⁶⁶ A nyilas rémuralomra: UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. [Szekszárd], Corvina, 2001. 229–244.

⁵⁶⁷ A Fegyveres Nemzetiszolgálat hungarista karhatalom tevékenységét az atrocitások miatt januárban felfüggesztették. PAKSA, 2013. 160.

öklével a falat, hogy felriasszon, hogy tettekre, nagy elhatározásokra késztesen egy csontja velejéig beteg országot és egy lelke mélyéig megromlott, meghasonlott társadalmat. [...] – mindhiába!” „Ezer éven át soha nem sújtott így bennünket idegen hatalom karja, hódító ellenség csapása és diadala. A Kárpátok helyett a Balatonnál védekezünk [...] Körülöttünk Közép–Európa, mint az árulás, a meghasonlás, a politikai, társadalmi és katonai lezüllés Macedóniája kínálja magát Moszkva lerongyolódott hadseregének.”⁵⁶⁸

1945. március végére a dunántúli sikeres szovjet előrenyomulással a Szálasi-kormány az ország elhagyására kényszerült. Milotay az angolok ausztriai megszállási zónájába, menekülttáborba került. Először Bregenzbe ment, majd Németországba költözött. 1947-ben kivándorolt Brazíliába, ahol a Csűrös Zoltán szerkesztésében São Paoloban kiadott *Új Magyarság* című antibolsevista szemle főmunkatársaként tevékenykedett.

Az 1950-es években hazatért Európába, és Svájcban telepedett le. Ezekben az években jelent meg két könyve, amelyekről a kitekintésben egy pár mondat erejéig, lezárásképpen, még szó lesz.

Élete utolsó időszakában Milotay István Svájcban élt, és 1963-ban egy protestáns idősotthonban halt meg.

⁵⁶⁸ MILOTAY István: Az ember üvölt. *Új Magyarság*, 1944. december 14.

Kitekintés: két Milotay könyv az emigrációból

Szepesi András álnéven írta az 1954-ben Innsbruckban kiadott *Mohácstól Budaörsig* című könyvét,⁵⁶⁹ amiben a magyar királykérdés témáját ágyazta történelmi kontextusba. Milotay a téma aktualitását a kérdésnek a legitimista emigráció általi napirenden tartásával magyarázta. A könyv már az elején leszögezte, hogy az államforma kérdéséről az emigráció nem, csak a jövőben felszabadulását és szuverenitását visszanyert nemzet hivatott dönteni. A történelmi hagyomány alapján Milotay Magyarország legmegfelelőbb államformájának az alkotmányos királyságot tekintette. Ugyanakkor a könyv Magyarországnak a Habsburgokkal Mohácstól Budaörsig tartó közös történelmét tárgyalva, osztrák királyaink részéről a folyamatos és súlyos magyar alkotmányértékeket emelte ki és rögzítette. Alkotmányos magyar királyságot csak Ferenc József valósított és tartott meg 1867 utáni uralkodásával – írta Milotay. Ferenc József után a nem uralkodásra termett IV. Károly pedig jelentősen hozzájárult a monarchia széteséséhez és a Magyar Királyság feldarabolásához. IV. Károly, akárcsak elődei, alkalmatlan volt hivatása betöltésére, ezért a magyar trón legitimációs öröklését a Habsburgoktól eredeztetni nem ajánlatos – mint azt teszi a legitimista emigráció, Ottó herceg révén –, szögezte le a könyv írója.

A trianoni következményekkel kapcsolatban a Kárpát-medence területi és politikai rendezésének megnyugtató, hosszú távú megoldási módját a Magyar Királyság legalább részbeni, népszavazás útján történő helyreállításában látta. A Kárpát-medencében a magyar lélekszám mindig is nagyobb volt minden más népcsoportnál, a terület gazdasági és politikai egysége a több évszázados államszervezői magyar múlt is ezt a megoldást predesztinálja. Ezt segítené a volt kisantant államai között élő magyarság, amely a gazdasági és kulturális kapcsolatok egyik biztos komponenseként – élve bármelyik országban, ahol megismerte és megtanulta az illető ország nyelvét, kultúráját – e folyamat kovásza lehetne.⁵⁷⁰ Egy nagyobb magyar területi egységgel a Duna-medence népei is jól járnának, ugyanis ezen államok a

⁵⁶⁹ MILOTAY István: *Mohácstól Budaörsig*. Budapest, Gede Testvérek. 2002.

⁵⁷⁰ Véleményét korábban is megfogalmazta: MILOTAY István: A kisantant magyarjai. *Új Magyarország*, 1936. október 28.

„jövőben csak Magyarország köré csoportosulhatnak, ha nem egymással versengő nagyhatalmak játékszerei és cseretárgyai akarnak maradni, hanem hatalmi tényezővé akarnak válni Közép-Európában”.⁵⁷¹

Másik jelentősebb könyvét, az *Út és Cél* című hungarista újságban 1953 szeptemberétől 1957 júliusáig folytatásokban közölte *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt* címmel, a volt kormányzó emlékiratainak kritikájaként.⁵⁷²

Milotay – hűen korábbi nézeteihez – Horthynak és rendszerének kritikáját a szükségszerű belső megújulás és a területi integritás helyreállításának szükségéből összegezte és ennek sikeréből, illetve sikertelenségéből vont le következtetéseit. A Horthy-korszak megmérettetésének mércéje egyrészt a dualizmusból megmaradt szociális igazságtalanságoknak reformokkal való megszüntetése, másrészt a régi Magyarország területének a történelmi igazság nevében való visszaszerzése, és egy a régióra, a Kárpát-medencére vonatkozó magyar küldetéstudat jövőjének megalapozása voltak.

A könyvben a korszakot formáló és fémjelző személyek és események kapcsán kiemelkedik Horthy Miklós, akit a konzervativizmus képviselőjeként írt le, egy gyökereiben 19. századi emberként, aki nem tudott lépést tartani a formálódó új Európával, annak eszmeiségével. Amikor a trianoni Magyarországnak „egy új Széchenyire lett volna szüksége”, amikor a „nagyon régen megérett és elodázott szociális kérdések a múlttal való gyökeres szakítást sürgették” volna, Horthy a régi rend híve maradt, aminek „a feudális nagybirtok, a dzsentri, a monopolkapitalizmus urai, s a konzervatív egyházi tényezők voltak a legerősebb tartóoszlopai”.⁵⁷³

Bethlen Istvánról és az általa fémjelzett időszakról a Horthyval való teljes egyetértést emelte ki, amikor Bethlen „[...] kicsiben a régi Nagy–Magyarországot akarta konzerválni, mely a maga társadalmi hierarchiájával, uralkodó osztályainak gyöngeségeivel, előítéleteivel, már Széchenyi által annyit ostromozott hibáival, a mélyben a széles néptömegeket csöndben emésztő gondjaival, betegségeivel már önmagának is terhére volt, s ezek által terhelve ment bele már az első világháborúba is.”⁵⁷⁴ Jelentősebb földreform nem történt, a társadalmi és vagyonkülönbségek megmaradtak. Kialakult az agrárproletariátus, a hárommillió koldus országa, tovább erősödött a zsidóság gazdasági-pénzügyi túlhatalma, a politikai-hatalmi

⁵⁷¹ Uo. 11.

⁵⁷² MILOTAY István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*, Budapest, Gede Testvérek, 2001.

⁵⁷³ Uo. 52.

⁵⁷⁴ Uo. 53.

berendezkedés nem tudta biztosítani a magyarság érdekeit. Ezen Gömbös Gyula és Imrédy Béla sem tudott változtatni, nem azért mert nem volt meg a jószándék és tettekésség bennük, hanem Horthy és a konzervatív erők hatásos gáncsoskodása miatt.

Bethlen István, majd Teleki Pál külpolitikája „a régi erdélyi, úgynevezett hintapolitika ösztöneit és hagyományait” hordozták⁵⁷⁵ – állapította meg –, Kállay Miklós a maga Kállay-kettősével ezen a téren tehát nem volt újszerű és előzmények nélküli. Amíg területeket kaptunk, felszíni németbarátsággal voltunk jellemezhetőek, ami valójában németellenességet takart, mert a németek veszélyt jelentettek az ország szuverenitására. Azonban senki sem ismerte fel, hogy semmikor nem számíthattunk a nyugati szövetségesek jó szándékára. A pánszláv veszély, a Szovjetunió nagyhatalmi és terjeszkedő politikája semmivel sem volt veszélytelenebb a németénél. A német bukás bekövetkeztekor pedig a már régen megjósolt szovjeturalom győzedelmeskedett az országon.

Horthy Miklós nem kapott feltétlenül pozitív jellemvonásokat a királykérdés kapcsán sem, amikor a királlyal szembeni hatalomhoz való ragaszkodásával évekre kijelölte és meghatározta az ország útját és sorsát. Az Imrédyvel és Bárdossyval szembeni kormányzói magatartást és eljárást, utólag pedig a Horthy emlékiratban kettőjükéről szóló dehonesztáló jellegű megemlékezést is felrótta. Miközben tudvalevő volt, hogy Imrédy Béla és fia a harctéren is bizonyított, Bárdossy pedig vállalta a háborúba lépés teljes felelősségét, ami valójában a kormányzó elsődleges döntése volt, és amely döntéshez a parlament is hozzájárult. Személyük megérdemelt volna annyit, hogy Horthy „[...] mint a nemzeti önvédelem s a kommunista hóhér–uralom mártírjáról [az idézetben az egyes szám harmadik személy Imrédyt és Bárdossyt jelenti – V. Á.] megilletődéssel emlékezzék meg. Úgy tudjuk, hogy bizonyos közvetítők részéről kísérlet történt arra, hogy a volt kormányzó könyvének második kiadásában az elismerésbe és tiszteletadásba belefoglalja a többi magyar politikusnak, az ő egykori miniszterelnökeinek és minisztereinek nevét is, mint Bárdossy László és a többiekét, akik hasonló sorsot szenvedtek a nagy, közös nemzeti életérdekek védelmében” – írta.⁵⁷⁶

Történelme során három kormányzója volt a magyar királyságnak, összegezte könyvét Milotay, közülük Horthy Miklós teljesítményének mérlege viszont nem nevezhető olyan kedvezőnek, mint az elődjeié. Hunyadi János „egy nagy nemzeti érdeket tudott képviselni és érvényesíteni, a török veszély felismerésében és az elhárításához szükséges erők előteremtésében és

⁵⁷⁵ Uo. 139.

⁵⁷⁶ Uo. 135.

győzelmes alkalmazásában”.⁵⁷⁷ Kossuth Lajos „saját korszakának nagy történelmi feladataira, egy nagy belső átalakulás keresztülvitelére s ennek fegyveres védelmére tudta mozgósítani és megszervezni az erre felhasználható erők maximumát”.⁵⁷⁸ Horthy Miklós viszont „[...] se nagy hadvezér nem volt, se nagy népvezér, se nagy reformer. A belső nagy feladatok felismerésére nem volt érzéke, se azok megvalósítására hivatásérzete. De nem voltak erre való képességei sem. A szociális átalakulás, a mélyreható magyar népi politika nagy gondolkörével állt szemben, szűk körű osztályszemlélet elfogultságával, ridegségével. A rábízott huszonöt évet külsőségekben élte ki, morzsolta le. A Trianon által ránk mért nagy történelmi parancsot, hogy nagy belső újjászületés nélkül nincs külső feltámadás – semmibe se vette, kicsiségekben kereste. A magyar népért, a magyar szegénység nagy szenvedő tömegeiért, míg erre még időnk volt, nem tudott és nem is akart a felső osztályokkal áldozatot hozatni, heroikus önfeláldozásra bírni. A békében és háborúban is alatta maradt egy nagy helyzet mértékének, szellemi és erkölcsi követelményeinek egyaránt” – szolt az emigrációból Milotay Horthyról alkotott, nem túl kedvező megítélése.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Uo. 279

⁵⁷⁸ Uo.

⁵⁷⁹ Uo. 280.

Életrajzi vázlat⁵⁸⁰

Milotay István (Nyírbátor, 1883. május 3. – Stein am Rhein, Svájc, 1963. február 10).

Író, újságíró, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő. Nyírségi, felső Tisza vidéki, ahol a „magyar társadalomnak szinte a struktúrájából folyt a nemzeti radikalizmus”. Keresztény középosztályból származott, felmenői között található Melotai (Milotai) Nyilas István református lelkész, a Tiszántúli egyházkerület püspöke, Bethlen Gábor fejedelem udvari prédikátora. Édesapja Milotay Gábor nyírbátori gyakorlóügyvéd, édesanyja Angyalossy Borbála. Középiskolai tanulmányait a nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban végezte. A debreceni református jogakadémián jogi tanulmányokat folytatott. A politikában való mozgolódását jelezte, hogy a debreceni jogakadémia hallgatójaként az egyik vezetője volt az egyetemi keresztmozgalomnak, amely a jobboldali radikalizmus egyik legkorábbi megnyilvánulása volt a századfordulón. Rendszeres írója volt az *Egyetemi Lapok*nak. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetem jogi karán fejezte be. Az egyetem elvégzése után rövid ideig közigazgatási gyakornok, majd szolgabíró Szabolcs vármegyében.

1907-től a Rákosi Jenő vezette *Budapesti Hírlap*nak a munkatársa, ahol politikai tárgyú cikkeivel és szépirodalmi tárcáival keltett feltűnést. Szépirórnak készült, novelláinak gyűjteménye *Neked kedves* címmel 1912-ben látott napvilágot.

1913–1919-ig az *Új Nemzedék* politikai, társadalmi és irodalmi hetilap elindítója, szerkesztője.

1918. november–decemberben a TEVÉL (Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája) alapító tagja, Lázár Andor (1932–1938 között igazságügyminiszter), Ajtay József (az Élet asztaltársaságból), Bajza József, Bodor Aladár (Élet), Karafiáth Jenő, Kelemen Kornél, Lendvai István (Élet), Pethő István (Élet) mellett. A Liga célja a magyar állam integritásának védelme,

⁵⁸⁰ Életrajzából adatok találhatóak: GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris, 2012, 257–258.; SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 281.; SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története, 1867–1914*. Budapest, Új Mandátum, 2003, 314. Országgyűlési almanachokban és életrajzi lexikonokban. Milotay István nevének rövidített változatairól, illetve álnéveiről Gulyás Pál: *Magyar írói álnév lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. ad felsorolást. Kiterjedt publicisztikai munkássága nem redukálódott saját szerkesztésű lapjaira. Cikkei többek között megjelentek még: az *Élet*ben, a *Magyarországban*, a *Nyírvidékben*, a *Nyugatban*, a *Pesti Naplóban*, a *Szegedi Híradóban*, a *Szózatban*.

a béketárgyalások tudományos anyagokkal való elősegítése volt.

A kezdeteknél jelen és tagja volt a Kozma Miklós szervezésében, lakásán megalakult MOVE-nak.⁵⁸¹

1919 februárjában a keresztény-nemzeti beállítottságú *Új Nemzedék* szerkesztőségét szétrombolták, a Tanácsköztársaság alatt pedig be is tiltották.

1919 augusztusában a Magyar Írók Nemzeti Szövetségének társelnöke, majd 1921-ben Szabó Dezső helyett elnöke lesz.

1919 augusztusától az újraindult *Új Nemzedék* szerkesztője. A hetilap hamarosan a Bangha Béla jezsuita páter vezette konzern, a Központi Sajtóvállalat érdekeltségébe került és napilappá alakult. A közte és Bangha Béla között fennálló állandó nézeteltérés miatt azonban megvált a laptól és új napilapot indításába fogott.

1920 decemberében a mérsékeltebb legitimista ellenzék vezetője, ifjabb Andrassy Gyula megbízásából indította el a *Magyarság* napilapot.

1920–1922 között a KNEP (Keresztény Nemzeti Egységpárt, az egyik kormánypárt) Debrecenben megválasztott nemzetgyűlési képviselője volt. Az 1922-es választásokon viszont már alulmaradt. Támogatta a numerus clausust, a húszas években pedig jobbról bírálta a Bethlen-féle rendszert.

1922–1932 a Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Klubjának elnöke.

1924 előtt és után is jó kapcsolatot épített ki a Gömbös Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre által fémjelezhető fajvédők későbbi pártjával.

1925-ben Belső-Erzsébetváros (XIII. kerület) a Fajvédőkkel és a Keresztény Ellenzékkal összefogott Egyesült Keresztény Községi (Wolff-) Párt székesfővárosi képviselője.

Korán megírta *Az Ismeretlen Magyarország* című szociográfiai jellegű tanulmányait és megjelentette egy kötetben. 1931-ben körutat tett az országban, számos tanulmányt közölve az Alföldön és a tanyavilágban tapasztalt nyomorról. A publicista ezen írásai a későbbi népi írókhoz – akikkel Milotay egy ideig jó viszonyt is ápolt – hasonló követeléseket fogalmaztak meg.

⁵⁸¹ GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula*. Budapest, Vince, 2001. 59.; ZÁVODSZKY Géza: *A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig, Pethő Sándor (1885–1940)*. Pécs–Budapest, Kronosz, 2019. 68; ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér, Kozma Miklós: pokoljárás a médiában és a politikában, 1919-1941*. Budapest, PolgART, 2000. 50.

1931-ben ismét indult a képviseléválasztásokon. Ekkor Eckhardt Tiborral közös listán szerepelt Miskolcon, amiről Eckhardt még igen, de Milotay már nem jutott be.

1932-ban viszont pártonkívüliként már miskolci országgyűlési képviselő, Eckhardt pedig kisgazdapárti képviselő Mezőcsát mandátumával. Ugyanezen évben a Lengyel Köztársaság elnöke a Polonia Restituta rend középkeresztjével tüntette ki.

A Gömbös-kormányral radikalizálódott a kormánypolitika is. Antall István sajtófőnök megkeresése után otthagyta a legitimista *Magyarságot*, és a kormánypárt és a Kisgazdapárt szövetségi politikájával való egyetértésben, annak népszerűsítése érdekében 1934 augusztusában elindította a kormánypárti *Új Magyarság* című lapot.

Gömbös Gyula halála után, mint parlamenti képviselő és lapszerkesztő, a radikálisabb reformerek közé tartozik, a kormánypárt jobbszárnyát erősítve. Támogatta a Darányi-kormány reformjait, majd Imrédy Béla politikáját erősíti. Az *Új Magyarság* irányultsága az Imrédy-kormány alatt Imrédy politikáját támogató lesz.

1938 novemberében a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki.

1939 tavaszán a leköszönő Imrédy vezette Magyar Élet Mozgalom beolvadt a kormánypártba, amit már Teleki Pál miniszterelnök és pártvezető alatt átneveztek Magyar Élet Pártjává. Milotay többedmagával belépett az újjáalakult kormánypártba, aminek színeiben az 1939-es pünkösdi választásokon ismét képviselőnek választották.

1939-ben megkapta Hitlertől a Sas-rend nagykeresztjét.

1940 októberében nem követte Imrédy Bélát, annak megalakított új pártjába, a Magyar Megújulás Pártjába. A kormánypártban maradt, de imrédystaként a szélsőjobb oldali irányvonalat követte.

1944 szeptemberében tagja a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének. Tisztségét a nyilas puccs után is megtartotta, hungarista azonban nem volt.

1945 elején Ausztriába, majd Németországba szökött, 1947-ben Brazíliába emigrált.

1948-ban a brémai brit haditörvényszék megtagadta kiadatását.

1951 és 1954 között a Csürös Zoltán szerkesztésében Sao Paolóban kiadott *Új Magyarság* főmunkatársa. Az emigráns sajtó szélsőjobb oldalán elhelyezkedő orgánumban publikált. 1953 szeptemberétől 1957 júliusáig jelent meg *Egy élet Magyarorszáért* című cikksorozata a hungarista mozgalom Salzburgban kiadott hivatalos lapjában, az *Út és Cél* hasábjain, Horthy

Miklós emlékiratainak kritikájaként. A cikksorozat könyvben is megjelent, és a trianoni Magyarország tragédiájának végső elemzését tartalmazza.

1954 Szepesi András álnéven Mohácstól Budaörsig történelmi tanulmányt jelentett meg.

1956-tól 1963-ig Stein am Rheinben, egy svájci protestáns otthonban élt.

1963. február 10-én ott halt meg.

Összegzés

A dolgozat célja volt, hogy jobboldali szemszögből mutassa be a magyar történelemnek a második világháború előtti időszakát, amely még elég közeli ahhoz, hogy a mai napig vitatott legyen. Ennek eszközéül egy jobboldali, az akkori közvéleményt erősen befolyásoló „újságíró-fejedelemnek”, Milotay Istvánnak a publicisztikáját használtuk fel. A szépírónak készült, nagy műveltséggel rendelkező, olvasmányosan és sokat író újságíró vezércikkei, képviselői- és egyéb beszédei egy olyan jobboldali eszmei-világnézeti látásmódot tükröznek, amelynek alapján egy – a tanulttól eltérő – másfajta történelemkép bontakozhat ki az olvasó előtt, amely olykor olyan hiteles és értékes lehet, mint a szakirodalomban eddig elfogadott. A cikkek tartalmi, politikai és világnézeti beállítottsága – a Milotay-sajtó példányszámából és olvasottságából kifolyólag is – egy jelentős újságolvasó társadalmi csoport gondolkodására hatott, megfogalmazva és igényesen kifejezve utóbbiak véleményét, elképzeléseit. Minden a magyarságot érintő kisebb-nagyobb, konkrét vagy elvont, aktuálpolitikai-történelmi távlatú kérdés helyet kapott Milotay írásaiban. Az ezekben megfogalmazott mondanivaló és állásfoglalás mai újraolvasása élvezetes és nagyon tanulságos volt, és egy „másik” történelemről való gondolkodás lehetőségét kínálta.

A dolgozat Milotay írásain keresztül igyekszik teret adni a második világháborúban vesztes magyar jobboldali radikalizmus szellemi megnyilvánulásainak bemutatására. Ez nem az egyetlen jobboldali látásmód, hanem a Milotay által képviselt jobboldali radikalizmusé, így a Milotay-féle gondolatmenetekből, bőséges idézetekből igyekeztünk úgy válogatni, hogy szándékunk szerint ezt az álláspontot teljességében ismertessük. Amivel persze lehet és kell is vitatkozni. De, úgy érezzük, hogy az események inkább baloldali, konszenzusos értékelése mellett feltétlenül szükséges ennek a látásmódnak az ismertetése is ahhoz, hogy a történésekről teljes képet kapjunk.

A Milotay által a közélet aktualitásaira adott és a nemzeti sorskérdésekre született válaszaiból a dolgozat kidomborítja a szerző gondolkodásának „fejlődési” ívét. Milotay nézetrendszere jól tükrözi azt a történelmi kort, amikor Európában a nemzetállamok reneszánszukat élték és, amikor az etnikai, fajvédő nacionalizmusoknak, a népi, szociális reformoknak és a zsidókat ért

jogsértéseknek egyre erősödő, kezdetben jellemzően az ellenzék által képviselt, majd kormányzati „szintre” emelkedő folyamata zajlott.

A dolgozat igyekezett a magyar történelem három évtizedét felölelő korszak fontosabb eseményeivel megközelítőleg egyforma hangsúllyal és kiterjedéssel foglalkozni. A cél elsősorban a korszak minden eseményét „elemző” Milotay írások prezentálása volt. Idézni kívántuk a Milotayra jellemző gondolatmeneteket, megfogalmazási sémákat. Az események bemutatásakor nem határolódtunk el sem szakmailag, sem érzelmileg Milotaytól, hanem mindent az ő szemüvegén keresztül láttattunk. Ehhez az állásponthoz bizonyos megértés kellett a szerző nézetei iránt, hogy véleményét (különösen a nemzetvédelmet illetően) – sok tekintetben, ha nem is mindenben – elfogadjuk. Ugyanakkor úgy érezzük, abban objektívek maradtunk, hogy nyíltan jobboldali olvasatról beszélünk, és nem kérdőjelezzük meg egy másik látásmód létjogosultságát. Milotay véleménye pedig egy olyan markáns nézetrendszert, mondhatni egy olyan vonalat képvisel, amely sok ember nézeteit tükrözte, nemcsak a maga korában, hanem később is. Nem kerüljük meg tehát Milotay politikai hovatartozásának és felelősségének kérdését.

Kétségtelen és vitathatatlan, hogy úgy a kezdeti, mint a későbbi Milotay Istvánra jellemző volt, hogy a hazája és a magyarság sorsáért való aggodás erős nacionalizmussal és antiszemitizmussal párosult. Kezdetben a Tisza-féle liberális-kapitalista kormányok tevékenységétől várta az állam megerősödését, a nemzeti kiteljesedést, ostromozta és az ellenzéki politikai újságírás eszközeivel számon kérte az ország vezetésén az állam szerkezeti fellazulását, az erjedési állapotokat. A háborút követő forradalmakban és a tanácsköztársaságban meggyőződéssel hirdette a baloldali zsidó értelmiség és a kommunisták felelősségét. Az „ellenforradalmi” keresztény-nemzeti, „szegedi gondolat” híve, akit antiliberalizmus, antikapitalizmus, antibolsevizmus és antiszemitizmus jellemezett. Elsőrendű célnak a Trianonnal szétszabdalt csonka ország államiságának és magyarságának megerősítését tartotta, a faj/az etnikum érdekeinek védelmezését, a megerősödő nemzeti öncélt, a revízió elérését. Bírálta a bethleni Magyarország lassított modernizációját, fajvédelmi szempontból a keresztény-nemzeti, értelmiségi középosztály pozitív megkülönböztetését látta volna szívesen, akár a honi zsidóság rovására, a parasztságnak népi polgárosodását, földosztást szeretett volna elérni.

A Gömbös Gyulával kezdődő, majd Imrédy Bélával folytatott „rendszerváltoztató” kormánypolitika mellé állt, és egyre elszántabb hívévé vált a mindenkori kormányok szociális reformpolitikájának, a zsidóságot érintő diszkriminatív törekvésekkel együtt. Utóbbival való

egyvetértésében látnunk kell, hogy a dualizmusban eltorzult magyar kapitalista fejlődés gazdasági eredményeinek társadalmi kiegyenlítését szerette volna elérni. A fajvédő, nacionalistának is nevezhető reformpolitika eszközeivel az alsóbb társadalmi rétegekkel összekovácsolódott magyarságnak, a modern polgári magyar társadalomnak a megszületését képzelte el. Egyvetértett a politikai hatalom központosításával, később a zsidótörvények megszavazásával és a „faji” magyarság anyagi és szellemi térnyerésének elősegítésével, az „árjásítással”. A német–magyar szövetség támogatásával a magyar revíziós és szociális politika sikerét szerette volna elérni. A versailles-i békerendszerre épült európai status-quo korrigálásával a magyar revízió lehetőségét vélte megvalósíthatónak, amiért egyre inkább szélsőjobboldali irányba tolódott el. A németek iránt elkötelezett volt, a bolsevikok elleni háborút a végletekig – a nyilas uralom alatt is – támogatta. 1945-ben elhagyta az országot. Pályafutása tulajdonképpen ezzel zárult. Későbbi munkái antikommunista szellemben íródtak, majd a hungarista emigráció irányvonalához sorolták.

A szakirodalomban a fajvédőkhöz is sorolt Milotaynak nem voltak a magyarságot, mint „fajt”, etnikumot a fajelmélet szemszögéből taglaló cikkei, hanem történelmi megközelítésben taglaló cikkeket írt. *A magyarság életfája* című több részes cikksorozatában – hasonlóan másokhoz – kevert etnikumú magyarságról írt. A „testvérnépek” tagjai esetében a magyarsághoz hasonuláshoz és tartozáshoz a több nemzedéken keresztül vállalt megpróbáltatásokat, a közösen megélt érzelmeket, a nyelvet és a hagyományközösséget sorolta fel. Megemlítette a reformkort is, amikor a nyelv, a kultúra, a közös történelem voltak az összetartozás jegyei. A parasztsághoz, a kis- és középnemességhez való idomulást pedig „garanciának” látta a hamisítatlan, ősi népi jegyek megőrzéséhez.

A dolgozat igyekezett nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a reformokat akaró fajvédő jobboldal részéről a rendszerjobbító gondolatok és bizonyos intézkedések kifejezetten lényeglátó és perspektivikus, jövőbemutató vonatkozásokkal is bírtak, mint a piaci egyenlőtlenségeket kezelni próbáló szociális állami újraelosztó politika, vagy a nemzeti integrációra és a társadalmilag egységesedő nemzeti közösség megteremtésére irányuló kormányzati próbálkozások. A létező nagy gazdasági- és társadalmi, szociális különbségek mellett a világtendenciaként is érvényesülő etnikai- és kisebbségi jogfosztás sorába illeszthető a magyarországi zsidóságot nemzeti kisebbségnek tekintő magyar állami jogszűkítő politika. A dolgozat ugyanakkor igyekezett aláhúzni, hogy a zsidóság elleni intézkedések politikája nem volt egyedülálló, más korabeli állam törvénykezésében, kormányzati intézkedéseiben is tetten érhető.

Történeti szakirodalmunkban Milotay István jórészt negatív szereplőként szerepel. Gyurgyák János *Magyar fajvédők* kötetében Milotay pályafutását kedvezőtlenül definiálja, amikor azt „kacsaringósnak”, fordulatokban gazdagnak jellemzi, s ennek kapcsán bizonyos gerinctelenséget, jellemtelenséget feltételez az íróról. A két világháború közötti történelmünknek azonban számos olyan szereplője volt, akik közéleti pályájuk során szép számmal tettek ilyen-olyan (politikai és ideológiai) irányban fordulatokat. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor vagy Szekfü Gyula, hogy a közpolitikával foglalkozó egyes népi írók esetével ne is példálózzunk, akiknél szintén szép számmal akadtak közéleti színeváltozások. A Gyurgyák-tanulmány ugyanakkor teljes joggal hívja fel Milotay pozitív jellemzőire is az olvasó figyelmét, mint például az esetében nem eléggé hangsúlyozott erőteljes népi, szociális szemléletre.

Szabó Miklós szerint konjunktúralovag, a kortársat, Vukov Lukács, délvidéki újságíróat idézve, „zsaroló selyemfű” volt Milotay, akit mindig a megfelelő helyről, a megfelelő személy által támogattak és pénzeltek.⁵⁸² A Milotay pálya sikerei, elismertsége és eredményei kétségtelenül mutatják, hogy igaz volt a jó üzleti érzékkel és kapcsolati tőkével rendelkező, tehetséges és a lehetőségeit kiválóan érvényesíteni tudó Milotayról kialakult kép, aki sok esetben megkerülhetetlen tényezője lehetett a közéletnek, aki úgy volt benne a mai értelemben vett main stream-ben, hogy nem lehetett szem elől téveszteni és számolni kellett a véleményével. Ugyanakkor a Vukov Lukács által leírtakkal kapcsolatban nem tudunk bizonyosat, és egy ilyen – mai kifejezéssel élve – karaktergyilkossággal a dolgozatnak talán nem feladata foglalkozni. A későbbiekben mindkét fél éveken keresztül élt a kölcsönös pereskedés eszközével.

Milotay antiszemitizmusa megkérdőjelezhetetlen. Az úgynevezett „szalon” antiszemitizmus vagy aszemitizmus, sajnos, akkoriban a korszak jellemzője, „korszellem” volt. A nyilasokra és a későbbi nemzetiszocialistákra jellemző útszéli stílus, a gettósítás és a deportálás követelése viszont egyáltalán nem volt jellemző Milotayra, a numerus clausus és a zsidó kivándorlás gondolatának támogatása viszont igen – ami utólag szintén nem felel meg a „demokratikus” és „emberi jogi” mércének. Ez azonban mégsem volt egyenértékű a gyilkosságra való buzdítással.

Hogy a háború rossz, vesztes oldalán állt, majd véleményéhez az emigrációban is tartotta magát, sőt szélsőségessége tovább, hungarista irányban erősödött? Gyurgyák János a Milotay emigrációban írt könyvében (*Mohácstól Budaörsig*) leírtakat úgy értékeli, hogy szerzője utólag sem sokat tanult a múlt eseményeiből, korábbi önmagához képest nem lett bölsebb és belátóbb,

⁵⁸² VUKOV Lukács: Milotay István, a zsaroló selyemfű... i.m.

és nem volt képes önmaga meghaladására, revideálására. Ugyanis Milotay történelmi témát taglaló, a magyar királyságot és a királykérdést boncolgató könyvében, a múltba visszatekintve egy – legitimista múltjához is közeli – Habsburg-magyar királyságot képzelt és kívánt volna vissza a két világháború közti időszakra, ami szerinte akkoriban nagyobb eséllyel valósítható volt meg a történelmi ország kereteinek visszaállítását, mint a Horthy kormányzó vezette csonka királyság.

Az utólag elvárható önkritika gyakorlása nem volt feltétlenül elvárható tőle. Bizonyos szempontból akár igazolva is érezhette nézeteit, amikor az általa bolsevik invázióknak vélt szovjet „felszabadítással” beteljesedett, amit többször bizonygatott. Korábbi cikkeiben ugyanis számtalanszor utalt a szovjet imperializmus területi éhségére, ami a náci birodalom „étvágyával” vetekedik. 1941. novemberi parlamenti beszédében hívta fel a Ház figyelmét, hogy a szovjet területi terjeszkedés aktuális terv, aminek Magyarország is része. Akkor már létezett a Molotov-Ribbentrop paktum, és arra világított rá, hogy létezhetnek titkos tervek további területeknek orosz vagy német érdekszférába való tagolására is. (A későbbiekben megvalósultak is erre utaltak).

A történelmietlen „mi lett volna, ha” továbbgondolásával, a térségben az angolszász béketeremtésnek európai és polgári megoldását valószínűleg Milotay is megértőbben kezelte volna, és jobban tudott volna azonosulni vele. Hogy nem ez következett be, hanem az ellenkezője, nem jelenthette Milotay számára a (Gyurgyák által hiányolt) tanulságok egyértelmű levonását. Az egyik elnyomó (náci) rendszert nem lehetett úgy a bűneivel szembeállítani, hogy egy másik (szovjet) szintén a megfélemlítésen, majd diktatúrán alapuló berendezkedése alapján akarta azt a saját igazságáról felvilágosítani. Hiszen a háború befejezése után nem sokkal ezeket hurcolták el az országból kényszermunkára, ezek váltak a fizikai erőszak áldozatává, újabb ezreknek sorsa pedig a kitelepítés lett. Társadalmi osztályok kerültek eltörlésre, és a társadalmi „egyneműsítés” politikája az előző rendszerhez tartozókat, az abban bármilyen szerepet vállalók ezreit juttatta egzisztenciálisan lehetetlen állapotba, vagy „likvidálhatta” őket. Milotay és a bolsevistaellenes jobboldal a szovjet győzelem esetére tragédiát vizionált, így szerintük a németpártiság a történések utólagos fényében is érthetőnek és elfogadhatónak tűnt. De a zsidó genocídium tekintetében Milotay és az emigráció elhárított bárminemű felelősséget, morális szembenézést.

Utóvégre, Milotay István írásainak tanulmányozásával sok igazságmagra, helyénvaló meglátásra bukkanhattam, amit a maga korában reprezentatív szerző jó tollal írt meg. Elolvasásuk révén nemcsak egy gondolkodó főről, hanem az őt olvasók vélhető mentalitásáról,

illetve korának közgondolkodásáról is képet kaphattam, amiért ajánlatosnak és fontosnak tartottam a témával kapcsolatos foglalkozást. Még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy Milotaynak is – éppen alapos műveltsége és kiváló íráskészsége miatt – komoly felelőssége volt abban, hogy Magyarország a második világháború végén kiközösítette állampolgárai jelentős részét és a Harmadik Birodalom mellett a végsőkig kitartva ismét a vesztes oldalra került.

Felhasznált források és szakirodalom

Források:

- MILOTAY István: A radikálisok. *Új Nemzedék*.1914. június 7.
- MILOTAY István: Magyar nép – magyar értelmiség. *Új Nemzedék*. 1915. május 2.
- MILOTAY István: Radikális kibicek. *Új Nemzedék*.1916. június 11.; 1916. október 22.
- MILOTAY István: A függetlenségi párt programjához. *Új Nemzedék*.1916. július 23.
- MILOTAY István: Erdélyi gondok. *Új Nemzedék*.1917. október 7.
- MILOTAY István: „A feudalizmus Biharban”. A Huszadik Száznak. *Új Nemzedék*.1917. november 18.
- MILOTAY István: A magyar osztályharc és a magyar irodalom. *Új Nemzedék*.1918. április 25.
- MILOTAY István: Ellenzéki feladatok. *Új Nemzedék*.1916. június 11.
- MILOTAY István: Az ellenzék feladata. *Új Nemzedék*.1916. június 27.
- MILOTAY István: Magyar girondisták. *Új Nemzedék*.1918. február 6. 7.
- MILOTAY István: Vezetők és vezetettek. *Új Nemzedék*.1916. október. 1.
- MILOTAY István: Új király, új ország. *Új Nemzedék*.1916. november 26.
- MILOTAY István: Az aranyeső villámai. *Új Nemzedék*.1917. szeptember 30.
- MILOTAY István: Magyar imperializmus. *Új Nemzedék*.1917. november 25.
- MILOTAY István: Khaosz. *Új Nemzedék*.1918. május 9.
- MILOTAY István: Levél gróf Károlyi Mihályhoz. *Új Nemzedék*.1918. október 25.
- MILOTAY István: Bolsevikizmus. *Új Nemzedék*.1918. február. 13.
- MILOTAY István: A kormány és az Antant. *Új Nemzedék*.1918. december 14.
- MILOTAY István: Forradalom után. *Új Nemzedék*.1918. november 9.
- MILOTAY István: Magyar irredenta. *Új Nemzedék*.1919. január 26.
- MILOTAY István: Proletár-diktatúra vagy polgári uralom? *Új Nemzedék*.1918. december 24.
- MILOTAY István: Feldúlták a szerkesztőségünket. *Új Nemzedék*.1919. február 11.

- MILOTAY István: Jövünk! *Új Nemzedék*.1919. szeptember 15.
- MILOTAY István: A magyarsághoz. *Új Nemzedék*.1919. szeptember 30.
- MILOTAY István: Úri politika. 1919. november 21.
- MILOTAY István: A siroki hangyák. *Új Nemzedék*.1920. január 1.
- MILOTAY István: Húsvét. *Új Nemzedék*.1920. április 4.
- MILOTAY István: Ami a legfontosabb. *Új Nemzedék*.1920. június 29.
- MILOTAY István: Magyarország. *Magyarság*.1920. december 15.
- MILOTAY István: Aeterna Hungaria! *Magyarság*.1921. április 10.
- MILOTAY István: Az értelmiség válsága. *Magyarság*.1921. október 2.
- MILOTAY István: A szavak rabszolgasága. *Magyarság*.1921. november 6.
- MILOTAY István: Parasztdemokrácia és Nagymagyarország. *Magyarság*.1921. november 13.
- MILOTAY István: Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*.1922. március 1.
- MILOTAY István: A régi lobogó alatt. *Magyarság*.1922. március. 25.
- MILOTAY István: A két kurzus. *Magyarság*.1922. augusztus 1.
- MILOTAY István: A „függetlenség” árnyékában. *Magyarság*.1922. november 5.
- MILOTAY István: Tenger egy csöpp vízben. *Magyarság*.1922. december 3.
- MILOTAY István: Felül az ernyő, nincsen kas. *Magyarság*.1923. január 28.
- MILOTAY István: Fajvédelem. *Magyarság*.1923. február 25.
- MILOTAY István: Az egyetlen út. *Magyarság*.1923. március 25.
- MILOTAY István: Egy úton. *Magyarság*.1924. február 24.
- MILOTAY István: A magyar középosztály. *Magyarság*.1924. március 2.
- MILOTAY István: Két aranykor. *Magyarság*.1924. június 8.
- MILOTAY István: Az orosz titok. *Magyarság*.1924. szeptember 21.
- MILOTAY István: Erdély. Cikksorozat. *Magyarság*.1924. november 23.–december 24.
- MILOTAY István: Holt lelkek. *Magyarság*.1925. február 15.
- MILOTAY István: Bethlen. *Magyarság*.1925. december 25.

- MILOTAY István: Magyar összeesküvők. *Magyarság*.1926. január 10.
- MILOTAY István: A fajdkakas alatt. *Magyarság*.1926. március 14.
- MILOTAY István: Magyar mélységekből. *Magyarság*.1926. március 28.
- MILOTAY István: A népdaltól az operáig. *Magyarság*.1926. április 25.
- MILOTAY István: A nyugodtak és a nyugtalanok. *Magyarság*.1926. július 4.
- MILOTAY István: Be a vörösbe. *Magyarság*.1926. december 5.
- MILOTAY István: A magyar Duma. *Magyarság*.1926. december 8.
- MILOTAY István: A cölöpösök. *Magyarság*. 1926. december 25.
- MILOTAY István: Páneurópa. *Magyarság*, 1927. május 8.
- MILOTAY István: Rothermere lord szilvafái. *Magyarság*, 1927. szeptember 4.
- MILOTAY István: A félelmetes csend. *Magyarság*, 1928. április 29.
- MILOTAY István: Új Magyarország felé. *Magyarság*, 1928. július 22.
- MILOTAY István: Két út. *Magyarság*, 1929. április 9.
- MILOTAY István: Marxék falun. *Magyarság*, 1932. február, márciusi cikksorozat.
- MILOTAY István: A harmadik nagyhatalom. *Magyarság*, 1933. január 29.
- MILOTAY István: A harmadik birodalom. *Magyarság*, 1933. március 5.
- MILOTAY István: *Magyarság*, 1933. április 30.
- MILOTAY István: A jogrend eresze alatt. *Magyarság*, 1933. május 6.
- MILOTAY István: Egyetemi záptojások. *Magyarság*, 1933. május 17.
- MILOTAY István: A Bleyer-pör lángjánál. *Magyarság*, 1933. május 21.
- MILOTAY István: Az erfurti szemlén. *Magyarság*, 1933. június 25.
- MILOTAY István: A pataki vallomás. *Magyarság*, 1933. július 5.
- MILOTAY István: A parlament elsorvasztása. *Magyarság*, 1933. július 6.
- MILOTAY István: Új világ felé. *Magyarság* cikksorozat. 1933. október, november.
- MILOTAY István: A zsidóság az új rendben. *Magyarság*, 1933. október 26.
- MILOTAY István: A liberális Magyarország. *Magyarság*, 1933. október 29.

- MILOTAY István: Hlinkákék szabadságharca. *Magyarság*, 1933. november 19.
- MILOTAY István: Hívő és hitetlen ifjúság. *Magyarság*, 1933. november 26.
- MILOTAY István: Prága vagy Budapest. *Magyarság*, 1934. február 10.
- MILOTAY István: A nyilasok romantikája. *Magyarság*, 1934. augusztus 15.
- MILOTAY István: Kaszthivatal, nemzeti hivatal. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 8.
- MILOTAY István: Pergőtűzben. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 12.
- MILOTAY István: A burzsuj és a tovaris. *Új Magyarság*, 1934. szeptember 19.
- MILOTAY István: Nem lehet agyonütni. *Új Magyarság*, 1934. október 4.
- MILOTAY István: A boltozatok alatt. *Új Magyarság*, 1935. február 2.
- MILOTAY István: Az ősi alkotmányért. *Új Magyarság*, 1935. február 17.
- MILOTAY István: Testvérharc előtt? *Új Magyarság*, 1935. május 5.
- MILOTAY István: Az igazi ellenzék. *Új Magyarság*, 1935. június 23.
- MILOTAY István: Az új „ellenforradalom”. *Új Magyarság*, 1935. december 1.
- MILOTAY István: Az éhesek és a jóllakottak. *Új Magyarság*, 1935. december 22.
- MILOTAY István: Az új Wilson. *Új Magyarság*, 1936. július 5.
- MILOTAY István: Az új wilsonizmus. *Új Magyarság*, 1936. július 19.
- MILOTAY István: „A sajnálatos viszály”. *Új Magyarság*, 1936. augusztus 29.
- MILOTAY István: A mi nagy pörünk. *Új Magyarság*, 1936. november 8.
- MILOTAY István: A titkos küszöbén. *Új Magyarság*, 1936. december 6.
- MILOTAY István: A vádlottak padján. *Új Magyarság*, 1937. január 17.
- MILOTAY István: A pápai beszéd. *Új Magyarság*, 1937. április 13.
- MILOTAY István: Eckhardt és a hadsereg. *Új Magyarság*, 1937. április 17.
- MILOTAY István: A két szabadságharc. *Új Magyarság*, 1937. április 25.
- MILOTAY István: A látható front. *Új Magyarság*, 1937. május 6.
- MILOTAY István: Bethlen. *Új Magyarság*, 1937. május 12.
- MILOTAY István: A cseh–magyar „függetlenség”. *Új Magyarság*, 1937. május 27.

- MILOTAY István: Schittenhelm. *Új Magyarság*, 1937. július 8.
- MILOTAY István: Fajok és világok harca, cikksorozat. *Új Magyarság*, 1937. október, november, december.
- MILOTAY István: Húsz év után. *Új Magyarság*, 1938. február 13.
- MILOTAY István: A hajnali órák. *Új Magyarság*, 1938. június 14.
- MILOTAY István: Fajvédők és mellékfajvédők. *Új Magyarság*, 1938. július 28.
- MILOTAY István: Szemben a múlttal. *Új Magyarság*, 1938. október 19.
- MILOTAY István: Rendszerváltás. *Új Magyarság*, 1938. október 23.
- MILOTAY István: Tekintély és szabadság. *Új Magyarság*, 1938. október 28.
- MILOTAY István: Reménytelen reménykedők. *Új Magyarság*, 1938. november 25.
- MILOTAY István: Közélet álarcban. *Új Magyarság*, 1938. november 27.
- MILOTAY István: Rohanó idők, rohanó gondok. *Új Magyarság*, 1938. december 11.
- MILOTAY István: Egy szabadságharc körül. *Új Magyarság*, 1939. január 6.
- MILOTAY István: Egy szabadságharc-lakomához. *Új Magyarság*, 1939. január 12.
- MILOTAY István: A tengelyhatalmak és a mi reformjaink. *Új Magyarság*, 1939. január 13.
- MILOTAY István: 1526 – 1867 – 1939. *Új Magyarság*, 1939. január 15.
- MILOTAY István: A behavazott falu. *Új Magyarság*, 1939. január 21.
- MILOTAY István: Ellenzék a kormányon. *Új Magyarság*, 1939. február 5.
- MILOTAY István: A hajsza után. *Új Magyarság*, 1939. február 19.
- MILOTAY István: Imrédy után cikk. *Új Magyarság*, 1939. március 10.
- MILOTAY István: Megegyezés után. *Új Magyarság*, 1939. április 28.
- MILOTAY István: Semleges Úr. *Új Magyarság*, 1939. május 5. és június 2.
- MILOTAY István: Jobboldal és szélsőjobboldal. *Új Magyarság*, 1939. június 4.
- MILOTAY István: Bethlen és a forradalom. *Új Magyarság*, 1939. június 11.
- MILOTAY István: A magyar „semlegesség”. *Új Magyarság*, 1940. március 24. és április 7.
- MILOTAY István: A reformok útja I–V. *Új Magyarság*, 1941. március 30-i, április 20-i, április 27-i, május 7-i, május 18-i vezércikkei.

- MILOTAY István: Levél Gyergyócsomafalváról. *Új Magyarorszag*, 1941. június 8.
- MILOTAY István: A szerb telepítés–invázió. *Új Magyarorszag*, 1941. június 15.
- MILOTAY István: A szovjetért és a szovjet ellen. *Új Magyarorszag*, 1941. június 26.
- MILOTAY István: Sztálinék útja. *Új Magyarorszag*, 1941. június 29.
- MILOTAY István: Vihar a Kárpátok fölött. *Új Magyarorszag*, 1941. július 3.
- MILOTAY István: Amerika és a kommunizmus I–II. *Új Magyarorszag*, 1941. július 13, július 20.
- MILOTAY István: A plutokráciáktól a kommunizmusig I–V. *Új Magyarorszag*, 1941. augusztus 3–augusztus 31.
- MILOTAY István: Az új magyarorszagért. *Új Magyarorszag*, 1941. szeptember 4.
- MILOTAY István: Száműzöttek és emigránsok. *Új Magyarorszag*, 1941. október 12.
- MILOTAY István: Európa árulói. *Új Magyarorszag*, 1942. január 11.
- MILOTAY István: Magunk, vagy mások? *Új Magyarorszag*, 1942. január 18.
- MILOTAY István: Közös cél, közös sors, közös harc. *Új Magyarorszag*, 1942. február 1.
- MILOTAY István: A „polgári” megoldás. *Új Magyarorszag*, 1942. február 15.
- MILOTAY István: Az ősi juss körül. *Új Magyarorszag*, 1942. június 14.
- MILOTAY István: Akik kamatba bólogatnak. *Új Magyarorszag*, 1942. szeptember 27.
- MILOTAY István: A magyarorszag életfája. *Új Magyarorszag*, 1942. október 11, október 18, október 25.
- MILOTAY István: A „műveltség” hősiessége. *Új Magyarorszag*, 1942. november 8.
- MILOTAY István: Kísértetjárás. *Új Magyarorszag*, 1942. december 13.
- MILOTAY István: Károlyiék és a szlávok. *Új Magyarorszag*, 1942. december 20.
- MILOTAY István: Népi válság, népi Magyarország. *Új Magyarorszag*, 1943. január 31.–1943. május 23.
- MILOTAY István: A győzelem ellenségei. *Új Magyarorszag*, 1943. január 24.
- MILOTAY István: Az invázió és Szovjet–Európa. *Új Magyarorszag*, 1943. június 20.
- MILOTAY István: Európa és ellenségei. *Új Magyarorszag*, 1943. június 23.
- MILOTAY István: A burzsuj és bolsi. *Új Magyarorszag*, 1943. október 17.

- MILOTAY István: Fenyegetek. *Új Magyarország*, 1943. október 31.
- MILOTAY István: „A völgybe épült vár”. *Új Magyarország*, 1943. november 28.
- MILOTAY István: Moszkva előőrsei. *Új Magyarország*, 1943. december 19.
- MILOTAY István: A béke föltételei. *Új Magyarország*, 1944. február 13.
- MILOTAY István: Invázió és megtorlás. *Új Magyarország*, 1944. január 9.
- MILOTAY István: Churchill tragikumai. *Új Magyarország*, 1944. január 16.
- MILOTAY István: Az invázió ára. *Új Magyarország*, 1944. február 22.
- MILOTAY István: A „mártírok”. *Új Magyarország*, 1944. március 25.
- MILOTAY István: Magyar sors – munkássors. *Új Magyarország*, 1944. március 30.
- MILOTAY István: Badoglio nyomában. *Új Magyarország*, 1944. április 2.
- MILOTAY István: A betiltottak és a szabadság. *Új Magyarország*, 1944. április 20.
- MILOTAY István: A „közép” teherpróbája. I-V. *Új Magyarország*, 1944. április 23.; 1944. május 7.; május 28.; június 4.
- MILOTAY István: Járványok. *Új Magyarország*, 1944. június 18.
- MILOTAY István: A fehér sas útja. *Új Magyarország*, 1944. augusztus 20.
- MILOTAY István: Elkéstünk. *Új Magyarország*, 1944. augusztus 27.
- MILOTAY István: A mi tíz esztendőnk. *Új Magyarország*, 1944. szeptember 3.
- MILOTAY István: Válasszatok! *Új Magyarország*, 1944. szeptember 10.
- MILOTAY István: Nem volt más út. *Új Magyarország*, 1944. október 22.
- MILOTAY István: Az ember üvölt. *Új Magyarország*, 1944. december 14.
- MILOTAY István: *Tíz esztendő, (cikkek, kortörténeti jegyzetek): 1914–1924*, Budapest, Pallas, 1924.
- MILOTAY István: *A függetlenség árnyékában (cikkek, kortörténeti jegyzetek)*, Budapest, Stádium, [1929].
- MILOTAY István: *Az ismeretlen Magyarország*, [Budapest], Genius, [1930].
- MILOTAY István: *Új világ felé, (cikkek, kortörténeti jegyzetek): 1933–1940*, Budapest, Stádium, [1940].

MILOTAY István: *Népi válság, népi Magyarország*, Budapest, Stádium, [1944].

MILOTAY István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*, Budapest, Gede Testvérek, 2001.

MILOTAY István: *Mohácstól Budaörsig, (történelmi tanulmány)*, Budapest, Gede Testvérek, 2002.

Magyarság, fel. szerk. MILOTAY István; szerk. HEGEDŰS Gyula, Budapest, Magyarság Lapkiadó Váll., 1920–1944.

Új Magyarság, politikai napilap, fel. szerk. MILOTAY István; szerk. RADNAI Endre, Budapest, 1934–1945.

Új Nemzedék, politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap, szerk. MILOTAY István, Budapest, Hunnia, 1913–1919.

Antal István emlékirata. MTA Levéltár. X./VII.

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltára. Kozma Miklós iratai K. 429.

Milotay István levelei. OSZK Kézirattár. Levelestár.

Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok:

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

Nemzetgyűlési Napló.;Képviselőházi Napló:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/

Szakirodalom:

ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély, 1940-1944*, Budapest, Jaffa, 2011.

ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005.

ABLONCZY Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*, [Budapest], Jaffa, 2018.

BAÁN D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938-1941*, Budapest, 1998.

BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*, Budapest, Táltos, 1920.

- BALÁZS Zoltán – MOLNÁR Csaba: *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban*. Budapest, Osiris, 2020.
- BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998.
- BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, Budapest, Szt. István Társulat, [1920].
- Gróf Bethlen István és kora*, Budapest, Osiris, 2014. (Tudományos konferenciák az Országházban).
- BENCSIK Gábor: *Horthy Miklós: a kormányzó és kora*. Budapest, M. Mercurius, 2001.
- BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban: középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2008.
- BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945-1985*. Budapest, Európa, 1989.
- BORHI László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, Budapest, Osiris, 2015.
- BOSNYÁK Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*, Budapest, Gede, 2000.
- BÖLÖNY József: *Magyarok a nagyvilágban: életpályák századunkból*, Budapest, [s.n], 1981-1986.
- BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.
- CSIZMADIA Ervin: *Makkai János, Új Mandátum*, Budapest, 2001.
- Eckhart Ferenc emlékkönyv*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat, 2004.
- ELEKES Dezső: *A szellemi kultúra, különösen az időszaki sajtó számbavételének problémái. Magyarország időszaki sajtója 1942-ben*. Budapest, M. Sajtótud. Társ., 1943.
- ELEKES Dezső: *Az időszaki sajtó statisztikája*. Budapest, Hornyánszky, 1927.
- Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerkesztette: TOMKA Béla, Budapest, Országgyűlés Hiv., 2015.
- Az Endre – Baky – Jaross per*. Sajtó alá rend., szerkesztette és a jegyzeteket írta KARSAI László és MOLNÁR Judit. [Budapest], Cserépfalvi, 1994.
- GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula: politikai pályakép*, Budapest, Kaloprint, 2001.

- GERGELY Jenő – PRITZ Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945*. Budapest, Vince K., 2000.
- GERŐ András: *Dualizmusok: a Monarchia Magyarországa*, Budapest, ÚMK., 2010.
- GERŐ András: *Magyar polgárosodás*, Budapest, Atlantisz, 1993.
- Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936: Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, névmutatót összeáll. GERGELY Jenő. Budapest, Palatinus, 2004.
- GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története 1918-1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Budapest, Osiris, 2001.
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006.
- GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők: eszmetörténeti tanulmány*. Budapest, Osiris, 2012.
- GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.
- GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon: politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001.
- HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály: politikai életrajz*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.
- HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság: az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- „...a háború szolgálatában. Főszerkesztői értekezletek 1942–1943*. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket készítette JOÓ András. Budapest, Napvilág, 2007.
- Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa, 1990.
- HORVÁTH János: *Aranytól Adyig*. [Budapest], Pallas, [1921].
- Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta, az időrendi táblázatot és a személyek adattárát összeáll. SIPOS Péter. Budapest, Osiris, BFL, 1999.
- A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerkesztette ROMSICS Ignác, Budapest, 2009.
- Jobboldali radikalizmus tegnap és ma: cikkek, előadások*. Szerk. FEITL István. Budapest, Poltört. Alapítvány, 1993.

JOÓ András: *Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944.* Budapest, Napvilág, 2008.

JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

KÁDÁR Lynn Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972.* Budapest, L'Harmattan, 2006.

KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* Budapest, Európa, 1991.

KEREPESZKY Róbert: *Darányi Kálmán: pályakép, személyiség, korrajz.* Pécs, Kronosz, 2018.

KERÉK Mihály: *Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása.* Budapest, Pátria, 1932.

KOZMA Miklós: *Az összeomlás 1918–19.* Budapest, Athenaeum, [1933].

LACKÓ Miklós: *Filozófia és kultúra: írások a modern magyar művelődéstörténet köréből.* Budapest, MTA Törttudományi Int., 2001.

LACKÓ Miklós: *Sziget és külvilág: válogatott tanulmányok.* Budapest, MTA Törttudományi Int., 1996.

LAKATOS Géza: *Ahogy én láttam: visszaemlékezések.* Budapest, Európa, 1992.

LENDVAI István: *A harmadik Magyarország: jóslatok és tanulságok.* Budapest. Pallas, 1921.

LITVÁN György: *Magyar gondolat – szabad gondolat: válogatott történeti tanulmányok.* Budapest. Osiris, 2008.

MACARTNEY, C. M.: *Október tizenötödike: a modern Magyarország története, 1929–1945.* Budapest, Gede, 2006.

Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Szerkesztette JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth, 1987.

Magyarország a második világháborúban. Főszerk. ROMSICS Ignác, [Budapest], Kossuth, 2011.

Magyarország a második világháborúban. Szerk. PAPP Gábor, GYÖRFFY Iván, LITVÁN Dániel. Ventus Libro, 2018.

Magyarország története: tíz kötetben. Szerkesztette: PACH Zsigmond. Budapest, Akad. K., 1984 –; *Magyarország története 1918–1919.* Budapest, 1984. I., RÁNKI György –HAJDU Tibor –TILKOVSKY Lóránt.

Magyarország története a 19. században. Szerk. GERGELY András. Budapest, Osiris, 2003.

Magyarországi pártprogramok 1867–1998. Szerk. GERGELY Jenő, GLATZ Ferenc, PÖLÖSKEI Ferenc. Debrecen, Alföldi Nyomda, 2003.

MAJOR Róbert: *25 év ellenforradalmi sajtó 1919–1944.* [Budapest], Cserépfalvi, [1945].

MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében.* [Budapest], Révai, [1942].

A második világháború. Szerkesztette UNGVÁRY Krisztián, Budapest, Osiris, 2005.

MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából.* Budapest, Tarsoly, 2012.

Múltból a jövőbe: tanulmányok. Szerkesztette PÖLÖSKEI Ferenc, STEMLER Gyula. [Budapest], ELTE BTK., 1997.

MURÁNYI Gábor: *A sajtó szövedéke.* Pécs, Kronosz, 2018.

NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona.* Budapest, PIM KIK., 2000.

NAGY Kázmér: *Elvesztett alkotmány: A magyar politikai emigráció, 1945–1975.* Budapest, Gondolat, 1984.

A nagy per. Budapest, Soli Deo Gloria, 1933.

Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI Mátyás és MESTER Béla. MTA BTK TTI., Budapest, 2016.

Nemzetgyűlési almanach: a nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Szerk. VIDOR Gyula. Magyar Kiadó, Budapest, 1921–1922.

A népi mozgalom és a magyar társadalom. Szerk. SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

NYÁRI Gábor: *A Sándor–palotától a ravatalig: Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941.* Budapest, Kairosz, 2015.

OLASZ Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

OLÁH György: *Egy kilépő naplója.* Budapest, Stádium, 1941.

ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós: pokoljárás a médiában és a politikában, 1919–1941.* Budapest, PolgART, 2000.

- ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945*. Debrecen, Csokonai, 1998.
- PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. [Budapest], Jaffa, 2012.
- PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták: az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest. Osiris, MTA BTK TTI., 2013.
- PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. [Budapest], Jaffa, 2013.
- PAKSY Zoltán: *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932–1939*. Doktori Phd, Pécs, 2007.
- PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Budapest, Gondolat, 2013.
- Parlamenti viták a Horthy korban. Vál., szerkesztette és a bevezető tanulmányt, jegyzeteket írta BOROS Zsuzsanna. Budapest, Rejtjel, 2006.
- PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete*, VIII. kötet. Budapest, Stephaneum, 1930–1941.
- PRITZ Pál: *Bárdossy László: Életkép-sorozat*. Budapest, Elektra, 2001.
- PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség: Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége, 1906–1912*. Budapest, Kárpátia, 2012.
- ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom: a Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, ÚMK., 2010.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István: politikai életrajz*. [Budapest], Helikon, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris, 1996.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010.
- ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2005.
- SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920: forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Budapest, Korona, 2001.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. Budapest, Századvég, 2009–2018.
- SIPOS Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás*. Budapest, Napvilág, 2004.

SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban: politika– és társadalomtörténeti vázlat.*[Budapest], Argumentum, 2011.

SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

Sokszínű politikatudomány: Bayer József 70. születésnapjára. Szerk. SIPOS Balázs és SZATMÁRI Péter. Budapest, L'Harmattan, 2016.

SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története, 1867–1914.* Budapest, Új Mandátum, 2003.

SZAKÁLY Sándor: *Hadsereg, politika, társadalom.* Budapest, Lánchíd, 1991.

SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája.* Budapest, MTA Törttud. Int., 2003.

SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, Maecenas, 1989.

TÓTH Tibor: *A Hungarista Mozgalom emigrációtörténete: az „Út és Cél” és a „Hungarista tájékoztató” című sajtótermékek tükrében.* Debrecen, Multiplex Media, 2008.

TÖKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca.* [Szentendre], Kairosz, 2000.

TÖKÉCZKI László: *Történelem, eszmék, politika.* [Szentendre], Kairosz, 1999.

TÖKÉCZKI László: *Történelmi arcképek: magyar politikusportrék a két világháború közötti időszakból.* Budapest, XX. Század Int., 2013.

TÖKÉCZKI László: *Vázsonyi Vilmos.* [Budapest], XX. Század Int., 2005.

TRENCSÉNYI Balázs: *A nép lelke, nemzetkarakterológiai viták Kelet–Európában.* [Budapest], Argumentum, 2011.

Trianon. Szerk., Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003.

Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 1998.

TURBUCZ Dávid: *A Horthy–kultusz, 1919–1944.* Budapest, MTA BTK TTI., 2015.

Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Nyugat–Európa, az Egyesült Államok és a nemzetközi helyzet, 1945–1955. Szerk. ZSIGMOND László. Budapest, Tankvk., 1983–.

UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék: politika, kultúra és történettudomány a "neobarokk társadalomban".* Budapest, Ráció, 2010.

UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós: a kormányzó és felelőssége, 1920–1944*. Budapest, Jaffa, 2020.

UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege: diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944*. Pécs, Jelenkor, 2012.

VÉRTES Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest, Grafomán, 1997.

VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. [Pécs], Kronosz, 2018,

VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. [Pécs], Pro Pannónia, 2001.

VONYÓ József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944*. Pécs, Kronosz, 2012.

Zsombékok: középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig: társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. KÖVÉR György. Budapest, Századvég, 2006.

ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.

Cikkek, tanulmányok:

ABLONCZY Balázs: A frankhamisítás. *Múltunk*, 2008. 1. 29–56.

BRAUN Róbert: Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. *Századunk*, 1931. 217–218.

BRAUN Róbert: Milotay István és Mocsáry Lajos. *Századunk*, 1931. 134–135.

BERNÁT István: Az úriság presztízsének korszerűsítése: Milotay István ideológiája a húszas években. *Tájékoztató*, 1983/3. 70–87.

BERNÁT István: Modernizáció és szabadság. Kérdések és válaszok a 20-as évek második felében Magyarországon. *Világosság*, 1986/8–9. 588–594.

BORBÁNDI Gyula: Az utolsó falukutatók. *Új Látóhatár*, 1960/2. 154–159.

CIEGER András: Konzervativizmus–kontinuitás–konstrukció. *Politikatudományi Szemle*, 2004/1–2. 325–336.

CORA Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. *Így kutattunk mi!*. Tanulmánykötet III. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 2014.

- CSIZMADIA Ervin: Konzervativizmus vagy valami más? A magyar jobboldal képletei régen és ma. *Limes*, 2012/3. 15–30.
- CZETTLER Antal: Kállay Miklós független politikája és a német megszállás okai. *Magyar Szemle*, 2000/3–4. 205–123.
- DÉKÁNY András: Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. *Protestáns Szemle*, 1931, 403–405.
- FILIPPOV Gábor: A név kötelez. A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, XX/3. 133–153.
- G. FODOR Gábor: Kultúrpolitikai program vagy kultúra, mint politika? A polgári radikális ellenkultúra „értelme”. *Századvég*, 2004. 77–107.
- G. FODOR Gábor: Nagyzási hóbort vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz. *Századvég*, 2001. 121–147.
- FRIED István: „A homályból. Márai Sándor és a nemzetnevelés”. *Irodalomtörténet*, 1990/ 2–4.
- GYÁNI Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. *Századvég*, 1997/7. 30–47.
- GYŐRI János: Új magyar folyóiratok. *Magyar Szemle*, 1933.
- HALMI Bódog: Milotay–Pethő. *Fejek*. Budapest, Szerzői kiadás. 1937. 57–72.
- HÁMORI Péter: Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területen. I. rész. Paradigmaváltás a magyar szociálpolitikában. *Magyar Szemle*, 2006/1–2. 42–58.
- HILLER István: Az utolsó napok Szálasi soproni parlamentjének jegyzőkönyvei. *Valóság*, 1980/2. 86–98.
- HOVÁNYI Béla: A magyarság öncélúságának újságírója. Milotay István: Tíz esztendő. *Magyar Kultúra*, 1925. 271–274.
- ILLYÉS Gyula: „Pusztulás”. *Nyugat*, 1933/17–18.
- KARÁCSONY Sándor: Milotay István: A függetlenség árnyékában. *Protestáns Szemle*, 1930. 251–254.
- KEREPESZKI Róbert: Elvesztett illúziók. Kállay Miklós külpolitikájának háttere és realitása. *Rubicon*, 2017/5. 16–25.

- KISS Mária Rita: Az ész, a pénz és a születés arisztokráciája. Az antiszemita politikai gondolkodás liberalizmuskritikájának sajátosságai a századfordulón. *Társadalmi szemle*, 1995/6. 37–51.
- KLESTENITZ Tibor: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KVS-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Médiakutató*, 2014/2. 87–95.
- Konzervativizmus. *Múltunk*, 2002, 3–4.(tematikus szám).
- KOVÁCS Tamás: A hazai szélsőjobboldali eszmerendszerek nemzetközi komponensei. *Múltunk*, 2013/3. 128–144.
- KÖVÉR György: Középrend vagy középosztály(ok)? *Századok*, 2003/6. 1119–1168.
- LACKÓ Miklós: Veszélyes neokonzervativizmus. *Mozgó Világ*, 2003/8. 44–50.
- LÖFFLER Tibor: Jobboldali modernizációs ideológia a húszas évek végén – Reformkonzervativizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában. *Valóság*, 1995/8. 50–64.
- MÁLYUSZ Elemér: Értelmiségünk és a neonacionalizmus. *Napkelet*, 1928, I. 291–295.
- MONOSTORI Imre: A zsidókérdés változatai a magyar folyóiratokban a húszas évektől a zsidótörvényekig. *Kortárs*, 2003/10. 68–89.
- MOROVÁN Zsolt: Réz Mihály. Konzervatív fordulat a századelőn. *Valóság*, 1998/2. 47–70.
- POSZLER György: Rögeszmék rabságában. *Liget*, [1998./február.]. 72–85.
- PRITZ Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei. *Századok*, 1990/5–6. 617–669.
- ROMSICS Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a XX. század első felében. *Nagy István emlékkönyv*. Szerkesztette Zombori István. Szeged, 1999. 157–166.
- RÓNA Lajos: Milotay István, *Harminc év az újságíró pályán*. Budapest, Szerzői kiadás, 1930. 902–908.
- SÁNDOR Tibor: A nemzeti radikalizmus útvesztői: Vázlat az „Új Nemzedék” –kör szellemi és politikai fejlődéséről 1914–1918. *Világosság*, 1979/7. 425–430.
- SÁRKÖZI Éva: „Ahogy azt a nagy Móricz – Hegedűs, Négyesy és József Attila – elképzei”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2017/2.
- SZABÓ Dezső: Az individualizmus csődje. *Huszedik Század*, 1915/8. 81–94.

SZABÓ Péter: Mély bizalmatlanság. Kállay Miklós miniszterelnök és a katonai vezetés. *Rubicon*, 2017/5. 26–29.

SZIKOSSY Ferenc: A Nemzeti Szövetség és az Országgyűlés két házának tevékenysége Sopronban. /1944. november – 1945. március. *Legújabbkori Történelmi Múzeum Évkönyve*, 5–6. 1963–1964. 293–321.

TÓTH Zoltán: „A magyar középosztály megteremtése”. *Századvég*, 1997/7. 47–73.

UNGVÁRI Tamás: A „zsidókérdés” és a jobboldali radikalizmus. Zsilinszky és Milotay. *Valóság*, 1999/6. 71–77.

UNGVÁRY Krisztián: „Árjásítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/26. 7–37.

UNGVÁRY Krisztián: „Nagy jelentőségű szociális akció”. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. *1956-os Intézet Évkönyve*, 2002. 296.

VESZPRÉMY László Bernát: Egy kisiklott falukutató. Oláh György szélsőjobboldali újságíró eszméi és publicisztikája (1927–1944). *Médiakutató*, 2017/3. 73–88.

WEIS István: „A magyar girondisták”. *A nép*, 1924. májusi cikksorozata.

ZACHAR József: Hetven esztendő távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4. 447–452.